

26. évfolyam

2011. 1. sz.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

PELYACH ISTVÁN

A kiadvány

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

OKM

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Civil Alapprogram,
Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCSIK PÉTER
GALAMB GYÖRGY
KOSZTA LÁSZLÓ
PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN
SZÁSZ GÉZA
TOMKA BÉLA
TÓTH SZERGEJ

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmány

CSIKÁNY TAMÁS	
A Magyaros tető elfoglalása 1917. március 8-án	5
HORVÁTH CSABA	
Hadműveleti szintű áttörés az olasz fronton (1917. október – november)	25
LISZNYAI LAJOS	
Hadtörténelmi tapasztalatok feldolgozása és alkalmazása a Magyar Királyi Honvédségben 1939–1941 között	44
KALÓ JÓZSEF	
„Mert akinek ideje van, annak élete van” (Szombathelyi Ferenc vezérezredes szerepe Magyarország német megszállásában és a Sztójay-kormány megalakulásában)	56
TÓTH GERGELY MÁTYÁS – ZSIGMOND GÁBOR	
Két magyar gőzös elkobzása az orosz–japán háború idején	78

Műhely

SZÉKELY MELINDA	
Germán lovas testőrök római szolgálatban	94

Vita

MAKK FERENC	
Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez	104

Elmélet és módszer

HERMANN RÓBERT	
A magyar hadsereg a schwechati csatában – egy harcrend tanulságai (A hadrendek és harcrendek történeti forrásértékéről)	143

Határainkon túl

„Az ember nem arra született, hogy legyőzzék!” (Beszélgetés M. Szabó Miklós hadtörténésszel) Az interjút készítette <i>Kaló József</i>	174
M. Szabó Miklós műveinek válogatott bibliográfiája	184
M. SZABÓ MIKLÓS	
A Magyar Néphadsereg fejlesztésének főbb kérdései és problémái az 1980-as években	191

Figyelő

Varázslatok és mágikus szertartások a klasszikus ókorban (Fritz Graf: <i>A mágia a görög-római világban. Electa, Gondolat Kiadó. Budapest, 2009. 238 oldal</i>)	
HOFFMANN ZSUZSANNA	211
Summa monasterologiae (Puskely Mária: <i>A keresztény szerzetesség történeti fogalomtára. Kairosz Kiadó. Budapest, 2006. 846 oldal + XLVIII színes képmel-léklet</i>)	
VAJDA TAMÁS	214
A Szegedi Középkorász Műhely ünnepe (A „forrás”, a „kétely” és a „törvény” alapelvei jegyében) („Fons, skepsis, lex.” <i>Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerkesztette Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. SZTE Történeti Segédtudományi Tanszék – Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 2010. 506 oldal</i>)	
HAVAS LÁSZLÓ	219
Iránymutatás a 21. század néprajzkutatóinak (Mikos Éva: <i>Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században. L' Harmattan, Szó – hagyomány sorozat. Budapest, 2010. 347 oldal</i>)	
TAMÁS ÁGNES	224
Politikusi portré a '48-as román forradalomból (Dan Berindei: <i>Bălcescu. Editura Historia, București. 2008. 384 oldal</i>)	
ROTÁR KRISZTINA	227
Mementó a turai hősöknek („Verekedni utolsó emberig.” <i>A turai lovasütközet. 1849. július 20. Szerkesztette Rosonczy Ildikó. Budapest, 2009. 261 oldal</i>)	
ANTOS BALÁZS	231
Két ország között vándorolva (A. Sajti Enikő: <i>Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola. Szeged, 2010. 357 oldal</i>)	
KOVÁCS CSABA	237
Számunk szerzői	242
Helyesbítés	242

CSIKÁNY TAMÁS

A Magyaros tető elfoglalása 1917. március 8-án

A kassai 39. honvéd gyaloghadosztály 1916 szeptemberében a menekülő románokat sikeresen üldözve elérte Csíkszeredát, majd pihenés nélkül tovább támadva Alsó-Csíkon, az Úz völgyén keresztül követte a 7. román hadosztályt, s Magyarország keleti határáig tört előre. A románok azonban saját területükön már béke-időszakban előkészítettek és berendeztek állásokat az Úz-patak két oldalán, amelyeket elérve a hadosztály kénytelen volt megállni. Az ellenség a későbbiekben ellentámadásokkal igyekezett a hadosztályt visszanyomni, de annak egyelőre mégis sikerült megtartani a részben már román területen lévő Nemere–Magyaros–Káronta magaslatsort. November közepén a román erőket jelentős erőfölényben lévő orosz csapatok váltották fel, melyek szinte azonnal az egész vonalon támadólag léptek fel. Ennek eredményeként december során elfoglalták a Lápos, a Magyaros és a Söverjes magaslatokat, amelyek birtoklása mindkét fél számára rendkívüli előnyökkel járhatott az egész frontvonal vonatkozásában. E magaslatsort a 39. honvéd gyaloghadosztály kijelölt csapatai 1917. március 8-án meglepetésszerű „rohamtámadással”, az akkori háború veszteségadataihoz képest szinte elenyésző veszteséggel foglalták vissza. A következő esettanulmány e támadás körülményeit, megszervezését és végrehajtását ismerteti.

Előzmények

Románia 1916. augusztus 27-én az antant hatalmak oldalán belépett a háborúba, amivel rendkívül nehéz helyzetbe hozta a központi hatalmakat. Az egyre több hadszíntéren folytatott háború a szövetséges haderők műveleteinek a lehető legteljesebb összhangját igényelte, így elkerülhetetlenül szükségessé vált, hogy még ez év szeptemberének elején létrehozzák a központi hatalmak szárazföldi haderőinek legfelsőbb hadvezetőségét. A Vilmos császár névleges vezetése alatt álló testület feladatai közé tartozott a nyugati, a keleti, a balkáni és az olasz hadszíntér eseményeinek koordinálása éppúgy, mint a román támadás megállítás. A románok számára meghatározott cél Magyarország elfoglalása és ezáltal a balkáni hadszíntér elszigetelése volt. A központi hatalmak a román támadás megállítását tűzték ki célul, majd Erdély megtisztítása után olyan támadó hadműveletek végrehajtását, melyek eredményeként a Keleti-Kárpátok és a Szeret folyó mentén létrejöhet egy viszonylag rövid arcvonala az orosz–román erőkkel szemben.

A támadáshoz a román haderő három hadserege vonult fel Erdély ellen és egy Dobruzsában, amit két orosz hadosztály erősített meg. Erdélyben az osztrák–magyar 1. hadsereg és a német 9. hadsereg részei tartózkodtak, míg Bulgáriában August von Mackensen tábor-

nagy vezetésével három bolgár gyalog- és egy lovashadosztály, valamint két török hadosztály, továbbá egyéb német és osztrák–magyar alakulatok.¹

A központi hatalmak hadművelleti terve szerint az Erdélyben állomásozó csapatok akár a Marosig is visszavonulva megállítják a román támadást, közben Mackensen csapatai előrenyomulnak Dobruzsában, majd Szisztovónál átkelnek a Dunán, és csatlakoznak a német 9. hadsereg által Dél-Erdélyből megindított támadáshoz. Ezen műveletek sikere után a két csoportosítás közösen visszaszorítja a románokat a Szeret folyó mögé. Az osztrák–magyar 1. hadseregnek e közben a románokat ki kell szorítaniuk Erdélyből, és el kell érniük a Keleti-Kárpátok gerincét.

A román hadműveleteket megelőzve Mackensen már szeptember 2-án megkezdte a támadást, öt nap múlva már a szisztovói hídfőt is elfoglalta. A románok alig fejtettek ki komoly ellenállást. Az Erdélybe betört román 4. hadsereg három hét alatt hatvan kilométernyi területet foglalt el, a 2. hadsereg átlagosan száz kilométert haladt előre, az 1. hadsereg is csupán az Orsova–Petrozsény vonalat érte el. Ez idő alatt beérkeztek a megfelelő erősítések és az egész 9. hadsereg, mely először szeptember 26–29. között a nagyszebeni csatában, majd a persányi ütközet után, október 7–9. között a brassói csatában mért vereséget a román erőkre. Az osztrák–magyar 1. és a német 9. hadsereg összehangolt támadásának eredményeként október 13-ig az összes román sereget elhagyta Erdélyt.

A román támadás támogatására az orosz haderő Bruszilov tábornok irányításával szeptember elejétől három nagy tehermentesítő támadást indított, de ezek mind kudarcot vallottak. Közben Mackensen elérte a Constanza–Csernavoda vonalat, majd csapatait – egy bolgár hadsereget hátrahagyva – a Románia elleni támadáshoz csoportosította át. E támadás a német 9. hadsereggel összehangolva indult, amelynek részei november 14-én a Szurdok- és a Vulkán-szoroson át támadtak Romániába. Néhány nap múlva a németek elfoglalták Craiovát, majd a Vöröstorony-szorosnál védekező románok hátába kerültek. Ezt követően az egész német hadsereg, együttműködve Mackensen tábornok csapataival, győzelmet győzelemre halmozva vonult előre, és december 6-án Bukarest kardcsapás nélkül elesett. A hadjárat folytatásaként az 1917. január 6–8. között lezajlott focsáni csata után a központi hatalmak hadereje elérte a Szeret folyót, ahol ezt követően megkezdődtek az állásharcok.

Erdély keleti határait 1916 októberében Arz Artúr vezérezredes parancsnoksága alatt az osztrák–magyar 1. hadsereg védte. E hadsereghez északról a Kövess Hermann vezérezredes irányította, szintén osztrák–magyar 7. hadsereg csatlakozott, délről pedig a Romániába betörni készülő német 9. hadsereg. Az 1. hadsereg jobbszárnyán a kassai VI. hadtest két hadosztálya állt, Fabini Lajos gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt. A 39. honvédhadosztály az Úz és a Csobános völgyét és az ezeket kísérő magaslatokat védte, tőle északra a 61. hadosztály pedig a Szulca és a Tatros völgyét, vagyis a Gyimesi-szorosig terjedő területet tartotta megszállva. A hadtesttől északra két gyengének minősíthető csoportosítás, a Csécsy- és a Perczel-csoport állt, majd tovább a Tölgyesi-szorosig a XXI. hadtest. Arz vezérezredes a várható orosz tehermentesítő támadások elhárítására elrendelte a két hadtest közötti csoportosítás megerősítését. Ezért a 39. hadosztálytól a 10. honvéd gyalogezredet és egy taracküteget Daubner Samu ezredes parancsnoksága alatt a Gyimesi-szoros–Hosszúhavas arcvonalszakasz védelmére rendelte. A hadsereg védelmi műveleteinek támogatására

¹ A hadszíntér eseményeit *A világháború története*. Szerk.: Pilch Jenő. Budapest, é. n. alapján közlöm, részletesebben lásd: Nagybaczoni Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat*. I. kötet. Erdély. 2. kötet Havasalföld meghódítása. A M. Kir. Honvédelmi Minisztérium kiadása, é. n.

tartalékként a Csíki-medencébe irányították a bajor 10. tartalékhadosztályt és a 3. lovas-hadosztályt, melyeket elsősorban a XXI. hadtest érdekében kellett felhasználni.

November hónapban a román erőket fokozatosan felváltó orosz erők egyre nagyobb nyomás alá helyezték a 7. hadsereg jobb- és az 1. hadsereg balszárnyát, miközben a német 9. hadsereg folytatta támadását Románia területén. Ahogy a német hadsereg haladt előre, a Keleti-Kárpátok védelme egyre fontosabbá vált, hisz a két osztrák–magyar hadsereg fedezte a német támadás balszárnyát és hátát. A VI. hadtest – az 1. és a 9. hadsereg találkozásánál – tulajdonképpen azt a sarokpontot képezte, ahol siker esetén a 9. hadsereg déli irányú támadásának keleti irányba kellett fordulnia. A hadtestparancsnokság október 27-én a nagyobb veszteségek elkerülésére a hadtest két hadosztályának mozgékony védelmet rendelt el.²

A következő két hónap során a hadsereg védelmi arcvonalán egymást követték az orosz és román támadások, melyek azonban csekély eredménnyel jártak. Súlyos helyzetbe hozta azonban a 39. hadosztályt és vele együtt a VI. hadtestet is, amikor december 12-én az ellenség elfoglalta a Csíki-havasokban található Söverjes-tetőt, december 23-án pedig a Lápos-Magyaros hegyvonulatot is. A hadosztály csapatai – német támogatással – már december 24-én megpróbálták a magaslatokat visszafoglalni, de eredménytelenül.

A helyzetet súlyosbította, hogy ugyanebben az időszakban a VI. hadtest még támadási feladatot is kapott egy moldvai betörésre. Ehhez a hadtest 61. hadosztályát felváltotta a már ott lévő bajor 8. hadosztály és az ekkor ide érkező 24. hadosztály, melyek 1917. január 1-jén indították támadásukat a Csobános és a Tatros folyó között. A támadás során az itt lévő orosz állásokat elfoglalták ugyan, de a támadást az időjárási és terepviszonyok miatt nem sikerült továbbfejleszteni. Ezt a támadást a 39. hadosztálytól délre, a német 9. hadsereghez tartozó 225. hadosztálynak az Ojtozi-szoroson keresztül indított támadással kellett volna támogatnia.

A Keleti-Kárpátokban védő csapatokat január és február hónapban kevesebb támadás érte, az orosz fél nagyobb áttörési kísérleteit későbbre halasztotta. A német és az osztrák–magyar csapatok azonban továbbra is aktívak maradtak, különösen az 1. és a 9. hadsereg arcvonala találkozási pontjának vidékén. A német 225. hadosztály parancsnoka, Melior vezérőrnagy január 4-ére már egy újabb támadást rendelt el a Magyaros–Lápos–Söverjes vonulat visszafoglalása érdekében, mivel a német hadosztály utánszállítási vonala is az Úz-völgyön vezetett keresztül. Doberdói Breit József vezérőrnagy, a 39. hadosztály parancsnoka a magaslatok jelentőségét a következőképpen jellemezte: „...az ellenség a Magyaroson és a tovább nyugatra fekvő 1367-es úgynevezett névtelen kúpon elhelyezett tüzérségi megfigyelőinek segítségével az Úz-völgyben a 762. magassági ponton túl előrefelé haladó minden embert és málhás állatot pontosan megfigyelhetett és tüzérségi tűzzel tetszése szerint el-

² Doberdói Bánlaky József: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai Erdély keleti határán*. A Magyaros-tető elfoglalása 1917. március 8-án. Különlenyomat. Budapest, 1944. 2. A különlenyomat szövegét a szerzőnek *A magyar nemzet hadtörténelme* című munkájának 24. kötetében kívánták megjelentetni, ez azonban nem valósult meg. A kiadvány a szerző német nyelvű munkájának (Bánlaky Breit József: *Der Angriff der 39. HID zwecks Wiedereroberung der Höchststellung Lápos-Magyaros-Söverjes t. an der Siebenbürgischen Ostgrenze*. Wien, 1918.) fordítása. A munka gépiratos előtanulmányai a Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Tanulmánygyűjteményében (a továbbiakban: TGY) található meg (A 39. honvéd gyaloghadosztály harcai Erdély keleti határán 1916/17 őszen és telén. A magyarosi rohamtámadás 1917. március 8-án HL TGY 64. Hasonló címmel vázlat és oleáta mellékletekkel HL TGY 107., melyet a hadosztály „könyomdájában” sokszorosítottak. Ennek egy példánya a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtudományi Könyvtárában megtalálható). A források szövege döntően egyezik.

áraszthatott. Azonkívül a saját csapatok helyzete az ellenség által erősen megszállott említett magaslati vonulat déli lejtőjén harcászati tekintetben sem volt irigylésre méltó, mert a közvetlen közelségben lévő és az egész arcvonalon domináló állásban lévő ellenség mindeütt, még szabad szemmel is belátott a mi csapataink gyomrába. Azonkívül a zártvonalú ellenséges állással ellentétben a saját állást a terep alakulása folytán nem is lehetett egységes, összefüggő állássá kiépíteni.”³ A támadáshoz Breit vezérőrnagy hadosztályát is Melior vezérőrnagy alá rendelték. A német tábornok a támadáshoz jelentős tűzérési megerősítést is kapott, azonban a csapatok erőfeszítése így sem hozta meg a várt sikert.

A sikertelen vállalkozás után Arz tábornok, hadseregparancsnok szemlélte meg a területet, majd jelentős segítséget ígért a tarthatatlan helyzet megszüntetésére. Nem sokkal később a 39. hadosztálynál az arcvonal-parancsnokság vezérkari főnöke, Hans von Seeckt tábornok is megjelent Fabini Lajos gyalogsági tábornok kíséretében. A vezérkari főnök először a déli szomszéd, a német 225. hadosztály parancsnokával tárgyalta a kedvezőtlen helyzet megoldásának lehetőségeiről, köztük a két hadosztály együttes támadásáról. Woyna tábornok a korábbi tapasztalatokra hivatkozva nem vállalt garanciát ennek sikeres megvalósítására. Seeckt tábornok ezután Breit vezérőrnaggyal beszélt a magaslatok visszavételéről. A magyar tábornok megfelelő előkészületek és megerősítés után lehetségesnek tartotta a támadás sikeres kivitelezését. A hadosztályparancsnok végül elvállalta a feladat végrehajtását, és teljes felelősséget vállalt érte. A támadáshoz nem kért német gyalogsági megerősítést vagy támogatást, viszont számított aknavető kötélekekre. Mivel Breit a megbeszélés során kifejtette, hogy a támadást rohamkötélekekkel kívánja megvalósítani, Seeckt felajánlotta, hogy „rendelkezésemre bocsát egy a rohamtámadásban már kiképzett német gyalogezredet, de én [ti. Breit] erről is lemondtam, ellenben azzal a kéréssel állottam elő, bocsássák rendelkezésemre a hadosztálytól ideiglenesen elvezényelt, az utolsó két békeévben az én parancsnokságom alatt állott 10. honvédgyalogezredet.”⁴

Harcászati felfogás az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében

Az 1911-ben megjelent Gyakorlati Szabályzat tervezet az angol–búr (1899–1901) és az orosz–japán (1904–1905) háború tapasztalatait figyelembe véve készült, és így korszerűnek minősíthető. Alapeszméje a támadószellemű harcászat volt. A korszellemnek megfelelő fennkölt fogalmazásban a következőket rögzíti: „A támadó szellemtől áthatott, fizikailag kitartó, jól képzett és vezetett gyalogság a legnehezebb viszonyok közt is képes eredményes harcra”⁵ Feladatként a gyalogság számára meghatározza, hogy: „A gyalogság tüzével leküzdi az ellenséget, és szuronyával töri meg annak ellenállását.” A szabályzat szerint csupán ettől várható döntő siker. Az alapvető harcászati alakzatnak továbbra is a rajvonalat írta elő, ez biztosítja a legnagyobb tűzerőt, vagyis ebben az alakzatban lőhet egyszerre a legtöbb harcos, így biztosítva, hogy a támadás „a legnehezebb viszonyok közt is ellenállhatatlan, ha hatalmas tűz tör számára utat”.⁶ Mélységi tagolással, tartalékképzéssel alig számoltak, de azzal sem, hogy az ellenség aktívan tevékenykedik.

A háború alatt kialakult védelmet azonban már a tábori fedezékek, az árkok, állások sorai és rendszerei jellemezték, amelyeknek elfoglalására indított – rendszerint sikertelen –

³ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 9.

⁴ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 10–11.

⁵ Közli: Vitéz pávai Vajna Viktor – vitéz Náday István: *Hadtörténelem a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia számára*. Budapest, é. n. 394.

⁶ Vajna–Náday: *Hadtörténelem*, 395.

rohamok hatalmas veszteségeket okoztak. Emiatt a korábban szabályzatban rögzített támadási módszer természetesen gyorsan megváltozott, fejlődött. „Az erődtített helyek elleni támadásoknál szerzett bőséges tapasztalatok mutatják, hogy az összefüggő rajvonalban való előnyomulás nem ajánlatos, mert a támadó csapat jelentékeny része ép akadályok elé kerül s úgy az oldalazó géppuskák tüzebe jut. Ily előnyomulások érzékeny veszteséggel járnak, anélkül, hogy a megoldandó feladatot – az ellenséges állásba való betörést – elérhetnők” – írta egy magyarul 1918-ban megjelent szabályzat, mely az általános rohamok bevezetéseként rohamjárőrök alkalmazását írta elő.⁷ A rohamjárőrök fő feladata tehát az, hogy a „legkisebb erővel és a legcsekélyebb erő felhasználással, bárminemű ellenséges ellenállást lehető legügyesebben leküzdve, éppen a legnehezebb helyeken könnyítse meg a támadó gyalogság előretartását.”⁸ E cél teljesítésére alakult ki a rohamcsapatok alkalmazásának elve és gyakorlata, elsősorban a német hadseregnél. A nyugati hadszíntéren alkalmazták először ezt a módszert a szilárd, mélységben tagolt védelemmel szemben. Az első árokba betöréshez és az árokharcra külön csapatokat képeznek ki, ezeket nevezték el rohamcsapatoknak.⁹ A váratlan rohamra, meglepetésszerű, gyors támadásra összeállítottak rajszintű rohamjárőröket, szakaszokat és századokat, a legmagasabb kötelék a rohamzászlóalj volt. Hamar kialakult a rohamzászlóalj katonáival szemben az a követelmény, miszerint náluk „tökéletes kiképzés” és nagyfokú ügyesség mellett „az erkölcsi érték” is meghatározóan fontos. A siker másik összetevőjének az együttműködést tartották a rohamozó gyalogság, a rohamot előkészítő tüzérség és aknavető, a célokat pontosan meghatározó felderítők és az összeköttetést biztosító híradó csapatok között.¹⁰ A Magyaros-tető birtokbavételére kijelölt 10. honvéd gyalogezred felkészülését is egy német szabályzat, az „Anleitung für die Ausbildung der Sturmtruppen” című munka alapján kezdték meg. E szabályzat előírásainak követését figyelhetjük meg Breit tábornok döntéseiben, akár szervezeti, akár alkalmazási intézkedései esetében.

A védelmi harcot másodlagosnak tekintették. „A védelem fő célja erőmegtakarítás. Elvileg csak egy állást választunk és készítünk elő, minden egymás mögött fektetett védelmi vonallal való mesterkedés kerülendő.”¹¹ A védelem kiépítésére tehát kár időt és energiát pazarolni, hiszen úgyis csak ideiglenes, esetleg kikényszerített harctevékenységi forma.

A tüzérség szerepét a szabályzattervezet feltűnően háttérbe szorította, és csupán azon fő feladatot szabta számára, hogy a támadó gyalogságot akadályozó ellenséges tüzérséget pusztítsa. Az orosz–japán háború tanulságaként azonban bevezette a fedett tüzelőállásból való megosztott tüzelést. A háború menete azonban egészen más szerepet osztott a tüzérségre. Döntővé vált a hatásos tüzérségi tűz, ezért a fegyvernem feladatait is átvértékelték és szabályozták.

A tüzérségnek támadásban négy alapvető feladata volt. Az ellenség tüzérségének „bénítása”, lefogása, kikapcsolása, az ellenség lövészárkainak, védképességének csökkentése, különösen az áttörési szakaszon, az ellenség vezetési pontjainak, tartalékainak, utánpótlási

⁷ *Az állásharc* III. rész Közelharc. A cs. és kir. Hadsereg főparancsnokság Op. 53000. számú segédletének fordítása. Budapest, 1918. Közreadja Baczoni Tamás – Kiss Gábor – Sallay Gegely Pál – Számvéber Norbert: Halálfejes katonák. Az Osztrák–Magyar Monarchia rohamcsapatái 1916–1918. Budapest, é. n. 58.

⁸ Baczoni–Kiss–Sallay–Számvéber: *Az állásharc*, 61.

⁹ Vitéz Holéczy Ödön: *A rohamzászlóaljakról*. Magyar Katonai Szemle, IV. évf. (1934) 1. sz. 70.

¹⁰ Brandis, V.: *Der Sturmangriff*. Chef des Generalstabes des Feldheeres, 1917. 3.

¹¹ Brandis: *Der Sturmangriff*, 3.

vonalaikak tűz alatt tartása, illetve a saját támadó gyalogság elé tűzhenger,¹² tűz-összpontosítások lövése. Védelemben a tüzéség szintén az ellenség tüzéségét igyekezett pusztítani, rombolta az ellenség rohamra készülő gyalogságának állásait, zavarta az ellenség vezetését, összeköttetéseit, illetve zárótűz lövésével pusztította az ellenség gyalogságát, és támogatta a saját ellenlökéseket.¹³

A tüzéség tűznemei a következők voltak:

- Zavaró tűz: egyenlőtlen időközökben, korlátozott számú löveggel leadott tűz az ellenség nyugtalanítására, összeköttetésének megbontására.
- Romboló tűz: tüzéségi tüzelőállások, aknavetők, géppuskák, támpontok, figyelők ellen, pontos tűz-megfigyeléssel¹⁴ vezetett tűz.
- A zárótűz az ellenség rohamozó gyalogsága elé lőtt gyorstűz, illetve az elhárító tűz, mely az ellenséges gyalogság távoltartására törekedett már nagy távolságon.
- A megerősítő tűz a megállított vagy lelassított rohamozó ellenséges gyalogságra lőtt tűzösszpontosítás.
- A tűzhenger fogalma a háború alatt alakult ki, ami a rohamozó gyalogság elé lőtt összefüggő tűzfüggőnyt jelentette, melyet a roham ütemének megfelelően helyeztek át, vagyis előre újabb és újabb terepszakaszra.
- A megsemmisítő tűz a lehető legnagyobb tűzgyorsasággal, legfeljebb tíz percig lőtt tűzösszpontosítás.

A lovasság harcászatában előtérbe került a gyalog folytatott harc, természetesen a lovasrohamok mellett. A fegyvernem felszerelése azonban nem igazodott ehhez az alkalmazáshoz.

A támadás helyszíne

Magyaros-tető és környéke az egykori Csík vármegye területén található. Csík-vármegye az Osztrák–Magyar Monarchia és így Magyarország, ezen belül Erdély legkeletibb, székelyföldi vármegyéinek egyike volt. A megyét Romániától a Keleti-Kárpátok hegyei, a Gyergyói-havasok, a Csalhó, a Tarkó-hegység és a Csíki-havasok választották el. A hatalmas erdővel borított hegyláncon keresztül Románia felé négy nagyobb szoroson át vezetett út: délről észak felé az Úz-völgyi-, a Gyimesi-, a Békás- és a Tölgyesi-szoroson keresztül, illetve még egy nehezen járható hágón, a Pricske-tetőn át. A havasok nyugatra az Olt és a Maros völgye felé számos, kisebb-nagyobb keresztvölgytől megszakítva, lassan ereszkednek, ugyanakkor nyúlványaik a vármegyét három medencére tagolják: Alcsíkra, Felcsíkra és a Gyergyói-medencére. Alcsík egyik jelentős települése Csíkszentmárton, „innen egy körülbelül 30 kilométernyi út vezet a manapság csekély forgalmú Úz-völgyi (kis-tölgyesi) határszorosba. Az Úz vadregényes völgyét sötét fenyvesek és meredek sziklahegyek határolják.”¹⁵ A Csíki-havasok legjelentősebb magaslatát az 1653 méter magas Nemere, az 1340 méteres Magyaros és az 1523 méterre emelkedő Kárunta képezi.

¹² Ezt a fogalmat 1917-ben még nem használták, helyette a mozgó zárótűz fogalmat alkalmazták, melyet szintén folyamatosan áthelyeztek.

¹³ Kovács Vilmos: *Az osztrák–magyar tüzéség az I. világháborúban*. Boldogtalan hadiidők ... 1914–1918. Szerk.: Ravasz István. Budapest, 2009. 137–139.

¹⁴ A tűzfigyelés alatt a becsapódási pontok helyének meghatározását és természetesen ezután a löelemek javítását értjük.

¹⁵ *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben*. 20. kötet. Magyarország 7. kötete. (Délkeleti Magyarország: Erdély és a szomszédos hegyvidékek). Budapest, 1901. DVD Arcanum.

Az Úz patak nyugat–keleti irányú völgyén keresztül vezet az út a Magyaros-hegy környékére. A tervezett támadás helyszíne az Úz völgye és a tőle öt–hat kilométerre északra húzódó Csobános-patak völgye között található. Itt húzódik nyugatról keletre a Söverjes (1358 m) – Névtelen-csúcs (1367 m) – Magyaros (1340 m) – Lápos (1188 m) hegyvonulata, mely egy hozzávetőleg négy kilométeres összefüggő állásrendszer kiépítését tette lehetővé. A 647 méter tengerszint feletti magasságban lévő Úz településtől a Magyaros szintén körülbelül négy kilométer távolságban található. A Csobános ezen a területen 750–770 méter magasan folyik. A terület erősen átszegdelt, a vízmosásokat magas partok, oldalak kísérik. A meredek hegyoldalak szinte mindenhol nehezítik még a gyalogos mozgást is. A sűrű vegyes erdőt azonban jelentősen megritkították a hónapokon keresztül tartó harcok, a magaslatok szinte kopaszok voltak. Az említett hegysort nyugati, délnyugati irányban 1–2 kilométer távolságra körülbelül 1000 méteres magaslatok kísérték. Fogatolt tüzérség tüzelőállásainak elhelyezésére szinte csak az Úz völgye volt alkalmas.

A csapatok elhelyezését és tevékenységét rendkívül nehezítette, hogy a terület tulajdonképpen érintetlen természeti táj volt, a legközelebbi lakott település 30 kilométeres távolságban feküdt. Ezt tetézték a téli időjárás viszonyok. Február végén a tájat több mint félméteres hó borította.

Az ellenség helyzete, ereje

Az ellenségről kevés adat áll rendelkezésre. Az ellenség 1917. március 10. utáni helyzetét bemutató oleátavázlaton a Söverjes–Magyaros–Lápos vonulatot az orosz 9. hadsereg XXIV. hadtestéhez tartozó 126. lövészadosztály védte, illetve a hadosztály állományába tartozó 503. és 501. lövészrezd. A hadosztály állományába tartozott még a 195., az 502. és az 504. ezred is.¹⁶

A támadás előkészítése

Az 1. hadsereg parancsnoka 1917. január 16-án adta ki 315/hdm. intézkedését a Magyaros-tető elleni támadás előkészítésére. Ebben Arz tábornok teljes jogkörrel ruházta fel doberdói Breit József vezérőrnagyot, mint akire a vállalkozás vezetése is „átruháztatik”.¹⁷

Breit tábornok a támadás megszervezésénél az 1916. december 24-én és az 1917. január 4-én végrehajtott támadások során szerzett tapasztalatokból indult ki. Arra a megállapításra jutott, hogy hagyományos módon, a rendelkezésre álló erővel egy újabb támadást megkísérelni célszerűtlen. Csak alaposan megtervezett és előkészített támadás vezet célhoz, amelynél az úgynevezett rohamtámadás módszerét kell alkalmazni. Ennek támogatására pedig elsősorban a tüzérségi tűz hatékonyságát kell fokozni. A terep jellege miatt a hagyományos tüzérség a ráháruló feladatokat csak részben tudja megoldani, ezért az aknavetők alkalmazásának kell előtérbe kerülnie. Ennek alapján a tábornok elkészítette javaslatát a hadosztály megerősítésére, a kért egységeket a rendelkezésére is bocsátották:

¹⁶ HL TGY 107. M oleátavázlat, továbbá HL Térképtár H IVd 599/3-2. Közli: Az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús hadszíntéri térképei. Keleti front. Szerk.: Jankó Annamária – Pollmann Ferenc. DVD Arcanum.

¹⁷ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 11. Oleátavázlatok rendszerint a hadműveletek során készültek a helyzet változásainak rögzítésére, feladatok, jelentések továbbítására oly módon, hogy egy áttetsző papírt helyeztek az adatokat tartalmazó térképre, és arról átmásolták a szükséges információkat.

- 10. honvéd gyalogezred
- az erdélyi „portyázó” zászlóalj
- az 5/52. és a 6/53. tábori tarackütege összesen nyolc tábori tarackkal
- a 4/9. német tábori tarackütege négy tábori tarackkal
- a 6/10., 5/14.1 és 2/81. német nehéz tüzéreggütég összesen 16 nehéz tarackkal
- a 14. német tüzérezred 21 cm-es mozsárütege három mozsárral
- az 5. bajor tartalék utászsorozat
- a 4/4. utászsorozat

Mindösszesen négy gyalogzászlóalj, tizenkettő tábori tarack, tizenhat nehéztarack, három mozsár, három utászsorozat, továbbá hat nehéz, tizenhárom közepes és huszonkilenc könnyű német aknavető, negyvenöt gránátvető, hat nehéz, hat közepes és tizenkettő könnyű lángszóró. Lőszerből kiutaltak gyalogsági puskánként 400, gépfegyverenként 1000 darabot, a támadó csapatok minden katonája számára hat kézigránátot, továbbá 37 820 nyeles és 22 850 tojás kézigránátot. Tüzérségi lövedékből 25 362 lövedéket az osztrák–magyar és 14 138 lövedéket a német lövegek számára, gyalogsági lövegenként 600 darabot, nehézaknavetők számára 594, a közepeseknek 1508, a könnyűaknavetőknek 9880 darab gránátot, ezenkívül 7800 vetőgránátot utaltak ki.

A szállítási feladatok ellátására a hadosztály kapott „4 kocsi és 140 málhásállatból álló málhásállat-lépcsőt”.¹⁸

Felkészülés a „rohamtámadásra”

Breit tábornok a magaslatok birtokbavételéhez alakítandó rohamcsoportokat a 10. honvéd gyalogezred állományából jelölte ki. Az ezred beérkezése után annak parancsnoka, Sáfrán Géza alezredes jelentkezett a tábornoknál, aki ismertette vele a tervezett vállalkozás részleteit, és utasította a terület szemrevételezésére és tanulmányozására. Miután az alezredes végigjárta az Úz patak völgyétől északra fekvő területet, és meghallgatta a korábbi támadásokban résztvevő parancsnokok beszámolóit, ismét jelentkezett Breit tábornoknál, és kijelentette, hogy a vállalkozást „megfelelő tüzérségi támogatással kivihetőnek tartom, ezredemmel vállalom a feladatot”.¹⁹

A vállalkozás előkészítését, a csapatok begyakoroltatását – valószínűleg korábbi német tapasztalatok alapján – egy arra kijelölt helyen végezték, amelynek terepviszonyai hasonlítottak az eredeti helyszínhez. A megfelelő területet Csíkszögöd mellett találták meg, ahol légi fényképek alapján elkészítették az orosz állások másait. A „rohamisták” kiképzéséhez – az ellenség tekintetétől, felderítésétől távol, ugyanakkor elhelyezés, ellátás és kiképzés tekintetében is – a lehető legideálisabb feltételeket biztosították. Mielőtt a kiképzést megkezdték volna, az ezred érintett tisztjeit kivitték a Magyaros-tető térségébe, és ott megmutatták számukra, hogy mi lesz az a feladat, amelyet a rohamjárőröknek végre kell hajtaniuk.

A csíkszögödi kiképzést a hadosztályparancsnokság az ezredparancsnoksággal együtt tervezte, szervezte és vezette. A felkészítést és begyakorlást tíz napra tervezték, amit még öt nappal meghosszabbítottak. A február 11-én kezdődő időszak első hetében „fegyvelmezési” gyakorlatokat tartottak, hogy az állásharcban „meglazult ügyesség” ismét feszes legyen.²⁰ Ezzel egy időben sport- és kiképzési foglalkozásokat tartottak futásban, kézigránátdobás-

¹⁸ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 12.

¹⁹ Sáfrán Géza alezredes szavait idézi Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 13.

²⁰ HL TGY 64. 36.

ban, harcszerű tornában és különböző ugrásokban. A kézigránát még majdnem ismeretlen volt a katonák számára, ezért először gyakorlógránátokkal végeztek célba dobást, majd éles gránátokkal hajtották végre a meghatározott feladatokat. A gyakorlás eredményeként a katonák megismerték és megkedvelték a kézigránátot, és mint eredményesen használható, igen hatásos fegyverrel számoltak vele. Az első hét végére az alakulat szellemisége valóban megváltozott, a katonák között szinte verseny alakult ki, hogy ki kerüljön a „rohamisták” közé, majd a századonként kijelölt rohamjárőrök között is. A hét végére kijelölték a rohamjárőröket, illetve egy különlegesen kiképzett rohamcsoportot, melybe egy tiszt, négy tiszt-helyettes és a tíz legügyesebb kézigránátdobó került.

A második kiképzési hét a rohamszázadok megalakításával kezdődött. A zászlóaljanként megalakított három század parancsnoka Szerdahelyi Gábor főhadnagy, Juhász Károly főhadnagy és Kindl István hadnagy voltak.²¹ Ezt követően megkezdődött azon feladatok begyakorlása, amelyeket majd a valóságos ellenséggel szemben is végre kell hajtaniuk. Közben a zászlóaljak többi századát is gyakoroltatták, illetve az ezreddel együtt gyakoroltak a bajor aknavetőket kezelői is.

A főpróbára február 27-én került sor a marosvásárhelyi hadsereg-parancsnokság képviselője és Litzmann német gyalogsági tábornok jelenlétében, aki egyébként csíkszeredai állomáshelyéről minden nap kiment a gyakorlást megtekinteni. A rohamoszlopok összefüggő harcszerű gyakorlatot mutattak be akna- és gránátvetők éleslövészetével és lángszórók alkalmazásával együtt. A katonák nagy jártasságot tanúsítottak különösen gránátdobásban. A szemtanúk megfigyelték, hogy az árokban vívott harc időszakában egy gránát sem robban az árkon kívül. Tüzérség a terület alkalmatlansága miatt a gyakorlaton nem vehetett részt.²² A bemutató az előre kidolgozott időbeosztás szerint „egy jól járó óramű képét mutatta”. Breit tábornok számára komoly dicséretet jelentett, amikor a német tábornok a következő szavakkal értékelte a gyakorlatot: „...ily rövid idő alatt ennél szebb eredményt a nyugati arcvonal bármely német csapata sem mutathatott volna fel.”²³

A csíkszögödi felkészítés alatt a katonák az ellenségtől zavartalanul, nyugodtan készülhettek rendkívüli jelentőséggel bíró feladataikra. A parancsnokok igyekeztek minden feltételt biztosítani anyagi, szellemi értelemben egyaránt, és a tisztek is kipihenhették magukat. Ahogy egy résztvevő tiszt visszaemlékezett: „Csíkszögödön vígan voltunk. Nappal – katonásdi. Este: barátkozás.”²⁴

Másnap az ezred indult a Magyaros alá. A menetoszlopok az Úz-völgyi úttal megküzdve, erős havazásban érkeztek Úz település közelébe. A hóesés jótékony fedezete mellett március 3-án az ezred alakulatai elfoglalták megindulási állásaikat, és már alig várták, hogy bizonyíthassák felkészültségüket.

A támadás végrehajtásának terve

A Söverjes–Magyaros–Lápos magaslatok visszafoglalása érdekében Breit tábornok három csoportosítást hozott létre. A söverjesi csoport élére Mierka alezredes került, a magyarosít Sáfrán alezredes, a láposit Nyékhegyi alezredes vezette. Mindhárom csoport élére rohamcsapatokként a 10. gyalogezred századait osztották be. A legfontosabb feladatot a középső

²¹ *Hét ország frontján. Sassy Csaba háborús naplója 1915–18.* Miskolc, 1931. 2. kötet. 10.

²² HL TGY 64. 36.

²³ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 14.

²⁴ Sassy: *Hét ország frontján*, 11.

csoport oldotta meg, ezért ennek a tevékenységét kísérjük figyelemmel. A csoport számára Breit tábornok a következő intézkedést adta ki:

„Magyarosi csoport, Sáfrán alezredes

Feladata: az 1286.–Magyaros–1367. és 1369. magaslatok bevétele és állandó birtokban tartása. A végrehajtás terve: a 10/I. zászlóalj $\frac{3}{4}$ -e a Magyaros kúpját foglalja el és onnan gyorsan rohamjáróröket tol az 1286. és 1367. magaslatok felé. A 10/III. zászlóalj $\frac{1}{4}$ -e és a 10/II. zászlóalj $\frac{3}{4}$ -e az 5. bajor utász- és a 10. honvédgyalozezred műszaki századának részével megfelelően megerősítve, a 10/I. zászlóalj $\frac{3}{4}$ -ével egyidejűleg a Magyaros kúpjától keletre és nyugatra fekvő magaslatokra rohamoznak és azután az ellenséges állást az 1286., illetve 1369. magaslatig felsodorják. A 11/II. és a 373/I. zászlóaljak a rohamozó csapatokat a Magyaros-tetőre követik s ott csoport tartalék gyanánt készen állnak a támadó csapatok támogatására, illetve esetleges ellenséges ellentámadások visszautasítására. A 11/II. és a 373/I. zászlóaljakkal előrenyomuló műszaki csapatokból (9/4. utászszázad és a 10. és 11. ezred műszaki századai) egy-egy század az 1286., a Magyaros, illetve az 1369. magaslatokra kerül, hogy azokat a gyalogsággal karöltve, a legszívósabb védelemre berendezze. – Az újonnan bevett állás megvédésére és ellenséges ellentámadások visszaverésére az aknavetőket, a gyalogsági lövegeket, a gránátvetőket és a lángszórókat minél előbb előre kell vonni. – A műszaki csapatokkal egyidejűleg a már előbb készenlétbe helyezett tehervívő osztagokat (munkásszakaszokat) ugyancsak előre kell vonni a szükséges anyaggal. – A magaslatok bevétele után az ellenség felderítése és üldözése céljából egy század két géppuskával az 1369. magaslatról a Csobános-völgyben fekvő 682. magassági pont felé nyomul elő.”²⁵

A Magyaros-tető elleni támadást balról kísérítő támadásnak kellett kísérnie, melyet szintén egy rohamjárórnek kellett vezetnie. A Magyaros-tetőtől balra, vagyis északnyugatra emelkedett ugyanis az 1367 méter magas Névtelen Kúp, melynek letarolt, sziklás oldalán szinte lehetetlen volt az ellenséges állásokat észrevétlenül megközelíteni. Az ezred 7. század rohamjárórének mégis meg kellett oldania e faladatot, és a saját tüzérségi tűz fedezetét kihasználva már a tüzérségi előkészítés alatt meg kellett kezdenie az előrevonást.

A gyalogságnak a „ma” jelszóra 11.00-kor kellett megkezdenie a támadást. Általános utasítás szerint az első rohamjáróröknek és rohamhullámnak az akadályokat és minden ellenállást leküzdve az ellenséges állás utolsó árkáig kellett előretörniük. Az utánuk érkező hullámoknak a többi állásokba kellett betörniük és azokat oldalról „felsodorni” az állások végéig, így az egész védelmi rendszert birtokba kellett venniük. Az állások elfoglalása után azonnal meg kellett kezdeniük azok berendezését és használhatóvá tételét az ellenség részéről indított ellentámadások sikeres elhárítására. A csoportparancsnokoknak tehát késedelem nélkül meg kellett szervezniük az ideiglenes védelmet, s gondoskodniuk kellett megfelelő tartalékképzésről is.

A támadásra kijelölt 39. honvéd hadosztályparancsnokság előterjesztésére a VI. hadtest-parancsnokság a balról csatlakozó 24. hadosztálynak intézkedést adott ki, hogy a támadáshoz csatlakozva vegye birtokba a Sövéryes-tetőtől északnyugatra húzódó magaslatokat, továbbá, hogy a hadosztály tüzérsége a jobb oldalon álló 225. hadosztály tüzérségével együtt a támadás napján reggel 7.00-tól lassú tüzzel folyamatosan lője a szembenálló orosz hadosztályokat.

A hadosztály és támogató tüzérség tevékenységének pontos megtervezése és szervezése a támadás sikere szempontjából döntő jelentőségű volt. Ennek vezetése Riedl Lajos ezredesre, a 39. tüzérdandár parancsnokára, a tervezés és a végrehajtás irányítása pedig Ehr-

²⁵ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 15–16.

lich János alezredesre, a tüzérandár parancsnokhelyettesére hárult. A feladatok végrehajtására három csoportosítást hoztak létre:

1. támadó tüzérség,
2. az ellenséges tüzérség leküzdésére kijelölt tüzérség,
3. elszigetelő és gáztüzérség.

Az ütegek már huzamosabb ideje itt tevékenykedtek, ismerték a területet, az ellenségre vonatkozó felderítési és belövési adatokat, melyeket repülő felderítéssel állandóan pontosítottak. Az első csoportosítás időbeosztása a támadás napjára a következő volt:

- 8–9 óráig – ellenőrző lövések;
- 9–10.30-ig – romboló tűz;
- 10.30–11 óráig – megsemmisítő tűz;
- 11–11.30-ig a tűz szakaszonkénti áthelyezése a magaslators zárótűz körleteibe.

A második csoport feladatai:

- 8–9 óráig – ellenőrző lövések;
- 9–11 óráig – romboló tűz;
- 11–11.30-ig – megsemmisítő tűz;
- 11.30 után – zavaró és elszigetelő tűz.

A harmadik csoportnak reggel 8 órától folyamatosan tűz, illetve gáz alatt kellett tartania a megközelítési útvonalakat, a távolabb levő ütegállásokat. Erre a feladatra német könnyű és nehéz tarackütegeket vontak be.

Az aknavetőket nyolctól kilenc óráig belövést hajtottak végre, majd áttértek a romboló tűzre. Tíz órától lassú tüzet lőttek fél órán át, hogy az ellenség ismét elfoglalja állását, majd megindult a megsemmisítő tűz. Tizenegy órától zárótüzet lőttek a rohamozó csapatok elé, majd az állások „felsodrásának” időszakában szintén záró- és romboló tüzet. Az aknavetőket „harcegységekbe” vonták össze, mindegyikben két-két könnyű, közepes és nehéz aknavető volt, melyeknek az áttörés helyein 80 m széles körletet kellett tűz alatt tartaniuk.²⁶

A vállalkozás mindenoldalú előkészítése

A helyszíni előkészítő munkák február 2-án kezdődtek, amit a mélyen megfagyott talaj és a helyenként nyolcvan centiméter magasságú hó és az esetenként mínusz harminc fokos hideg rendkívüli módon megnehezített. Először a műszaki csapatok számára készítettek fedezékeket, ezután a közlekedő utakat szélesítették ki két méter szélesre, ahol kellett, serpentin utakat alakítottak ki. E munkálatok február 12-ig befejeződtek. Ezt követően a megindulási vagy rohamállások kiépítése kezdődött, ami a Láposon és a Söverjesen rövid idő alatt befejeződött, de a Magyaroson a sziklás talaj miatt március 8-ig csupán egy másfél méter mély árkot és fedezékeket sikerült kialakítani.

Az akna- és gránátvetők számára az állások kiépítése február 8-án kezdődött. Először itt is a légénységi fedezékeket alakították ki, majd a lőszerraktárakat és a tüzelőállásokat. Végül a figyelőpontokat igyekeztek olyan védetté tenni, hogy a gránátrepesz-hatás minimális legyen. E munkálatokkal március 1-jéig végeztek.²⁷ A tüzérség lövegei számára már megvoltak a megfelelő tüzelőállások, a támadáshoz kapott három darab 21 centiméteres mozsár azonban csak március 3-án érkezett be. Ezeket rövid időn belül tüzelőállásokba vontatták, de belövést nem hajthattak végre, ezt Breit tábornok megtiltotta, „hogy időnek előtte ne árulják el itt létüket”.

²⁶ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 14–15.

²⁷ HL TGY 64 37.

A támadás előkészítésének egyik legnehezebb feladata a megfelelő mennyiségű tüzérségi lőszerkészlet felhalmozása volt. A tüzérségi előkészítésben részt kellett vennie a hadosztály tüzérandára tizenkilenc ütegén kívül a 24. hadosztály négy és a német 225. hadosztály hét ütegének, összesen 128 különböző úrméretű lövegnek és ötvenegy akna- és gránátvetőnek, melyek számára 2500 tonna lőszer kellett biztosítani. A legközelebbi vasútállomás Csíkszeredán volt, innen kellett, mintegy negyven kilométeres távolságból, havas, jeges, alig járható úton az 1000 méteres magasságban lévő állásokba szállítani a lőszeret. Több állás olyan helyen volt, ahová csak málhásállatokkal vagy kézi erővel lehetett kiszállítani a szükséges készletet. Ráadásul a szállítások csak éjjel vagy ködben történhettek. Egy-egy forduló sokszor egy hetet is igénybe vett. Az állásokba 169 253 lövedéket szállítottak ki, közben kétszáz ló pusztult el vagy vált használhatatlanná.²⁸

Az előkészítő munkák egyik utolsó, de rendkívül fontos eleme a távbeszélő összeköttetés kiépítése volt a különböző szintű parancsnokságok, a gyalogsági és tüzércsoport parancsnokságok között. Az aknavető figyelőpontoktól kettős összeköttetést biztosítottak a tüzelőállásokhoz. A híradó összeköttetés mellett még egy jelzőrendszert is kialakítottak. A támadás alatt három lovas és három gyalogost állítottak be parancs- és jelentéstovábbításra, ezen kívül a három rohamcsoport-parancsnok mellett fényjelzőnek kellett működnie. A támadás sávjában elért terepszakaszokat jobbról két vörös zászló kitézésével, balról egy vörös zászló kitézésével jelezték. A megállapított rakétajelzések a következők voltak:

- kettős fehér rakéta: a Lápos–Magyaros–Söverjes magaslatok birtokbavétele
- vörös rakéta: az ellenség támadása
- zöld rakéta: tűzáthelyezés kérése
- egy fehér rakéta: a rohamjárőrök által elért terepszakaszok jelzése.²⁹

Míndeközben folyamatosan végezték a felderítést járőrökkel, illetve repülőgépről. A beérkező jelentéseket fogolykihallgatások eredményeivel egészítették ki.

Nagy figyelmet fordítottak egészségügyi rendszabályok foganatosítására is, erre tervet készítettek. A sebesülteket ezred segélyhelyekre gyűjtötték, ahonnan hordályakon és kétkerekű kocsikon vitték le őket az ideiglenes hegyi sebesültszállító különítményhez, innen harminc kocsin és gépjárművön egy nyolcvanfős „katonaothonba”. Ezután a 4/4. tábori kórházba kerültek a sebesültek, ahonnan szükség esetén három szállítóoszlop-lépcsős szállította őket tovább állandó kórházakba.³⁰

A vállalkozás sikerének egyik legfontosabb feltétele a szigorú titoktartás volt. Ennek érdekében a tervet és annak részleteit mindenki csak a rá vonatkozó mértékben ismerte. A katonák közt egyébként azt híresztelték, hogy az oroszok nagy támadást terveznek, ennek elhárítására kell előkészületeket tenni. Távbeszélőn a tervezett támadással kapcsolatban semmilyen információt nem lehetett továbbítani.

A rohamjárőrök elrendelt felszerelése a következőkből állt: tölténytáska és hátizsák nélkül (150 db töltény a zsebekben és a kenyérzsákban), a fegyvert karabély módjára hordva, két homokzsák nyolc nyeles kézigránáttal, négy üres homokzsák, drótvágó olló, kézi balta, gázálarc, konzervek, tábori kulacs. Az árkászok csupán négy kézigránátot kaptak, de vittek vésőt és robbanóanyagot.

²⁸ *A magyar tüzér*. Szerk. Felszeghy Ferenc – Reé László. Budapest. é. n. 258.

²⁹ HL TGY 107. K oleátamelléklet

³⁰ HL TGY 107. L oleátamelléklet

Az első hullámba egy rajt osztottak, mindenkinél kézigránát, illetve egy katona ment velük, aki a tartalék gránátokat vitte. A raj rendelkezett továbbá két világítópisztollyal a hozzá való tíz-tíz zöld, vörös és fehér rakétával és két vörös zászlóval.

A második hullámban két gyakorlott lövészekből álló raj támadott hátizsák, tölténység és kenyérszák nélkül, fejenként 300 tölténnyel, két kézigránáttal és két konzervvel. Mögöttük haladt kettő-négy katona szögesdróttal, további kettő-négy katona, aki védőpáncélokot és kettő katona, aki homokzsákokat vitt magával. Őket követte a távbeszélő járőr három fővel, egy távbeszélő készülékkel és kettő-három dob telefonkábelrel. Itt haladt előre egy géppuska-, tüzér- és aknavető megfigyelő. A hullám rohamát az utászok követték fegyverrel, lőszerkészletben száz lőszerrel, kettő kézigránáttal és számszámokkal, amelyekkel föld- és famunkákat lehetett végezni.

A harmadik hullámot három raj és egy rohamjárőr alkotta. A katonák itt is hátizsák nélkül, a tölténységükben 300 tölténnyel, négy kézigránáttal, ásóval és csákánnyal felszerelve nyomultak előre. Itt vitték előre a gránátvetőket és a géppuskákat. A rajokat műszaki anyagot szállító katonák követték, akik „spanyol lovasokat”, szögesdrótot, homokzsákokat és védőpajzsokat vittek magukkal.

Az ezred katonái nem rendelkeztek a speciális rohamcsapatoknál rendszeresített eszközökkel. A gyalogos katonák nyolcmilliméteres 1895 M. Mannlicher puskával voltak felszerelve, mely szuronnal együtt 3650 grammot nyomott. A fegyver tára öt lőszer fogadott be. Szintén nyolcmilliméteres csővel rendelkezett az 1907/1912 M. Schwarzlose géppuska, mely negyvenkét kilogrammos fegyver volt, hevederébe 250 darab lőszer fért, elméleti tűzgyorsasága 400 lövés volt percenként. A monarchia hadseregében 1915-ben vezették be a lángszórókat, melyek első változata ötvenliteres tartállyal készült. E fegyver égő folyadékot huszonöt-hatvan méteres távolságra, közel másfél méteres szélességben lövellt ki. A következő évben huszonkettő és tizenöt literes tartályokkal ellátott könnyebb eszközöket is rendszerbe állítottak. A katonák még alig ismerték a kézigránátot, melynek azonban több osztrák-magyar és német típusa is rendszeresített volt. A hetven dekagrammos osztrák-magyar nyeles kézigránát tizenöt méteres repeszhatású volt. A gyalogsághoz rendszeresített löveg volt az 1915 M. harminchét milliméteres málházható gyalogsági ágyú. Nagy népszerűségnek örvendtek az akna-gránátvetők. Az aknavetőknél könnyű (90–105 mm), közepes (120–150 mm) és a nehéz (200 mm felett) változata küzdött le 60–1200 m-re lévő célokat, percenként egy-két lövést leadva. A gránátvetők hasonló adatokkal rendelkeztek.³¹

A rohamállásokat elfoglalt csapatok március 3-a és 6-a között szemrevételezést végeztek, gyakorolták az előttük álló feladatokat, közben a készleteik kiegészítésével foglalatostkaptak. A kiadott intézkedés szerint azonban óvakodni kellett attól, hogy felhívják magukra az ellenség figyelmét. A parancsnokoknak gondoskodniuk kellett arról, hogy minden beosztottjuk tökéletesen ismerje a feladatát, az ismereteket ellenőrizniük is kellett. Az alparancsnoktól elvárták „a jól átgondolt, határozott, hidegvérű, kezdeményező tevékenységet”, ami biztosíthatta azt, hogy a „rohamisták” akár parancs nélkül is teljesítsék feladatukat, és hozzájáruljanak a nap sikeréhez. Azokat, akiket az első vonalban „csüggeteg, megbízhatatlan”-nak láttak, még utolsó nap is hátra kellett küldeni.³²

Az utolsó napokban még egyszer pontosították az együttműködést a rohamcsapatok, az őket követő gyalogság, az akna- és gránátvetők és a tüzérség között. A felderítési adatokat folyamatosan pontosították, a repülő-megfigyelők felkészültek a tüzérségi becsapódási

³¹ Bacsoni-Kiss-Sallay-Számvéber: *Az állásharc*, 21–22.

³² HL TGY 107. 30.

pontok megfigyelésére, a híradók újra és újra ellenőrizték az összeköttetést. Daubner ezredes dandár- és csoportparancsnok minderről gondoskodott, és még azt is begyakoroltatta, hogy a szükséges anyagokat hogyan fogják a rohamozók után szállítani. Végül a rohamra kijelölt csapatok előtt előkészítették a saját akadályrendszert úgy, hogy azon robbantással átjárókat lehessen nyitni. A csapatoknak a kiinduló helyzetet március 6-án 18.00 órára kellett elfoglalniuk, a teljes készenlét időpontja: március 7-én 05.00 volt. Breit tábornok azonban később úgy döntött, hogy a gyalogos és a műszaki csapatoknak biztosít egy nap pihenőt.

A tüzérség közben jól elhelyezett figyelői, illetve repülőik segítségével a megszokottnak megfelelően, folyamatosan próbálta tűzzel felderíteni az ellenséges ütegeket. Március 7-én a repülőik megfigyelték, hogy az Úz völgyében felállított 47/6. üteg és a 81/2. üteg találatot ért el az ellenséges ütegeállások ellen, melyeket ezután gázlővedékkel próbált pusztítani. Ugyanakkor a 24. gyaloghadosztály ütegei is megkezdték a Csobános-völgyben lévő orosz ütegek pusztítását.

„Március 7-e ragyogóan tiszta nap volt s így március 8-ának ködös reggelén lelkiismeret furdalásokat éreztem, hogy az eredetileg március 7-ére elhatározott támadást a közbeékelten pihenőnap érdekében egy nappal elhalasztottam.”³³

A támadás

A támadás napján, 1917. március 8-án a tüzérség az előre elkészített tűzterv szerint kezdte meg és folytatta a tevékenységét. Az aknavetőkkel együtt végrehajtott tűzcsapások eredményeként az ellenség Úz-völgyi ütegei 9.30 után már nem szólaltak meg, a lövészárkokban pedig hatalmas veszteséget okoztak a védőknek. Különösen pontosnak és hatásosnak bizonyultak az aknavetők. Nem sikerült viszont elhallgattatni a Csobános-völgyben lévő orosz ütegeket, ezek 13.00-ig tovább folytatták a tevékenységüket. Ugyancsak kevésbé bizonyultak hatásosnak azon gázcsapások, melyeket a völgyekben lévő utakra, gyülekezőhelyekre, állásokra lőttek. Az orosz gyalogság ugyanis gázálcot húzott, az ütegek magasabban fekvő állásokban voltak, „a lovak közül állítólag sok elpusztult”.³⁴

A rohamcsapatok közül a legnagyobb és legnehezebb útra kényszerülő 7. század az általános roham megkezdése előtt, 9.30-kor indult meg az 1376. magaslat, a Névtelen Kúp ellen. A Szerdahelyi Gábor főhadnagy vezette század a saját műszaki akadályrendszeren robbantással nyitott átjárókon – tüzérségi és aknavető tűz fedezete alatt – indult támadásra. „Nehéz, nyaktörő úton, sziklán, meredélyen át kúsznak mind feljebb és feljebb a rohamjárőrök. Tüzérségünk látva a helyzetet, tüzet hátrább helyezi. Ellenséges géppuskák megszólalnak, gyalogságunk tüzet kezd. Még néhány másodperc és az első rohamjárőr a drótnál van.”³⁵ A járőr 10.45-kor érte el az ellenséges drótakadályt, amit a lövegek és aknavetők már szinte teljesen szétlőttek, ezen már kis munkával „rohamutcákat” lehetett nyitni. A járőrök „meglapulva élettelenül fekszenek a szétrombolt akadály előtt. Azután tompa csattanás, fehér, sűrű füst – az első kézigránatok berepültek az orosz árokba; a robbanás füstjének oltalma alatt 4 honvéd néhány ugrással betör”.³⁶ A 7. század járőrének harcát a II. zászlóalj géppuskái oldalazó tűzzel fedezték. Az árokba, különösen a géppuskaállásokra egymás után repültek a kézigránatok, közben beérkezett a század többi része is, és megkezdődött az

³³ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 19.

³⁴ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 19.

³⁵ Sassy: *Hét ország frontján*, II. 17.

³⁶ Sassy: *Hét ország frontján*, II. 17.

árokban vívott harc, „a felsodrás”. Néhány perc múlva a Névtelen Kúp a század birtokába kerül, és a csúcra kikerült a Mezőkövesdtől kapott Máriás zászló.

A 7. század sikerén felbuzdulva a Söverjes támadására kijelölt 4. század is idő előtt elindult. A „tüzesvérű” Juhász Károly tartalékos hadnagy 10.30-kor megindította a támadást. A tüzerfigyelők, illetve az együttműködésért felelős tisztek jól végezték a dolgukat, mert a tüzet időben áthelyezték, így a századot szinte semmi nem akadályozta, hogy „egy rövid, gyors futam” után elérjék az ellenséges állásokat, azokba betörjenek, majd megkezdjék az árkok teljes szélességben való elfoglalását. Az oroszok itt azonban nem nyugodtak bele a védelmi szakasz elvesztésébe, hanem északkeleti irányból másfél század erejű ellenlökést indítottak. Az eseményeket nyomom követő Breit tábornok ennek hírére a hadosztály-tartalékból fél zászlóaljat irányított ide, illetve két üteg tüzét összpontosította a támadókra. A magaslat északkeleti oldalán tért nyert ellenséget a honvédek heves kézigránát támadással kiszorították a visszafoglalt állásokból, és végleg birtokba vették a Söverjest. A 4. és a 7. század 11.25-kor vette fel az érintkezést.

A balszárnyon elért sikerek türelmetlenné tették a Magyaros-tető ellen kialakított csoportosítás katonáit is, s mivel a löveg- és aknavetőtűz hatására az ellenséges árkokat rohamérettnek látták, 10.45-kor Sáfrán alezredes is elrendelte a támadás megkezdését. Az I. zászlóalj 1. százada szinte akadálytalanul jutott az ellenség közelébe, az árkot rövid harc után birtokba vette, 11.05-kor már két század kezdhette meg az árok megtisztítását. A veszteség itt volt a legcsekélyebb, csupán négy fő sebesült meg.

Az I. zászlóaljtól balra a II. zászlóalj támadott a Magyaros-tető nyugati fele ellen, melyet 11.00-ra elért, és negyedóra alatt veszteség nélkül birtokba vett. Ezt követően a zászlóalj századai felvették az érintkezést a 7. századdal. Az I. zászlóaljhoz jobbról csatlakozva a III. zászlóalj is szinte azonnal megkezdte a támadást, és 11.00-kor az első hullám már elérte az ellenséges állásokat, melyeket öt perc alatt elfoglalt. Ezt követően keletre fordulva rövidesen birtokba vette az 1286. magaslatot is. A magaslatokat elfoglaló csapatok támogatására tartalékként Breit tábornok előrendelte a 373/I. és a 11/II. zászlóaljat, melyek két-két századonként az 1367. magaslatra, Magyaros-tetőre és az 1286. magaslatra vonultak fel.

A láposi csoport rohamjárőrei, akik a 11. század katonái voltak,³⁷ a meghatározott időpontban, 11.00-kor kezdték meg a támadásukat. Mivel itt volt az ellenséges állás a legközelebb, alig negyven lépés távolságra, a rohamjárőrök néhány perc múlva már az árokért folytatott harcot vívták igen eredményesen. 11.30-kor balra, az 1286-os magaslaton felvették a kapcsolatot a magyarosi csoporttal. A csoport jobbszárnyán támadó csapatok viszont az ellenség hatékony löveg- és géppuskatüzében jelentős veszteséget szenvedtek, tizennyolc halottal és ötven sebesülttel.

A magaslatok elfoglalása után üldözésre és felderítésre osztagokat küldtek ki. A láposi csoport különítménye az 1081. magaslatnál talált ellenállásra, a magyarosi és a söverjesi csoport a Csobános-völgyében találkozott orosz csapatokkal. Az osztagok ezt követően foglyokkal és zsákmányolt anyagokkal tértek vissza. Közben megkezdődött az állások berendezése, egy új arcvonal kialakítása. Ezt elsősorban a műszaki alakulatok végezték, a nyolcvan-száz lépésre előretolt századok biztosítása mellett. Este 18.00-ig befejezték az állások kiépítését és berendezését térdelő lövészek számára, melyeket egysoros spanyollosvas akadály védett. Ezt követően géppuskákat, aknavetőket és fényszórókat helyeztek az állásokba, a tüzéség pedig felkészült zárőtűzek lövésére az új védelmi állás védelme érdekében.

³⁷ 10-es Honvéd naptár 1919. Az ezred kiadása. 61.

A Magyaros-tető elfoglalása során számtalan nagyszerű helyállással, hősiességgel találkozhatunk. Az események résztvevője és a 10. honvéd gyalogezred történetének krónikása, a már idézett Sassy Csaba különösen kiemelte a 9. századnál történt eseményeket. A III. zászlóalj ezen százada a Magyaros-tető jobb oldala ellen támadott, majd el kellett érnie az 1286-os magaslatot. Az egyik járőr parancsnoka Balogh Márton szakaszvezető volt, akit már az első percben egy kézigránát-robbanás a földhöz vágott. A szakaszvezető azonban kábultságából magához térve a járőr után futott, és ismét átvette a parancsnokságot. Először került harcba a századnál szolgáló Andrassy Béla zászlós, aki lelkesen és hősiiesen rohant előre, mit sem törődve a heves puska- és géppuskatűzzel, a robbanó gránátokkal. „Vitézsége oly ellenállhatatlanul ragadt a rohamjárőrökre, hogy azok mit sem törődve az ellenség vad tüzelésével és az ellenség hatalmas kézigránát sorozatainak leadásával s használva kézigránátot is, rontottak az állásban elkeseredetten küzdő ellenségre és tették ártalmatlanná.”³⁸

Kitűnt vitézségével Szabados zászlós is, aki egy rajnyi katonával az ellenséges állások mögé került, és hátulról lepte meg az oroszokat. Kitűnő helyzetfelismerésének és bátorságának köszönhetően tizenkilenc foglyot ejtettek, és huszonöt puskát zsákmányoltak. A század parancsnokát, dr. Leichter Imrét az ezredparancsnokság III. osztályú katonai érdemkeresztre terjesztette fel.

A hadosztályparancsnok 12.40-kor a következő intézkedést adta ki: „Szívből üdvözlöm az összes parancsnokokat és csapatokat a kivívott szép eredmény alkalmából és a legfelsőbb szolgálat nevében legbensőbb köszönetemet fejezem ki nekik ...”³⁹

A támadás során osztrák–magyar és német részről összesen negyvenöt fő halt meg, és 215 fő sebesült meg. Az oroszok 408 halottat hagytak hátra, ezenkívül fogságba esett tizenhárom tiszt és 991 ember.

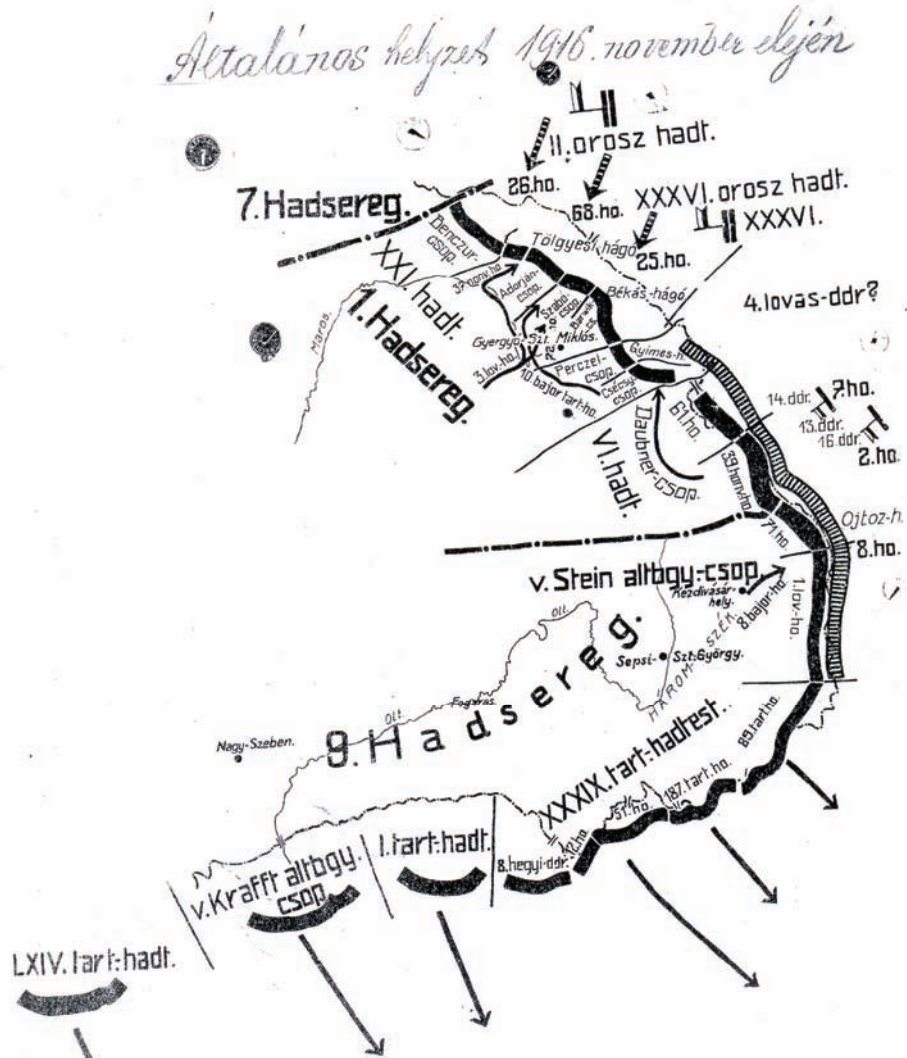
A Magyaros-tető visszafoglalása nagy feltűnést keltett, és sorban érkeztek Breit vezérőrnagyhoz a gratuláló táviratok. Közülük a magyar honvédelmi miniszter, báró Szurmay Sándor gyalogsági tábornok üzenetéből idézünk: „A Magyaros rohammal való bevétele vitéz hadosztályoddal fényes pontot jelent a honvédség történetében és örök időkre a legszébb jele marad a magyar honvédcsapatok leküzdhetetlen kiváló katonai erényeinek.”⁴⁰

³⁸ Sassy: *Hét ország frontján*, II. 18.

³⁹ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 22.

⁴⁰ Bánlaky: *A m. kir. Kassai 39. honvéd gyaloghadosztály harcai*, 25.

1. SZÁMÚ MELLÉKLET

Általános helyzet 1916 novemberében (HL TGY 107)

2. SZÁMÚ MELLÉKLET

Erők és eszközök csoportosítása az 1917. március 8-i Magyaros-tető elleni támadáshoz:
 A vállalkozás parancsnoka: Breit József vezérőrnagy, a 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka,
 a vezérkari főnök: Szabó-Pap Károly vkt. őrnagy (Knauz Ferenc vkt. százados)⁴¹

Csoportosítás	Söverjesi csoport pk. Mierka alezredes	Magyaros csoport pk. Sáfrán alezredes	Lápos csoport pk. Nyékhegyi alezredes
rohamcsapatok	10. honv.gye. 4. szd.	10. honv.gye. 7. szd. (2 db. gpu.) 10. honv.gye. I. zlj. (3 szd., 4 db. gpu.) 10. honv.gye. II. zlj. (3 szd., 8 db. gpu.) 10. honv.gye. III. zlj. (3 szd., 4 db. gpu.)	10. honv.gye. 11. szd.
Támadó gyalogság	9. k.u.k. gye. IV. zlj (4 db. gpu, 2 db. gyá.) 9. k.u.k. gye. 1.2. szd. (2 db. gpu.)	11. honv.gye. 2. szd. (2 db. gpu.) 11. honv.gye. II. zlj. (2 db. gpu.) 373. k.u.k. gye. I. zlj. (6 db. gpu.)	11. honv.gye. I. zlj (3 szd., 4 db. gpu.) 373. k.u.k. gye. 11.12. szd (3 db. gpu.) 9. honv.gye. 9.10 szd.
támadó műszaki csapatok	39. egyesített ut. szd. 7. ut.szd. részei 11. mű.szd. fele	9/4. ut.szd. 5. bajor ut.szd. 10. mű.szd. 11. mű.szd. részei	3/5. ut.szd.
harceszközök	3 db. német köz.av. 8 db. német k.av.	6 db. német n.av. 6 db. német köz.av. 10 db. német k.av. 6 db. kis grv.	4 db. német köz.av.
hadosztály tartalék	16.honv.gye. 9. 11.szd a Sátorkő magaslaton	16.honv.gye. 11.szd. a Magyaros-völgyben	16. honv.gye. 10. 12. szd. a Magyaros-völgy déli kijárat
Támadó tüzéség	9.h.tü.e. 5. ü. (2db. 7,5 cm. h.á.) 9.h.tü.e. II. ü. (2db. 10 cm. h.tar.) 24.t.tar.e. 3. 4. ü. (8db. 10 cm. t.tar.) 35.t.tar.e. 6.ü. (4db. 10. cm. t. tar.) 39.honv.t.tü.e. 1.n.ü. (4 db. 15 cm. tar.) 10.t.tü.e. 6.ü. (2db. 15 cm. tar.) 39.honv.t.tü.e. 4.n.ü. (2db. 10.4 cm. á.)	9.h.tü.e. 3.4.ü. (7db. 7,5 cm.h.á.) 39.h.tü.o. 1.ü. (4 db. 75 cm. h.á.) 9.h.tar.e. I.ü. (4 db. 10 cm.h.t.) 39.honv. t.tar.e. 1.2.4.ü. (18 db. 10.cm t.tar.) 39.honv.t.tar.e. 2.3.n.ü. (3 db. 15 cm.t.tar.) 14.honv. t.tar.e. 5.ü. (4 db 15 cm. t.tar.) 81.t.tar.e. 1.ü. (4 db. 15 cm. t.tar.) 14.német t. tar.e. 9. ü. (3 db. 21 cm. mozsár)	9.h.tü.e. 3.5.ü. (3 db. 75 cm. h.á.) 3 db 7,65 próbálóveg 39.honv.t.tar.e. 3.ü. (6 db. 10 cm. t.tar.)
az ellenséges tüzéség leküzdésére létrehozott csoport	Csobánosi szakasz: 24.t.tar.e 1.ü. (2 db. lg.) 9.t.tar.e 4.ü. (6 db.10 cm. t.tar.) 10.t.tar.e. 6.ü. (2 db. 15 cm. t.tar.)	Láposi szakasz 3.(39.)t.á.e. 2.3.ü. (12 db. 8 cm. t.á.) 9.h.tü.e. II.ü. (2 db. 10 cm. h.tar.)	Úz-völgyi szakasz 3.(39.)t.á.e. 1.ü. (4 db. 8 cm. t.á.) 47.t.tar.e. 6.ü. (4 db. 10 cm. k.t.tar.) 81.t.tar.e. 2.ü. (4 db. 15 cm. t.tar.)

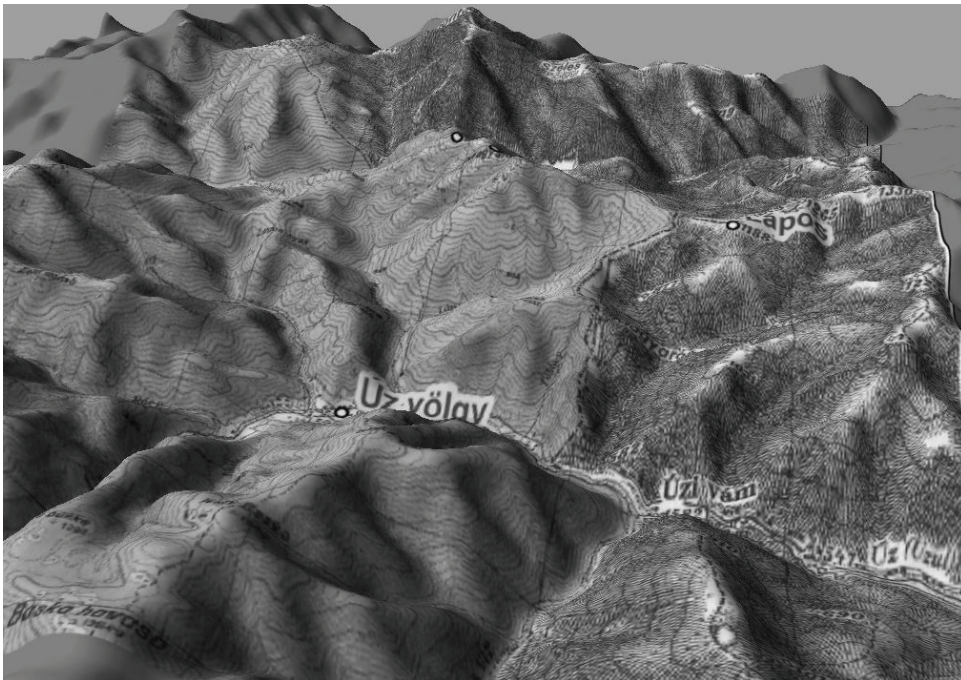
⁴¹ HL TGY 107. nyomtatott melléklet

elszigetelő és gáztüzér- ség	24.t.tar.e. 1.3.ü. (8 db 10 cm.t.tar.) 1. próba t.á.ü. (4 db. próba t.á.)		
------------------------------------	--	--	--

Rövidítések

á.	ágyú
av.	aknavető
e.	ezred
gpu.	géppuska
grv.	gránátvető
gye.	gyalopezred
honv.	honvéd
k.	könnyű
k.u.k.	császári és királyi
köz.	közepes
mű.	műszaki
n.	nehéz
pk.	parancsnok
szd.	század
t.	tábori
tar.	tarack
ut.	utász
zlj.	zászlóalj

3. SZÁMÚ MELLÉKLET

A támadás területe

TAMÁS CSIKÁNY

The capture of Magyaros-tető on 8 March 1917

The First World War is depicted in history books as one in which life was worth almost nothing, and military leaders of all ranks, regardless of which country's or coalition's army they were commanding, cared about nothing else but the goal to be achieved. Yet big victories did not materialize and not even the smaller ones were made use of. Rather the war was decided by economic factors, by the richness of available human and financial resources. Reality, however, is not this one-dimensional. Those commanders who felt responsibility for their soldiers did their best to spare their lives, especially as it became more and more difficult to replace them. This was all the more so in the armies of the Central Powers. They were the firsts to make attempts to develop such military solutions with which the goals (breaking through the enemy defense, eliminating it and capturing enemy positions) could be achieved with minimal losses. Yet, in the age of machine guns, precise and quick-firing artillery such efforts could rarely have been successful. The German army used the so called shock troops first in the Western Front. These smaller, well-equipped units were deployed unexpectedly, at selected locations and directions after short but sharp artillery preparation fire. If they managed to infiltrate enemy defense lines the attack continued in the traditional manner.

The 39th infantry division of the Hungarian army was still able to achieve a very spectacular and important success. At the end of 1916, the division was chasing the Romanian troops, which had infiltrated the country, through Csik county in the valley of the stream Úz and reached the Eastern borders of Hungary. As the Romanian army had already prepared and established positions during peacetime along the banks of the stream, the Hungarian division needed to halt there. In the middle of November, the Romanian forces were replaced by Russian troops in significantly superior numbers, and they almost immediately went on the attack along the entire line. As a result, in December they captured the peaks of Lápos, Magyaros and Söverjes, the possession of which could have meant great advantages for the entire front line. The German divisions refused to attempt to recapture the peaks, but the chosen troops of the 39th infantry division of the Hungarian army launched a surprise "shock attack" on 8 March 1917, and recaptured the peaks with only slight losses. The attack was led by major general József Breit, who later as a military historian wrote a book on the military history of Hungary. The paper describes the circumstances of this attack, and its thorough and careful preparation as well as the attack itself.

HORVÁTH CSABA

Hadműveleti szintű áttörés az olasz fronton

1917. október – november

A „Nagy Háború” 1917. évében mindössze egy hadműveleti jellegű áttörés történt. A központi hatalmak csapatai az Isonzo folyó felső folyásánál áttörték az olasz védelmet, és aránylag rövid idő alatt kijutottak a hadműveleti mélységbe. Az áttörést a hadtörténelmi munkák „caporettoi áttörés”, a „12. isonzoí csata” vagy második szakaszában az „első piavei csata” néven említik. Az október végén lefolyt művelet különösen az erdős-hegyes terepen folytatott harctevékenység szempontjából volt tanulságos. Az itt nyert tapasztalatok jelentősen hozzájárultak a hadművészet fejlődéséhez és bizonyították, hogy a jól felkészült katonai vezető képes meglepni ellenfelét, ha jól ismeri a terepet, az ellenség erejét és saját lehetőségeit.

Katonaföldrajzi jellemzők

Az olaszországi arcvonal balszárnya az Adriai-tengerre támaszkodott. Innen nagyjából az Isonzo folyó vonalát követve húzódott az Alpok déli lejtőjéig. Itt derékszögben megtört, és az Alpok lejtőit követve a svájci határig tartott.

A hadszíntér Olaszország északkeleti részén két egymástól teljesen különböző jellegű területre oszlik. A határon a Julia-Alpok északnyugati nyúlványának átlagosan 1400–1600 méter magas hegyei emelkednek.

Az Alpeselek nyúlványait jellegzetes hegycsúcsok, mély völgyek, meredek sziklafalak jellemzik. Az út- és vasúthálózat igen gyér, ez a terep tehát mind a védőt, mind a támadót igen komoly nehézségek elé állítja. A rejtőzést a növényzet hiánya, a védőállások kiépítését a sziklás talaj nehezíti meg. A sziklák ugyanakkor jelentősen megnövelik a lövedékek repeshatását is. A vízhiány érzékenyen érinti az ivó-, a főző- és a géppuska hűtővíz igényt, így az csak állandó szállítással oldható meg. A hegyvidék magassága nyugat felé csökken, és átlagos magassága a síkság határán 400–500 m. A hegyeket az Adriai-tengerbe ömlő Isonzo folyó szűk völgye szeli ketté. Az Isonzo menti karsztvidék kopár, fátlan mészkőfennsík, számtalan szakadékkal, bemélyedéssel, barlanggal. A völgy a felső szakaszon a Koritnica folyócska torkolatánál kiszélesedik, és egy körülbelül 3 km széles és 10 km hosszú medencét alkot, az úgynevezett flitschi medencét. Ennek nyugati legkeskenyebb végén fekszik Saga község. Az Isonzo folyása itt élesen délkeletre fordul, fokozatosan szélesedő völgyben éri el Caporetto¹ városát, majd innen körülbelül 2–3 km széles völgyben folyik Tolmeinig.

Ezután egy nagy kanyart alkot, és nagyjából délnyugati irányba folyik tovább. Görznel elhagyja a hegységet, majd Ronchitól nyugatra ismét délkeletre fordulva ömlik a tengerbe. Alsó folyásánál, Ronchitól közvetlenül keletre a síkságból a doberdói fennsík emelkedik ki.

¹ Szlovén Kobarid, német Karfreit.

A folyó tolmeini kanyarulatától nyugatra körülbelül 25–30 km mélységben magas hegyekből álló hegytömb emelkedik, legmagasabb csúcsa, a Monte Matajur 1641 méter. Ettől nyugatra a hegytömböt kettévágó Natisone folyócska szűk völgyön húzódik észak-déli irányban Robictól – Cividaleig. Innen nyugat felé a hegyek magassága fokozatosan csökken.

A hegység vízben szegény, erdőkkel borított, nehezen járható sziklás terepe a támadó előretörését nagyon megnehezíti. Áthatolni rajta csak az Isonzóra merőleges völgyek irányában lehet. Ilyen irányként a flitschi medence Flitsch–Saga–Monte Maggiore–Tarcento, a folyó középső folyásának völgye Tolmein–Caporetto–Robic, a Natisone völgye Robic–Cividale, a Cosizza és Erbezzo völgy Tolmein–Woltschach–Cividale irányába vehető figyelembe.

A hegyek lábától nyugat felé a bő úthálózattal rendelkező széles velencei síkság terül el. Nagyobb folyóakadályt csak az Isonzótól 50–60 km-re nyugatra folyó Tagliamento alkot. A két folyó közötti síkságon több kisebb-nagyobb patak és csatorna található, ezek az előretörést lassíthatják, de jelentősebb akadályt nem képeznek.²

A tengerpart sekély, zátonyos, nagy hadihajók nem közelíthetik meg, tehát egyik fél flottája sem tudja eredményesen támogatni saját csapatait.

Általános helyzet a hadszíntéren

Az olasz hadsereg a hadba lépésétől eltelt két és fél esztendő alatt tizenegy esetben kísérelte meg az osztrák–magyar délnyugati arcvonal áttörését és Trieszt elfoglalását. A védelemre berendezkedett osztrák–magyar csapatok azonban minden esetben megghiúsították az olaszok szándékait. A 11. csatában,³ bár Trieszt elfoglalását ismét sikerült megakadályozniuk, az arcvonal középső szakaszán kénytelenek voltak a védelemre kiválóan alkalmas Isonzo folyó terepszakaszáról visszavonulni. A folyón csupán a tolmeini hídfő maradt szilárdan az osztrák–magyar csapatok kezében. A Bainsizza-i fennsík harcaiban csak hatalmas veszteségek árán, nagy önfeláldozással sikerült az áttörést megakadályozni, és az új terepviszonyok veszélyesen kedvezőtlenekké váltak. A csata után a Flitsch–Tolmein–Monte San Gabriele–Duino vonalában megszilárduló arcvonal az osztrák–magyar erők számára igen kedvezőtlen terepszakaszon húzódott. Az Isonzo mellett először az osztrák–magyar 5., majd az 1. és 2. „Isonzo hadsereg” védekezett. Ez a két hadsereg zömmel magyarokból állt. A szokatlan nehéz hegyi terepen a magyar katonák, akik nagy része az Alföldről vonult be, kiválóan harcoltak, és sikeresen verték vissza az olasz rohamokat. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a túlerőben lévő ellenség 1915–1917 között, az úgynevezett tíz „Isonzo csatában” csak nyolc kilométert tudott előrenyomulni. A már említett 11. csatában is körülbelül tíz kilométert nyomultak előre, de ez veszélyes helyzetbe hozta az osztrák–magyar csapatokat.

Az elszenvedett veszteségek és az arcvonal meghosszabbodása következtében kétséges-sé vált újabb olasz támadás visszaverése. Gondot jelentett az utánszállítás kérdése is, ami szinte leküzdhetetlen nehézségeket okozott, és előrevetítette egy újabb olasz tömegroham esetleges sikerét is. A helyzeten csak az arcvonal megrövidítése és kedvezőbb védelmi terepszakaszok elfoglalása segíthetett. Az új védelmi terepszakaszt az olasz hadsereg mögött, a Tagliamento folyó vonalában választották meg, és elfoglalásáért az olaszokat megelőző,

² Szabó László: *A hadművészet fejlődése az első világháborúban*. Budapest, 1963. 26–27.

³ 1917. augusztus 17. és szeptember 12. között az olaszok Görzről északra körülbelül tíz kilométert tudtak előrenyomulni. A harcok súlypontja a Monte San Gabriele és a Monte Santo körzetében volt.

gyors, támadó hadműveletet terveztek indítani. A tervezett támadáshoz azonban a Monarchia saját ereje már nem volt elegendő, és Németország segítségét kérte.

1917 júniusában már elkészült egy terv, amelynek értelmében a helyzetet stabilizáló támadást Dél-Tirolból az olasz állások hátában kívánták megindítani, de ezt megfelelő erők hiányában elvetették. A felvonulási viszonyok is hátráltatták ennek az akciónak a megindítását, ami azt jelentette, hogy a tél beállta előtt nem tudták volna megkezdeni a támadást. Arz vezérezredes⁴ a 11. Isonzo csata alatt jutott arra az elhatározásra, hogy a támadást a tél kezdete előtt az Isonzo középső szakaszáról, Flitsch, Tolmein vonalából kell megindítani. Ennek előkészítése október közepéig megvalósulhatott.

A hely kiválasztása nem volt véletlen, hiszen az olasz állások kiépítettsége itt aránylag gyengébb volt az átlagosnál, és a hegyek közötti áttörés sikerrel kecsegtetett. A támadás végrehajtásához azonban megfelelő erősítésekre volt szükség, ami ezen a frontszakaszon nem állt rendelkezésre. Ezért született az a döntés, hogy német segítséget kérnek a támadáshoz. A Hadsereg-főparancsnokság számítása szerint hét hadosztályra, nehéztüzérségre és aknavetőkre volt szükség.

Wadstätten tábornok, a Hadsereg-főparancsnokság hadműveleti irodájának főnöke augusztus 29-én személyesen utazott Kreuznachba, hogy a német Legfelsőbb Hadvezetőség támogatását megnyerje. A németek eleinte nem nagyon lelkesedtek a tervért, hiszen ekkor Bukovina után Romániára akartak döntő csapást mérni. Végül a Legfelsőbb Hadvezetés mégis helyt adott a kérésnek, hiszen az Isonzo arcvonala helyzetét ők maguk is veszélyesnek ítélték meg. Hindenburg tábornagy, az OHL⁵ főnöke Kraft von Dellmensingen tábornokot küldte a helyszínre, hogy ott személyesen tájékozódjon.

A tábornok mind az osztrák-magyar arcvonala helyzetének megítélésében, mind pedig a támadási terv elgondolásában egyet értett a Hadsereg-főparancsnokság nézeteivel, és szeptember elején javasolta a Legfelsőbb hadvezetésnek a támadás végrehajtását. Ezt megállapodásban rögzítették, amit a monarchia részéről Arz von Straussenburg gyalogsági tábornok, míg német oldalról Paul von Hindenburg szentesített.

A szeptember 8-án megkötött megállapodás szerint hat osztrák-magyar hadosztályból és a német által átadott hét hadosztályból (ebből két hadosztályt a nyugati hadszíntérről, hármat a román hadszíntérről, egyet a keleti hadszíntérről csoportosítottak át) Otto von Below gyalogsági tábornok parancsnoksága (vezérkari főnöke Krafft von Dellmensingen altábornagy) alatt megalakult a 14. hadsereg, amelyet az Isonzo hadseregcsoporttal együtt (1., 2. Isonzo hadsereg) a délnyugati arcvonala-parancsnokság alá rendeltek, és a Borojevič hadseregcsoport jobbszárnyán, Flitschtól északra és Selo között tervezték alkalmazni.

A 14. hadsereg alárendeltségébe a császári és királyi (cs. és kir.) I. hadtest, a Steincsoport, a német LI. hadtest és a cs. és kir. XV. hadtest tartozott. Tartalékát a cs. és kir. 13. lövész és 4. gyalog hadosztály képezte.

A hadsereg támadási sávjának határa a Rombon hegytömbtől a folyó középső szakaszán található Selo községig terjedt. Alárendeltségébe tartozott a Flitsch körül felvonult, Alfred Krauss gyalogsági tábornok (Jenő főherceg, a délnyugati front főparancsnokának vezérkari főnöke) vezette császári és királyi I. hadtest, amelyben a Monarchia legjobb hadosztályai kaptak helyet: a 3. Edelweiss- (havasi gyopár) hadosztály (állománya 90 százalékban osztrák-német), a 22. lövészhadosztály (benne a magyar többségű esztergomi 26. gyalogezred, a cseh 91. gyalogezred és két osztrák császári vadászezred), az 55. gyaloghadosztály (több-

⁴ Arthur Arz von Straussenburg 1917. március 2-től az osztrák–magyar vezérkar főnöke.

⁵ OHL: Oberste Heeresleitung – a hadra kelt sereg hadműveleteit irányító legmagasabb szintű német parancsnokság.

ségében osztrák-német, illetve bosznia-hercegovinai gyalogezredek), ezenkívül tartalékként a német vadászadosztály. A 14. hadsereg maradék erői Tolmein körül és attól délre sorakoztak fel. Hermann von Stein német altábornagy csoportját (III. bajor hadtest) a vegyes nemzetiségi összetételű, hegyi kiképzést kapott 50. osztrák–magyar gyalogadosztály (benne az aradi 33., a nagyváradi 37., a szegedi 46., a temesvári 61. gyalogezred zászlóaljai), a 12. német gyalogadosztály és az alpesi hadtest, valamint tartalékban a 117. német gyalogadosztály alkotta. Albert von Berrer német altábornagy csoportjába (német LI. hadtest) a 26. és 200. német gyalogadosztály tartozott. Karl Scotti osztrák–magyar altábornagy csoportjába (császári és királyi XV. hadtest) az 1. közös gyalogadosztály (a szatmárnémeti 5., a losonci 25., a zágrábi 53., az ungvári 66., a szabadkai 86. gyalogezredek zászlóaljaival, valamint a zágrábi 31. tábori vadászzászlóaljjal), továbbá az 5. német gyalogadosztály volt szervezve.

A Boroevič hadseregcsoport⁶ amely az 1. és második Isonzo hadseregekből alakult, a tervek szerint 12 hadosztálynyi megerősítést kapott, így 21 hadosztályt számlált.⁷

A 14. hadsereg és a Boroevič hadseregcsoport felett a délnyugati arcvonal parancsnoka, Jenő főherceg parancsnokolt. A 10. hadsereget Conrad tábornagy hadseregcsoportjához osztották be, amely így Péter Ferdinánd főherceg csoportjából, a 11. hadseregből, a XX. hadtestből és az említett 10. hadseregből állt.

(A 14. hadseregben az 1., 50. és 55. hadosztály túlnyomórészt, míg a 33. hadosztály teljesen magyarokból állt. A Boroevič hadseregcsoportnál (1. és 2. Isonzo hadsereg) hét magyar hadosztály volt, mégpedig a 14., 20., 35., 53., 17., 41. és a 63. sz.)

Az olaszok helyzete és terveik

1917 őszén az olasz haderő 41 hadosztálya az Isonzo-arcvonalon helyezkedett el: a tengerpart és a Wippach-völgy között a 3. hadsereg (Aostai herceg) 13 hadosztálya, ettől északra a Rombonig a 2. hadsereg (Capello tábornok) 28 hadosztálya, az osztrák–magyar 10. hadsereggel szemben a XII. önálló hadtest, a dél-tiroli arcvonallal szemben pedig a 4. és 1. hadsereg.

Az olaszok a 11. Isonzo csatában az arcvonal középső szakaszán sikereket értek el. Az eredetileg kitűzött célt, az ellenség arcvonalának áttörését végrehajtani nem tudták ugyan, de az itt támadó 2. és 3. hadsereg kedvező feltételeket teremtett az újabb támadáshoz. A csata után az antant segítségével azonnal megindultak az újabb támadás előkészületei. Az előkészítés ideje alatt értesült az olasz hadvezetés a központi hatalmak készülő támadásáról.

Luigi Cadorna tábornok⁸ (1915 májusától vezeti az olasz hadszíntéren folyó hadműveleteket) emlékiratai szerint már szeptemberben tudomást szerzett a Juli-Alpokon keresztül készülő támadásról. Október elején egy cseh és két román származású osztrák–magyar tisztől pontos híreket is kapott arra nézve, hogy a támadás Flitsch és Tolmeinnél német közreműködéssel október 26. környékén kezdődhet.

Október 10-én Cadorna parancsot is adott Capello tábornoknak, hogy a várható támadásra készüljön fel. A helyzetet biztatónak ítélte meg, hiszen Capello hadserege 353 zászlóaljat és 2430 löveget számlált. Ezen túl a 3. hadsereg jobbszárnya mögött helyezkedett el az olasz Hadsereg-főparancsnokság tartaléka 60 zászlóaljnyi erőben. Ezen a napon Cadorna a

⁶ Svetozar Boroevič osztrák–magyar tábornagy, 1917. május 24-től az isonzói hadsereg, augusztus 23-tól a róla elnevezett hadseregcsoport parancsnoka.

⁷ vitéz Czékus Zoltán: *Az 1914–18. évi világháború összefoglaló történelme*. Budapest, szerző saját kiadása, 1930. 408.

⁸ Luigi Cadorna olasz marsall, vezérkari főnök

2. olasz hadsereggel szemben álló ellenséges erőket 19 hadosztályra, 246 zászlóaljra becsülte. Valójában a 2. hadsereggel szemben 16 hadosztály, 143 zászlóalj állt. Capello, aki nem értett egyet Cadorna aktív védelem koncepciójával, egy hat dandárral végrehajtható és Verhról kiinduló ellentámadás kidolgozásába kezdett, amit Cadorna, miután a tudomására jutott, letiltott.

Bár az osztrák–magyar hadsereg szökevény tisztjei a készülő támadás idejét és irányát meglehetősen pontossággal elárulták, az olasz vezérkar az egymásnak ellentmondó felderítő jelentésekből nem tudta a főcsapás várható irányát megállapítani. Emiatt az újabb támadást tervét feladva, az arcvonal teljes szélességében védelembe akart átmenni. Az antant azonban ehhez nem járult hozzá, és újabb támadást követelt. Az olasz vezérkar mindkét követelménynek eleget akart tenni, és felemás intézkedéseket adott ki. Elhatározásának lényege a védelem volt, azonban az arcvonal középső részén levő csapatokat támadó csoportosításban hagyta.

A védelem előkészített jellegű volt fa-föld erődökkel és beton géppuskafészekkel, sziklába épített támpontokkal megerősítve. Erejét a természetes akadályok is növelték. Megszervezésére egy hónap állt az olaszok rendelkezésére.

Az olasz védelem kiterjedését az alábbi táblázat mutatja:

Megnevezés	Szélesség	Mélység
	km	
Hadsereg	13–60	20–25
Hadttest	4–25	8–10
Hadosztály	2–12	5-ig

A 2. olasz hadsereg, erőit és eszközeit a jobbszárnyon csoportosítva kétlépcsős hadműveleti felépítésben védett a Rombon hegytől (Flitschtől közvetlenül északra) a Wippach folyóig (Görz dél 5 km) terjedő 60 km széles sávban. Az első lépcső tizennyolc hadosztályból és egy dandárból állt, a második lépcső (hadsereg-tartalék) hat hadosztály erejű volt. A hadsereg jobbszárnyán levő csapatok támadó csoportosításban maradván rendezkedtek be védelemre. A balszárnyon levő hadtest három hadosztálya széles arcvonalon folytatott védelmet. A hadsereg közepe mögött a hadászati tartalékból három hadosztályt és egy dandárt csoportosítottak Cividale–Ipplis–Azzida körzetében.

A védelem két védőövből állt, mélysége 20–25 km volt. A 8–10 km mély első védőöv, amelyben az első lépcső hadtestek védtek egylépcsős harcrendben, három nem összefüggő állásból állt. Ezek mindegyike egy-egy lövészárokkal és több támponttal volt kiépítve. Az első védőöv mögött 3–4 km-re levő 8–10 km mély második védőövet a hadseregtartalék szállta meg. Ez csak támpontszerűen volt kiépítve. A védőállásokat az uralgó magaslatokon és a gerinceken választották meg, a völgyeket önálló támpontokkal és oldalozó tüzellel zárták le. Az olasz védelmet a mélységben a békeidőszakban épített erődök egészítették ki.⁹

A 3. olasz hadsereg a 2. hadseregtől jobbra, a Wippachtól a tengerig 13 km szélességben egylépcsős hadműveleti felépítésben rendezkedett be védelemre. Az első lépcső hét hadosztályból állott, a hadsereg tartalék két hadosztálya a balszárny mögött 25–30 km-re helyezkedett el körletben. A hadsereg mögött a hadászati tartalékból négy hadosztály csoportosult a peremvonaltól 30–45 km távolságra. A 3. hadsereg védelmére jellemző, hogy csak egy védőövből állt, de több mint százezer tonna cementet és tuskés drótot használtak fel

⁹ Szabó: *A hadművészet fejlődése az első világháborúban*, 28.

megerősítésre, emellett utakat, vasútvonalakat, figyelőket építettek és közel 12 000 távbeszélő állomást telepítettek.¹⁰

Az olasz fővédőv állásai uralgó, nehezen megközelíthető magaslatokon húzódtak. Előttük háromsoros drótakadályt építettek ki. Az állások zöme sziklába berobbantott árkokból állt, igen sok fa-föld, beton és szikla kiserőddel, amelyekben főleg oldalazásra beállított géppuskák és lövészárkok lövegek (37 mm) voltak elhelyezve.

Minden magaslatot körvédelemre rendeztek be. Az első állásban három összefüggő árok volt, a második és harmadik állás körvédelemre berendezett támpontokból állt. A peremvonal előtt, lent a völgyben harcelőőrsök voltak.

Az olasz 2. és 3. hadseregnek a fővédővben összesen huszonhat hadosztálya volt. A második védőv az első mögött 10–15 kilométerre támpontszerűen volt kiépítve. Ezt a hadseregek második lépcsői, valamint a fővezérség tartalékának egy része szállta meg, valamint a tüzérség egy része helyezkedett el itt, összesen tizenhárom hadosztály. Ettől hátrébb volt még két hadosztály mint a fővezérség többi tartaléka.

A támadó hadművelet előkészítése

A központi hatalmak hadvezetősége a tervezett hadművelet céljaként az olasz 2. és 3. hadsereg, valamint az önálló 12. hadtest erőinek megsemmisítését és az arcvonal megrövidítése érdekében a Tagliamento mentén védelemre kedvező terepszakasz elfoglalását tűzte ki.

A hadművelet elgondolása: főirányban a délnyugati arcvonal három hadseregével (összesen harminchét hadosztály), másodrendű irányban a karinthiai arcvonal egy hadseregével (három hadosztály) csapást mérni az olasz erőkre és birtokba venni a Fella völgyét, valamint a Tagliamento terepszakaszát.

Az osztrák–magyar hadvezetőség az ellenség helyzetét értékelve arra a következtetésre jutott, hogy a főcsapás legcélszerűbb iránya a tolmeini és flitschi medencéken át Cividale, illetve Tarcento. Eszerint határozta meg a délnyugati arcvonal feladatát: A főcsapást a jobbszárnyon mérve közelebbi feladatként birtokba venni a síkságot szegélyező hegyeket és az Isonzo alsó folyásának vonalát; további feladatként kijutni a Tagliamento terepszakaszára. A közelebbi feladat mélysége 5–40, a további feladaté 35–80 km volt.

A délnyugati arcvonal parancsnoka a feladat végrehajtására egylépcsős hadműveleti felépítést alkalmazott, a főcsapást Flitsch–Tolmein terepszakaszáról a 14. hadsereg erőivel szándékozott mérni Cividale–Codroipo irányába. A másodrendű – Görz–Palmanova – irányban az Isonzo hadseregcsoportnak (1., 2. hadsereg) kellett támadnia. Az arcvonalparancsnokság az erők hiánya miatt külön tartalékot nem képezett, hanem a helyzetnek megfelelően kívánt manőverezni a hadseregek tartalék hadosztályaival.

Az arcvonalparancsnok a 14. hadseregnek feladatul adta, hogy a főirányban, Flitsch–Tolmein terepszakaszán törje át az ellenség védelmét, semmisítse meg a szembenálló 2. olasz hadsereg erőt, közelebbi feladatként vegye birtokba Gemona–Cividale terepszakaszát, további feladatként érje el a Tagliamentot.

A 14. hadsereg parancsnoka a helyzetet értékelve felismerte, hogy a feladat sikeres végrehajtása az Isonzótól nyugatra fekvő hegytömb gyors birtokbavételétől függ. Elhatározta, hogy az ellenség védelmét az Isonzo völgyében töri át, majd a támadást a Natisone, Cosizza, Erbezzo folyóvölgyek irányában továbbfejlesztve megkerüli a hegytömböt. A hadsereg főcsapását a balszárnyon a tolmeini hídfőből az Isonzo völgyében és a folyótól nyu-

¹⁰ Szabó: *A hadművészet fejlődése az első világháborúban*, 29.

gatra párhuzamosan emelkedő hegység gerincén szándékozott mérni Tolmein–Caporetto, majd a továbbiakban a Natisone és Erbezzo völgyekben Cividale irányába.

A hadsereg az erők és eszközök zömét a balszárnyon csoportosítva egylépcsős hadműveleti felépítésben készült fel a támadásra. Az első lépcsőben négy hadtest 12 hadosztálya helyezkedett el, hadseregtartalékban három hadosztály volt a balszárny mögött. A hadsereg főcsapásának irányában Mrzli–Selo terepszakaszán a 3. és 51. német, valamint a XV. hadtest csoportosult azzal a feladattal, hogy Tolmein–Selo terepszakaszán 6 km szélességben törje át az ellenség védelmét, majd támadását az Isonzo völgyében és a Kolowrat hegység gerincén Caporetto irányába kifejlesztve közelebbi feladatként vegye birtokba az ellenség első védőövét. További feladatként a hadtesteknek együttműködve, a völgyekben irányok szerint kellett a támadást továbbfejlesztniük az ellenség második védőövének birtokbavétele céljából.

A kiegészítő csapást az úgynevezett Krauss-csoport (I. hadtest) négy hadosztályának kellett mérnie a hadsereg jobbszárnyán azzal a feladattal, hogy a flitschi medence teljes szélességében (3 km) törje át az ellenség védelmét, majd Flitsch–Saga irányába támadva közelebbi feladatként vegye birtokba az ellenség első védőövét. A továbbiakban Tarcento–Gemona irányába előretörve kellett kijutnia az ellenség balszárnyának oldalába, és egy hadosztállyal a Fella-völgy irányába támadva a 10. hadsereggel együttműködésben biztosítania kellett északi irányból a 14. hadsereget. A hadtestek közelebbi feladatának átlagos mélysége 10–15 km, a további feladaté 20–30 km volt.

Erőviszonyok¹¹

Megnevezés	A 14. hadsereg arcvonalán			Az áttörési szakaszon		
	központi hatalmak	olaszok	erőviszony	központi hatalmak	olaszok	erőviszony
Arcvonal hossza	32 km			9 km		
Hadosztály	15	8	1,9:1	8	3	2,6:1
Löveg, aknavető db	1922	1188	1,6:1	1237	552	2,3:1

A hadtestek harcrendje kétlépcsős, a hadosztályoké a helyzettől függően egy-két lépcsős volt erős tartalékkal. A jobbszárnyon áttörő egyik hadosztály harcrendje háromlépcsős volt. Az ezredek egy-három lépcsőben támadtak.

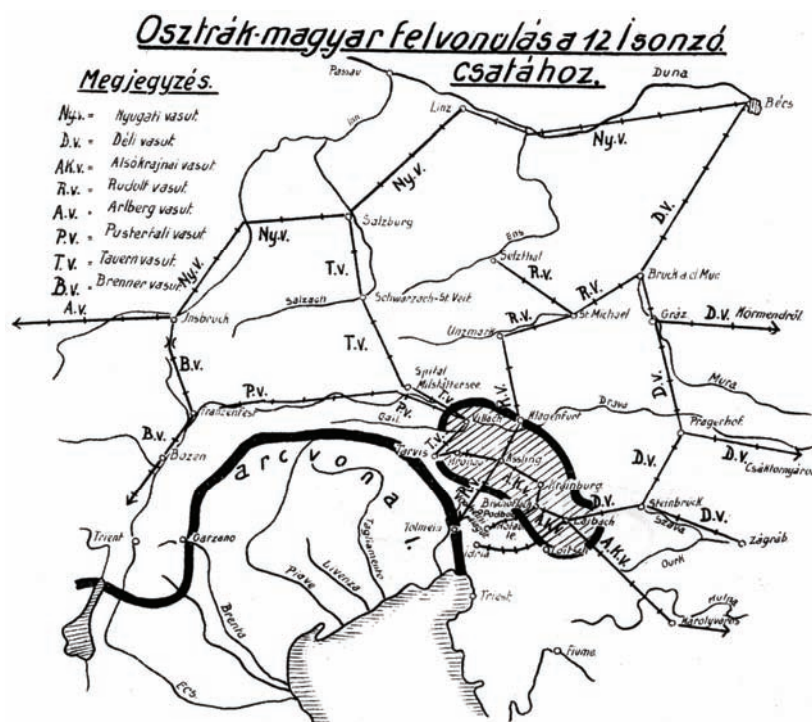
A támadási sávok szélessége és a feladatok mélysége

Megnevezés	Támadási sáv szélesség (km)	Közelebbi feladat	További feladat	Megjegyzés
		mélysége (km)		
Hadsereg	20–32	5–40	35–80	Egyben tervezett művelet
Hadtest	1,2–16	10–15	20–30	
Hadosztály	1,2–5			Nem ismert

¹¹ Szabó: *A hadművészet fejlődése az első világháborúba*, 30.

Felvonulás és a támadás előkészítése

A 14. hadsereg-parancsnokság szeptember 14-én érkezett Krainburgba, és ekkor kezdődött meg a Kelet-Galiciából, Bukovinából, Erdélyből, valamint a nyugati hadszíntérről ideirányított hadosztályok és tüzérség vasúti szállítása is. Az öt vasútvonalra tervezett szállítás végállomása Klagenfurt, Villach, Tarvisio, Arnoldstein kirakókörletekben volt. A harmincnapos szállítások napi 100–120 száztengelyes vasúti szerelvénnel október 15-re fejeződtek be. Ezenkívül két tábori vasutat és több drótkötélpályát építettek. A megindulási körletek átlagos távolsága az összpontosítási körlettől 80 km volt. Az erők és eszközök elővonásához mind a klagenfurti, mind a laibachi medencékből 2–2 hegyi útvonal állott a hadsereg rendelkezésére.

Vitéz Czékus Zoltán: Az 1914–18. évi világháború összefoglaló történelme. Budapest, 1930.
 A szerző sajátja. 113. számú vázlat

A felhalmozott anyagmennyiségre néhány adat:

- 1 500 000 db tüzérségi lőszer,
- 2000 vagon műszaki anyag,
- 142 vagon híradóanyag,
- 229 000 sisak,
- 238 000 gázálarc,
- 250 000 hegyi bakancs,
- 280 000 tábori takaró,
- 84 000 ló.¹²

¹² Hadtörténelem II. jegyzet a Honvéd Akadémia számára. Budapest, 1954. 286.

Az utak az állandó esőzés miatt igen rossz állapotban voltak. Az útjavítási, karbantartási munkákra 83 ezer főt (80 százalékban hadifoglyokat) alkalmaztak. A kijelölt menetvonalakon igen gondosan szervezték meg a forgalomszabályozást. Nappal a forgalom szünetelt.

A kikerkező csapatokat azonnal hegyi felszereléssel látták el, és azonnal elkezdték felkészítésüket a speciális hegyi harcra. Ez menetgyakorlatokkal és lögyakorlatokkal egészült ki.

A tüzérség előrevonása a nehéz hegyi terepen nagy nehézséggel járt, és csak október 22-én fejeződött be. A lövegek zömét kézi erővel kellett a hegyi tüzelőállásokba felvontatni. A gyalogság előrevonását a rossz időjárás, valamint az utak állapota következtében szintén csak 22-én sikerült befejezni, ezért a támadást 24-ére halasztották.

Gondosan szervezték meg a hadművelet álcázását. A német hadosztályokat kerülő utakon szállították az összpontosítási körletbe. A német Alpesi hadtest például először a tiroli arcvonalon tűnt fel, míg a német szállítmányok a Brenner-hágón keresztül érkeztek. Német rádióállomások kezdték meg működésüket a tiroli arcvonal mögött, és szeptember 14-én Svájc felé határzár lépett életbe.¹³ Az igénybevett vasútvonalak közül három vonalon megtevesztő szállítmányokat irányítottak az arcvonal déli szárnyára. A 14. hadsereg parancsnoka (Below tábornok) ugyanekkor feltűnő utazást tett Dél-Tirolban. Német alegységek az arcvonal különböző pontjain vállalkozásokat hajtottak végre. A szükséges szemrevételezéseket a német tisztek osztrák egyenruhában végezték. A támadó német hadosztályokat a megindulási körletből csak a támadás előtti este vonták előre a megindulási állásba.

A délnyugati arcvonal-parancsnokság az október 15-én tartott megbeszélésen megerősítette, hogy tervének lényege a védőállás megjavítását célzó korlátozott támadás. „A hadművelet célja az, hogy az olaszokat a határon túlra, és ha lehet, a Tagliamento mögé vessük vissza. A 14. hadsereg jobbszárnyal Cividale, ballal a Plavatól északnyugatra lévő magaslatokra támad. A flitschi katlanból előretörő Krauss (I.) hadtest a Stol-magaslat birtokbavétele után Bergognánál biztosítja a 14. hadsereg jobbszárnyát. A Boroovic hadseregcsoport sikeres áttörése után csatlakozik a 14. hadsereghez.”¹⁴

A 14. hadsereg javaslata alapján (a támadást északra akarták eltolni, hogy a Tagliamento Gemonánál a keskeny részén léphessék át, és az ellenség ellenállását északi átkarolással megtörjék) a délnyugati arcvonal-parancsnokság elrendelte, hogy a 14. hadsereg az alárendelt I. hadtesttel jobbszárnyal a Civalától északnyugatra lévő magaslatokat, ballal Selon át a Judrio völgybe támadjon. A 2. Isonzo hadsereg északi szárnyán legalább négy hadosztály erős csoporttal a Bainsizza fennsíkról a Korada hátra támadjon. A 2. Isonzo hadsereg északi szárnyán egy hadtestnek Kalról az Isonzon át kellett támadnia.

A támadás kezdetét október 22-ben határozták meg, de a kedvezőtlen időjárás miatt, mint már említettük, 24-re halasztották.¹⁵

Az osztrák–magyar I. hadtest parancsnokának támadási terve alapján a flitschi katlant, ahol a hadtestnek át kellett törnie, magas helyek vették körül. A Rombon (2208 m), a Monte Canin (2557 m), a Stol (1658 m) magaslatok, délen a Poulonik (1480 m) magaslatok zárják körül. A völgytalp Flitschnél 3 km széles, 3–4 kilométerre, nyugatra azonban teljesen összeszűkül. Krauss Alfréd altábornagy feladatának megoldására a völgyön való áttörést választotta, hogy megakadályozza, hogy az első védőállásból kiszorított olaszok a katlant körülzáró magaslatokat megszállják. A zöm (egy- és kétharmad hadosztály) előretörésének az ellenség völgyet elzáró három állásán gyorsan kellett áttörni és a Stolt mielőbb elfoglalni. A hadtest balszárnyának a Poulonik hegygerincen át Karfreitre kellett előretörni.

¹³ *Hadtörténelem a magyar királyi Ludovika Akadémia számára*. Budapest, 1935. 695.

¹⁴ *Hadtörténelem a magyar királyi Ludovika Akadémia számára*, 696.

¹⁵ Szabó László: *Doberdo Isonzo Tirol*. Budapest, 1980. 117.

Erőcsoportosítás a támadáshoz. 12. Isonzo csata.

Hadtörténelem a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia számára II. Vázlatok.
Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest, 1935. 66. sz. vázlat

A csapatokat a 14. hadsereg kivételével a támadás kezdetéig sem élőerővel, sem a szükséges anyagokkal nem tudták teljes mértékig feltölteni. Az Isonzo hadseregcsoport több hadosztályának állománya 50 százalékos volt. Végeredményben a délnyugati arcvonalt az alábbi erőkkel és eszközökkel kezdte meg a hadműveletet: harminchét hadosztály, 3975 löveg és aknavető, 81 műszaki század (ebből 6 hidász) és 68 ezer ló. A gépkocsik szállítótere mindössze hatezer tonnát tett ki. A csapatok mozgékonyasága alacsony volt.¹⁶

A parancsnoki felderítéseket időben végrehajtották, de a tiszti csoportok légénységi egyenruhában mozogtak az arcvonaltban, és a német tisztek itt is osztrák–magyar ruházatot viseltek.¹⁷ A minél eredményesebb meglepés érdekében az újonnan érkezett tüzérség nem

¹⁶ Szabó: *Doberdo Isonzo Tiroli*, 119.

¹⁷ Horváth Csaba: *A magyar katonai felderítés története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest, 2003. 40.

hajtott végre belövést, hanem a már előzőleg tüzelőállásban lévő tüzérség hajtotta azt végre. A beérkezett repülőgépek sem repülhettek, nehogy felkeltsék az ellenség figyelmét.

A hadműveletek lefolyása

A hadművelet első időszaka: a védelem áttörése (október 24–27.)

Október 24-én a flitschi medencében 02.00–06.30-ig gáztámadást hajtottak végre az olaszok első és második állására, aminek hatására az olasz tüzérség tüze fokozatosan alábbhagyott.¹⁸

06.00-kor (a Krauss-csoportnál 06.30-kor) megkezdődött a tüzérségi előkészítés (löveg és aknavető romboló tűz) az ellenség tüzérségi állásaira. 07.00-kor az aknavetők megkezdtek az árkok és támpontok lövését. 7–8 óráig (Flitschnél 9-ig) a tüzérségi előkészítés kiterjedt az első és második állásra, valamint a völgyeket oldalzó támpontokra. 3302 löveg és 420 aknavető állt rendelkezésre. A tüzérséget úgy csoportosították, hogy a 14. hadseregnél a főcsapás irányában a löveg és aknavető sűrűség elérte az arcvonal-kilométerenkénti 200-at (2459 löveg, 536 aknavető), viszont a másodrendű irányba csak 33 löveg és aknavető jutott. A támadás fő irányába terveztek még alkalmazni 88 légvédelmi löveget, 6 felderítő repülőszázadot (36 repülőgép) és 1 bombázó repülő ezredet (48 repülőgép).

A monarchia nehéztüzérsége

A tüzérségi tüzet úgy szervezték meg, hogy a lövegek egy része közvetlen irányzással tüzelt a beásott olasz gyalogsági ágyúkra, másik része gázt lőtt. Csak a harmadik része vett részt az állások rombolásában és az ellenség tüzérsége elleni harcban.¹⁹

Az előkészítés alatt a gyalogság megkezdte előremozgását a rohamvonalig, és 08.00-kor (a Krauss-csoportnál 09.00-kor) ködben és esőben megindította a rohamot. Az áttörési szakasz közepén és a jobbszárnyon Caporetto irányába támadó hadosztályok az Isonzo völgyében levő állásokat három óra alatt áttörték, és kijutottak az első védőöv mögé. A Steincsoport (III. bajor hadtest) 12. hadosztálya az esőt és a ködöt kihasználva az olasz állásokon keresztül, az Isonzo-völgyön felfelé Karfreitig tört előre. Nem törődve a völgyet kísérő magaslatokkal estig elérte Credát.

A Krauss-hadtest 22. lövész hadosztálya is kihasználta az időjárási viszonyokat, és előretört a Stol magaslat lábáig. Az 55. hadosztály az ellenséget a Vrsic magaslatról űzte el. A 14. hadsereg déli szárnyán a LI. hadtest (Berrer) és a XV. hadtest (Scotti altábornagy) a Tolmeintől délkeletre lévő hegyhátat vette birtokba. A 2. Isonzo hadsereg északi szárnyának időlegesen fel kellett adnia a támadás elején elért terepszakaszt, míg a 20. honvéd hadosztály a Monte Gabrielénél foglalta el az ellenség árkait.

Az ellenség meglepése sikerült. A tolmeini állásokat védő olasz 19. hadosztályt a 12. német hadosztály támadása szinte elsöpörte. A XXVII. olasz hadtest parancsnoka 15 óráig az arcvonalból semmi jelentést nem kapott. A magaslaton álló figyelők pedig a támadó 12. német hadosztályt hátraszállított hadifoglyoknak tartották.

Az esti órákban a támadó erők elfoglalták Caporettot, majd a Natisone-völgy irányába támadva a nap végére elérték a második védőövet.²⁰ Az áttörési szakasz balszárnyán a nehéz hegyi terepen támadó hadosztályok csak éjjelre vették birtokba a harmadik állást. A tőlük balra támadó hadtest erre az időre a második állást foglalta el, és több helyen betört

¹⁸ *Hadtörténelem a magyar királyi Ludovika Akadémia számára*, 697.

¹⁹ *Hadtörténelem II. jegyzet a Honvéd Akadémia számára*, 288.

²⁰ Szabó: *Doberdo Isonzo Tirol*, 121.

a harmadik állásba is. A másodrendű irányban támadó Krauss-csoport három óra alatt áttörte az első és második állást, majd előretörését Saga irányába folytatva estig áttörte az első védőövet, és birtokba vette Sagát. A hadtestek a balszárny kivételével a nap végére teljesítették a közelebbi feladatot (a balszárny hadtest csak a második nap közepére).

Cadorna felmérve a helyzetet az esti órákban megparancsolta a XII. hadtest parancsnokának, hogy szállja meg a Monte Maggiorét, és zárja le az Ucea völgyet. A 2. hadsereg közben három hadosztály megerősítést kapott (két hadosztály Tarcento, egy Civalától északra) azzal a feladattal, hogy szükség esetén arcvonalát a Monte Maggioréra támaszkodva, Monte Jouanes és Civalától 5 kilométerre északkeletre stabilizálja. 25-én reggel a 3. hadseregnek azt a parancsot adta, hogy a kevésbé mozgékony nehéz tüzérségét a Piave mögé irányítsa át, és készítse elő a hadsereg Tagliamento mögé való visszavonulását.

139.

67. sz. vázlat.

A 12. Jsonzo csata. Áttörés és üldözés a Tagliamento-ig 1917. október 24–31.ig.

Hadtörténelem a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia számára II. 67. sz. vázlat

Közben 25-ére Below a támadás megszakítás nélküli folytatását rendelte el. A hadművelet második napján az olasz hadseregtartalékok Robic–Caporetto, illetve Luico–Caporetto irányában ellencsapást hajtottak végre, azonban részenkénti harcbavetésük következ-

tében az ellencsapás eredménytelen maradt. A nap folyamán megkezdődött a 2. olasz hadsereg felbomlása.

A támadók folytatták az előnyomulást, és a nap végére több helyen betörték a második védőövbe, illetve kedvező terepszakaszokat foglaltak el a védőöv előtt. Október 26-án reggelre az I. hadtest elfoglalta a Stol magaslatot, északon a Rombont és a Monte Canint, 27-én a Canal-völgyben előretörve pedig elfoglalta a Monte Maggiorét. A Krauss-csoport jobbszárnya bekerítette az ellenségnek a Rombon hegynél levő csoportját, és ezzel megkönnyítette a 10. hadsereg támadását a XII. hadtest ellen.

A 14. hadseregpáncsnok a csapatok 26-i feladatául a második védőöv birtokbavételét és a visszavonuló ellenség üldözését rendelte el. Az előnyomulást a lemaradt tüzéség bevárása nélkül is folytatni kellett, tekintettel arra, hogy az ellenség sem rendelkezett számottevő tüzéséggel. A 2. olasz hadsereg katonái fegyverzetüket, felszerelésüket elhagyva, rendfokozatukat letépve, igen sokan polgári ruhába öltözve menekültek a síkság felé, és csak néhány helyen fejtettek ki ellenállást a második védőövben. A 3. hadsereg visszavonulása viszont rendezetten folyt.

A 14. hadsereg balszárny hadteste a további feladatot teljesítve a nap folyamán birtokba vették a második védőövet, és a közeli hadműveleti mélységben három összetartó irányban Cividale felé folytatták az ellenség üldözését. A hadseregtartalék 13. hadosztályát a Natitone-völgyben vonták előre a 3. hadtest mögött. A Krauss-csoport egy hadosztálya a jobbszárnyon Resiutta irányába tört előre. A csoport balszárnyán a hadseregpáncsnok egy hadosztályt átadott azzal a feladattal, hogy gyorsítsa meg az előretörést Gemona irányába, a hadsereg közelebbi feladata terepszakaszának mielőbbi elérése érdekében.

27-én a 14. hadsereg folytatta a szétvert ellenség üldözését, és elfoglalta Civalét, a síkság kapuját.²¹ A hadsereg erői 25–40 km mélységben a nap végére általában elérték a közelebbi feladat terepszakaszát. A jobbszárnyon támadó Krauss-csoport lemaradva csak a síkságot szegélyező hegyek egy részét tudta megszállni, Tarcento és Gemona birtokbavétele nem sikerült.

Az arcvonal másodrendű irányában támadó Isonzo hadseregcsoport csak lassan nyert tért. Nagyobb eredményt csak a 2. Isonzo hadsereg ért el, amely a 14. hadsereg balszárnyához csatlakozva a nehéz hegyi terepen négy nap alatt 15 km-t tört előre. A gyenge 1. Isonzo hadsereg az előkészített állásokban szívósan védekező 3. olasz hadsereggel szemben nem ért el számottevő eredményt. A hadművelet harmadik napján a 14. hadsereg sikeres előretörése következtében a 3. olasz hadsereg is kénytelen volt megkezdeni a visszavonulást, ezzel az Isonzo hadseregcsoport előtt is megnyílt az út. A 2. Isonzo hadsereg az Isonzón átkelve elfoglalta a fontos Korada magaslatot, az 1. Isonzo hadsereg pedig hídfőt foglalt a folyó alsó folyásánál.²² A hadseregcsoport csapatai a negyedik nap végére (október 27.) 5–15 km-t előretörve elérték a közelebbi feladat terepszakaszát.

A váratlanul kibontakozó nagy siker következtében az osztrák–magyar hadvezetés az eredeti elhatározást megváltoztatva új hadműveleti célként a Piave és azon túl a Brenta folyó elérését tűzte ki. Ennek érdekében a délnyugati arcvonal-parancsnokság a 14. hadsereg eddigi délnyugati irányú előretörését megállította, és október 26-án este a hadsereget nyugati irányba való támadásra utasította azzal a feladattal, hogy menetből keljen át a Tagliamento, és fejlessze ki a támadást a Piavéig.

Az olasz Hadsereg-főparancsnokság és a 2. hadsereg-parancsnokság mindent megtett, hogy a már látható katasztrófát elhárítsa. A Tagliamento mögé történő visszavonulási pa-

²¹ *A világháború története*. Szerkesztette: Pilch Jenő. Budapest, é. n. 182.

²² Szabó László: *A műszaki csapatok fejlődése az első világháború végéig*. Budapest, 1964. 23.

rancsot ugyan kiadták, de végrehajtását felfüggesztették, bízva egy sikeres ellentámadásban. Ennek alapját a beérkezett két újabb tartalék hadosztály jelenthette. Tartani kívánták a Monte Maggiore–Görz vonalat és ezen belül visszafoglalni a Monte Maggiorét. A 27-i események azonban világossá tették, hogy ez a terv nem valósulhat meg, így Cadorna elrendelte a Tagliamento mögé való visszavonulást.²³

Ezen a napon a délnyugati arcvonal-parancsnokság már jól látta az olaszok reménytelen helyzetét, ezért a 14. hadsereget balszárnyal Codroipo felé irányította, bízva abban, hogy az ettől nyugatra lévő hid elfoglalásával megakadályozhatják az olasz erők Tagliamentón történő átkelését.

28-án Berrer (LI. hadtest) éleivel elérte Udinét, majd felkészült egy délnyugati előrenyomulásra Codroipo felé. Berrer ezen a reggelen hősi halált halt, helyettese Hofacker tábornok lett. A felderítési adatok azonban gyors döntéseket követeltek, hiszen a visszavonuló olasz erők több helyen feltorlódtak. Ennek hatására Hofackernak tovább kellett nyomulnia Codroipo irányába, hanyagolva Latisinát, míg a XV. (Scotti) hadtestet közvetlenül déli irányba fordították, hogy a nagyon fontos Codroipoi hidat épségben megszerezzék. Ez a döntés kisebb kavargást okozott, hiszen így a 2. Isonzo hadsereg sávjába került, lelassítva így mindkét csoportosítás előremozgását.

A 14. hadsereg parancsnoka azonban felismerte, hogy a 3. olasz hadsereg még jelentős erővel rendelkezik, s elsősorban azt akarta szétzúzni. Ezért a 14. hadsereg támadását tovább folytatta az eredeti irányba, és a 3. olasz hadsereg teljes bekerítését tervezte.

Az arcvonal-parancsnokság a következő napon látva, hogy a 14. hadsereg délnyugati irányú előretörése lehetővé teszi a Tagliamentótól keletre levő olasz erők bekerítését, jóváhagyta a 14. hadsereg parancsnokának elhatározását, és az előző napi parancsát helyesbítve a támadás Codroipo irányába való folytatására adott utasítást. Egyidejűleg utasította a hadseregparancsnokot tartalékainak előrevonására, és egy hadosztállyal megerősítette a hadsereget. Az arcvonal-parancsnokság helyesbített elhatározásáról az Isonzo hadsereg-csoportnak nem volt tudomása. A hadműveleti magasabb egységek vezetési pontjai nem települtek előre, és nagy távolság miatt megszakadt az összeköttetés az alárendeltekkel. Nem volt összeköttetés a 2. Isonzo hadsereg jobbszárnyán levő hadosztályok és a hadsereg törzse között sem. Ezért ezek a hadosztályok a 14. hadsereghez csatlakoztak, és annak bal-szárnyán támadtak délnyugati irányban Latisana felé.

A 14. hadsereg törzse október 29-én Civaldeba települt előre, ugyanakkor összeköttetése megszakadt az előjáróival, tartalékaival és a szomszédokkal. A hadsereg ebben a helyzetben is tovább folytatta az üldözést, de annak ütemét megfelelő gyorscsapatok (gépkocsival szállított, gyalogság, lovasság, kerékpárosok) hiánya miatt fokozni nem tudta. A vízi akadályok leküzdéséhez sem rendelkezett kellő átkelési eszközzel. A napok óta harcoló csapatokon a fáradtság jelei mutatkoztak, és lőszerhiány lépett fel. A tartalékok, valamint a szükséges anyagi eszközök előrevonása az utak állapota, valamint a forgalomszabályozás megszervezésének elhanyagolása miatt nem vált lehetővé.

Október 29-én a 14. hadsereg csapatai birtokba vették Udinét, a Tagliamentótól keletre levő országrész központját. A jobbszárnyon támadó 1. hadtest Gemonát foglalta el. A hadsereg csapatai megkezdték a harcot a Tagliamento átjáróiért, ezzel egyidejűleg folytatták a támadást az olasz erők bekerítésére. A hadseregparancsnok utasította a III. hadtestet, hogy a folyó átjáróit előrevetett osztagokkal vegye birtokba. A hadtest gyorscsapatok hiánya miatt nem tudta feladatát végrehajtani, az olaszok a hidakat felrobbantva megakadályozták az

²³ *Hadtörténelem a magyar király Ludovika akadémia számára, 698.*

átkelést. A nap folyamán a hadseregparancsnok erőit a balszárnyra csoportosította át, és az itt támadó 15. hadtestet előnyomulásának meggyorsítására utasította.

A hadtest előretörése következtében a 3. olasz hadsereg teljes bekerítése csak idő kérdése volt. Ebben a helyzetben a 14. hadsereg délnyugat felé előretörő hadosztályai az Isonzo hadseregcsoport előrenyomuló hadosztályaiba ütköztek, amelyek az október 26-i parancs alapján nyugati irányba támadtak. Az Isonzo hadseregcsoport parancsnoksága a kialakult helyzetről egyáltalán nem volt tájékozódva. Miután nem ismerte az arcvonal-parancsnokság újabb intézkedéseit, ragaszkodott az előző parancshoz, és a 14. hadsereg balszárnyán levő hadosztályait nyugati irányú előnyomulásra utasította. Az ellentétes parancsok következtében a három hadsereg csapatai összekeveredtek, és csak 31-én tudták azokat rendezni. Ezzel a 3. olasz hadsereg számára lehetővé vált, hogy erőinek zömét ki vonja a bekerítésből, pedig Jenő főherceg 30-án este kiadott intézkedése éppen ezt akarta megakadályozni: „A támadás a Tagliamento túl is folytatódik. Mindegyik hadsereg törekedjen arra, hogy a neki kiutalt előnyomulási területen belül (tehát a 14. hadsereg: Udine–Codroipo vonaltól északra) a folyón átkeljen. A további előnyomulásnál a 14. hadsereg legdélibb előnyomulási vonala: Pozzo–Pordenone–Prata–Fontanella–Tezze-n át vezető út.”²⁴

Az olaszok Latisiánál visszavonultak a Tagliamento nyugati partjára, és felrobbantották a hidat. Október 31-én a központi hatalmak csapatai megkísérelték a menetből való átkelést, ez azonban az eszközök hiánya, valamint a megerősödött olasz ellenállás miatt nem sikerült. A kialakult helyzetben gondot okozott a csapatok rendezése is.²⁵

Átkelés a Tagliamenton, előretörés a Piavéig

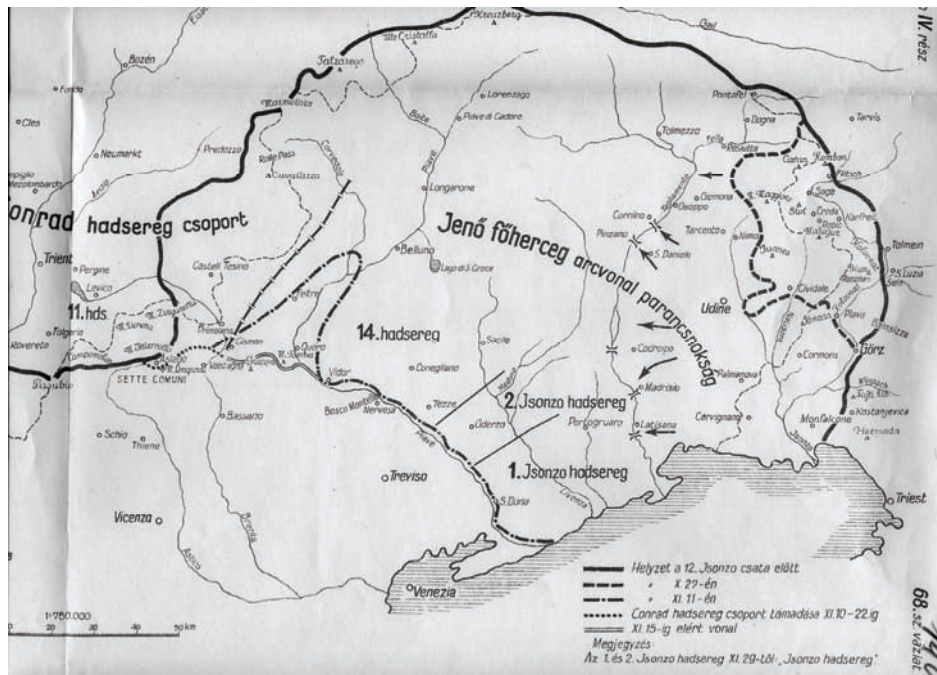
November 1-jén az 1. Isonzo hadsereg él hadosztálya elérte Latisanát. Az olasz erők ekkor a 14. hadsereg előtt Codriopónál és attól északra, illetve a Krauss-hadtest és a 10. hadsereg előtt St. Daniele, Gemona, Tolmezzo között vonultak vissza a Tagliamento mögé.

A délnyugati arcvonal-parancsnokság már október 30-án elrendelte a támadás folytatását az erősen megáradt Tagliamenton át. Így a Krauss-hadtest 55. hadosztálya november 2-án birtokba vette a felrobbantott corninói vasúti hidat, majd 3-án Pinzano területén a Tagliamento nyugati partját is megszállta. 4-én már elkészült a híd, miközben ezen a napon a 14. hadsereg és a két Isonzo hadsereg is átkelt a folyón. Az arcvonal-parancsnokság, ragaszkodva az eredeti tervekhez, a november 4-én kiadott parancsában az üldözést a Brentáig rendelte el. A 10. hadseregnek Longarone, Belluno, Feltre irányában kellett Conrad csapataival találkozni és összeköttetésbe lépni. November 10-ig a 14. hadsereg egy hadtesttel Feltrét, zömével attól délre a Középső Piave vonalát érte el. A két Isonzo hadsereg is elérte a Piavét, de nem tudott jelentékeny erőkkel átkelni rajta.

A november 16-án felújított támadás hozott ugyan sikereket, áttörést a Brenta völgyén, Monte Tomba elfoglalását, döntő áttörést azonban már nem. A csapatelhasználódás a lépcsőről-lépésre történő előretörés eredményeivel már nem állt arányban. Arz vezérezredes bízott azonban abban, hogy a nehézségek dacára tudják folytatni a műveleteket, így november 29-ére, majd december 3-ra is terveztek támadást.

²⁴ vitéz Czékus: *Az 1914–18. évi világháború*, 428.

²⁵ Szabó: *Doberdo Isonzo Tirol*, 122.

Hadtörténelem a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia számára II. 68. sz. vázlat

Cadorna a Piave-vonal védelmét jól előkészítette, további visszavonulásra nem gondolt. Október 19-én kiadott intézkedésében a 3. hadsereget bízta meg a védelem kiépítésével. A hadseregnek öt dandárja, lovashadosztálya és a kerékpárosokból kialakított „különleges hadteste” már november 4-én a Piave mögött állt. Cadorna november 7-i leváltásáig ezen a védelmen dolgozott. Utódja Armando Diaz tábornok lett.²⁶

Az antant már a Karfreit, Tolmeini katasztrófa első hírére a gyors segítség mellett döntött. Október 28-án indultak meg az első szállítmányok a Mont Cenis és Rivierai vasúton, valamint négy műúton Verona felé: a hat hadosztályból álló 10. francia hadsereg (XII. és XXXI. hadtest, 4 gyalog és 2 lövész hadosztály) Duchene tábornok és az öt hadosztályból álló angol hadsereg (XI. és XIV. hadtest, 5 gyaloghadosztály) Plumer tábornok parancsnoksága alatt. A két hadsereg vezetésével Foch, majd Fayolle tábornok lett megbízva.²⁷

A francia és angol erők megjelenése jelezte a központi hatalmak katonai vezetésének, hogy az antant fontosnak tartja az olasz arcvonalat. Ezért felmerült annak lehetősége, hogy a központi hatalmak esetleges más arcvonalra helyezték át a háború súlyát. Below még november 24-én is a támadás folytatása mellett kardoskodott, de a Legfelsőbb Hadvezetőség már intézkedett a német hadosztályok elszállítására, hiszen a háborút eldöntő nagy támadást a nyugati arcvonalon tervezték. A támadást végül december 2-án teljesen leállították.²⁸

Decemberben még folytak összecsapások, amelyek eredményeként a Monte Tomba francia kézre került, itt a 47. hadosztály támadott,²⁹ de ez a megmerevedett arcvonal tekin-

²⁶ Pilch: *A világháború története*, 183.

²⁷ *Hadtörténelem a magyar királyi Ludovika akadémia számára*, 700–701.

²⁸ Galántai József: *Az első világháború*. Budapest, 1988. 400.

²⁹ vitéz Czékus: *Az 1914–18. évi világháború*, 435.

tetében már nem volt döntő eredmény. Ezekkel a harcokkal befejeződött a támadó hadjárat, amely a központi hatalmak egyik legnagyobb katonai sikere volt a háborúban. Egy hónap alatt közel 300 000 hadifogoly, 3152 löveg, 1732 aknavető, 3000 géppuska, 300 000 puska, 1600 gépkocsi és a 2. olasz hadsereg teljes hadfelszerelése került a támadók kezébe. Az olaszok véres vesztsége 10 000 halott és 30 000 sebesült volt, és közel 400 000-re tehető a csapattestétől elszakadt, menekülő katonák száma. A Központi Hatalmak vesztesége 70 000 fő volt (ebből 50 000 a Piave eléréséig).

Eredmények, következtetések

A hadművellet célját, az arcvonal megrövidítését sikerült megvalósítani, sőt a támadás nem várt eredményeket is hozott. Ezt a támadó hadművellet megfelelő előkészítésével, a főcsapás irányának jó megválasztásával sikerült elérni.

A 2. olasz hadsereg teljesen megsemmisült. A sikerek eredményeként menetközben adott feladatokat csak részben sikerült végrehajtani. A támadó csapatok kijutottak ugyan a hadműveleti mélységbe, azonban tartalékok, elsősorban gyorscsapatok (lovasság, kerékpárosok, gépkocsizó gyalogság) és a szükséges átkelési eszközök hiánya miatt a sikert továbbfejleszteni nem tudták.

Az osztrák–magyar hadvezetés a hadművellet főirányát helyesen választotta meg. A Caporetto–Cividale irányba mért főcsapás biztosította a síkságra való rövid idő alatti kijutást. A hadtestek irányok szerinti támadása megfelelt a hegyi terep sajátosságainak. A folyó völgyekben több irányban folytatott támadás egyrészt feldarabolta az ellenség erőit, másrészt megosztotta tartalékait.

Összesítésben a vezetés csak a hadművellet első időszakában működött jól, a második időszakban az arcvonal-parancsnokság és az Isonzo hadseregcsoporthatóság nem követte a csapatokat, és az összeköttetés megszakadt. Ebben az időszakban a magasabb parancsnokságok – a 14. hadsereg kivételével – teljesen tájékozatlanok voltak, a csapatok gyakran akadályozták egymást, ezért nem sikerült a 3. olasz hadsereg bekerítése és megsemmisítése.³⁰

A klasszikusnak számító egylépcsős hadműveleti felépítés megfelelt a hadseregek elé tűzött feladatnak, és lehetővé tette az áttörés gyors végrehajtását. A támadás napi 10 km-es átlagos üteme a síkságra való kiérés után kevésnek bizonyult. A tartalékok előrevonásának rossz megszervezése miatt a csapás erejét éppen a legfontosabb időszakban nem tudták fokozni. A hadsereg tartalékából mindössze egy hadosztályt sikerült előrevonni, a másik kettő hátul maradt. A forgalomszabályozás az előkészítés időszakában kiválóan működött, az áttörés után azonban sem a hadseregtartalékok előrevonását, se az utánszállítás lebonyolítását nem tudta biztosítani.

A jól megszervezett hadműveleti álcázás következtében az olasz felderítés a támadás kezdetéig nem tudta a főcsapás irányát megállapítani.³¹

A támadó csapatok a hegyi háború addigi elméletével ellentétben új módszert alkalmaztak. Az ellenség védelmét nem az uralgó magaslatok csúcsain és gerincein, hanem a völgyekben törték át. Ez megfosztotta a védőket a szabad manőverezés lehetőségétől, ugyanakkor megkönnyítette a támadók előretörését. Ez a módszer nagy mennyiségű tüzérséget igényelt, és jól szervezett együttműködést követelt a fegyvernemek között. A 14. hadsereg-

³⁰ A hadművészet fejlődése az első világháborúban, 35.

³¹ A hadművészet fejlődése az első világháborúban, 35.

nél jól szervezték meg az együttműködést a hadsereg közelebbi feladatának terepszakaszáig. A többi hadsereg együttműködése nem volt kellő mértékben megszervezve.

A harcrendek felépítése megfelelt az egységek és magasabb egységek elé kitűzött feladatoknak és az erdős-hegyes terep követelményeinek. Helyes volt a hadtest-tartalékok előrevonása közvetlenül a támadó egységek mögött. Ennek következtében az ellenség zárótüze aránylag kevés veszteséget okozott. A 14. hadsereg jobbszárnyán áttörő I. hadtest hadosztályai az első időszakban összesen kétezer főt veszítettek (nem egészen öt százalék). A hadtest áttörési szakaszán támadó 22. hadosztály vesztesége például 83 halott és 503 sebesült volt.³²

Az olasz hadvezetőség a helyzetet nem értékelte helyesen, és intézkedései nem biztosították a védelem kellő megszervezését. A rendelkezésre álló tartalékokat szétforgácsolva, részenként alkalmazta. A későbbiek során sikeresen szervezte meg a 3. hadsereg visszavonulását, és helyes intézkedéseket adott ki a Piave menti védelem megszervezésére.

A gépkocsi-szállítás igen kis teljesítőképesége is akadályozta a siker kiaknázását. A kevés gépkocsi csak a legszükségesebb anyagokat tudta előre szállítani, ez pedig a támadás lendületes folytatásához nem volt elegendő. Ez a hadművelet is igazolta, hogy korszerű viszonyok között hadműveleti anyagszállítást kizárólag fogatolt vonatoszlopokra alapozni nem lehet. Az antant ezen a téren messze felülmúlta a központi hatalmakat.³³

Az olasz harcászati vezetés igen rossz volt. Az olasz védelem már a hadművelet első napján szétesett, a csapatok ellenálló képessége rohamosan csökkent. A katonák és tisztek tömegesen menekültek hátra vagy adták meg magukat.³⁴ Az összeköttetés és együttműködés az egységek között teljesen felbomlott. A hadosztály- és hadtestparancsnokok nem ismerték saját egységeik helyzetét. Igen jellemző példa erre, hogy a 19. olasz hadosztály reggeli órákban történő megsemmisítéséről a 10 km-rel hátrább levő hadtestparancsnok még délután sem tudott semmit. Az együttműködés hiányára jellemző, hogy a VII. hadtest parancsnoka tétlenül nézte a szomszédos 4. hadtest megsemmisítését, de semmit sem tett annak megsegítésére. Nagyon rossz volt az együttműködés a fegyvernemek között is. Nem egy olasz üteg minden parancs nélkül, a legválságosabb pillanatban beszüntette a tüzet, és megkezdte a visszavonulást, sőt akadtak olyan ütegek is, amelyek tüzet sem nyitottak.³⁵

³² *A hadművészet fejlődése az első világháborúban*, 36.

³³ *Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára*, 290.

³⁴ Szabó: *Doberdo Isonzo Tírol*, 126.

³⁵ *A hadművészet fejlődése az első világháborúban*, 36.

CSABA HORVÁTH

*Operational-level breakthrough in the Italian front
in October-November 1917*

The military strategic assessments of some of the events of World War I, or the Great War contain such military experiences to this day, which are worth discussing from time to time.

The military operations that took place between 1914 and 1918 can be divided, according to their types, into two distinct periods. The first is the so called “mobile period”, when the parties wanted to achieve victory through attacks hoping to win the war by the time the leaves fall. But there were no quick victories. The second was the period of “trench warfare”, where the key to victory was breaking through the entrenched enemy lines. Breakthrough could be an initial success, building on which they hoped to win the war. Because of that, from 1915, all forces, means and methods were mobilized to achieve this goal. The chemical warfare agent (gas) released on 22 April 1915 at Ypres, the widespread use of tanks, the development of assault techniques, all served the purpose of breakthrough. All these naturally resulted in some successful attempts. The Gorlice-Tarnów Offensive or the breakthrough between Lutsk and Chernivtsi led by the Russian general Brusilov signaled that the parties had already found the methods and technical possibilities required for the successful execution of breakthroughs. Though, without shock troops, they could not expand their success, these examples were progressive developments in military strategy.

On 24 October 1917 at Caporetto, the Central Powers launched one of the best organized breakthroughs. They were aware of the organization, location and activity of the Italian forces, properly assessed the terrain and carefully planned the grouping of the troops. The direction of the central attack was well-chosen, while the well thought-out and quick decisions also caught the slowly reacting Italian command by surprise.

Opposing the traditional theory of mountain warfare, the attacking forces followed a new method. Instead of breaking through enemy defenses at the mountaintops and ridges, they advanced in the valleys. This impeded the free maneuvering of the defenders while facilitated the advancement of the attackers. The tactic required a great deal of artillery as well as well-orchestrated cooperation between the combat arms.

But because of the poor performance of vehicle-based logistics they could not build upon the success. The few trucks available could only transport the most indispensable materials to the field, which was not enough for maintaining the momentum of the attack. This operation was another proof that in a modern environment it was not possible to build operational logistics solely on horse-drawn baggage trains. In this respect, the Allies were far superior than the Central Powers.

The Caporetto breakthrough discussed in the paper may be the best example of the described endeavors. This operational-level breakthrough achieved by the Central Powers is taught in military academies in many countries even today. And with a good reason: we should see both its merits and mistakes to be able to learn the lessons from one of the most significant military operations of 1917.

LISZNYAI LAJOS

Hadtörténelmi tapasztalatok feldolgozása és alkalmazása a Magyar Királyi Honvédségben 1939–1941 között

A Magyar Királyi Honvédség felkészítésének, fejlesztésének és alkalmazásának meghatározó eleme volt, hogy a két világháború közötti időszak hazai katonai gondolkodói milyen mértékben ismerték a külföldi teoretikusok elképzeléseit a jövő háborújáról, mennyiben vették át és a magyar viszonyok között hogyan kívánták alkalmazni az ország fegyveres erőit. Meghatározó volt az új harceljárásoknak, Magyarország katonai teljesítőképességének, valamint lehetőségeinek az összhangba hozása.

Tanulmányomban a Magyar Királyi Honvédség 1939–1941 közötti alkalmazása során szerzett tapasztalatainak és azok gyakorlatban történő alkalmazásának lehetőségeit kívánom bemutatni. Annak függvényében, hogyan „sodródott” hazánk a békés területszerzésektől a világháborúban történő katonai szerepvállalásig, változott-e bármit is a menet- és harcbiztosításuk, a csapat- és seregtestek szervezeti felépítése, a vezetés és irányítás rendszere?

Napjaink ezen korszakkal foglalkozó kutatója vagy a téma iránt érdeklődők számára egyértelműnek tűnhet, hogy a *Blitzkrieg* vagy a mélységi hadművelet elmélete hogyan működött elméletben vagy egy-egy nagyobb hadjárat során. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról a tényről, hogy ezek az elméletek folyamatosan változtak, finomodtak. A jó parancsnoknak mindig is ez volt az egyik ismérve: bevált harceljárások alkalmazása a sablonosság, kiszámíthatóság elkerülése mellett. Nem szabad elfelejtenünk, hogy egy harceljárás gyakorlatban történő alkalmazása, sikere vagy sikertelensége számtalan olyan tényezőtől függ, melyek egyetlen szabályzatban sem találhatók meg. Ennek legmeghatározóbb eleme a parancsnok gyakorlati tapasztalatainak mennyisége és sokoldalúsága.

A sok esetben „részletekbe” menő vizsgálat során olyan „apróságokra” próbálom felhívni a figyelmet, amelyek általában elkerülik a kutatók és az olvasók figyelmét, érdeklődési körét, ugyanakkor ezek azok a szegmensek, melyek lehetővé teszik a rendszer hatékony működését, a feladat végrehajtását.

A tanulmány másik célja az, hogy megismertesse az utókorral a korszak néhány – méltatlanul elfeledett – magyar katonai gondolkodójának munkásságát. Részben ezen oknál fogva tanulmányomat gondolatébresztőnek is szánom. Reményeim szerint sikerül felhívni a figyelmet a magyar hadtörténetírás egyik hiányosságára: máig nem dolgozták fel a két világháború közötti időszak magyar katonai gondolkodójának komplex munkásságát, olyan szempontok szerint, amelyek alapján reálisan összehasonlítható és beilleszthető lenne a nemzetközi katonai teoretikusok munkáinak sorába.

A téma megismerése során szintén hangsúlyozni kívánom a különbséget a korabeli tisztikar elméleti és gyakorlati felkészültsége között, az előbbi javára. Sajnos több példát is említhetnénk arra, hogy a kiváló elméleti tudással felvértezett parancsnok elhamarkodottan, nem kellő körültekintéssel hajtotta végre a feladatát. Amennyiben a hiányosságok már a feladatra történő felkészülés fázisában nyilvánvalóvá váltak, akkor még lehetőség volt a hiba korrigálására. Amennyiben azonban csak a feladat végrehajtása során, akkor az élőerő veszteség volt az ár...

Mindezek után ajánlom ezt a tanulmányt a Magyar Királyi Honvédségben szolgált katonai gondolkodók emlékének, akik a fent felsorolt problémákra keresték a megoldást hazánk fegyveres erőinek korabeli lehetőségei között.

A Magyar Királyi Honvédség (a továbbiakban: MKH) második világháborús tevékenységét vizsgáló könyvtárnyi szakirodalom összeállítása során a szerzők más és más ideológiai, politikai, személyes érintettség vagy érdeklődésük stb. alapján értékelik a korszak magyar fegyveres erejének tevékenységét. A világháború politikai vagy katonai eseményeinek narratív leírása, egy újabb feldolgozása helyett tanulmányommal olyan újszerűnek tűnő (bár nem új) témát kívánok megvizsgálni, amely már hosszú ideje majdnem minden fejlődő és fejlett országban a katonák kiképzésének szerves részét képezi: a tapasztalat-feldolgozást.

Mit jelent a tapasztalatfeldolgozás? Szükség van-e rá? Véleményem szerint ezeket a kérdéseket nem lehet egyetlen mondattal megválaszolni, néhány példán keresztül azonban kísérletet teszek rá.

***Mit jelent a tapasztalatfeldolgozás?*¹**

Az Amerikai Egyesült Államok fegyveres erőinek kiképzése során a mindenkorai háborús tapasztalatokat igyekeztek minél hamarabb beépíteni a kiképzésbe. Napjainkban ezt olyan magas színvonalúra fejlesztették, hogy az iraki vagy afganisztáni hadszíntéren szerzett tapasztalatokat, az ellenséges erők által alkalmazott új harceljárásokat rögtön kiértékelik, és a legrövidebb időn belül beépítik a kiképzésbe. Miután a különböző feladatokról hazatérnek az alakulatok, a honi területen a kijelölt személyek meghatározott szempontok alapján elkészítik a tapasztalati jelentéseiket, melyeket szintén beépítenek az amerikai és szövetséges erők kiképzésébe. Az elkészült tapasztalati jelentéseket archiválják, és rövid időn belül kutathatóvá válnak a katonai levéltárakban.

Hogyan kapcsolódik mindez a hadtörténelemhez és a címben szereplő témához?

Szintén a NATO-n belül terjedt el, hogy minden, ami elmúlt, az hadtörténelem. Minden olyan katonai esemény, amely a múlt hónapban, a múlt héten vagy tegnap történt, az már hadtörténelem. A katonákat, katona tudósokat, hadtörténészeket épp az különbözteti meg a történészeketől, hogy céljuk a hadtörténelem kutatása során olyan ismeretek és tapasztalatok gyűjtése, melyek elősegíthetik a saját erők megóvását, valamint hatékonyabbá tehetik az ellenséges erők elleni tevékenységet. A hadtörténelem ugyanis nem lehet öncélú. Nem

¹ „A tapasztalat gyűjtés célja azok kiértékelése, támpontok, követendő irányok keresése a jövőre nézve.” Major Jenő: Tapasztalatok 1941. évi orosz hadjáratból (Hadtörténelmi Levéltár, 6971/ eln. 1. vkf. - 1941. sz.). Közli: Bonhardt Attila: *Major Jenő vezérőrnagy jelentése a M. kir. Gyorshadtest 1941. évi oroszországi hadjáratának tapasztalatairól*. Hadtörténelmi Közlemények, 104. évf. (1991) 2. sz. 1.

lehet csak azért foglalkozni vele, mert a szerző érdeklődik egy adott téma iránt, vagy esetleg erre van kereslet...

A hadtörténelem-kutatás és a tapasztalat-feldolgozás kapcsolatát nagyon találóan fogalmazta meg Lippai Péter ezredes: „Meggyőződésem szerint a hadtörténelem gyakorlati tapasztalatokon alapuló megállapításai, terminológiája és főleg a szemléletessége révén hatékonyan alkalmazható a katonai vezetés elmélet egyes eredményeinek katonák felé történő szélesebb közvetítésére is.”²

A hadtörténelmi tapasztalatok feldolgozása a MKH-ben is hosszú múltra tekintett vissza. Nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchiában, hanem az első világháború után önállóvá vált Magyarországon is a tiszt- és tiszthelyettes képzés egyik legfontosabb tárgya – a harcászattal mellettséggel – a hadtörténelem oktatása volt. A Magyar Királyi Honvéd Hadiakadémia hadtörténelem tanára volt például 1926–1931 között Szombathelyi Ferenc vezérezredes,³ aki később, katonai pályája csúcspontján közel három évig szolgált a Honvéd Vezérkar Főnökeként.

A címben szereplő téma feldolgozása során meg kívánom vizsgálni a magyar katonai gondolkodók tevékenységét és ennek hatását a MKH hadművészetére, az elméletek gyakorlatban történő alkalmazásának, valamint a téma feldolgozásának tapasztalatait.

A magyar katonai gondolkodók tevékenysége és hatása a MKH hadművészetére

A magyar katonai gondolkodók által a jövő háborújáról alkotott elképzeléseket a korszak meghatározó katonai szakfolyóiratában, a Magyar Katonai Szemlében (a továbbiakban: MKSZ) megjelent cikkek segítségével kívánom bemutatni.

A magyar katonai vezetés a trianoni békeszerződés katonai rendelkezései ellenére jelentős energiát fektetett a modern katonai elképzelések gyakorlatban történő alkalmazásának megismerésére, valamint az ország fegyveres erejének támadásra alkalmas haderővé fejlesztésére. Az elvesztett területek visszaszerzése ugyanis csak fegyveres úton tűnt megvalósíthatónak.

A MKSZ szerzői különböző szempontok alapján más és más aspektusból vizsgálták a kérdéskört, de az egyik legmeghatározóbb közös jellemzőjük a mozgáscentrikus hadikultúra porosz-német utas megközelítése.⁴

Elsőként Benke József tábornok írására⁵ szeretnék utalni, melyben a szerző korábbi munkássága visszaigazolásának tekinti a spanyol polgárháború katonai (hadtörténelmi) tapasztalatait: „A háború jellegzetesen »villámháború« volt, melyben klasszikusan dombo-

² Lippai Péter: *A küldetésorientált katonai vezetésszemlélet lehetőségei és korlátai egy hadtörténelmi példán keresztül bemutatva („Tavaszi ébredés” 1945. március 06. – 1945. március 15.)*. Budapest, 2009. 2.

³ Szombathelyi Ferenc (1887–1946) hadiakadémiai szolgálata alatt alezredesi és ezredesi rendfokozatban szolgált. Később a 3. vegyesdandár vezérkari főnöke, rövid ideig a Honvéd Vezérkar Főnökének helyettese. 1939–1941 között a VIII. (kassai) hadtest, majd Magyarország hadba lépése után a Kárpát-csoport parancsnoka. 1941. szeptember 6. és 1944. április 19. között a Honvéd Vezérkar Főnöke. Részletesen lásd: Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Budapest, 2001. 331–332.

⁴ Forgács Balázs: *Napjaink hadikultúrái*. Budapest, 2009. 38. A szerző doktori értekezése részletesen tárgyalja az egyes hadikultúrák jellemzőit. Az anyagközpontú hadikultúra, illetve az indirekt megközelítés angolszász feldolgozásának egyik legjobb példája Liddell Hart *Stratégia* című műve.

⁵ Benke tábornok az 1932–1936 közötti időszakban a MKH gépkocsizó csoportjának volt a parancsnoka, és beosztásából adódóan sokat foglalkozott a korszak új harceljárásaival.

rodott ki a hadászat egyedüli éltető eleme, a mozgás. Nem kevésbé kellett a mozgásnak a harcászat terén is érvényesülnie a tűz háttérbe szorítása mellett is, amit a csaták aránylag gyors lefolyásából és a véres veszteségek aránylag csekély voltából joggal következtethetünk.”⁶

A jövő háborújára történő felkészülés során a szerző kiemelt fontosságúnak tartja azt. Nemcsak harceljárások tekintetében, hanem anyagi–technikai téren is. Ez érinti a civil társadalmat és az ország gazdasági életét is. Magáévá teszi a nyugati teoretikusok totális háborúról alkotott nézeteit, és szükségesnek tartja a hadiutak építését (német mintára), a stratégiai fontosságú nyersanyagok felhalmozását. Ugyanakkor nem felejt el a korabeli magyar valóságot sem. Csak példaként említi a gépjárművek civil életben történő elterjedésének elterő mértékét az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Németország és hazánk esetében...⁷

A totális háború egyik legfontosabb elemének a légielő tevékenységét tartja. Csoportosítása szerint az operatív légielő kezdi meg a hadműveleteket az ellenség katonai és ipari létesítményei elleni támadással, miközben a repülőgépek másik csoportja „hagyományos” felderítési, figyelési, vadász stb. feladatokat lát el. Mivel Magyarország nem rendelkezik sem elegendő számú, sem megfelelően mozgékony légvédelmi eszközökkel, ezért a saját légielő biztosításán kívül a menetalkozatok széttagolását, valamint az éjszakai csapatmozgásokat tartja ajánlatosnak.

Szintén fontosnak minősíti a kisebb, gyors, önállóan alkalmazható kötelékek felállítását, melyek logisztikai lépcsője nemcsak rövidebb és gyorsabb, mint a lövontatású, de a harcoló, illetve a harctámogató és kiszolgáló erők aránya is az előbbi javára változik.⁸

A harc kimenetelének eldöntésére – fejtegeti – minimum egy harckocsi zászlóaljat érdemes alkalmazni. Ennél kisebb szervezeti egység esetén már túlságosan szétaprózottá válnak a páncélos erők, és az első világháborúban tapasztaltakhoz hasonlóan nem lesznek képesek eldönteni a harc kimenetelét.⁹

A német tapasztalatokra hivatkozva kiemeli a vegyes összetételű, különböző fegyvernemekkel és szakcsapatokkal megerősített felderítő alegységek fontosságát, melyek a főerők előtt haladva önálló harccsoportként képesek leküzdeni a kisebb erejű ellenséget, illetve a főerők beérkezéséig képesek lefoglalni a nagyobb erejű ellenséges erőket.¹⁰

A jövő háborújában a gyorsan mozgó, illetve motorizált alakulatok részben a sereg- és csapattestek szoros kötelékébe fognak tartozni, zömük azonban önálló hadműveleti egységeket fog alkotni. A nagy kiterjedésű nyílt terepen katlancsaták alakulhatnak ki, ahol a „kis erők, nagy térben” elv¹¹ fog érvényesülni.¹²

⁶ Benke József: *Elgondolások a jövő háborújáról*. Magyar Katonai Szemle, 10. évf. (1940) 1. sz. 31.

⁷ Benke: *Elgondolások a jövő háborújáról*, 32.

⁸ Benke: *Elgondolások a jövő háborújáról*, 33–34.

⁹ Benke tábornok itt egy pillanatra megfélekedezik a korabeli magyar valóságról. A H. Guderian által megfogalmazottaknak megfelelően a harckocsik tömeges bevetésével számol, ahol a legkisebb szervezeti egységnek a harckocsi zászlóalj tartja. 1941-ben hazánk a Szovjetunió elleni háborúba történt belépése után a Gyorshadtest összesen három harckocsi zászlóaljjal (valamint a felderítő, kerékpáros és gépkocsizó zászlóaljak kisharckocsi századaival) rendelkezett...

¹⁰ Benke: *Elgondolások a jövő háborújáról*, 35.

¹¹ „Kis erők nagy térben”: az élőerő, fegyverzeti, technikai eszközök a hadszíntér egy adott területén létrejött koncentrációja, amely sok esetben megközelíti az első világháború állásháborúja során tapasztaltakat. Ez különösen igaz a súlyképzés (angolszász terminológia szerint: döntő pont) helyeként megjelölt területre, ahol a támadó fél a lehető legnagyobb erőkoncentrációt hoz létre. Azon-

Benke József tábornok írásának vizsgálata közben megállapítható, hogy az alapvetően megfelelt a kor elvárásainak, bár nem mentes az ellentmondásoktól sem. Tanulmánya végén a szerző a következőt állapítja meg: „A legfontosabb fegyvernem pedig a jövő háborújában a gyalogság lesz.”¹³ Ez némileg ellentmond a Guderian és más nyugati szakértők által megfogalmazottaknak, akik azt hangsúlyozzák, hogy nem a harckocsikat kell a gyalogsághoz kötni (lelassítani), hanem a gyalogságot kell alkalmassá tenni a páncélosok által meghatározott tempó elérésére.¹⁴ Természetesen már ekkor elismerte minden hazai és külföldi szakértő, hogy a területek hosszabb ideig történő megtartására csak a gyalogság képes (a többi fegyvernemmel közösen).

A tanulmány másik nagy ellentmondása: „Kiépített elhárítással azonban a jövő háborújában találkozni nem fogunk [...] a súly a támadás eszközein kell hogy feküdjék.”¹⁵ A második világháború adott szakaszában ugyan valóban nem volt jellemző a kiépített páncélelhárítás, de a későbbi időszakban a szovjet erők által széleskörűen alkalmazott páncéltörő körletek ezt a célt szolgálták. Gondoljunk csak a kurszki csatára!

A jövő háborújának jellemzőit kutatva Várkonyi László kiemeli, hogy ellentétben a korábban megszokottakkal, a modern háborúban számolni kell a helyzet gyors változásával. A korábbi hadjáratokban megszokott lassú intézkedések nem képesek alkalmazkodni a gyorsan változó hadműveleti helyzethez.¹⁶ „Ma a harcászati vezető nem nélkülözheti a türelem, a harckocsik és a repülő erők támogatását, ezek harceljárása pedig a harcászatnak bizonyos fokú sematizálását vonja maga után. Ugyanakkor támadás alatt (vagy a védelem lefolyása alatt) a már harcba került kis egységek fokozott önállósággal kell, hogy rendelkezzenek, mert pillanatonként más és más fegyvernemekkel kerülnek szembe, és így más és más harcászati helyzetbe kerülnek, ami gyors helyzetmegítélést és elhatározást követel meg részükről.”¹⁷ A harc dinamikájának ilyen mértékű változása megkövetelte az első világháborúban a német, illetve az osztrák–magyar erők rohamcsapatainál alkalmazott eljárás hasznosítását, ami a második világháborúban teljesedett ki. „A német hadseregben már régóta alapelvnek számított, hogy az altiszteknek megadták a célokat, de annak megvalósítását lehetőség szerint rábízták. Ez gyakran lehetőséget adott a gyengébb kötelékeknek is a sikerre. Ezt a »megbízásos taktikát« mindig tovább finomították. A helyzet legújabb fejleményeit követő cselekvés [...] döntő előny [...], az önállóság követelmény volt.”¹⁸

Szintén német tapasztalatokra hivatkozva hangsúlyozza a korabeli hadtudós: a század- és zászlóaljparancsnokok az élcsapatok vagy a küzdők körében tartózkodtak, annak érdekében, hogy a kialakult helyzetet minél jobban átláthassák és az irányításuk alatt tarthassák.¹⁹

ban még ezek a nagynak tűnő erők is kevésnek tűnhettek a „végtelen térben” a keleti hadszíntéren zajló csaták során (például kijevi, szmolenszki stb. katlancsaták).

¹² Benke: *Elgondolások a jövő háborújáról*, 38.

¹³ Benke: *Elgondolások a jövő háborújáról*, 41.

¹⁴ Guderian, Heinz: *Riadó! Páncélosok!* Budapest, 1999. 155–159.

¹⁵ Benke: *Elgondolások a jövő háborújáról*, 36.

¹⁶ Várkonyi László: *A hadászat és a harcászat várható változásai*. Magyar Katonai Szemle, 10. évf. (1940) 1. sz. 44.; Major: *Tapasztalatok 1941. évi orosz hadjáratból*, 6.

¹⁷ Várkonyi: *A hadászat és a harcászat várható változásai*, 45.

¹⁸ Schwerin, Joachim von: „A harctéri alakulat helytállása, szorult helyzete és magatartása” – *Személyes élményen alapuló jelentés a keleti hadjárat példáján*. In: Poeppl, H. – Prinz von Preussen, W. K. – von Hase, K. G. (szerk.): *A Wehrmacht katonái*. Debrecen, é. n. 148–149.

¹⁹ Pokorny Hermann: *Harcászati tanulságok a német–lengyel háborúból*. Magyar Katonai Szemle, 10. évf. (1940) 5. sz. 304–305.; *Harcászati Szabályzat (HSZ)*. Budapest, 1939. 14–16.

Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy a német gyalogezredek szervezése során az összefegyvernemiségre törekedtek. A „átlag” gyalogezredek harckocsizó és légvédelmi szakalegységek kivételével ezred közvetlenként rendelkeztek műszaki, híradó, aknavető, motorizált páncéltörő alegységekkel. A gyalogezredek fő erejét a zászlóaljanként felállított egy-egy géppuskás század, valamint az ezred közvetlen nehéz géppuskás század jelentette, melyek a korábban említett szakalegységekkel közösen lehetővé tették a döntő ponton történő súlyképzést. Természetesen feladat és lehetőség függvényében az előljáró tüzérségi, harckocsi és légi megerősítést is biztosíthatott az alárendeltek számára.

A korabeli magyar katonai vezetők is tisztában voltak a saját erők gépesítettségének alacsony fokával, valamint azzal, hogy a szomszédos országok (potenciális ellenségek) hadseregei a felszereltség tekintetében magasabb szinten állnak. A szomszédos hadseregek német tapasztalatok alapján történő alkalmazása esetén azonban meg kellett vizsgálni a MKH derékhadát alkotó gyalog seregtestek ellenséges páncélos erők elleni biztosításának lehetőségeit. Ennek egyik jó példája a Zentay István tollából származó *Gyalog seregtestek szervezése különös tekintettel a páncélos tömegtámadások elhárítására* című írása. A szerző fontosnak tartja a páncélos erők ellen hadosztály közvetlen páncéltörő eszközök alkalmazását, melyek gépvontatású vagy önjáró páncéltörő fegyverként a seregtest leginkább harckocsi veszélyes irányait zárják le. Ugyanakkor azt is felismeri, hogy a korabeli viszonyok között a MKH többnyire lóvontatású könnyű páncéltörő eszközöket tud rendszeresíteni. Ezen eszközök túl nagy mennyiségben történő alkalmazása csak a védelem eszközeit szolgálná, hosszabb távon az első világháborúhoz hasonlóan merev, statikus arcvonalak kialakulásához vezetne.

A páncéltörő eszközöknek csak azt a részét szabad beosztani a gyalogsághoz, melyek nem lassítják le a mozgásukat, a többi eszközt hadosztály közvetlenként a fentieknek megfelelően kell alkalmazni.²⁰ Legjobb megoldásnak Zentay a légierő biztosítását tartaná. A szervezetszerűen rendszeresített és hadtestenként javasolt 1 könnyű bombázó századnyi erő kiegészülve 2-3 Fővezérség közvetlen zuhanó bombázó osztállyal képes lenne már a gyülekezési körletben megkezdeni az ellenség páncélozott eszközeinek pusztítását.²¹ A korabeli magyar valóság ténye ugyanakkor az, hogy soha nem állt rendelkezésre elegendő mennyiségű és minőségű repülőgép az elképzelések megvalósításához.

Szintén az ellenséges páncélos erők zuhanóbombázókkal történő pusztításának tapasztalatait vizsgálta Szentnémedy Ferenc, aki német tapasztalatokra hivatkozva megállapítja, hogy a repülőgépek mindössze 40–50 méteres magasságból bombáztak.²² Ne feledjük azonban, ez csak akkor lehetséges, ha az ellenség nem rendelkezik légvédelmi alegységekkel!!!

Szintén a gyalog seregtestek menetének biztosítását vizsgálta vitéz Lorx Viktor. A szerző vizsgálatai szerint a gyalog seregtestek biztosításának két módja létezik: az egyik lehetőség az, amikor terepszakaszról terepszakaszra történik az erők előrevonása, a zömnek ilyenkor be kell várnia, amíg az „élcsapatok” elfoglalják és biztosítják a következő terepszakaszt. A másik lehetőség, a saját erők műszaki zárrakkal történő biztosítása még lassúbb és gazdáltalanabb, ráadásul aránytalanul sok munkával jár.²³

²⁰ Zentay István: *Gyalog seregtestek szervezése különös tekintettel a páncélos tömegtámadások elhárítására*. Magyar Katonai Szemle, 10. évf. (1940) 2. sz. 362–364.

²¹ Zentay: *Gyalog seregtestek szervezése*, 365.

²² Szentnémedy Ferenc: *A motorok háborúja*. Magyar Katonai Szemle, 11. évf. (1941) 1. sz. 26.

²³ Lorx Viktor: *Seregtestek menetének biztosítása gyorscsapatok ellen*. Magyar Katonai Szemle, 10. évf. (1940) 3. sz. 664–665.

A cikkben ismét megfigyelhető egy igen fontos különbség a német és a magyar katonai gondolkodók elképzelései között: a német villámháborús nézetek szerint a páncélos és gépkocsizó alakulatok áttörnek az ellenséges vonalakat, majd a páncélos erők az ellenség hátába kerülve felszámolják a vezetési pontokat, tüzérségi állásokat, és veszélyeztetik az utánpótlási vonalakat. A korabeli magyar elképzelések viszont a „gyorsan mozgó” seregtesteket csak a siker kiaknázása során szándékoztak alkalmazni.

Pokorny Hermann a már korábban is idézett cikkében – a német tapasztalatokra hivatkozva – kísérletet tett a korszerű harccal kapcsolatos feltételek megfogalmazására. Ezek alapján döntő fontosságúnak látta az egyén és a csapat kiváló kiképzését, valamint a gyalogság bőséges ellátását nehézfegyverekkel. Szintén fontos a repülőgépek és páncélos erők nagy száma és minősége, valamint ezek haditapasztalatok alapján legcélszerűbben történő alkalmazása. A különböző fegyvernemek és szakcsapatok együttműködése (összefegyvernemiség) és a parancsnokok magas szintű önállósága (ismét az első pont fontossága) nagymértékben növelheti a hatékonyságot. A motorizálás révén következetesen alkalmazott harcászati és hadászati áttörések, bekerítések és üldözés, illetve az egyszerű parancsnoklási rendszer biztosítja a kezdeményezést, valamint az ellenség vezetési rendszerének megbonthatását.²⁴ Úgy gondolom, a fenti szempontok alapján felállított követelmények döntő része napjainkban is helyénvalónak bizonyulna.

A MKSZ hasábjain a korszerű gyalogsággal szemben támasztott követelményeket vizsgálta vitéz Dánfy Mihály is. „A korszerű gyalogezred” és a „Támadás korszerű eszközökkel” című cikkeiben a MKH viszonyai között igyekszik megoldást találni a saját erők leghatékonyabb alkalmazására.

A szerző először összehasonlítja az 1914-es és az 1918-as honvéd gyalogezredeket. A világháború négy éve alatt felismerték, hogy a gyalogezredek hatékonyságának növelése érdekében növelni kell a műszaki erők és a géppuskával felszerelt alegységek számát. Ennek során az említett időszakban az ezred közvetlen árkász szakaszt század erejűvé, a zászlóalj géppuskás szakaszait géppuskás századokká, valamint a századok 4. szakaszát is géppuskás szakasszá fejlesztették fel.

Német tapasztalatok szerint az ezred közvetlen aknavető század (8 darab 120 mm-es aknavető) jobban alkalmazható, mint az ezred közvetlen tüzér üteg (75 vagy 105 mm-es ágyú), ugyanis gyorsabban képes állást váltani és a támadó gyalogságot támogatni.²⁵

Az események ismeretében az utókor adott korszakkal foglalkozó kutatója jogosan állapítja meg, hogy Dánfy Mihály tévesen értékelte a helyzetet, amikor a találkozóharc helyett az erődharcra történő felkészülés fontosságát hangsúlyozta.²⁶ Álláspontja akkor sem állja meg a helyét, ha elismerjük, hogy a szomszédos kisantant országok a korabeli Magyarország határai mentén kiépítették a saját erődrendszereiket (például a Károly-vonalat Romániában, a délvidéki erődrendszer Jugoszláviában). Amint azt Németország nyugat-európai hadjárata is bebizonyította: a döntést az erődrendszerek áttörése után az ellenség mélységében vívták ki a német csapatok... Ezt maga Dánfy is elismeri a „Támadás korszerű eszkö-

²⁴ Pokorny: *Harcászati tanulságok*, 308.

²⁵ Dánfy Mihály: *A korszerű gyalogezred*. Magyar Katonai Szemle, 10. évf. (1940) 6. sz. 654–655. Dánfy Mihály megelégedik arról, hogy az ellenség mélységben elhelyezkedő tartalékainak zavarására vagy lefogására az ágyúk nagyobb lőtávolságuknak köszönhetően alkalmasabbak, mint az aknavetők.

²⁶ Dánfy: *A korszerű gyalogezred*, 657. Hasonló következtetésekre jutott Muillard Oszkár is. Részletesen lásd: Muillard Oszkár: *Rohamjárőr vagy rohamzászlóalj*. Magyar Katonai Szemle, 10. évf. (1940) 7. sz. 98–100.

zökkel” című tanulmányában, és felhívja a figyelmet arra, hogy az erődöv áttörése után találkozoharcra kell felkészülni.²⁷

A tüzéséget tömegesen, nagy mennyiségű lőszerfelhasználással szándékozik alkalmazni. A szerző szerint a tüzéség fő feladata a terület- és pontcélok felváltva történő lefogása és megsemmisítése (például vizesárkok, harckocsi akasztók), de nem alkalmazhatók az ellenséges géppuskaállások és ellenállási góccok leküzdésére.²⁸ Ugyanakkor ennek kapcsán felvetődik a kérdés: akkor ki fogja le tüzével vagy semmisíti meg ezeket az ellenállási pontokat?

Horváth Sándor és más hadtudósok nézetei szerint a MKH korszerű technikai eszközeinek hiánya miatt az első világháború időszakából származó elvekkkel is lehet sikereket elérni.²⁹ Ez a szemlélet azonban nem veszi figyelembe az előerővel való takarékoskodást, ráadásul a gyors lefolyású hadjáratokkal ellentétben az elhúzódó háború jobban kimeríti a gazdaságot és az országot, mint a modern technikai eszközök egyszeri költséges rendszerezése és fenntartása.

Szintén német példa alapján hazánkban is egyetlen szervezeti elemmé vonták össze a gyorsan mozgó seregtesteket, ugyanakkor ez nem logikusan történt, hiszen kihagyták a szervezés alatt álló ejtőernyős alakulatokat, valamint a Gyorshadtesten belül is különböző menetteljesítményű és harcértékű alegységeket vontak össze.

A harckocsik alkalmazásának feltételei Guderian szerint: „alkalmas terep, meglepetés és tömeges bevetés a szükséges szélességben és mélységben”.³⁰ Az ehhez kapcsolódó páncélos lépcsők felépítésével és feladataival kapcsolatban az alábbiakat határozza meg: az első páncélos lépcső feladata áttörés az ellenség mélységébe annak érdekében, hogy lekösse az ellenséges páncélos erőket és tartalékokat, valamint megsemmisítse a páncéltörő és a tábori-tüzéséget. A második páncélos lépcső feladata az első lépcső mögött megmaradt ellenséges páncéltörő és tábori-tüzéségi eszközök megsemmisítése. A harmadik lépcsőben tevékenykedő harckocsik a gépkocsizó gyalogsággal közösen felszámolják az ellenséges gyalogságot.

A negyedik páncélos lépcső a tartalék szerepét tölti be. Ehhez kapcsolódva a támadó lépcsőket olyan szélesre kell tervezni, hogy lehetetlenné tegyék a saját erők oldalazó tűzzel való pusztítását, valamint minden rendelkezésre álló erővel fel kell zárkózni az első lépcsőre, hogy az képes legyen elhárítani az ellenség ellenlökését.³¹

Horváth Sándor jogosan állapítja meg: „Teljesen hibás volna például kis harckocsi kötelekektől (3 t) azt kívánni, hogy ellenséges erődöket megtámadjanak. Ehhez se páncélatuk, se fegyverzetük nem elegendő.”³² Az elv valóban helytálló, a gyakorlatban azonban mind a Jugoszlávia elleni háborúban, mind a Szovjetunió elleni támadás során ilyen feladatot (is) meghatároztak a Gyorshadtest harckocsi alegységei számára...

A szerző minden egyéb tekintetben a német hadászati és harcászati elveknek megfelelően határozza meg a páncélos alakulatok feladatait:

²⁷ Dánfy Mihály: *Támadás korszerű eszközökkel*. Magyar Katonai Szemle, 10. évf. (1940) 11. sz. 339.

²⁸ Dánfy: *Támadás korszerű eszközökkel*, 340–342.

²⁹ Horváth Sándor: *Páncélos seregtestek*. Magyar Katonai Szemle, 10. évf. (1940) 11. sz. 311–312.

³⁰ Guderian: *Riadó! Páncélosok*, 211., 245.

³¹ Horváth: *Páncélos seregtestek*, 315–316.

³² Horváth: *Páncélos seregtestek*, 317.

képesnek kell lenniük harcászati és hadászati feladatok végrehajtására;
állandó szervezeti elemként már békeidőben a páncélos seregtestek részét kell, hogy képezzék a páncéltörő és önjáró tüzér, híradó, utász, felderítő alegységek, s a közösen végrehajtott gyakorlatok során lehetővé válik az állomány összekovácsolása;
az említett fegyvernemek és szakcsapatok mindegyikét olyan járművekkel kell felszerelni, melyek jó terepjáró képességekkel rendelkeznek, és képesek a harckocsi alegységek által meghatározott támadási ütem tartására;
a felderítő alegységeknek nemcsak magas fokú mozgékonyssággal (a páncélos alegységeknel gyorsabbnak kell lenniük), hanem nagy tüzérvél is kell rendelkezniük annak érdekében, hogy egy esetleges találkozóharc vagy ellenséges lesállítás esetén képes legyenek az elszakadásra, valamint a megszerzett információ minél gyorsabb eljuttatására a saját erőkhöz.³³

Páncélos dandárok és hadosztályok szervezése során nem szükséges nagy súlyt fektetni nehéz és legnehezebb harckocsik rendszeresítésére, mivel ezeket általában csak tervszerűen kiépített erődövek elleni támadás során lehetne eredményesen alkalmazni, ilyen viszont csak országonként egy szokott lenni, melynek áttörése után az említett nehéz harckocsik „fölöslegessé” válnának. Hatékonyabb megoldásnak tűnik, ha táborszerű elemekkel megerősített védőállások elleni küzdelemre készítjük fel a páncélos erőket, melyeket a minél sokoldalúbb alkalmazhatóság érdekében vegyes harckocsi kötelékekbe kell szervezni.³⁴

A gépkocsizó lövészdandár feladata a harckocsik által elért eredmények kiaknázása, az ellentámadások visszaverése, szárnybiztosítás, területek birtokbavétele. Az ennek sikeres végrehajtása érdekében rendszeresített eszközök a részben páncélozott csapatszallító eszközök, illetve a motorkerékpárral felszerelt alegységek, melyek lehetővé teszik a gyors átcsoportosíthatóságot az arcvonal egyes pontjai között.

Halaszthatatlanul fontos a tüzérségi eszközök legalább részben történő gépesítése és ezek minél jobb terepjáró képességgel történő ellátása.³⁵

A páncéltörő alakulatok esetében, ha előre meghatározott terepszakaszon kell végrehajtaniuk a feladatukat (például harckocsi veszélyes irányok lezárása), akkor elegendő lehet a vontatott megoldás, azonban mozgóvédelem vagy támadás esetén az önjáró páncéltörő eszközök alkalmazása ajánlott. Feladat és helyzet függvényében szükségessé válhat harckocsi–vadász alegységek kikülönítése/felállítása, melyeknek mind védelemben, mind támadásban képesnek kell lenniük az ellenség legerősebb harckocsi típusának megsemmisítésére.

Az utászoknak szintén olyan páncélozott harcjárművekkel vagy harckocsikkal kell rendelkezniük, melyek lehetővé teszik az élen haladó harckocsikkal együtt történő mozgást. Nem szabad megfélemlkezni olyan speciális eszközökről, mint az úszó, hídvető, aknaszedő vagy a lángszórós harckocsi. Az utászoknak képeseknek kell lenniük olyan műszaki feladatok végrehajtására is, melyek növelik a saját erők mozgékonyágát és mozgásszabadságát (például aknamezők felszedése), illetve lassítják vagy egy adott irányba terelik az ellenséges erők mozgását (például a saját erők előkészített lesállása felé).

A tanulmány egyik nagy hiányossága, hogy nem ír a szervezett szerű légvédelmi alegységek szükségességéről, pedig mind a spanyol polgárháború, mind a Lengyelország elleni háború során nyilvánvalóvá vált, hogy csapatlégvédelem nélkül a saját erők sebezhetőek az ellenséges légi erők számára.

³³ Horváth: *Páncélos seregtestek*, 317.

³⁴ Horváth: *Páncélos seregtestek*, 318.

³⁵ Horváth: *Páncélos seregtestek*, 320–323.

Az elméletek megvalósulása a gyakorlatban – a MKH tapasztalatai

1941-ben a Gyorshadtestet két esetben is alkalmazták. Először a délvidéki hadműveletben, majd nem sokkal később a Szovjetunió elleni háborúban. A két alkalmazás között eltelt viszonylag rövid idő, illetve a Jugoszlávia elleni háború viszonylagos rövideje miatt célszerűnek tartom a keleti hadszíntéren tevékenykedő legmodernebb magyar seregtest tevékenységének vizsgálatát. A Major Jenő vezérőrnagy által készített tapasztalati jelentés alaposan felöleli a katonai tevékenység minden formáját a felkészüléstől az eredeti helyzet visszaállításáig.

Major vezérőrnagy kénytelen beismerni, hogy a felmerült hiányosságok és hibák fő oka minden szintű vezető szervnél a csapattapasztalat és a gyakorlat nem elegendő mennyisége vagy hiánya. A tankönyvek, a szabályzatok és a kortárs katonai gondolkodók munkásságának megismerése csak elméleti tudást tesznek lehetővé, ami a csapatszolgálat alapját jelenti, de önmagában nem elegendő a feladat sikeres végrehajtásához. A tapasztalati jelentés megállapítja, hogy a Szovjetunió elleni háború első időszakában a vezető szervek nem minden esetben voltak tisztában a gép- és harcjárművek gyakorlati üzemanyag fogyasztásával vagy a gyalog seregtestek gyakorlati menetteljesítményével.³⁶ Szintén a vezetés és irányítás problémáihoz tartozik a már korábban hivatkozott önállóság mint követelmény minden alacsonyabb szintű parancsnoktól.

A Gyorshadtest alkalmazásának másik fontos tapasztalata anyagi–technikai jellegű volt. A különböző menetteljesítményű és sebességű fegyvernemek összevonása a leglassúbb jármű szintjére csökkentette az egész seregtest menetteljesítményét. Az 1942-es évben a lovasdandárokból felállították a lovashadosztályt. Ugyanakkor azt is el kell ismernünk, hogy az esős időszakokban, amikor a nehezebb technikai eszközök szinte mozgásképtelenné váltak a sártengerré változó utakon, a lovasdandár még képes volt feladatokat végrehajtani. A különböző menetteljesítményű alegységek tevékenységének megszervezése és harcban történő alkalmazásuk mindig nagy problémát jelentett. Amennyiben – a német gyakorlatnak megfelelően – a gépkocsizó dandárok létrehoztak egy erős páncélosokkal megerősített felderítő élt és zömöt, akkor már nem minden esetben maradt elegendő megfelelő tüzérvél, mozgékonyssággal és terepjáró képességgel rendelkező jármű, melyeket az oldalbiztosításba bevonhattak.³⁷

A fegyverzeti eszközök nem megfelelő mennyisége és minősége szintén problémát jelentett. Major vezérőrnagy is elismeri, hogy mivel menet közben minden zászlóaljzat meg kellett erősíteni egy-egy üteggel, a súlyképzésre a dandárparancsnoknak csak egy üteg állt a rendelkezésére. Találkozóharc kialakulása esetén a tüzérség átcsoportosítása sok időt vett igénybe.³⁸ Itt utalnék vissza Dánfy Mihály már ismertetett cikkére, amely német mintára a 120 mm-es aknavető rendszeresítésének lehetőségét vizsgálja. 1941-ben a gépkocsizó és lovasdandárok zászlóaljainál 2–4 darab 81 mm-es aknavető volt hadrendben. Ez sem mennyiségben, sem minőségben nem volt képes biztosítani azt a tűztámogatást a védekező vagy támadó gyalogság számára, amely lehetővé teszi a feladat végrehajtását, amíg az előjáró által biztosított tüzérségi támogatás megérkezik.

Páncéltörő eszközök terén szintén minőségi és mennyiségi hiányosságokkal szembesültek a Gyorshadtest katonái. Major tábornok elismeri: „Páncélelhárítást egységesen meg-

³⁶ Major: *Tapasztalatok 1941. évi orosz hadjáratból*, 2–3.

³⁷ Major: *Tapasztalatok 1941. évi orosz hadjáratból*, 6–9.

³⁸ Major: *Tapasztalatok 1941. évi orosz hadjáratból*, 18.

szervezni seregtesten belül nem lehet.³⁹ A tábornok jelentésében nem szerepel, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a MKH-ben csak páncéltörő célra rendszeresített vagy alkalmazott fegyverek mennyire különböző lőszereket, pótalkatrészeket használtak. Ez a gyakorlatban a logisztikai rendszert már-már megoldhatatlan feladatok elé állította.

A vezetés és irányítás szempontjából megállapítható, hogy a tiszti kar felkészültsége a kor elvárásainak megfelelt, de túl nagy volt a különbség az elméleti és a gyakorlati tudás között. A nagyobb hadgyakorlatok, valamint a kötelék éles lögyakorlatok hiánya folytán mindent csak elméletben, papíron hajtottak végre olyan sereg- és csapattestekkel, olyan felszereléssel, melyek az adott időszakban valójában nem álltak rendelkezésre. A gyakorlatban megpróbálták alkalmazni a különböző törzsvezetési gyakorlatokon az elméletben már kipróbált harceljárásokat, de ebben az esetben az alárendeltek nem rendelkeztek mindazzal a felszereléssel és fegyverzettel, amely képessé tette volna őket a feladatok parancsnok szándéka szerint történő végrehajtására.

A feladatközpontú vagy küldetésorientált vezetésszemlélet német minta alapján történő átvétele nem történt meg a MKH-ben. Névlegesen, tanulmányok, szabályzatok révén kísérletet tettek a meghonosítására. Amennyiben a hadműveleti helyzet alakulása kikényszerítette, a magyar katonák képesek voltak az alkalmazására, de nem ez volt az általánosan alkalmazott módszer. Sokkal gyakoribb volt az alárendeltek parancsközpontú vezetése. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról a fontos tényezőről sem, hogy a *Wehrmacht*-ban alkalmazott magas fokú önállóság forrása az erős, jól képzett, gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező tiszthelyettesi kar volt.⁴⁰

A német hadsereg által alkalmazott eljárás nem véletlenül vált követendő példává és mintává a második világháború után a NATO-ban...

³⁹ Major: *Tapasztalatok 1941. évi orosz hadjáratból*, 19.

⁴⁰ A feladat- és parancsközpontú vezetésszemlélet egyik legfrissebb összehasonlítását részletesen lásd: Lippai: *A küldetésorientált katonai vezetésszemlélet*, 11–13.

LAJOS LISZNYAI

Learning from military history or the experiences of the Hungarian Royal Army between 1939 and 1941

The following were key questions in the preparation, development and use of the Hungarian Royal Army. To what extent were Hungarian military theoreticians in the interwar period acquainted with ideas foreign thinkers had about the war of the future? How much did they adapt from these and how did they want to use the country's military forces in the circumstances given in Hungary? It was essential to harmonize the new battle strategies with the military potential and power of Hungary.

In the paper, the author describes the experiences the Hungarian Royal Army had between 1939 and 1941 and the possibilities for making use of these, with a focus on how Hungary got dragged into military participation in the war following a peaceful territory annexation. Were there any changes in our mobility and combat support, in the structural hierarchy of the body of corps and armies, in the system of leadership and control?

Today's scholars of this era or any interested persons obviously know how the theories of *blitzkrieg* or deep battle worked both in theory and in practice during a larger campaign. But we must not forget that these theories were constantly changing and got refined. A good commander always used the proven battle processes in such a way as to avoid predictability. We must not forget that the practical application of a battle process, its success or failure, depend on several factors none of which is to be found in textbooks or regulations. One of the most important factor here is the practical experience the commanding officer has.

In many cases, the author provides a detailed analysis and calls attention to such subtleties that usually escape the attention and the interest of scholars and readers as well. Yet these segments are the ones that make it possible for the system to operate effectively and enable the completion of tasks.

Another goal of the paper is to acquaint our posterity with the works of some unfairly forgotten Hungarian military thinkers. Partly for this reason, the author hopes that the paper will be thought-provoking. He hopes to call attention to one of the deficiencies of Hungarian military historiography: the complex works of Hungarian military theoreticians in the interwar period has not been discussed and analyzed in such a way that it becomes possible to make realistic international comparisons and find their places in international military theory.

The author emphasizes the difference between the theoretical and practical preparedness of the staff of officers, in the advantage of the former. Unfortunately, there were many examples when a theoretically excellently prepared commanding officer performed a task in thoughtless way, without proper caution. Had the deficiencies become clear already during the preparation phase it would have been possible to correct the error. If they surfaced only during execution, the price was paid in lost lives...

Finally, the author dedicates the paper to the memory of those military thinkers in the Hungarian Royal Army who were trying to find solutions for the discussed problems.

KALÓ JÓZSEF

„Mert akinek ideje van, annak élete van”

Szombathelyi Ferenc vezérezredes szerepe Magyarország német megszállásában és a Sztójay-kormány megalakulásában

Szombathelyi Ferenc 1941 szeptembere óta állt a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén. Kinevezésére elsősorban elődjétől merőben eltérő, az erők megőrzéséről vallott elképzelései miatt került sor, amelynek vezérfonala a magyar öncélúság gondolata volt a katonai döntések nyelvére lefordítva, szem előtt tartva 1918–1920 tragédiáját, illetve az ennek elkerülésére való törekvést. Ez természetesen nem valósulhatott meg maradéktalanul, hiszen Szombathelyi kinevezésének pillanatában Magyarország már több mint két hónapja hadban állt a Szovjetunióval, még hosszabb ideje politikai és katonai szövetség kötötte Németországhoz, s ez olyan kényszerpályát eredményezett, melynek következményeit maradéktalanul elhárítani már nem, legfeljebb csak enyhíteni lehetett. E katonapolitika megvalósításában Szombathelyi vezérezredes támogatókra talált Horthy Miklós kormányzó és Kállay Miklós miniszterelnök személyében. Magyarország német megszállása e politika esetleges – azaz a körülményektől függő – továbbfolytatása szempontjából teljesen új helyzetet teremtett, s az alábbiakban arra vállalkozunk, hogy bemutassuk a megszállás körülményeit, a németekkel lefolytatott tárgyalásokat s azok eredményeit, valamint az új magyar kormány megalakulásának folyamatát, mindezekben elsősorban a vezérkar főnökének helyzetére, szerepére és célkitűzéseire koncentrálna.

Magyarország német megszállásának tervéről a magyar politikai és katonai vezetés még a végleges javaslat megszületése előtt, annak tervezési folyamatában homályos értesüléseket szerzett. A pozsonyi magyar katonai attasé¹ ugyanis 1943. szeptember 20-a körül szlovák forrásból úgy értesült, hogy Magyarország kiugrása esetén azonnal sor kerülne az ország megszállására, mégpedig északról szlovák, keletről román és délről szerb erőkkel. A németek a Margarethe-terv első változatában valóban számoltak a szlovák és román részvétellel, a szerbekével azonban nem, de a jelentésnek szerbekre vonatkozó részét a jelentéstevő is zavarosnak nevezi. A jelentés második fele pedig más forrásból horvát erők részvételét tartja valószínűnek.² Ezek még nem voltak világos adatok, egyértelmű jelzések, s valószínűsíthetően ezért nem vette komolyan azokat a magyar vezetés.

¹ Lipcsey-Magyar Sándor (1908–1975) vezérkari őrnagy, 1942 és 1945 között magyar katonai attasé volt Pozsonyban.

² Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) VKF 1943 1. oszt. 5991/el.; VKF 1943 2. oszt. 26.077/el. Feltűnő a jelentésnek az a mondata, mely szerint Tiso elnök óvatosan kezeli és a lehetőségekhez képest elutasítani igyekszik a német felszólítást, a háború kimenetelének bizonytalan-sága miatt. *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*. Frankfurt am Main, 1961. 189. A Magyarország megszállására vonatkozó német terv megszületésének és végleges változata kialakulásának folyamatát részletesen bemutatja Kun József: *Magyarország német katonai megszáll-*

Nem világos, hogy a jelentésnek előzménye-e a Kádár Gyula³ visszaemlékezésében szereplő Lipcsey-Magyar Sándor vezérkari őrnagytól kapott levelek valamelyike?! Itt azt írja Kádár, hogy 1943 októberében olyan értesítést kapott Lipcsey-Magyar Sándortól, hogy egyik bizalmi embere, akinek jó összeköttetései vannak a német nemzetiszocialista pártban, tudomást szerzett Magyarország német megszállásának előkészületeiről, sőt annak időpontjáról is, melyet 1944. február végére vagy március elejére helyezett. Kádár jelentést tett a levélről a megfelelő kormánytagoknak és természetesen a vezérkar főnökének is, de egyedül Keresztes-Fischer Ferenc⁴ belügyminiszter vette nagyon komolyan a hírt, és a saját szervei útján információszerzésbe is kezdett. A vezérkar főnöke nem adott ugyan hitelt ennek a hírnak, de utasította a pozsonyi katonai attasét, hogy emberével tartsa az összeköttetést, és küldjön értesítést bármilyen új információról. Nem sokkal később Lipcsey-Magyar vezérkari őrnagy újabb levelet küldött a 2. vkf. osztály vezetőjének, melyben az szerepelt, hogy hamarosan egy német megbízott érkezik Budapestre azzal a feladattal, hogy Kéri Kálmán⁵ vezérkari ezredestől tudakolja meg olyan magyar tábornokok és magasabb beosztású vezérkari tisztek neveit, akik a német megszállás után a honvédség kulcspozícióinak betöltésére alkalmasnak látszanak politikai elkötelezettségük révén. Kádár jelentése után Szombathelyi vezérezredes és Keresztes-Fischer Ferenc parancsot adtak a német megbízott megfigyelésére, s Kéri vezérkari ezredest is tájékoztatták a találkozó előtt. A német Kéri előtt is megerősítette a megszállás közeli bekövetkeztét, azonban a magyar vezetés elbagatellizálta annak veszélyét.⁶

Maga Szombathelyi az ellene a vezérkar főnökének bírósága által 1944 októberében indított eljárás során azt vallotta, hogy első értesüléseit 1943 novemberében szerezte a német megszállásra vonatkozóan. Konkrétumokat nem közölt vallomásaiban, egyszerűen csak fecségő német tisztektől származó információkról beszélt.⁷ Ezek a források természetesen szintén nem voltak döntőnek tekinthetők.

Lakatos Géza⁸ vezérezredes 1944 januárjában jelentette a vezérkar főnökének Magyarország várható katonai megszállásának tervét, mely iratokhoz leitatott SS-tisztektől jutottak hozzá. Azonban a jelentés kiértékeléséhez nem rendelkeztek adatokkal, így a magyar vezérkar nem adott hitelt az értesüléseknek.⁹

lásának előkészítése és lefolyása 1943. szeptember – 1944. március. Hadtörténelmi Közlemények, 76. évf. (1963) 1. szám. 37–84.; valamint Ránki György: *1944. március 19.* Budapest, 1978. 48–57.

³ Kádár Gyula (1898–1982) vezérkari ezredest, 1939 augusztusától 1942 májusáig a pécsi IV. hadtest parancsnokságán, 1942. májustól októberig a 2. vkf. osztályban szolgált. 1942. október 1. és 1943. augusztus 1. között a 6. vkf. osztály vezetője, majd 1943. augusztus 1-től 1944. április 15-ig 2. vkf. osztályvezető.

⁴ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) 1938. május 24. és 1944. március 22. között belügyminiszter.

⁵ Kéri Kálmán (1901–1994) vezérezredes, ekkor vezérkari ezredest és 1942 augusztusa óta a honvédelmi miniszter szárnysegéde.

⁶ Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig.* Budapest, 1978. 2. k. 624–628.

⁷ Szombathelyi Ferenc elsőrendű vádlott vallomása az 1944. október 11–12-én megtartott főtárgyaláson. Idézi: Szakály Sándor: *Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a Honvéd Vezérkar Főnökének bírósága előtt.* Hadtörténelmi Közlemények, 99. évf. (1986) 1. sz. 187.

⁸ Lakatos Géza (1890–1967) vezérezredes, 1941. augusztus 1. és 1943. május 5. között a VIII. hadtest, 1943. május 5. és 1943. augusztus 1. között a Magyar Királyi Megszálló Erők, 1943. augusztus 1. és 1944. április 1. között pedig a 2. hadsereg parancsnoka. Magyarország miniszterelnöke 1944. augusztus 29-től 1944. október 16-ig.

⁹ Lakatos Géza: *Ahogy én láttam.* Budapest, 1992. 73.

1944. március 8-a körül kezdtek beérkezni az első hírek arról, hogy német csapatösszevonások folynak a magyar határ közelében.¹⁰ Magyar vasúti tisztviselők jelentették, hogy naponta 40–50 német katonai szállítmány rakodik ki Bécsújhely–Kismarton térségében.¹¹ Katonai vonalon a jelentések nagy része a szombathelyi III. hadtest kémelhárító és hírszerző osztályától érkezett, s néhány nappal később már maga a hadtestparancsnok, Bakay Szilárd¹² altábornagy jelentette táviratban Szombathelyi vezérezredesnek, hogy a német csapatok Magyarország megszállására gyülekeznek.¹³

A vezérkar főnökét a fenti jelentések elbizonytalanították. Egyfelől hitelt adott azok tartalmának, s ilyenkor úgy fogadkozott: „ha megszállnak a németek, én leszek az első partizán”, azaz kész lett volna a németekkel való fegyveres szembefordulásra, miközben egy Magyarországon kibontakozó partizánháborút az ország szempontjából katasztrófának tartott volna, amint ezt alább még részletesebben tárgyalni fogjuk. Másrészt ostobaságnak tartotta a megszállást a németek szempontjából is (az e gondolat mellé felsorakoztatott érveit is később tárgyaljuk). A bizonytalan helyzetben lévő vezérkar főnöke végül Kádár Gyula ezredest rábeszélésére a következő lépésre szánta el magát: utasította helyettesét, Bajnóczy József¹⁴ vezérezredest, hogy kérjen felvilágosítást a német katonai attasétól, Kállay Miklós¹⁵ miniszterelnököt pedig arra kérte, érdeklődjön ő is a budapesti német követnél.¹⁶ Kállay azt felelte, hogy beszélni fog a német követtel, de azt nem fogja említeni, hogy a magyar fél egy esetleges megszállásra gondol, „úgy kell feltüntetni, mintha ennek bekövetkeztét eleve abszurdumnak tartanánk”.¹⁷

¹⁰ A képet némileg árnyalja a Ravasz István által talált, a magyar vezérkar utasítására készített térkép, mely „február 28-i keltezéssel [...] a 20 nappal későbbi megszállásban részt vevő német csapatokat rögzíti, azok pontos helyének és harcértékének feltüntetésével”. Ravasz István: *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945*. Nagykovácsi, 2003. 116. Ez mindenképpen ellentmond a német erők felderítéséről szóló, alább következő forrásoknak!

¹¹ *Kriegstagebuch*, 224.; Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Budapest, 1968. 780.

¹² Bakay Szilárd (1892–1947) altábornagy, 1943 májusától 1944 júliusáig a szombathelyi III. hadtest parancsnoka.

¹³ Bakay altábornagy március 12-én küldte ki az ekkor a 7. gyaloghadosztály parancsnokságán, Sopronban szolgáló Köves-Toronyi Ferenc századost Németországba azzal a feladattal, hogy a Magyarország határán felvonuló német csapatok erejét, szándékait és hangulatát felderítse. A felderítés eredményéről Köves-Toronyi százados írásban és szóban is jelentést tett a III. hadtest parancsnokának, aki továbbította ezeket a Honvéd Vezérkar Főnökének. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) V32000/23 Köves-Toronyi Ferenc 1945. október 21-i nyilatkozata Bakay Szilárd igazolási ügyében; Kádár: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*, 2. k. 656. Kéri szerint Bakay a honvédelmi minisztert személyesen is tájékoztatta. Kéri Kálmán: *Visszaemlékezés 1944. március 9-re*. Hadtörténelmi Közlemények, Új folyam, 21. évf. (1974) 1. sz. 93.

¹⁴ Bajnóczy József (1888–1977) vezérezredest, 1941. november 1-jétől 1944 májusáig a Honvéd Vezérkar Főnökének helyettese.

¹⁵ Kállay Miklós (1887–1967) 1942. március 10-től 1944. március 22-ig Magyarország miniszterelnöke.

¹⁶ Dietrich von Jagow SA-Obergruppenführer (1892–1945) 1941 júliusa és 1944 márciusa között Németország budapesti követe.

¹⁷ Kádár: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*, 2. k. 656–657.

Bajnóczy vezérezredes tehát március 13-án magához kérte a budapesti német katonai attasét¹⁸ helyettesítő Fütterer¹⁹ vezérőrnagy légügyi attasét, és felvilágosítást kért tőle a csapatösszevonások célját illetően, valamint közölte azt is, hogy német tisztek nyilatkozata szerint a csapatok célja Magyarország megszállása. Fütterer vezérőrnagy az OKW főnökétől²⁰ kapott utasítás szerint másnap közölte Bajnóczy vezérezredessel,²¹ hogy az OKW a legnagyobb csodálkozással fogadta a magyar vezérkarfőnök helyettesének kérdését, s elgondolkodtató jelenségnek tartják, hogy egy páncélos-tanhadosztály Bécs környéki megjelenésén a magyar fél ennyire megütközik.²² Bajnóczy vezérezredes erre azt válaszolta, hogy a magyar vezérkar főnöke nem, csak a polgári hatóságok nyugtalanokdtek, s kértek folytonosan felvilágosítást. S hogy ezt a német fél felé is hangsúlyozzák, érdeklődött a vezérkar főnöke helyett annak helyettese. Bajnóczy József a fenti kijelentéseket tevő német tisztek adatainak későbbi átadását is megígérte a légügyi attasénak. A kialakult helyzetet a németek meggyőződése szerint magyar részről azért is találhatták nyugtalanítónak, mert sem a kormányzó legutóbbi, Führerhez intézett, sem Szombathelyi vezérezredesnek az OKW főnökéhez intézett levelére az ideig nem érkezett válasz.²³

Kállay miniszterelnök bevárta, hogy a katonák tegyék fel a kérdést a németeknek, s óvatosságból azt is, amíg a német követ hozta szóba a magyar külügyminiszternél²⁴ a csapatösszevonások körüli izgatottságot. A német követ is csodálkozását fejezte ki a meg gondolat-

¹⁸ Hans von Greiffenberg (1893–1951) gyalogsági tábornok, 1943. október 10. és 1944. április 1. között a budapesti német követség katonai attaséja vezérőrnagy rendfokozattal, majd 1944. április 1-jétől a *Wehrmacht* meghatalmazott tábornoka Magyarországon, gyalogsági tábornoki rendfokozattal. Greiffenberg éppen ezen a napon utazott a Führer főhadiszállására, ahol több napot töltött, de a Margarethe-tervről csak március 17-én tájékoztatták. *Kriegstagebuch*, 224.

¹⁹ Kuno Heribert Fütterer (1894–1963) a légierő tábornoka, ekkor vezérőrnagy és 1938 nyaratól a budapesti német követség légügyi attaséja. 1944. április 4-től a magyarországi német légierő vezénylő tábornoka, aki ebbéli tisztségében rendelkezett a magyar légierő és légelhárító szervezetek felhasználásáról.

²⁰ Az *Oberkommando der Wehrmacht*, a német véderő-főparancsnokság főnöke 1938-tól 1945-ig Wilhelm Keitel (1882–1946) vezértábornagy volt.

²¹ Kádár Gyula visszaemlékezése szerint a választ Fütterer írásban hozta a vezérkarfőnökségre, s Szombathelyi erre úgy reagált, hogy „a németek, ha a megszállás szándékukban állana, nem lennének bolondok ilyen írást kiadni a kezükből.” Kádár: *A Ludovikától Sopronköhidáig*, 2. k. 658.

²² Kállay visszaemlékezésében ehhez még azt is hozzáteszi, hogy a katonai attasé (valójában a légügyi attasé) úgy tájékoztatta a magyar vezérkart, hogy a Bécs környéki csapatösszevonásokat két dolog indokolja: egyrészt a város jelentős közlekedési csomópont, másrészt hadiipari központ és állandó célpontja a szövetséges légierőnek, melynek gépei Magyarország felől közelítik meg a várost. Mivel a magyar fél megtagadta azt a kérést, hogy területén telepíthessenek német légvédelmi ütegeket, így ezt a határ közelében kell megtenniük. Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam*. 2. kötet. Budapest, 1991. 165–166. Ez utóbbi érvel Fütterer a magyarok „rossz lelkiismeretére” is építhetett, ami garanciája lehetett annak, hogy többé ne hozakodjanak elő a kérdéssel.

²³ *Kriegstagebuch*, 224–225.; Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász: *Wilhelmstrasse*, 780–781. Horthy 1944. február 12-én írt Hitlernek, Szombathelyi pedig 1944. február 14-én Keitelnek. Mindketten a szovjet hadműveleti területen működő erőknek a magyar határok közelébe, a Kárpátok előterébe való visszavonását, valamint ezen erők egyesítését szerették volna elérni. Ezenkívül azt is szerették volna kieszközölni, hogy a magyar erők feladata legyen a Kárpátok védelme, amennyiben a szovjetek elérnék ezt a vonalat. A németek bizalmatlanok voltak a tervvel kapcsolatban, mert abban a kiugrás előkészítésének lehetőségét látták.

²⁴ Ghyczy Jenő (1893–1982) diplomata, politikus. 1939-től a Külügyminisztérium Politikai Osztályának vezetője, 1941-től a külügyminiszter állandó helyettese, majd 1943. július 24. és 1944. március 22. között külügyminiszter.

lan híresztelések miatt, melyek a csapatösszevonások következtében szárnyra kaptak.²⁵ A Kállay Miklóstól kapott, óvatosságra intő utasításnak volt köszönhető, hogy Ghyczy Jenő válaszában az ügyet ártalmatlanabbnak nyilvánította, mint azt a katonák beállították. Véleménye szerint Bajnóczy vezérezredes érdeklődésének oka is csak a kíváncsiság volt (tudniillik a szóban forgó csapatoknak Magyarországon keresztül történő esetleges szállítására vonatkozóan), s nem a nyugtalanság. A magyar kormány különben sem gondolt a híresztelésben szereplő lehetőségre.²⁶

A magyar fél tehát mind politikai, mind katonai vonalon félrevezető információkat kapott a németektől, s a válaszok a miniszterelnököt és a vezérkar főnökét is megnyugtatták.²⁷ Ennek oka nem naivságuk volt, hanem elsősorban az, hogy nem tartották ésszerű lépésnek a németek részéről Magyarország megszállását. Úgy vélték, a németek már így is olyan nehéz helyzetben vannak, „hogy egy újabb katonai és politikai feszültség kiélezését a nyílt törésig nem fogják magukra venni”.²⁸ Szombathelyi vezérezredes személy szerint meg volt győződve arról, hogy „Németország politikailag a céljait sokkal ügyesebben és jobban más úton is el tudná érni, nem kell ahhoz Magyarországot megszállni”.²⁹ Ezzel a gondolattal csengett össze Keresztes-Fischer belügyminiszter véleménye, aki szintén nem gondolt konkrét katonai lépésekre, hanem csak arra, hogy a németek a csapatösszevonásokat politikai zsarolásra fogják felhasználni, azaz követelni fogják az ő és a miniszterelnök eltávolítását.³⁰ Szombathelyi Ferenc az eseményeket katonai szempontból vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy Németország egy esetleges megszállással csak még inkább szétforgácsolná erejét az amúgy is katasztrofális hadműveleti helyzetben.³¹ Magyarországra való bevonulásuk ideje előbb-utóbb bekövetkezik – vélte –, de csak akkor, ha az arcvonal közvetlenül Magyarország határaihoz ér.³² Amennyiben ennél előbb kerülne sor egy német megszállásra, az a nyugati szövetségesek szemében csak a pánik jeleként lenne értékelhető. Ezenkívül a csatlós országokban is a német gyengeség benyomását keltené az. Ezen eszme-

²⁵ Kállay visszaemlékezése szerint Jagow pimaszul hozzátette, hogy talán csak nem rossz a magyarok lelkiismerete. Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 2. k. 165.

²⁶ Ránki–Pámlényi–Tilkovszky–Juhász: *Wilhelmstrasse*, 781.

²⁷ Kádár: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*, 2. k. 657–659.; Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 2. k. 165.

²⁸ Gosztönyi Péter: *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945*. Budapest, 1990. 32.

²⁹ Szombathelyi Ferenc elsőrendű vádlott vallomása az 1944. október 11–12-én megtartott főtárgyaláson. Idézi: Szakály: *Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai*, 188.

³⁰ Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 2. k. 166. Ugyanezt gondolta Csatay honvédelmi miniszter is. Kéri: *Visszaemlékezés 1944. március 19-re*, 93–94.

³¹ A Vörös Hadsereg 1944. évi téli hadjárata 1943. december 24-én vette kezdetét. A hadjárat célja a Jobbparti Ukrajna felszabadítása volt, melynek során 1944 februárjáig öt sikeres támadó hadműveletet hajtottak végre. 1944. március 4-én újabb szovjet nagy offenzívára került sor, mely rövid időn belül jelentős sikereket eredményezett. A német arcvonalban óriási űr tátongott, és Lemberg-től keletre és délkeletre összeomlani látszott. A németek a megszállás végrehajtására kijelölt alakulatok közül is kénytelenek voltak erőket átcsoportosítani a veszélyeztetett szakaszokra. Lakatos: *Ahogy én láttam*, 89.; *Kriegstagebuch*, 217. Kállay szerint valóságos csapás volt a németeknek, „amikor [...] Magyarország megszállására kénytelenek voltak nagy létszámú erőt elvonni a galíciai frontról, ahol éppen kibontakozóban volt az orosz támadás.” Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 1. k. 161.

³² A háború után ezt úgy fogalmazta meg, hogy a háború közeledtével „az ország keleti része lassan hadműveleti területté válik. Ez ugyan a katonai adminisztrációt ezen területen bekapcsolja, de katonai megszállásra nincsen szükség.” ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei. 21.

futtatással Kállay miniszterelnök is teljes mértékben egyetértett.³³ (Több mint érdekes, hogy a megszállást végrehajtó német csapatok főparancsnoka, Weichs vezértábornagy is ezen a véleményen volt, azaz hogy az ellenséges propaganda politikai téren kihasználhatja és a gyengeség jeleként tüntetheti fel ezt a lépést, másrészt Németország kisebb szövetségeseire sem maradhat az hatás nélkül.³⁴)

Annak ellenére, hogy nem számoltak a megszállás valós veszélyével, Kállay Miklós tájékoztatást kért Szombathelyi vezéreztől az ellenállás esélyeire vonatkozóan. A miniszterelnök szerint a vezérkar főnöke kijelentette, hogy „a Budapesten és Nyugat-Magyarországon lévő csapatokkal semmiféle ellenállást nem lehet kifejtteni. Egyetlen harc képes alakulatunk sincs ebben a térségben, sőt, mivel folyamatban van Budapest katonai kiürítése, a csapatok szanaszét vannak szórva a Budapest környéki falvakban és városokban, s felszereléssel, hadianyaggal sincsenek ellátva [...]. Van ugyan két ütőképess hadtestünk, de az egyik az Északi-Kárpátokban, a másik Erdélyben, ahonnét a nyugati határra hozni őket hetekbe telne.” Szombathelyi Ferenc véleménye szerint ezek a magyar erők esetleg a siker reményében vehetnek fel a harcot a Bécs környékén állomásozó német csapatokkal, de német megszállás és magyar fegyveres ellenállás esetén minden bizonnyal román erők is bevetésre kerülnének, velük szemben pedig így már nem lenne milyen magyar erőket szembeállítani.³⁵

Szombathelyi vezérezt tehát nem hitte, hogy katonai megszállásra kerülne a sor, azonban ha ez mégis bekövetkezne, az adott helyzetben az ellenállásra nem tartotta alkalmasnak a honvédséget. A háború után a megszállásban részt vevő német erők nagyságát 6–8 hadosztálynyira,³⁶ a velük szembeállítható magyar erőket pedig nagyjából ennek a felére becsülte, hozzátéve, hogy „ezek is majdnem fegyvertelenek voltak”. Ezen túlmenően az is a németek mellett szólt, hogy „egységesen és minden oldalról tervszerűen és fölényes erőkkel léptek fel”, továbbá a honvédségben erős volt a németek iránti szimpátia, ami nem valószínűsítette az egységes magyar ellenállást.³⁷ Szombathelyi Ferencnek a magyar hon-

³³ Szombathelyi Ferenc elsőrendű vádlott vallomása az 1944. október 11–12-én megtartott főtárgyaláson. Idézi: Szakály: *Szombathelyi Ferenc vezérezt és társai*, 187–188.; Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 2. k. 166–67.

³⁴ Gosztonyi Péter: *Légiveszély, Budapest!* Budapest, 1989. 111.

³⁵ Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 2. k. 167–168. A magyar vezérkar tehát nem is számolt a német déli és északi csoportosítással, melyek szintén részt vettek a megszállásban.

³⁶ Dombrády Lóránd megállapítása szerint „mintegy 40 000–50 000 körüli erővel számolhatunk”, és „körülbelül 300–400-ra tehető a csapatok rendelkezésére álló páncélférművek – köztük »Párduc« és »P-IV«-es harckocsik, különböző típusú rohamlővegek – száma. Ez a négy irányból koncentráltan támadó erőcsoportosítás nem volt lebecsülendő, magyar ellenállás esetén is a biztos siker reményében vehette volna fel a harcot.” Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Budapest, 1986. 367.; Ravasz István véleménye szerint „a megszállásban részt vett német katonai, rendőri és repülő erők legfeljebb 100 ezer főre lehet becsülni.” Ravasz: *Magyarország*, 117. Hitler Antonescunak 1944. március 23-án két páncélosadosztályban, egy SS-páncélgránátos hadosztályban és kilenc gyalghadosztályban, tehát összesen 12 hadosztályban jelölte meg azt az erőt, mely részt vett Magyarország megszállásában. Ránki György (szerk.): *Hitler hatvannyolc tárgyalása*. Budapest, 1983. 2. köt. 268–269. Ezek a hadosztályok azonban nem voltak teljes értékű, feltöltött hadosztályoknak tekinthetők.

³⁷ HL HM Béke-előkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1. Ugyanezt vitette előre Barcza György is egy 1944. március 6-án a miniszterelnökhöz és a külügyminiszterhez írt levelében: egy német megszállás esetén „hadseregünk kettészakadna, egyik része parírozna, de a másik átmenne a németekhez, és kicsiben ugyanaz történ-

védtség felszerelésére vonatkozó megállapítását egy 1944. március 10-i német összefoglaló is megerősíti: a magyar „alakulatok hadrafoghatósága korlátozott, kiképzésük még nincs befejezve, felszerelésük nem kielégítő. Csak részben rendelkeznek modern fegyverekkel (a hadosztályoknak nincsenek nehéz páncéltörő ágyúi).”³⁸

Nem tudjuk, minek a hatására – vagy kései, elkapkodott, valamiféle „lelkiismeret megnyugtatóására” irányuló lépésnek tekinthetjük, vagy pedig újabb beérkező információk nyomán megszületett döntésnek vélhetjük, hogy – Szombathelyi vezérezedes nem sokkal a megszállás előtt mégis készenlébbe helyezte a vezérkart és a magyar hadvezetést.³⁹ „Megpróbált némi rendet teremteni a budapesti csapatoknál, fegyvert és lőszer szállíttatni a környéken szétszórta alakulatokhoz.”⁴⁰ Március 14-én a németek is értesültek a magyar előkészületekről a vasutak őrzésére és a részleges mozgósításra vonatkozóan, azonban ezeket elkészítetteknek tekintették, melyek a megszállás kimenetelét már nem befolyásolhatják.⁴¹

Ennél erélyesebb ellenrendszabályokat hozni a vezérkar főnöke már csak azért sem akart, mert attól félt, hogy azzal valóban kiprovokálhatná a megszállást. „Lapulni kellett annál is inkább, mert a keleti határainkon nagy dolgok voltak kialakulóban.”⁴² Ez azért volt fontos Szombathelyi – s az ebben vele egyetértő Kállay – számára, mert a megszállás az erők megőrzéséről vallott politikájuk végét jelenthette. Ez természetesen az 1941 és 1944 közötti időszak bármelyik időpillanatára általában érvényes megállapítás, 1944 tavaszára azonban mindennél fontosabbá, sorsdöntővé vált, hiszen eldőlt: Magyarországot a szovjet csapatok hamarabb fogják elérni, mint az angolszászok, s „a bolsevisták [...] szőröstül-bőröstül felfalnak bennünket, még hozzá könnyebben, ha itt németeket találnak, nem pedig egy katonai erővel rendelkező, intakt országot. Az utóbbi esetben még bizonyos egyezkedésre is lehet esélyünk”⁴³ – jósolta Szombathelyi Kállaynak. Ez lehetett a legnyomósabb érv a magyar katonai és politikai vezetés – és benne személy szerint a vezérkar főnöke – számára, hogy mindent megtegyenek a megszállás elkerülése érdekében.

Ilyen előzmények után érkezett meg Hitler meghívása a klessheimi kastélyba Horthy Miklóshoz,⁴⁴ melyet Jagow adott át 1944. március 15-én késő este. A kormányzó 1944. február 12-i levele utáni hallgatását Hitler azzal mentette, hogy eddig beteg volt, de most majd alkalom adódik a felvetett kérdések megbeszélésére, ezért a honvédelmi minisztert és a vezérkar főnökét is vigye magával. Kiemelte, hogy sürgősen el kell utaznia a főhadiszállására, ezért Horthy Miklós látogassa meg őt két napon belül. Mielőtt a kormányzó választ adott a németeknek, még konzultálni szeretett volna a miniszterelnökkel, a külügyminiszterrel, a honvédelmi miniszterrel és a vezérkar főnökével. Erre március 16-án került sor. Horthy

hetne nálunk, ami nagyban ma Olaszországban van [...].” Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945*. Budapest, 1994. 2. k. 348.

³⁸ *Kriegstagebuch*, 214.

³⁹ Hogy ez a lépés pontosan mit takart, arról Macartney professzor ad Kállaynál alig valamivel bővebb felvilágosítást: „Mivel senki nem tudta, mit kellene tenni, senki sem tett semmit, kivéve Szombathelyit, aki a hadseregben titokban »készültségi állapotot« rendelt el. A tiszték és a legénység »álljon készenléttben«, de mivel arra kellett készen állniuk, hogy semmit se tegyenek, az intézkedés nyilvánvalóan hatástalan volt.” Macartney, Carlile Aymler: *Október tizenötödike*. Budapest, 2006. 2. köt. 293.

⁴⁰ Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 2. k. 169.

⁴¹ *Kriegstagebuch*, 225.

⁴² ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei. 22.

⁴³ Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 1. k. 167.

⁴⁴ Horthy Miklós (1868–1957) altengernagy, 1920 és 1944 között Magyarország kormányzója, a Magyar Királyi Honvédség Legfőbb Hadura.

előbb Kállayval beszélt, aki veszélyesnek tartotta, hogy a kormányzó éppen a jelenlegi zavaros helyzetben távozzon külföldre, hiszen így az ország és a honvédség legfőbb irányító nélkül maradna, s a németek fogságba is vethetik. Horthy egyetértett miniszterelnöke eszmefuttatásával, s úgy határozott, hogy maga helyett a vezérkar főnökét küldi Németországba. Ezután folytatódott Horthy és Kállay tanácskozása, immár Csatayval,⁴⁵ Ghyczyvel és Szombathelyivel kiegészülve. A kormányzó és a miniszterelnök előadták álláspontjukat, mellyel a honvédelmi miniszter egyetértett. Ghyczy Jenő az elutazás mellett foglalt állást, mert véleménye szerint, ha a kormányzó ebben a kritikus pillanatban visszautasítja a meghívást, az még jobban ki fogja élezni a két ország viszonyát.⁴⁶ Végül Szombathelyi vezérezredes kapott szót, aki kifejtette: miután már egy éve követeljük a magyar csapatok hazaszállítását, éppen most akarnánk meghátrálni, amikor Hitler hajlandó tárgyalni a kérdésről? Nem hiszi, hogy a kormányzó tekintélye nélkül ő egyedül sikert érhet el Hitlerrel szemben a fenti kérdésben, mint ahogy a Kárpát-védelem kérdésében sem, hiszen ezt kizárólag katonai szempontból indokolni nem lehet, ezért csak a kormányzó képviselhetné sikerrel. A harmadik tisztázandó ügy a két ország között a határainkon állomásozó német csapatok nyugtalanító problémája, melyet szintén csak a kormányzó tudna Hitlerrel elsimítani. A vezérkar főnöke ezután a kormányzó kötelességérzetére és személyes bátorságára hivatkozott, majd leszögezte: „...bizonyos benne, hogy nem esik semmi baja, és hazatér, sőt reméli, hogy mint a nemzet megmentője tér haza.” Horthy Szombathelyi érveinek hatására az elutazás mellett döntött. Kállay még próbálkozott néhány közbeeső megoldással, de a kormányzó csak annyit volt hajlandó elfogadni, hogy magával viszi a külügyminisztert is.⁴⁷

Kádár Gyula szerint Szombathelyi fenti érveit azzal is megtoldotta Horthy előtt, hogy mivel nincsenek harcoló, csak megszálló csapataink, Hitler valószínűleg ezen előbbieket fogja követelni vagy nagyobb mérvű gazdasági segítséget. Tehát alkudozásra kerül majd sor, mely során a kormányzó személye és tekintélye lehet a biztosíték arra, hogy kevesebbet kelljen adni, azaz többet lehessen lealkudni.⁴⁸

Szombathelyi vezérezredes tehát arra számított, hogy Klessheimben valódi tárgyalásokra fog sor kerülni, sikerülhet alkupozícióba kerülniük, bár helyzetüket nehezíteni fogja a magyar határon felsorakozott német csapatok által biztosított zsarolási potenciál. Abban azonban bizonyos volt, hogy a kiutazás elutasítása egyenlő lenne a megszállással, a megszállás pedig a magyar területgyarapodások, sőt talán további területek elvesztésével, szél-sóséges, németbarát kormány alakulna, megszűnne az önálló, intakt magyar haderő, és a német megszállást hamarosan követné a szovjet megszállás. Mindaz romba dőlne tehát, amiért addig vezérkarfőnökként küzdött, ezért presszionálta Horthyt a meghívás elfogadására.

Március 17-én elutazott a kormányzó és kísérete Klessheimbe, ahová másnap érkeztek meg.⁴⁹ Szombathelyi Ferenc először Keitel vezértábornaggal tárgyalt mintegy egy óra

⁴⁵ Csatay Lajos (1886–1944) vezérezredes, 1943. június 12. és 1944. október 16. között honvédelmi miniszter.

⁴⁶ Macartney szerint Csatay Lajos Ghyczy Jenő érveinek elhangzása után szintén az elutazást támogatta. Macartney: *Október tizenötödike*, 2. k. 294.

⁴⁷ Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, 1990. 278–279.; Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 2. k. 170–173.

⁴⁸ Szombathelyi érvelése Kádárt is meggingatta, aki pedig napok óta bizonyos volt a megszállásban. Kádár: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*, 659–660.

⁴⁹ Közben táviratoztak a Semmeringen tartózkodó Sztójajnak, hogy Bécsben csatlakozzon a kísérethez. Macartney: *Október tizenötödike*, 2. k. 295.

hosszat. Keitel közölte vele, hogy a Führer nincs megelégedve Magyarország politikai magatartásával, s ezért garanciákra van szüksége, különös tekintettel a keleti arcvonal jelenlegi helyzetére. Keitel vezértábornagy sejteni engedte, hogy a garanciákat katonai természetű intézkedésekkel fogják kikényszeríteni. Szombathelyi vezérezredes erre kifejtette, hogy egy katonai intézkedést szerencsétlen lépésnek tekintene, s gyakorlatilag az általunk már korábban tárgyalt érveket ismételte meg ezzel kapcsolatban. Szombathelyi megpróbált személyes tekintélyével hatni az OKW főnökére, s garantálni kívánta, hogy a magyar politikai magatartásra vonatkozó híresztelések erősen eltúlzottak, hiszen ő mint a vezérkar főnöke értesülve kellene, hogy legyen esetleges átállási törekvésekről. Abba az illúzióba se ringasák magukat a németek, hogy Kállay miniszterelnök elmozdításával és egy új emberre való cserélésével megoldódnak majd a problémák, mivel ezt az új személyt sem fogja a magyar nemzet egy emberként követni. Rámutatott arra, hogy egy erőszakos lépés megbontja Magyarország egységét, „a politikai helyzet labilis lesz, a jelenlegi nyugodt és békés viszonyok felborulhatnak”. Ez nem lehet német érdek. Egy német megszállást bizonyosan követné a szövetségesek bombázása, mely eddig elkerülte ugyan az országot, de ezentúl az ipari üzemek és közlekedési eszközök jelentős kiesésével kellene számolni. Ez szintén nem lehet német érdek, hiszen a magyar ipar jelentős része Németországnak dolgozik, s ugyanez igaz a közlekedési eszközökre is.⁵⁰

Keitel vezértábornagy válaszában közölte, hogy ő nem ismeri a dolog politikai oldalát, így nem tudja, hogy Szombathelyi vezérezredes érvelése helyes-e, de mindenképpen garanciát kell teremteniük, ha el akarják kerülni az olasz példa megismétlődését⁵¹ Magyarországon. A magyar vezérkar főnöke ekkor a keleti hadszíntér eseményeire terelte a szót, és felhívta az OKW főnökének figyelmét arra, hogy „a keleti hadszíntéren végzetes komoly a helyzet”. A szovjetek offenzívájuk sikerétől a keleti hadszíntér déli szárnyán bizonyosan nemcsak katonai eredményeket várnak, hanem politikaiakat is, azaz Románia kiugrására spekulálnak. Ha ez bekövetkezne, ebbe Magyarország és az egész Balkán is belesodródna. Ezért a németeknek Romániára kell leginkább ügyelniük. Keitel azonban kifejtette, hogy Romániában és személy szerint Antonescu marsallban⁵² teljesen megbíznak, aki legutóbbi látogatása során⁵³ ígéretet is tett a végsőig való kitartásra. Szombathelyi vezérezredes ekkor szellemesen megjegyezte: „Én Antonescunak nem hinnék, még kevésbé a románoknak. Szerintem a helyzet az, hogy a németek tartják Antonescut, Antonescu tartja a németeket, de a román nép sem a németeket, sem Antonescut nem tartja. Ebből kifolyólag jó lesz résen lenni.” Végül megpróbált a németek lovagiasságára apellálni, amikor világ-skandalumként

⁵⁰ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 1–4.

⁵¹ A szövetségesek partraszállásának hatására 1943 nyarán Mussolini megbukott, letartóztatták, új olasz kormány alakult, mely 1943 szeptemberében fegyverszünetet kötött a szövetségesekkel. Az ország nagy része közben német megszállás alá került. Mussolinit a németek kiszabadították, s vezetésével Olasz Szociális Köztársaság néven új állam jött létre, tehát ettől kezdve 1945-ig Itália területén egyszerre folyt háború az angolszászok és a németek, valamint polgárháború az antifasiszta olaszok és a fasiszta olaszok között.

⁵² Ion Antonescu (1882–1946) marsall, 1940 szeptemberétől Románia miniszterelnöke, 1941-től 1944-ig annak diktátora.

⁵³ Antonescu 1944. február 26–27-én tartózkodott a klessheimi kastélyban. Hitlerrel folytatott tárgyalására vonatkozóan lásd: Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása*, 202–224.

állította be Magyarország mint hű szövetséges megszállását, amelyet éppen akkor támadnak hátba, amikor a közös ellenség – a Szovjetunió – ellen mozgósít és felvonul.⁵⁴

Közben Horthy Hitlerrel folytatott délelőtti tárgyalása befejeződött, mely után a kormányzó tájékoztatta küldöttsége tagjait az elhangzottakról. Hitler közölte Horthyval, hogy az egy évvel korábbi figyelmeztetésének dacára a magyar politikai helyzet nagyon bizonytalanra vált, s ő okulva az olasz példából, intézkedni kénytelen, hogy ugyanez a Duna-medencében – a szovjetek ellen súlyos harcokat vívó német haderő hátában – ne ismétlődessen meg. Hitler ködösen úgy fogalmazott, „az intézkedéseket máris kiadta, hogy komoly garanciákat vegyen a kezébe”. Magyarország katonai megszállását tehát nyíltan nem jelentette ki. A kormányzó erre közölte, hogy erőszak alkalmazása esetén lemond, „mert nem szándékozik a felelősséget vállalni”. A német megszállás értelmetlen, hiszen a magyar ipar és a magyar közlekedés nagyrészt Németországnak dolgozik, és „egy átállás Magyarország részéről ki van zárva” – Horthy tehát ugyanazokat az érveket említette Hitlernek, amelyekkel Szombathelyi is érvelt Keittel szemben.⁵⁵

A kormányzó kísérete a beszámoló elhangzása után kérlelni kezdte Horthyt, hogy délután folytassa a tárgyalásokat Hitlerrel, és győzze meg Magyarországi töretlen szövetségi hűségéről. Ekkor érkezett meg Hitler meghívása a közös ebédre, melyet Horthy némi gondolkodás után⁵⁶ – és feltehetően kísérete kérelmének hatására – elfogadott. Az ebéd nagyon feszült légkörben zajlott, majd délután újabb tárgyalások következtek.⁵⁷

A Horthy és Hitler közötti, délután fél 4-től 17 óra 25 percig tartó megbeszélés során Hitler merev és elzárkózó magatartást tanúsított,⁵⁸ dacára annak, hogy a kormányzó kijelentette: amennyiben akadna olyan magyar kormány, mely a háborúból kiugrani vagy átállni szándékozna, ő azonnal föbe lőné magát. Hitler erre mindössze csak annyit válaszolt: „Davon habe ich gar nichts.”⁵⁹ Horthy azonnal el akart utazni.⁶⁰

⁵⁴ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 4–6.

⁵⁵ Uo. 6–8. A Hitler és Horthy közötti délelőtti tárgyalást egyéb részletekkel is gazdagítja Horthy visszaemlékezése (Horthy: *Emlékirataim*, 281–283.), az 1944. március 19-i koronatanácsi jegyzőkönyv (Magyar Országos Levéltár, a továbbiakban: MOL K27), nagybacsoni Nagy Vilmos (nagybacsoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendőök*. Budapest, 1986. 231–233.), Macartney: *Október tizenötödike*, 2. k. 296–298. és Paul Schmidt (Paul Schmidt: *Hitler tolmácsa voltam*. Budapest, 1971. 370.). A koronatanácsi jegyzőkönyv szerint Hitler már a délelőtti megbeszélés alkalmával fenyegette Horthyt a megszállással, amelyet szükség esetén román, szlovák és horvát csapatok is támogatnának. Nagy Vilmos pedig arról ír, hogy Hitler már ekkor Horthy elé tette a közös nyilatkozat szövegét. Horthy Macartney-nak beszámolva a történetekről úgy nyilatkozott, hogy Hitler már ekkor nyíltan kijelentette Magyarország katonai megszállását, mire ő annyira haragra gerjedt, hogy elhagyta a szobát, s haza akart utazni. Horthy emlékiratai szerint Hitler már ekkor intézkedett: ha Horthy ragaszkodna a hazautazáshoz, Bécsben le kell tartóztatni.

⁵⁶ Macartney szerint Horthy először külön akart ebédelni a saját szobájában. Macartney: *Október tizenötödike*, 2. k. 298.

⁵⁷ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 8.

⁵⁸ Szombathelyi a háború után azt írta, hogy a délutáni tárgyalás „a lehető legfagyosabb és legfeszültebb hangulatban folyt, amelyen Hitler teljesen magába roskadva, vizenyős tekintetével maga elé meredve ült.” ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei. 22.

⁵⁹ „Azzal egyáltalán nem érnék semmit.” A Szombathelyi rövidebb beszámolóját felhasználó „Horthy Miklós titkos iratai” című kiadvány helytelenül idézi Szombathelyi szavait – a „Davon habe ich nichts” kifejezést használva –, pedig a rövidebb beszámolóban is a fenti forma szerepel. Természe-

Ekkor lépett fel a kormányzónál Szombathelyi vezérezredes annak érdekében, hogy a két ország közti végleges szakadásnak elejét vegye. Kérte Horthyt, hadd beszéljen most ő Hitlerrel a helyzet tisztázása érdekében, hiszen az addig elhangzottak alapján nem lehetett világosan látni, tulajdonképpen mit is szándékoznak tenni a németek Magyarországgal. Keitel vezértábornagy közbenjárására Hitler engedélyezte a magyar vezérkar főnöke számára a magánkihallgatást, amely körülbelül egy óra hosszat – 17 óra 45 perctől 18 óra 40 percig – tartott. Hitlerhez belépve Szombathelyi vezérezredes Hitler tavaly év eleji mondatának megismétlésével kezdte mondandóját. Akkor – a sztálingrádi katasztrófa előtt közvetlenül – Hitler úgy köszöntötte Szombathelyit, hogy tragikusan feszült helyzetben fogadja a magyar vezérkar főnökét, most Szombathelyi fejezte ki magát ugyanígy, hozzátéve: „talán még tragikusabb és feszültebb helyzetben, mint az előző évi”. A németek által megtervezett fordulat ugyanis tragikus és végzetes következményeket eredményezhet a két ország viszonyában. A vezérkar főnöke most ezt kívánja megakadályozni. Jelentését Szombathelyi Ferenc állva kívánta megtenni, Hitler azonban helytel kínálta. Hitler feltehetően azonnal felismerte, hogy Szombathelyi vezérezredes a jelen pillanatban szövetségese lehet a helyzet német szempontból kedvezőbb megoldása érdekében, így beszélgetésük alatt nyoma sem volt annak a merev és elzárkózó magatartásnak, amelyet röviddel előbb Horthyval szemben tanúsított. A kihallgatás első részében a magyar vezérkar főnöke ugyanazokat az érveket ismételte meg, amelyeket a Keittel folytatott tárgyalása során is kifejtett, s amelyeket délelőtt Horthy is hangoztatott Hitler előtt. Haladékat kért a kormányzó számára, s azoknak a követeléseknek a megnevezését, amelyeket a németek támasztanak Magyarországgal szemben, hiszen eddig a magyar fél nem hallott konkrétumokat. Erre Hitler kijelentette, hogy megmászhatatlan elhatározásra jutott Magyarország megszállását illetően,⁶¹ és nem adhat időhaladékat. Csapatai holnap reggel indulnak.⁶² 1943. áprilisi klessheimi tárgyalásuk alkalmával már figyelmeztette Horthy kormányzót, hogy Kállay Miklós politikáját nagyon rossz szemmel nézi, és hogy ezen változtatni kell. Ennek dacára azóta sem történt semmi. S mivel Olaszország esetében egyszer már kellemetlen meglepetésben volt része, ezt Magyarországon el kívánja kerülni. Sajnálja, hogy a mai napon Horthy kijelentette lemondási szándékát a megszállás bekövetkezése esetén, azonban amennyiben az bekövetkezne, „a Főméltóságú Úr lemondásának a következményei természetesen úgy személyét, mint családját illetőleg teljesen bizonytalanok lennének”.⁶³ Ha Magyarországon fegyveres ellenállásra kerülne a sor, lehetséges, hogy pár napig sikerülne ki-

tesen a két alak közti eltérés legfeljebb csak nyelvtani és nem értelmi különbséget takar. Szinai Miklós – Szűcs László: *Horthy Miklós titkos iratai*. Budapest, 1965. 435.

⁶⁰ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 8. További információk találhatóak: MOL K 27 1944. március 19-i koronatanácsi jegyzőkönyv; Macartney: *Október tizenötödike*, 2. k. 298.; Nagy: *Végzetes esztendő*, 233. A koronatanácsi jegyzőkönyv szerint Horthy közölte Hitlerrel, hogy 18 óra körül szeretne elutazni. A németek ekkor a proklamáció aláírását kérték. A koronatanácsi jegyzőkönyv és Macartney szerint a második Hitler–Horthy-tárgyalás közben Ribbentrop Ghyczyvel, Keitel pedig Csataival és Szombathelyivel tárgyalt.

⁶¹ Szombathelyi későbbi vallomása szerint ekkor „hallottuk először és tisztán azt, hogy mit akarnak a németek Magyarországon végrehajtani.” ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 23.

⁶² Valójában azonban nem sokkal 19 óra után már megkezdődtek a „Margarethe I” terv végrehajtását előkészítő katonai akciók. *Kriegstagebuch*, 230.

⁶³ Szombathelyi Nagy Vilmosnak erről úgy számolt be, hogy Hitler le akarta tartóztatni Horthyt. Szombathelyi érveinek hatására Hitler csak nehezen állt el ettől az elhatározástól. Nagy: *Végzetes esztendő*, 233.

tartaniuk a német csapatokkal szemben, de tíz-tizenkét napon belül az ellenállást mindenképpen eltipornák, s ebben az esetben a szomszédos államok is csatlakoznának a megszálláshoz. „Ilyen esetben Magyarország jövőjét sem biztosíthatná.” Hitlernek ezek a mondatai mindannak a veszélyét idézték fel Szombathelyi vezérezredes számára, amelyeket fentebb már kifejtettünk Magyarország és a magyar haderő tekintetében. Ezért számára létfontosságú volt, hogy kompromisszum szülessen a tárgyalások során, erre törekedett már az elutazás előtt, de a Hitler felvázolta jövőkép biztos tudatában az egyenesen elkerülhetetlen megoldássá vált számára. Hitler igyekezett megnyugtatni Szombathelyit, hogy ő nem ellensége a magyaroknak, független országgént tekint Magyarországra, amely a történelem során sohasem volt a Birodalom része, nem úgy, mint például Csehország. Még jobban hathatott a vezérkar főnökére Hitlernek az a mondata, hogy „mihelyt megteremti Magyarországon a szükséges garanciákat, megszálló erői elhagyják az ország területét”. Azaz a megszállás nem végleges állapot, egy németeknek jobban megfelelő kormány felállítása és a magyar haderőnek a szovjetek elleni háborúban való fokozottabb részvétele árán Magyarország visszanyerheti szuverenitását, így elkerülve a fent vázolt tragikus következményeket – vélhette ekkor Szombathelyi vezérezredes. Ebben a kérdésben a vezérkar főnöke nem dönthetett, ezért azt kérte Hitlertől, hogy engedélyezze a kormányzó számára a hazautazást, ezzel segítve elő a döntés meghozatalát. Ezzel feltehetően az volt Szombathelyi szándéka, hogy a nagyon felindult Horthy, aki a tárgyalások megszakítását határozta el, nyugodtabb körülmények között gondolhassa át a helyzetet, s úgy talán sikerül rábírnia a kompromisszumra. S hogy erre elegendő idő legyen, kérte Hitlert, hogy a csapatok bevonulását huszonnégy órával halassza el. Ezzel természetesen annak a lehetősége is megnyílt volna, hogy egy esetleges magyarországi ellenállás élére álljon Horthy, Hitler ezért nem egyeztetett bele ebbe az engedménybe. A Führer kijelentette Szombathelyinek, hogy haladékról már nem lehet szó, mert a német csapatok reggeli indulására már ki van adva a parancs. Szombathelyi azonban tovább erősködött, hogy a reggeli indulás még mindig lefújható.⁶⁴ Erre Hitler színjátékot játszva bekérte Keitel vezértábornagyot, és megkérdezte tőle, hogy el lehet-e tolni a bevonulást, mire Keitel határozott nemmel válaszolt. Ahogyan beszámolójában Szombathelyi Ferenc megjegyzi, ekkor azt hitte, Keitel vezértábornagy csak a kedvező alkalom kihasználása érdekében tette ezt a kijelentést, azaz hogy a magyarok ne szabadulhassanak szorításukból, még akárcsak órákra sem, hanem most valljanak színt: teljesítik-e a német követeléseket vagy sem. Valójában azonban a német csapatok szerelvényei ebben az időpontban már átlépték a magyar határokat, tehát a megszállás eldöntött tény volt.⁶⁵ Mivel még mindig fennállt a kormányzó elutazásának szándéka, búcsúzóul Hitler kijelentette: 20 óráig még hajlandó folytatni a tárgyalásokat, azaz Szombathelyinek körülbelül egy órát adott a kormányzó esetleges meggyőzésére.⁶⁶

⁶⁴ Szombathelyi háború utáni vallomása szerint a következőképpen fejezte ki magát: „Erre megjegyeztem, hogy a harctéri tapasztalatok alapján tudjuk, hogy egy katonai akciót még öt perccel annak megkezdése előtt le lehet mondani.” ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei. 23.

⁶⁵ Konkrétan körülbelül ezekben a percekben, illetve nem sokkal ezután indultak meg a megszálló csoportok első szállítmányai, tehát elviekben a megszállás még leállítható lett volna, gyakorlatilag azonban már nem. Ez utóbbi nem is állt a németek érdekében. Szombathelyi így jött rá, hogy „Hitler miért vallott a katonai megszállás tekintetében ilyen későn színt. Előbb tudnia kellett, hogy csapatai már az ország határát átlépték.” ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei. 23.

⁶⁶ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 8–12.

A fenti tárgyalással párhuzamosan sor került Sztójay Döme⁶⁷ és Ribbentrop⁶⁸ második megbeszélésére,⁶⁹ ahol a kialakult helyzet politikai vonatkozásait taglalták.⁷⁰ Szombathelyi vezérezredes Hitlertől távozva megtudta, hogy a kormányzó elutazása elé technikai akadályokat gördítettek, egy légiriadóra hivatkozva.⁷¹ Ezért szükségesnek tartotta arra kérni a német külügyminisztert is, hogy engedjék hazautazni Horthyt és kíséretét. Ribbentrop közölte, hogy a magyar kormányzó természetesen elutazhat, „de hogy a csapat körletében mi vár rá, azt ő nem tudja így megmondani, miután a Főméltóságú Úr nem akar együttműködni”. Hitler korábbi és Ribbentrop fenti kijelentéséből látható, hogy a németek nem mondták ki egyértelműen, de erősen utaltak rá, hogy amennyiben Horthy nem fog együttműködni, úgy sor kerül letartóztatására.⁷² A német külügyminiszter szerint a jelen helyzetben azt látják szükségesnek, hogy Horthy adjon ki egy nyilatkozatot, „amely szerint a német csapatok Magyarországra való bevonulása közte és a Hitler között történt megállapodás után egyetértésben megy végbe”.⁷³ Ezután a kormányzó eltávozhat. Szombathelyi vezérezredes erre kijelentette, hogy a jelen helyzetben Horthy csak mint magánember nyilatkozhatna, mert „mint államfő a nyilatkozata csak akkor bír közjogi hatállyal, hogyha a kormány azt ellenjegyzi. [...] Ezért feltétlenül szükséges, hogy a Főméltóságú Úr hazautazhasson és otthon a kormánnyal ezeket az ügyeket lebonyolítsa és új kormányt alakíthasson.” Miniszterelnöknek Szombathelyi vezérezredes Sztójajt ajánlotta, akiről tudta, hogy bírja a németek bizalmát. Ribbentrop kijelentette, hogy Sztójajt valóban szívesen látná a miniszterelnöki székben.⁷⁴ Ekkor a magyar vezérkar főnöke arra kérte Ribbentropot, hogy Sztójay követ is csatlakozzon a megbeszéléshez, tekintettel tárgyalásaik politikai természetére. Ennek bekövetkezése után Sztójay Döme ugyanazokat az alkotmányos aggályokat fogalmazta meg, amelyeket Szombathelyi vezérezredes. Erre Ribbentrop külügyminiszter kijelentette, hogy ezen a ponton szakítsák félbe tárgyalásukat, hiszen Horthy úgyszólván akar utazni, „és így mindennek vége”. Sztójay azonban közölte, hogy ez tévedés, a kormányzó nem akar szakítani, hajlandó folytatni a tárgyalásokat, csak a pontos német kívánságokkal

⁶⁷ Sztójay Döme (1883–1946) 1936 és 1944 között Magyarország berlini nagykövete.

⁶⁸ Joachim von Ribbentrop (1893–1946) 1938–1945 között német külügyminiszter.

⁶⁹ A délelőtti folyamán került sor az elsőre. Macartney: *Október tizenötödike*, 2. k. 297.

⁷⁰ Sztójay ugyanazt kérte Ribbentroptól, amit Szombathelyi Hitlertől: halasszák el a megszállást, amíg a kormányzó és a kormány megtárgyalja a német kívánságok ügyét, a németek pedig adjanak garanciát arra vonatkozóan, hogy nem szüntetik meg Magyarország szuverenitását. Macartney: *Október tizenötödike*, 2. k. 300.

⁷¹ A kastélyt elködösítették, majd jelentették, hogy bombatámadás megszakította a távbeszélő-vezetékét. Így akadályozták meg, hogy Horthy felhívassa Kállayt. Horthy: *Emlékirataim*, 283.; Macartney: *Október tizenötödike*, 2. k. 298.

⁷² Fentebb már utaltunk Nagy Vilmos visszaemlékezésére, miszerint Szombathelyinek sikerült Hitlert nagy nehezen lebeszélínie Horthy letartóztatásáról. Úgy látszik, Ribbentropnál is ezt tette.

⁷³ Azaz a németek is szerették volna elkerülni a Magyarország megszállásából esetleg következő, rájuk nézve negatív politikai következményeket, amelyekre Horthy és Szombathelyi is hivatkozott a tárgyalások során.

⁷⁴ Nagy Vilmos Szombathelyi előtte tett kijelentése alapján azt írja, hogy Ribbentrop először neki ajánlotta fel a miniszterelnökséget, Szombathelyi azonban maga helyett Sztójajt ajánlotta. Nagy: *Végzetes esztendő*, 234. Szombathelyi Sztójayra vonatkozó javaslatának elfogadása Ribbentrop részéről már csak azért is érdekes, mert a német tervekben Imrédy Béla szerepelt miniszterelnökként. A klessheimi tárgyalásra előkészített megállapodás-tervezetben – melyet Horthyval kívántak aláírni – is ez áll. Ránki–Pámlényi–Tilkovszky–Juhász: *Wilhelmstrasse, 782–783*. S a megszállás első napjaiban még mindig rá számítottak, mint ezt alább látni fogjuk!

nincs még mindig tisztában.⁷⁵ Ezért az lenne a legjobb, ha Horthy még egyszer találkozhatna Hitlerrel, ahol tisztáznák egymás közt a helyzetet. A javaslattal Ribbentrop is egyetértett, és kijelentette, hogy a proklamáció aláírása nem is olyan sürgős. A Szombathelyi beszámolójában található megjegyzés szerint a németek feltehetően ekkor már hírt kaptak arról, hogy csapataik ellenállás nélkül behatoltak Magyarország területére, így a fenti nyilatkozat aláírásával várhattak is.⁷⁶

Miközben Ribbentrop bement Hitlerhez, Szombathelyi és Sztójay a már felöltözködött, útra kész kormányzót tájékoztatták, hogy lehetőség nyílt egy újabb találkozóra a Führerrel. A források alapján nem lehet világosan megállapítani, hogy a vezérkarfőnök és a berlini magyar követ érvelése vagy Hitler tárgyalási hajlandósága győzte-e meg Horthyt – azaz elhárult annak veszélye, hogy a délutánihoz hasonló merev és elzárkózó magatartást fog vele szemben tanúsítani –, az azonban tény, hogy amikor Ribbentrop is megjelent a kormányzónál, és átadta Hitler meghívását, arra Horthy igent mondott. Így került sor 20 óra 10 perckor Hitler és Horthy utolsó megbeszélésére.⁷⁷ A kormányzó beszámolója szerint egy darabig egyikük sem szólalt meg, mert mindketten azt hitték, hogy a másik fél szeretne közölni valamit. Ebből is látható, hogy erre az utolsó találkozóra a közbenjárók – Ribbentrop, Sztójay és Szombathelyi – unszolására került sor, s kezdetben mindkét államfő álláspontja és magatartása ugyanaz maradt. Végre megtört a jég, és Hitler közölte, hogy Magyarország igaz barátja, és nem szeretné, ha a helyzet elmérgesedne. Hajlandó azonnal értesíteni Antonescut, hogy a magyar határon álló csapatait csoportosítsa át a keleti arcvonatra, és ne avatkozzon be Magyarország megszállásába. Konkrét követeléseiről azonban ekkor sem tájékoztatta Horthyt. Hitlertől kijőve a kormányzó azonnal útrakész volt, a Führer nagy kísérettel búcsúztatta a vasútállomáson, s végül a vonat 21 óra 30 perckor gurult ki a pályaudvarról.⁷⁸

Hitler és Horthy megegyezéséről sajnos nem maradt fenn feljegyzés, nem foglalták azt írásba, de néhány tény nagy bizonyossággal rögzíthetünk: Horthy beleegyezett a német hadsereg bevonulásába és a Kállay-kormány elmozdításába,⁷⁹ ő maga a helyén maradt, ígéretet tett arra, hogy a magyar haderő és ipar fokozottabb mértékben részt vállal a háborús erőfeszítésekből, a zsidókérdés megoldása érdekében lépéseket fognak tenni,⁸⁰ viszonzásul pedig Hitler megígérte, hogy a megszállás csak ideiglenes lesz. Ez volt az ára annak, hogy Magyarországnak legalább egyfajta korlátozott szuverenitása megmaradjon.⁸¹

Szombathelyi vezérezredesnek a tárgyalásról távozóban az volt a meggyőződése, hogy ha egy nappal előbb érkeztek volna ki, elkerülhető lett volna a megszállás. Így is nagy eredménynek tekintette a végül létrejött kompromisszumot.⁸²

⁷⁵ Sztójaynak ez a kijelentése inkább csak tárgyalási eszköz volt, nem fedhette a valóságot, mivel alább látni fogjuk, hogy Horthy már felöltözködve, indulásra készen várakozott.

⁷⁶ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 12–14.

⁷⁷ Szombathelyi szerint ez az utolsó megbeszélés mintegy tíz percig tartott. ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei. 23.

⁷⁸ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 14–16.

⁷⁹ Szombathelyi Sztójajt illető felvetése ellenére ekkor még nem döntöttek a miniszterelnök személyének kérdésében sem, hiszen – mint később látni fogjuk – a németek egy darabig még mindig Imrédyt szánták erre a posztra.

⁸⁰ Ekkor még nem esett szó konkrétumokról. Macartney: *Október tizenötödike*, 301–302.

⁸¹ A fentieket nagyjából a klessheimi tárgyalásokról fennmaradt feljegyzések, valamint az 1944. március 19-i koronatanácsi jegyzőkönyv alapján rekonstruálhatjuk.

⁸² ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei. 24.

A búcsúzás alkalmával Hitler kezét fogva Szombathelyivel kifejezte reményét, hogy a magyar vezérkar főnöke olyan intézkedéseket fog kiadni, amelyek megakadályozzák „komoly események” bekövetkeztét. Ennek hatására – és a korábbi helyzetfelismerés alapján – a következő tartalmú három táviratot adták ki a vonatról:⁸³

Az elsőben a kormányzó utasította Kállay miniszterelnököt, hogy másnap délre hívjon össze koronatanácsot. A második táviratban a külügyminiszter utasította Szegedy-Maszák Aladárt,⁸⁴ hogy a sajtó és a rádió ne foglalkozzon a megszállással. A harmadik távirat címzettje Bajnóczy vezérezredes volt, s ebben Szombathelyi vezérezredes a következőkre utasította helyettesét: „A magyar határokon belépő német csapatok továbbmentükben nem akadályozandók, szokott bajtársias módon kezelendők.”⁸⁵

Március 20-án reggel Horthy Miklós Szombathelyi vezérezredes lakására telefonált, hogy járjon el Veesenmayernél⁸⁶ Kállay érdekében, akit az éjjel folyamán letartóztattak.⁸⁷ A vezérkar főnöke a kormányzó utasítására jelentkezett is a német követnél, „aki megfelelő intézkedéseket helyezett kilátásba Kállay szabadon bocsátása érdekében”. Szombathelyi azt javasolta, hogy Kállay Kállósejében távozhasson azzal a kikötéssel, hogy birtokát nem

⁸³ Jagow német követ ekkor mutatta be utódját Horthy kormányzónak Veesenmayer személyében. Veesenmayer közölte Horthyval, hogy „a német birodalmi kormány Imrédyt látná legmegfelelőbbnek a magyar miniszterelnöki székben. Erre Horthy indulatosan válaszolt: »Imrédyt, azt a zsidót?»” Ez a válasz Veesenmayert annyira megdöbbentette, hogy csak formális választ tudott adni, miszerint tudomása szerint Imrédyben csak olyan kevés „zsidó vér van”, hogy még a nürnbergi törvények szerint is, ha német állampolgár lenne, vállalhatna ott közhivatalt. Budapest Főváros Levéltára 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírói pere; Edmund Veesenmayerre vonatkozó iratok és kihallgatási jegyzőkönyvek 8025.; MOL K 27 1944. március 19-i koronatanács-i jegyzőkönyv. Horthy durva elutasító kifejezése a Klessheimben történeteknek szólhatott elsősorban.

⁸⁴ Szegedy-Maszák Aladár (1903–1988) diplomata, 1943–1944-ben a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta, és Dachauba deportálták.

⁸⁵ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 16–17. Kéri Kálmán szerint a távirat tartalma ennél „melegebb” hangvételű volt: „...a németek nem ellenséges szándékkal jönnek, és őket barátilag kell fogadni. A honvédség alakulatai további intézkedésig maradjanak laktanyáikban.” Kéri: *Visszaemlékezés 1944. március 9-re*, 98.

⁸⁶ Edmund Veesenmayer (1904–1977) német diplomata, a náci párt és az SS magas rangú tagja. A háború alatt különböző megbízatásokban dolgozott, 1943-ban két ízben – márciusban és novemberben – is járt Magyarországon, hogy az itteni gazdasági, politikai állapotokról jelentést tegyen. 1944. március 19-e után teljhatalmú magyarországi megbízott és német követ Magyarországon.

⁸⁷ Kállay Miklós és Zólyomi László testőr főhadnagy visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a Kállay-családért március 20-án reggel 6 óra körül érkezett meg egy SS-osztag, akiknek éberségét kijátszva az alagútrendszeren keresztül sikerült a volt miniszterelnöknek és családjának a Várpalotába menekülniük. Hogy ez mennyi időt vett igénybe, sajnos nem tudjuk megállapítani. Azonban Szombathelyi azt írja, hogy őt a kormányzó 7 óra 45 perckor értesítette Kállay letartóztatásáról, tehát ekkor Horthy még nem értesülhetett a Kállay-család sikeres megmeneküléséről. Azonban Kállay beszámolója szerint Horthyt és feleségét az ő érkezésének hírére ébresztették fel, és a kormányzó ez után telefonált Veesenmayernek, hogy erélyesen tiltakozzon. Veesenmayer „a kormányzó úrnak azt válaszolta, hogy valóban ő adott ki utasítást, hogy a kora reggeli órákban beszélni óhajt” Kállayval, de a letartóztatásáról nem volt szó. Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 2. k. 197–198., 334–337. Kállay évekkal az esemény után írta meg visszaemlékezését, Szombathelyi azonban 1944. március 22-én zárta le fenti naplófeljegyzését, így ez utóbbit fogadhatjuk el hitelesebbnek az események rekonstrukcióját illetően. A naplójellegből adódhat az a téves információ is, miszerint Kállayt március 20-án reggel a németeknek sikerült letartóztatni.

hagyhatja el. Veessenmayer erre azt felelte, ha Szombathelyi erre becsületszavát adja, „akkor ő ilyen megoldást illetően pozitívan van beállítva”.⁸⁸

Ugyanennek a napnak a kora estéjén a vezérkar főnöke tájékoztatta a kormányzót a harctéri helyzetről: az oroszok átlépték a Dnyesztert Mohilevnél, és Kremeniec–Dubno vonaláról is jelentős szovjet erők támadnak nyugati irányba. Ezért Szombathelyi vezérezredes javasolta további seregtestek mozgósítását, amiről másnap készült jelentést tenni Horthy-nak. A kormányzó a javaslatához hozzájárult. Szombathelyi Ferenc arra is felkérte Horthyt, hogy mielőbb nevezzen ki új kormányt, mert angolszász és szovjet repülőgépek Budapest elleni támadásaira kerülhet sor a megsemmisítés következtében. Ebben az esetben számítani lehet „felfordulás” bekövetkeztére, melyet „még kormányral is nehéz levezetni és elintézni, nemhogy kormány nélkül”. Horthy erre kijelentette, „hogy csak hivatalnok kormányt akar kinevezni, rendes kormányt nem, Ő maga visszavonulna és csak a hadsereget tartaná meg magának.” A vezérkar főnöke ezt a jelenlegi helyzetben kivitelezhetetlennek találta, s javaslatot tett olyan miniszterelnök személyére, aki a németeknek is elfogadható, és a kormányzó is képes lenne együtt dolgozni vele. Ilyen személynek vélte Szombathelyi Bárdossy Lászlót,⁸⁹ Tasnády-Nagy Andrást,⁹⁰ Szász Lajost,⁹¹ Reményi-Schneller Lajost,⁹² Jurcsek Bélát,⁹³ Borbély-Maczkó Emilt,⁹⁴ valamint Mikecz Ödönt.⁹⁵ Ezeket a neveket Horthy egy papírra föl is jegyezte.⁹⁶

19 óra 30 perckor Veessenmayer jelentkezett telefonon a vezérkar főnökénél, és érdeklődött, hogy Szombathelyi vezérezredes hajlandó-e még az este folyamán átfáradni hozzá a

⁸⁸ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 17–18.

⁸⁹ Bárdossy László (1890–1946) 1941. április 3-tól 1942. március 7-ig volt Magyarország miniszterelnöke.

⁹⁰ Tasnády-Nagy András (1882–1956) 1936–1945 között a kormánypart országgyűlési képviselője, 1939–1945 között az országgyűlés képviselőházának elnöke.

⁹¹ Szász Lajos (1888–1946) 1939-től a kormánypart országgyűlési képviselője, 1942 és 1944 között a Kállay-kormány tárca nélküli közellátásügyi minisztere. A Sztójay-kormány iparügyi minisztere lett 1944. március 22-től.

⁹² Reményi-Schneller Lajos (1892–1946) 1938-tól 1945-ig pénzügyminiszter, emellett 1940 decemberétől 1944 novemberéig a gazdasági tárcákat összehangoló csúcsminiszter volt.

⁹³ Jurcsek Béla (1893–1945) 1942 júliusától a Kállay-kormány közellátásügyi államtitkára, a Sztójay-kormány földművelésügyi és közellátásügyi minisztere.

⁹⁴ Borbély-Maczkó Emil (1887–1944) 1930-tól Borsod vármegye főispánja, a MOVE országos elnöke.

⁹⁵ Mikecz Ödön (1894–1965) 1938. március 9. és november 15. között igazságügyi miniszter, 1940-től a felsőház tagja.

⁹⁶ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 18–19. Ennek a napnak (március 20.) délelőttjén Horthy fogadta Imrédyt mint a németek által javasolt miniszterelnök-jelöltet, azonban a kormányzó kijelentette: „Elvben egyetért Imrédy megbízásával, de helyesebbnek tartja, ha előzőleg átmeneti megoldás közbeiktatásával elkerüljük azt a benyomást, mintha Imrédy kinevezése német nyomásra történe. Jobbnak látja tehát, ha előbb szakemberekből átmeneti kormányt alakítanak, amelynek élére esetleg Sztójay követ kerülhetne.” Imrédy támogatta ezt a javaslatot. Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász: *Wilhelmstrasse*, 786. Horthy tehát taktikázott, nem akarta egyenesen elutasítani az Imrédy-vonalat, s azzal is tisztában lehetett, hogy a németek tetszését az átmeneti kormány terve nem fogja megnyerni. Horthy tehát egyfelől tudatosan időnyerésre játszott, másfelől típródot. Szombathelyi feljegyzéséből nem derül ki egyértelműen, hogy Sztójay neve is ott szerepelt-e a fenti listán, mivel azonban Sztójay Szombathelyi ötleteként került fel Klessheimben, s 20-án délelőtt Horthy említette őt Imrédynek, ezért ezt erősen feltételezhetjük. Ugyanezt erősíti, hogy a március 20-i esti tárgyalásuk során Horthy Sztójayt és Csatayt javasolta Veessenmayernek mint két lehetséges jelöltjét a hivatalnokkormány élére.

német követségre. A vezérkar főnöke a helyzet komolyságának és a megoldás sürgősségének tudatában közölte, hogy akár éjfélig is rendelkezésre tud állni, ha szükséges. Szombathelyi látogatása előtt kihallgatást kért a kormányzótól, akitől engedélyt kapott arra, hogy a kormányalakítás szempontjából szóba jöhető fent nevezett politikusok névsorát közölhesse Veesenmayerrel. E kormányzói kihallgatás során módosította délután tett, a hadműveleti helyzetre vonatkozó jelentését, mivel Mohileven kívül még másik három helyen is átkeltek a szovjet csapatok a Dnyeszteren.⁹⁷ Hogy az új magyar kormány kinevezésének újból nyomatékot adjon, a vezérkar főnöke tájékoztatta a kormányzót arról, hogy az angol rádió bejelentette Budapest bombázását. A kihallgatás éjjel ért véget, de Veesenmayer aznap már nem kérte Szombathelyit.⁹⁸

Másnap, azaz március 21-én délelőtt viszont sor került erre. A beszélgetést azzal kezdte, hogy Szombathelyi az új magyar kormány mellett is maradjon meg vezérkarfőnöki minőségében. Erre Szombathelyi vezérezredes megkérdezte, hogy ki lesz az új miniszterelnök és a honvédelmi miniszter. Veesenmayer az előbbit Sztójay,⁹⁹ az utóbbit Rátz Jenő¹⁰⁰ személyében jelölte meg. Szombathelyi vezérezredes úgy határozott, hogy továbbra is megmarad a vezérkarfőnöki beosztásban, ha ezt a kormányzó is úgy akarja. Ezután Veesenmayer felolvasta az új kormány általa javasolt tagjainak névsorát. Szombathelyi naplófeljegyzése nem árul el közelebbi tagok névsoráról, csak annyit, hogy sokan a Kállay-kormánytagjai voltak, új nevekként pedig Rátzot és Ruzskayt¹⁰¹ jelöli meg, az utóbbit belügyminiszternek szemelte ki Veesenmayer. A vezérkar főnöke ekkor közölte, hogy a kormánynévsort elfogadhatónak tartja, Ruzskay kivételével, mert az ő kinevezéséhez Horthy nem fog hozzájárulni. A német követ erre kijelentette, hogy a közölt névsor így is nagy kompromisszum eredménye, most már Horthynak is engednie kellene. Szombathelyi vezérezredes felhívta Veesenmayer figyelmét arra, hogy a „kormányzó megtartása rendkívül fontos, mert a magyar királyi honvédség vele áll vagy bukik. Ha ő nincs, vagy nem lesz a helyén, akkor a honvédség szétszalad, pártokra szakad, mert aligha fogunk találni embert, akire a honvédség egyöntetűen felelős. Ránk is egy partizán korszak szakadhatna, amelybe a nemzet belepusztulna, s amelyből senkinek sem lenne haszna.”¹⁰² Az ellentétek mielőbbi kiküszöbölése érdekében – érvelt – a hadászati helyzetre kell tekintettel lenni.¹⁰³

Irodájába visszatérve Szombathelyi vezérezredes telefonon értesítette a kormányzót a Veesenmayernél lefolyt tárgyalásról és az új kormánylistáról. Horthy határozottan kijelen-

⁹⁷ Ismét csak a naplójellegből kifolyólag szerepelhet Szombathelyi fenti jelentésében az az információ, hogy a szovjet csapatok Dnyeszteren való átkelésének hírére „Bukarestben állítólag nagy kavargás van és Antonescu marsall is lemondott volna”. HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 20.

⁹⁸ Uo. 19–20.

⁹⁹ Ekkor tehát már Veesenmayer is elfogadta, hogy Imrédy helyett Sztójay legyen a kormányfő, hiszen március 20-i, Ribbentropnak tett jelentésében leszögezte: nem ért egyet az átmeneti kormány alakításának Horthy által felvetett javaslatával, mert ez „bizonytalan időre elodázná a helyzet egyértelmű tisztázását”. Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász: *Wilhelmstrasse*, 787.

¹⁰⁰ Szombathelyi vezérkarfőnöksége idején Rátz Jenő (1882–1952) nyugállományú gyalogsági tábornok, a Magyar Megújulás Pártjának egyik helyettes vezetője.

¹⁰¹ Szombathelyi vezérkarfőnöksége idején Ruzskay Jenő (1887–1946) altábornagyi rendfokozatáról lemondott, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt prominens politikusa.

¹⁰² Szombathelyi már a klessheimi tárgyalások során is a fenti okokból ragaszkodott Horthy helyén maradásához, ahogyan láthattuk.

¹⁰³ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 20–22.

tette, hogy ő új kormányt nem nevez ki, csak hivatalnokkormányral fog kormányozni, „és magának a hadsereget tartja fenn, mert szerinte legfontosabb a hadsereg egysége”. A vezérkar főnöke ekkor felhívta a kormányzó figyelmét arra, hogy a valóság útján járjon. „Hogy ez a valóság milyen brutális és milyen durva, azt Klessheimben nekünk bőven volt alkalmunk tapasztalni.” Hitler nem hagyott kétséget: ha Horthy lemond, akkor Magyarország, valamint kormányzójának és családjának sorsa teljesen bizonytalanná és válságossá válna. „Annál is inkább, mert egy német–magyar konfliktusba bizonyára a szomszéd államok is beleszólnának.” A kormányzó távozásával a németek megszüntetnék a magyar állami életet, az ország könnyen Olaszország sorsára juthat, azaz pártokra szakadhat, és polgárháborúban pusztulhat el.¹⁰⁴ A fenti érveken kívül Szombathelyi vezérezredes megpróbált Horthy lelkiismeretére is hatni: a kormányzó már csak azért sem mondhat le, mert „a nemzet választotta meg és a nemzetnek éppen ilyen súlyos és válságos időkben van szüksége kormányzóra. [...] Különbösen is éppen most, amidőn a bolsevizmus a határaink felé közeledik a Főméltóságú Úr nem állhat félre, aki a bolsevizmus elleni harcnak a kezdeményezője volt.” Ez éppen olyan nagy hiba lenne a vezérkar főnöke szerint, mint amit a németek éppen most követtek el, azaz hátba döftek bennünket, amikor a közeledő veszély hatására mozgósítottunk.¹⁰⁵ Szombathelyi vezérezredes nyomatékosan kérte Horthyt, hogy Veesenmayer – aki hamarosan személyesen is fel fogja keresni a kormányzót – javaslatát megértéssel fogadja, és ne szakítsa meg a tárgyalásokat. A vezérkar főnöke szerint „a fontos az, hogy minél előbb kormányunk legyen”. A kormányzó erre megértő választ adott, és mielőtt letette a telefonkagylót, közölte Szombathelyivel, hogy éppen most jelentik be nála a német követet.¹⁰⁶

Ezután a vezérkar főnöke maga is a kormányzóságra sietett, mert kíváncsi volt, hogy mi lesz Horthy és Veesenmayer tárgyalásainak végeredménye. Elhatározott szándéka volt, hogy amennyiben szakításra kerülne a sor, bemegy a kormányzóhoz, és a megegyezés irányába presszionálja, amint tette ezt Hitlerrel is Klessheimben két nappal korábban. Szombathelyi a kormányzói kihallgatás végeztével találkozott Veesenmayerrel, majd bement a kormányzóhoz is, és mindketten úgy nyilatkoztak, hogy lehetséges a megegyezés. Horthy kijelentette, „hogy Ruszkayt nem vállalja, Rátzot inkább belügyminiszternek szeretné látni és Csatayt óhajtaná továbbra is honvédelmi miniszternek megtartani”. A vezérkar főnöke ekkor tájékoztatta a kormányzót a katonai helyzet alakulásáról, majd bejelentette, hogy a IX. hadtest, valamint a 20. és 13. hadosztályok mozgósítására tesz a honvédelmi miniszternek javaslatot, amivel Horthy egyetértett.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Veesenmayer március 20-án este Horthy előtt sem hagyott kétséget afelől, hogy a hivatalnokkormányra való hivatkozással elért időhúzásnak „esetleg súlyos következményei lehetnek”. Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász: *Wilhelmstrasse*, 787.

¹⁰⁵ A kormányzó 1944. január 6-án hagyta jóvá az 1. magyar hadsereg részleges mozgósítását, mely a 16. és 24. gyaloghadosztályra, az 1. és 2. hegyi dandárra, a 2. páncélosadosztályra, illetve néhány hadsereg közvetlen alakulatra vonatkozott. Dálnoki Veress Lajos: *Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945)*. München, 1974. 2. k. 183–185. A 16. és 24. gyaloghadosztályok, valamint a 2. hegyi dandár mozgósítását február 15-e előtt rendelte el Horthy, és arra február 18-tól került sor. MOL K 27 1944. február 15-i minisztertanácsi jegyzőkönyv. A 16. és 24. hadosztályt, valamint a 2. hegyi dandárt március elején került helyezették ki Kárpátaljára. HL VKF 1944 1. oszt. 7/sz. n.

¹⁰⁶ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 22–23.

¹⁰⁷ Uo. 23–24.

Szombathelyi vezérezredes után Sztójay Döme jelent meg a kormányzónál, és sikerült a kormánytagok kijelölésében megegyezniük.¹⁰⁸ Sztójay a kormányzói kihallgatás végeztével Szombathelyi lakására ment, ahol együtt ebédeltek. Az ebéd alatt és után megkezdte a kormányalakítással kapcsolatos tárgyalásait, és a vezérkar főnökének lakására kérte egymás után Reményi-Schnellert, Szászt, Hóman Bálintot,¹⁰⁹ Radocsay Lászlót¹¹⁰ és Jurcseket. A megbeszélések este fél hatig Szombathelyi lakásán, majd a miniszterelnökségen folytatódtak, egészen március 22-én reggel 4 óráig.¹¹¹ Végül délelőtt sikerült határozni a végleges kormánynevsor felől, így ugyanaznap délután 5 órakor tehetta le esküjét a Sztójay-kormány.

Szombathelyi vezérezredes maga összegzi naplójában, hogy miért vállalt oroszlánrészt a klessheimi tárgyalások során és a Sztójay-kormány megalakításában: mindenképpen el akarta kerülni, hogy Magyarországon polgárháború törjön ki, vagy szakításra kerüljön sor a németekkel, mivel azzal két front közé kerülhetett volna az ország. A kormány megalakulása után lezárult az a politikai szerep, amelyet ezekben a sorsdöntő napokban magára vállalt.¹¹²

Szombathelyi véleménye szerint „a németek brutális, ellenséges és megszegyenítő eljárása felesleges volt, mert céljukat másként is elérhették volna. Ez valószínűleg sok magyar lélekben hoz kiábrándulást és sokan rá fognak jönni arra, hogy mégis csak más magyarnak lenni, mint németnek lenni.” Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy ha az új viszonyokba Magyarország ügyesen illeszkedik bele, egyrészt fennmarad állami léte, emellett pedig olyan szociális és gazdasági haladásban lehet része, amilyenre a maga erejéből soha nem lett volna képes.¹¹³ Visszatekintve az elmúlt húsz esztendő magyarországi eseményeire, negatív mérleget von: „...a lebukott liberális érának az alja rakódott le”, „sajnos sem nemzetiek, sem keresztények nem lettünk, de pacifisták és spekulánsok igen. A békés revízió gondolata hamis patriotizmust és humanizmust alakított ki bennünk.” Ez az új, hideg szél azonban, ami Szombathelyi szerint most fog beáramlani a Duna-medencébe, ugyan „sok mindent lefagyaszt” majd, „de másrészt sok gennygóc fog megszűnni, mely a nemzet életét, de különösen lelkierejét mérgezte meg”. Nagyon kemény gondolatok ezek attól a Szombathelyitől, aki a nemzetiszocializmustól és mindenfajta radikális politikai áramlattól távol tartotta magát, ugyanakkor kijelentései arról tanúskodnak, hogy szembesült a Horthy-korszak politikai–társadalmi visszasságaival, meg nem oldott problémáival, melyek közül két területre ő maga is nagyon érzékenyen reagált: a szociális helyzetre és a katonas, illetve pacifista szellem befolyására a magyar közgondolkodásban. Ezekre várt gyógyírt az új rendszertől, melyekre az addigi történelmi tapasztalatok alapján a német típusú államberendezkedés „hatóság” válaszokat adott. S még valamiben várt támogatást a németektől, a kialakult helyzet

¹⁰⁸ Tehát ekkor – március 21-én dél körül – dőlt el végelegesen, hogy Sztójay fog kormányt alakítani.

¹⁰⁹ Hóman Bálint (1885–1951) történetíró, egyetemi tanár, az MTA igazgató tagja, 1932–1942 között (rövid megszakításokkal) vallás- és közoktatásügyi miniszter.

¹¹⁰ Radocsay László (1878–1968) 1939 novembere és 1944 márciusa között igazságügyi miniszter, majd 1944 áprilisától az Országos Központi Hitelszövetkezet igazgatóságának elnöke.

¹¹¹ A tárgyalások végeredményben eredménytelenül zárultak, mert a kultusz- és az igazságügyi miniszteri poszt még mindig betöltetlen maradt.

¹¹² HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 24–25.

¹¹³ Hogy pontosan mit ért ezen a vezérkar főnöke, az nem derül ki egyértelműen a szövegből. Valószínűleg Szombathelyi is reménykedett abban, hogy a német megszállás és az általa ránk kényszerített rendszer ugyanolyan felemelkedést fog hozni az említett területeken, mint amelyeket hozott az 1930-as évek Németországának.

realitását tudomásul véve: a német megszállással a kérdés eldőlt, az ország sorsát a keleti hadszíntér eseményei fogják eldönteni, sorsközösségben a németekkel, ahogy 1918-ban.¹¹⁴

Ugyanakkor a fenti gondolatok mérlegét megvonva nem jelenthetjük ki, hogy Szombathelyi az eddigi, erők megőrzésére törekvő politikája helyett most már a mindenáron való kitartás és a németek mellett való feltétlen menetelés politikáját kívánta követni, s nem vált szélsőjobboldalivá sem. Kapcsolatot tartott fenn az ellenállással,¹¹⁵ és a németek mint megbízhatatlanra tekintettek, csak ideig-óráig volt rá szükségük, amíg a helyzet konszolidálódik katonai vonalon, ezután elmozdították pozíciójából. Szombathelyi fenti kijelentéseit vizsgálva inkább arról lehet szó, hogy a sokkhatás következtében, melyet a német megszállás és addigi katonapolitikájának kudarca okozott, kereste azokat a tényezőket, amelyeket pozitívnak ítéltetett a kialakult helyzetben, s a rá annyira jellemző tépelődés, önellentmondásba keveredés szülte a fent rögzített gondolatokat.

Ezután annak a kérdésnek a vizsgálatára tér rá, fegyveres ellenállást kellett volna-e kifejteni a németekkel szemben. Szombathelyi véleménye szerint ezzel az ellenállással a hősi-es elbukást kockáztattunk volna, mely erkölcsileg helyes, hiszen „csak az támadhat fel újból, aki a meghalás kockázatát magára vállalta”, de technikailag teljesen kivitelezhetetlen lett volna. Először is az ellenállásra vonatkozó parancsot a Németországban tartózkodó kormányzó és kísérete magától értetődően nem adhatta ki, s ilyen szándék kinyilvánítása esetén a hazatérésük is teljesen bizonytalanná vált volna. „Hitler nem hagyott kétséget aziránt, hogy ellenállás esetén szomszédaink bevonásával bennünket elintéztet volna, és természetesen a Kormányzó Úrral is másként bántak volna el.” A vezérkar főnökének megítélése szerint a németek rövid, pár napig tartó harcok után megtörték volna a honvédség ellenállását, s ezután azt lefegyverezték volna. Sor került volna a Volksbund felfegyverzésére, s egyúttal egy kiáltvány kibocsátásra is, mely a honvédségben korábban szolgálók közül önkéntesek jelentkezését hirdette volna ki. Erre a felhívásra biztosan sokan jelentkeztek is volna, ellenben akik nem, azok előbb-utóbb ellenállásra szánták volna el magukat, így partizánmozgalom, ezáltal pedig polgárháború bontakozott volna ki Magyarországon, melynek katasztrofális következményei lettek volna a nemzet szempontjából.¹¹⁶

A fenti negatív következmények mellett csak feltételezett, bizonytalan kimenetelű pozitív következményekkel járt volna a németekkel szembeni ellenállás. Szombathelyi Ferenc okoskodásnak bélyegzi azt a gondolatmenetet, mely szerint „a hősi elbukás után számíthatunk volna ellenségeink, de különösen az angolszászok szimpátiájára”. E kijelentés már csak azért is figyelmen kívül hagyható magyar szempontból, „mert hiszen a mi sorsunk elsősorban az oroszok elleni háború kimenetelétől függ, és ezenkívül Benessel,¹¹⁷ Titóval¹¹⁸ és talán a románokkal is versenyt futni már nem tudunk. Erről már lemaradtunk” – állapítja

¹¹⁴ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 25–27.

¹¹⁵ ÁBTL V-101594/1. Szemes István 1946. március 28-i vallomása.

¹¹⁶ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 27–28.

¹¹⁷ Edvard Beneš (1884–1948) Csehszlovákia köztársasági elnöke 1935 és 1938 között. A müncheni egyezmény hatására a Szovjetunióban látta a csehszlovák függetlenség fő biztosítékát, így a II. világháború alatt mint a csehszlovák emigráns kormány miniszterelnöke ennek megfelelő politikát folytatott. 1943-ban barátsági szerződést írt alá a Szovjetunióval.

¹¹⁸ Josip Broz Tito (1892–1980) 1937-től a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkára, 1941-től a németek elleni kommunista partizánmozgalom parancsnoka.

meg keserűen. Az ellenállás végeredménye tehát egy szétdarabolt, kivérett ország lett volna, mely „vérében fetrengve várta volna azt, hogy ki mit akar vele kezdeni”.¹¹⁹

Ezzel szemben az a tény, hogy nem került sor végzetes szakításra a németekkel, biztosította a magyar állami lét továbbélését és a szuverenitás bizonyos elemeit: a kormányzó a helyén maradhatott, és létezett önálló magyar kormány, még ha ezek működésükben korlátozva is voltak. Ezek pedig a két legfontosabb tényezőt biztosították, melyekkel elkerülhetőnek látszott egy katasztrofális, 1918–1919-hez hasonló összeomlás: a nemzet egységét és a magyar haderő fennmaradását, melyek egy későbbi lehetséges kibontakozásnak mindenképpen az alapját képezhették, „mert akinek ideje van, annak élete van”.¹²⁰ Hogy ezt a korlátozott szuverenitást mikor és milyen módon sikerül majd felhasználni, az a szerencsétől is függ. Egy azonban bizonyos a vezérkar főnöke szerint: ha meggondolatlan kalandba ugrottunk volna bele a németekkel szembeni ellenállással, akkor a szuverenitás fenti kellékei közül a legfontosabbal, azaz magyar haderővel, már bizonyosan nem rendelkezünk volna, mert a fegyvert kiütötték volna kezünkől.¹²¹ Ez a gondolatmenet biztosítása vezette tehát Szombathelyi vezérezredest a klessheimi tárgyalások során, majd hazatérve a megszállás első napjaiban, amikor az új magyar kormány megalakítása volt napirenden. A fenti tényezők miatt tartotta volna katasztrofálisnak a németekkel való szembefordulást.

Az új helyzetet mérlegelve Szombathelyi Ferenc természetesen tisztában volt azzal, hogy nem folytathatja a németekkel szemben az erők megőrzésének politikáját olyan mértékben, mint tette azt vezérkarfőnöki működésének korábbi időszakában. Azaz a németek felé teljesíteni kell, ami a jelen helyzetben a magyar haderő ütőképes részeinek mozgósítását jelentette. Szombathelyi vezérkarfőnöki működése hátralévő időszakának és a németek általi elmozdítása okainak elemzése külön tanulmány tárgyát képezheti, ezért lezárásként csak annyit rögzítenénk: Szombathelyi elmozdítására végül német nyomásra 1944 áprilisában került sor. A németek ekkor már elegendő információval rendelkeztek arra vonatkozóan, hogy Szombathelyi katonai vonalon – csakúgy, mint Kállay politikai tekintetben – kettős játékot űzött: látszólagos teljesítést a németek felé, közben az erőtényezők figyelembevételével a sajátosságosan magyar érdekekért küzdeni. Propagandisztikus okokból a Honvédségi Közlönyben 1944. április 19-i közleménye szerint a kormányzó hosszú szolgálati idejére hivatkozással, saját kérésére mentette fel. Nem sokkal később bujkálni kényszerült, s megkezdődött kálváriája, az egymást követő perek sorozata, többszöri elhurcolása, mely végül kivégzéséhez vezetett.

¹¹⁹ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 28–29.

¹²⁰ Szombathelyi fenti véleményével teljes mértékben megegyezően nyilatkozott Kállay az 1944. március 19-i koronatanácson: „Ma a lényeg nem a kormányon van, hanem a hadseregen és hogyan tudjuk a hadsereget átmenteni, hogy az be ne olvadjon a német hadseregbe. A magyar jövődő biztosítása a hadsereg. Nem szabad a hadsereg egységét megbontani.” MOL K 27 1944. március 19-i koronatanácsi jegyzőkönyv.

¹²¹ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 29.

JÓZSEF KALÓ

“The one, who has time, has life.” The role of Colonel-General Ferenc Szombathelyi in the German occupation of Hungary and the formation of the Sztójay government

The guiding principle of the military policy represented by Colonel-General Ferenc Szombathelyi, who had led the General Staff of the Hungarian army since the autumn of 1941, was the preservation of the Hungarian forces in order to avoid the tragedy of 1918-1920. However, the German occupation of Hungary radically changed the circumstances.

Focusing on the situation of the Chief of Staff of the Hungarian army and the political leadership, the paper describes the antecedents of the occupation, the available information and the hypotheses that were formed on the basis of these. It concentrates on the following main questions: given the situation in the Eastern Front is the German military leadership really willing to carry on with the occupation of the country or does it just use the forces lining up near the Hungarian borders for political blackmail? Is the Hungarian army capable of successfully opposing the German forces?

Looking for the answers to the questions, it discusses the invitation to the Klessheim negotiations, the dilemma of accepting or refusing the invitation, and describes the views members of the Hungarian political and military leadership had on the issue. The paper delineates the reasons why the invitation was accepted, shows the arguments for it, and the important role the Chief of Staff played in the process. Then it gives a detailed analysis of the Klessheim negotiations, focusing on the trap, the obvious blackmail devised by Hitler on the one hand, and the possible Hungarian responses on the other. What possible consequences would have followed from refusing the occupation, or what possibilities for revival did follow or could have followed from accepting the compromise of the occupation? Even in the description and detailed analysis of the negotiations, the main focus remains on the situation, the role and the goals of the Chief of Staff. The consequences of a refusal would have ruined, at a stroke, all the results that Colonel-General Ferenc Szombathelyi had achieved as Chief of Staff. It was this conviction that influenced his decision during the negotiations and the events to come, and he decided to follow the policy of siding with the Germans in order to maintain the possibility of a future (even anti-German) revival.

Using Ferenc Szombathelyi's previously unexploited handwritten notes, we can draw a more precise and detailed picture of the negotiations about the creation of the new Hungarian government, the role the Chief of Staff played in this as well as the relationship of the governor and his Chief of Staff. The paper ends with Colonel-General Szombathelyi's analysis of the events, also on the basis of his diary notes. In these, the Chief of Staff explains why he played a major role in the creation of the Sztójay government during the Klessheim negotiations, that is, as a soldier why he got involved in politics. He writes with unvarnished sincerity about his impressions, especially the brutal, hostile and disappointing behavior of the Germans, and the consequences to be drawn from this, which will certainly influence public opinion in Hungary. He describes why it was necessary to accept the compromise of occupation, what he believes to be the remaining foundations for a future revival, and what military and political consequences might ensue. After a detailed analysis of armed opposition, he concludes that under the given circumstances it would have been completely insupportable and would have led to catastrophic consequences. Drawing up a balance of his thoughts, we can claim that Ferenc Szombathelyi, while bearing in mind the pressure to favor the German side, wanted to carry on with the military policy he had followed since 1914, and he was hoping for a future revival, but his chances for realizing this were lost when he was removed from office by the Germans.

TÓTH GERGELY MÁTYÁS – ZSIGMOND GÁBOR

Két magyar gőzös elkobzása az orosz–japán háború idején

Az 1904–1905-ben lezajlott orosz–japán háborúnak számos aspektusa jól ismert a magyar olvasóközönség előtt. A téma nagyszámú külföldi – különösen katonai és diplomáciai szempontú – feldolgozása mellett a hazánkban született tanulmányok és elemzések száma sem csekély. A világszerte megdöbbenést, elemzést, értékelést kiváltó konfliktus az egész 20. századi történelemre hatást gyakorolt. A történetírás mégis mind a mai napig adós a magyar veszteségek bemutatásával. Az orosz–japán háború idején ugyanis a katonai célú szállításokban az egyik Fiumében bejegyzett tengerhajózási társaság is részt vett. Noha a kapitányok nem magyar származásúak voltak, sőt maga a cégvezetés és a legénység is többségében olasz vagy tengerparti lakos volt, a két hajó a magyar hajóregiszterben, a cég pedig a magyar gazdaságban, a magyar állam támogatásával, szubvenciójával volt jelen. A tulajdonos társaság két nagy méretű, elsőosztályú gőzhajója veszett el az események sodrában. A két hajó történetének alapos feldolgozása ez idáig még nem történt meg.

Tanulmányunkban ismertetjük a két gőzös útját, elfogásuk idejét, az elkobzás körülményeit, a bírósági viták anyagát. Ehhez elengedhetetlen röviden bemutatni a korabeli szereplők és körülményeket, például a hajóbérleti viszonyok rendszerét, a háborús feleket, a tulajdonos társaságot. Mivel vizsgálódásunk a két magyar gőzösre fókuszál, ezért a tömörségre és jobbra a vonatkozó információk lényegretörő, főleg hajózástörténeti szempontú felvázolására törekedtünk. Véleményünk szerint az események ilyenén bemutatása a két hajó történetének megértését, a konfliktus kronológiájába való elhelyezését könnyíti meg. A két gőzös elkobzása rendkívül összetett jogi problémává nőtte ki magát, melynek vizsgálata minden bizonnyal további következtetésekhez vezethet a zsákmányjog, tengeri, katonai jog szempontrendszerét illetően. Tanulmányunkban az esetleges további elemzések érdekében a Japánban fellelhető hadizsákmány-bírósági jegyzőkönyvek szinte forrásközlő részletességű közreadására törekedtünk.¹ Fontos megemlítenünk még, hogy a két hajó sorsát Kádár F. Iván kapitány a MAHART már megszűnt dolgozói lapjában, a Magyar Hajózás hasábjain tárgyalta először.² Ebben a rövid írásban egyes helyeken pontatlanságokat is fel lehet fedezni, és a források megjelölése is elmaradt. Mindezek ellenére a kapitány japán kollégáitól kapott értesüléseinek közzététele fontos kiindulópont volt a részletekbe menő kutatások megkezdéséhez. A budapesti, bécsi és fiumei levéltári anyag szűkszavú a hajótulajdonos

¹ A dolgozatban a japán tulajdonnevek átírásában a japán nyelv átírására vonatkozó és a magyar kiejtést alapul vevő, hivatalos hazai helyesírási útmutatásokat alkalmaztuk, a japán személynevek esetében pedig a családnév szerepel elől.

² Kádár F. Iván: Két magyar hajó története 1905-ből. Magyar Hajózás, internetes tartalom: www.mahart.hu letöltve: 2003. január 13.

társaság tekintetében. A gőzösök elvesztésével kapcsolatos konkrét iratanyagra végül a japán Waseda Egyetem központi könyvtárában sikerült rábukkanni. A két hajó elvesztése a fiumei magyar kereskedelmi tengerhajózás 1914 előtti legnagyobb, háború idején elszenvedett vesztesége volt, így a történetek hiteles közlése reményeink szerint tovább gazdagíthatja a magyar hadi történetírás ilyen vonatkozású kutatási eredményeit.

A szereplők

Japán

Japán évszázados elzárkózási politikája a 19. század második felében fellazult. Látva a szomszédos Kína vereségét az első ópiumháborúban (1839–1842),³ Japán számára egyre nyilvánvalóbbá válhatott, hogy addigi politikája – a jelentős, ugyanakkor hiábavalónak tűnő áldozatok ellenére – nem tartható fenn. 1853. július 8-án Matthew C. Perry⁴ sorhajókapitány „fekete hajói” váratlanul megjelentek az Edo-öbölben (ma: Tokiói-öböl). A SUSQUEHANNA és a MISSISSIPPI gőzfregatt és vontatmányaik, a SARATOGA és PLYMOUTH vitorlások kikötése mélyreható változásokat indított el a szigetországban, és a nagyhatalmak által már régóta hangoztatott követelések teljesítéséhez vezetett. Az amerikaiaknak régi sérelme volt, hogy a japánok a hajótöröttekkel nem bántak megfelelően, de természetesen ez csak az egyik tárgyalási alap volt. Az Egyesült Államok kedvezményeket és szelőlőállomásokat kívánt biztosítani magának. A Fillmore elnök levelét hozó Perry kapitány Okinavára érkeve a pozsonyi születésű Bettelheim Bernát tolmácsolásában kérte a kikötők megnyitását, a kereskedelmi kapcsolatok felvételét, s további kedvezményeket.⁵ Az USA-val kötött 1854-es kanagavai szerződés alapján az amerikai hajók előtt megnyitottak két kikötőt, Simodát és Hakodatét, ahol az amerikaiak szemet vehettek fel. A megállapodás a hajótöröttek sorsáról is rendelkezett, sőt Japánnak fogadnia kellett egy kinevezett amerikai konzult is. Ezt köve-

³ 1842-ben a HMS CORNWALLIS fedélzetén Nagy-Britannia és Kína aláírta az úgynevezett nankingi szerződést, melynek értelmében az angolok megkapták Hongkongot, és további négy kínai kikötőt kellett megnyitni a kereskedelmi forgalom számára. A szerződést francia–kínai és amerikai–kínai megállapodások követték. Diószegi István: *Klasszikus diplomácia – modern hatalmi politika*. Budapest, 1967. 126.

⁴ Matthew Perry (1794–1858) az Amerikai Egyesült Államok haditengerészetében csaknem ötven évet töltött el. Részt vett az 1812-ben kirobbant amerikai–brit háborúban, és úttörő szerepet játszott a modern, gőzenergiával hajtott hadiflotta megteremtésében. Lavery, Brian: *Hajók*. Prága, 2005. 198.

⁵ Bettelheim Bernát (1811–1871) Magyarországon és Morvaországban végezte iskoláit, majd orvosi diplomát szerzett Pádovában. A kolerát tanulmányozva beutazta a keleti Mediterráneumot. Zsidóságát elhagyva 1840-ben Londonban megkeresztelkedett, és később anglikán lelkészként a rjúkjúi tengerészeti misszió szolgálatában utazott a Távols-Keletre. Összesen 14 nyelven beszélt. A japán Biblia-fordításairól is ismert Bettelheim Perry kapitány személyi tolmácsa – és vélhetően kitérő információforrása is – volt Okinaván. Egyházi és világi röpiratai közül több is eljutott a Szacuma uradalom vezetőihez is, melyekből azok a legfrissebb nyugati tudományos és eszmei vívmányokat ismerhették meg. Bizonyára ez az ismeretanyag is az alapja lehetett annak, hogy a Szacuma uradalom később jelentős szerepet játszott a Meidzsi restaurációban. Bettelheim életrajzát ismerteti: Dandzsiró, Hattori: *Okinawa kiriszutokjosi*. Kiriszutosinbunsa, 1966. 66.; *Magyar írók élete és munkái*. 3. kötet. Szerk.: Gulyás Pál. Budapest, 1941. 34–35.

tően hasonló megállapodást voltak kénytelenek kötni a többi korabeli európai nagyhatalommal is.⁶

Megfelelő katonai erő híján Japán nem utasíthatta vissza a követeléseket, ám a változások több mint tíz évig tartó belső feszültséget és polgárháborút eredményeztek. 1868-ban Mucuhito császár nevével fémjelezve az ország szinte valamennyi területére – elsősorban a katonai és tengerészeti felzárkózásra – kiható ún. Meidzsi-reformok vették kezdetüket. Néhány gyenge hajóból és külföldről vásárolt elavult egységekből már 1869-ben létrehozták a Császári Japán Haditengerészetet.⁷ A korábban elzárkózó Japánban Tengerészeti Főiskolát (*Naval College*) nyitottak.⁸ A tisztképzés némi módosítással a brit rendszer másolata volt. Az első japán gőzös a kicsiny, 400 tonnás EMPEROR yacht volt, amelyet 1858-ban Lord Egin ajándékozott a sógunnak Viktória királynő nevében.⁹ A szigetország 1869-ben vásárolta meg első korszeri páncélos cirkálóját, a KOTETSU-t. A nyolcvanas években már több modern hadihajót is rendeltek nyugati gyárakból, elsősorban Nagy-Britanniából, ahol fiatal japán tisztek tanulmányozták a legeredményesebb tengeri nagyhatalom legújabb ismereteit. 1885-ben a Yusen Kisen Mitsubishi Kaisha és a Kyodo Un'yu Kaisha cég egybeolvasztásával létrehozták a tekintélyes kereskedelmi hajózási cég, a Nippon Yusen Kaisha alapját.¹⁰ 1901-ben szolgálatba állították az angol Vickers Sons and Maxim hajógyárban (Barrow-in-Furness) épített MIKASA sorhajót, ami pár évvel később Tógó admirális zászlóshajójaként Csuzimánál írt történelmet.¹¹

A látványos sikerek külpolitikai eredményekhez is vezettek: 1874-ben Tajvant, 1879-ben a Rjúkjú-szigeteket vonták japán ellenőrzés alá, majd a Korea kapcsán kialakult többéves konfliktus a kínai–japán háborúba (1894–1895) torkollott, amelyben már a modern japán flotta vonult fel.¹² Az ország tíz éven belül előbb Kína (1894–1895), majd Oroszország (1904–1905) ellen is győztesen került ki egy háborúból. Az egyenlőtlen szerződésekkel induló kényszerű nyitást Japán előnyösen használta ki, részben saját érdekszférájának növelésére.

1899-ben Nagy-Britannia már elismerte az ország egyenrangúságát, 1900-ban a kínai boxerlázadás leverésében pedig Japán már a nyugatiak oldalán vett részt. Ráadásul Japán itt jelentős erőket vetett be, például a Peking irányába megindított augusztus 4-i hadjárat intervencióinak mintegy egyharmada – 5400 fő – japán katona volt.¹³ Az 1902. évi an-

⁶ Az Osztrák–Magyar Monarchia 1869. október 18-án kötött kereskedelmi egyezményt Japánnal. Józsa Sándor: *Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia*. Budapest, 1966. 33.; *Corpus Iuris Hungarici* 1871:XXIX. tc.

⁷ Lavery: *Hajók*, 197.

⁸ Lavery: *Hajók*, 117.

⁹ Dyer, Henri: *Dai Nippon – The Britain of the East*. London, 1904. 116. Henry Dyer az *Imperial University of Tokyo* emeritus professzora volt, így elsőrendű forrásokkal rendelkezhetett.

¹⁰ A cég néhány évtizeden belül a legfontosabb nemzetközi hajózási társaságok közé emelkedett. Az első világháború előtt 78 gőzessel Kína, India, Ausztrália és Európa legnagyobb kikötőibe indított rendszeres járatokat. Szende Gyula: *A világkereskedem technikája – kézikönyv felsőbb kereskedelmi tanintézetek részére*. Budapest, 1913. 70.

¹¹ A hajó 1922-ig szolgált a japán hadiflotta kötelékében. Ma múzeumhajóként áll Jokoszuka kikötőjében. Urban, Eberhard: *Schiffe*. Köln, é. n., 129.

¹² 1894. szeptember 17-én a Jalu folyónál a modern japán hadiflotta fényes győzelmet aratott a kínai hajóhad felett. Lavery: *Hajók*, 223.

¹³ Szeptember közepén a Cseliben (ma: Hopej tartomány) állomásozott 62 ezer fős szövetséges hadseregben a legnagyobb kontingens a 20 ezres japán katonai csoport volt. Józsa: *Kína és az Osztrák – Magyar Monarchia*, 109–110.

gol–japán szövetségi szerződéssel az ország megjelent a formálódó hatalmi szövetségek rendszerében is.¹⁴ Mindez nem bizonyult mellékesnek az orosz–japán háború alakulásában és megítélésében sem. Japán a nyugati imperializmust másolva területi expanzióra és saját érdekszféra kialakítására törekedett, így el tudta kerülni Kína sorsát, miközben a 19. század végén felemelkedett új haditengerészetek közül – mint amilyen a német, az amerikai vagy akár az osztrák–magyar is – talán a legmeglepőbb eredményeket produkálta. Míg a kínai–japán konfliktusra még jobbára csak néhány katonai teoretikus figyelt oda, az orosz–japán háborúból már messzemenő következtetéseket lehetett levonni.¹⁵ Ez utóbbiban Japánt már felkészült, hirtelen megerősödött tengeri hatalomként látjuk a nemzetközi erőterben.

Oroszország és a háború

A Japán és Oroszország között évekig tartó feszült légkör vezetett el az 1904–1905. évi háborúhoz. A japán–kínai konfliktus idején és azt követően az orosz diplomácia elérte, hogy Port Arthurt (ma: Lüshun) 1898-tól huszonöt évre bérbe vették Kínától. A meleg tenger mentén elhelyezkedő kikötő nagy jelentőséggel bírt, mivel Vlagyivoszttokkal ellentétben itt nem kellett a hajózást több hónapra át a jég törésével kezdeni. Az oroszok hozzáláttak a Port Arthur közelében fekvő Dalnyij (ma: Talien) kereskedelmi kikötőjének fejlesztéséhez is, mivel komoly gazdasági érdekeket fedeztek fel a Kelet-Kínai Vasút és a Transzszibériai Vasút bővítésében. Az 1900. évi kínai boxerlázadás alatt, majd ezt követően az orosz katonai és diplomáciai mozgások további területi és gazdasági igényeket sejtettek. Jevgenyij Alekszejev tengernagy, II. Sándor törvénytelen fia létrehozta az orosz Csendes-óceáni flottát, és idővel a cár távol-keleti helytartója lett. Az érdekszférákért – különösen a Mandzsúria és Korea kapcsán – zajló viták folytán egyre feszültebbé vált a helyzet a térségben.¹⁶ A diplomáciai viszály odáig vezetett, hogy 1904. február 8–9. éjszakáján a japán haditengerészet egységei megelőző csapást mértek a Port Arthurban állomásozó orosz hajókra. Két orosz csatahajó és egy cirkáló süllyedt el. Másnap reggel Tógó¹⁷ admirális rövid ütközet után blokádot állított az orosz flottát. A hivatalos hadüzenetre csak február 10-én került sor.

Áprilisban az orosz távol-keleti flotta parancsnoka, Makarov tengernagy PETROPAV-LOSZK nevű zászlóshajójával japán aknára futott, és életét vesztette.¹⁸ Május elején a Jalu folyónál aratott japán szárazföldi győzelem után az oroszok elveszítették Dalnyij kereske-

¹⁴ Nagy-Britannia természetesen ellensúlyozni akarta az oroszok távol-keleti terjeszkedését. Farkas Ildikó: *Az elégedetlen győztes*. História, 26. évf. (2004) 6–7. sz. 47.

¹⁵ A háború elemzését Alfred T. Mahan is elvégezte, aki nagyhatású művei közül az 1911-ben megjelent *Naval Strategy* című munkájában kiemelten tesz említést három tengeri háborúról, melyekből az 1898. évi amerikai–spanyol kivételével kettő Japán konfliktusa volt: az 1894–1895. évi japán–kínai és az 1904–1905. évi japán–orosz háború. Mahan, Alfred T.: *Naval Strategy*. London, 1911. 383–431.

¹⁶ A háború előzményeiről, valamint a háború számos részletét illetően lásd bővebben: Kolonits Ferenc: *Az András-kereszt és a felkelő nap háborúja*. Hadtörténelmi Közlemények, 116. évf. (2003) 1. sz. 77–144.

¹⁷ Tógó Heihacsiró (1848–1934) a befolyásos és a hajózásban is érdekelt Szacuma uradalomban született. 1863-ban még samuráj páncélban jelen volt, amikor a britek Kagosimát ágyúzták meg, látásul egy brit állampolgár haláláért. 1871–1873 között a Temzén a brit WORCESTER iskolahajón szolgált. 1894-ben a kínai–japán háborúban ő adta le az első lövéseket. A következő évtől kezdve vezető szerepet játszott a japán tisztképzés reformjában. Lavery: *Hajók*, 273.

¹⁸ Bak József – Csonkaréti Károly – Lévy Gábor – Sárhidai Gyula: *Hadihajók – típuskönyv*. Budapest, 1984. 41.

delmi kikötőjét.¹⁹ Augusztus 10-én Vitgeff tengernagy 6 csatahajóból, 4 cirkálóból és 14 rombolóból álló flottája kitört Port Arthurból, és megütközött Tógó 4 csatahajójával, 10 cirkálójával, valamint 48 rombolójával és torpedónaszádjával. A sárga-tengeri csatában a nagy távolságból vezetett ágyútűz japán sikerrel zárult, és az orosz kitörés megghiúsult.²⁰ A támadásokra sem a szárazföldön (Liaojang, Mukden), sem a tengeren nem sikerült az oroszoknak sikeres választ adni. 1904. október 14-én Libavából (a mai lettországi Liepāja kikötőjéből) Rozsgyesztvenszkij tengernagy vezetésével erősítést küldtek a Távól-Keletre. A hajóraj élén 2 régi és 5 újonnan épített csatahajó állt. A hajók egy része a Szezei-csatornán át jutott el Keletre, míg a többség Európa és Ázsia megkerülésével technikai bravúrt hajtott létre, miközben nem csekély diplomáciai bonyodalmat okozott, amikor Dogger Bank-nél október 21–22-e éjszakáján japánnak vélt angol halászhajókra lőtt.²¹ Az oroszok, attól tartva, hogy a britek megtámadják őket a Földközi-tengeren, Afrika megkerülését választották, miközben a Szezen csak a kisebb és öregebb hajók haladtak át. Rozsgyesztvenszkij Madagaszkárnál értesült Port Arthur elestéről, de folytatta útját a Szeze felől érkező Nyebogatov vezette egységekkel megerősítve.²²

1905. május 27-én a Korea és Japán között húzódó Csuzima szorosban a Tógó vezette japán flotta komoly vereséget mért az orosz flottára. A kiválóan kiképzett legénységgel és gyors hajókkal rendelkező Tógó megakadályozta ellenfele északra való áttörését. Sikerült elsüllyeszteni a SUDOROV zászlóshajót, és Rozsgyesztvenszkij is megsebesült, így Nyebogatov altengernagy vette át a parancsnokságot. Másnap reggel még egy rövid ütközetre került sor, végül az oroszok a flotta oroszlánrészét, összesen mintegy 45 egységet veszítettek el. A hajók elsüllyedtek vagy japán kézre kerültek, néhány semleges kikötőbe menekült. A japánok ugyanakkor mindössze 3 torpedónaszádot és az orosz emberi veszteség 10%-át, körülbelül 600 tengerészt veszítettek.²³

A Baltikumból átvezényelt flotta útja logisztikai, technikai értelemben is óriási teljesítmény volt. Ekkora hajóhad esetében a szükséges utánpótlás megszervezése, a hadihajók felfűtésére szolgáló szén készletezése rendkívül fontos és nehéz feladat volt. A Távól-Kelet egyik legnagyobb hadi- és kereskedelmi kikötője, Vlagyivoszto birtokában Oroszországnak minden lehetősége adott volt egy kiváló logisztikai központ létrehozására. Az orosz hajók felfűtéséhez szükséges szén ideszállításával többek között a fiumei Orient Magyar Tengerhajózási Részvénytársaságot is megbízták. A társaság két gőzöse közel 8000 tonna szenet szállított el a Távól-Keletre, a hajókat azonban a célbaérkezés előtt japán hadihajók fogták el.

A fiumei Orient Magyar Tengerhajózási Részvénytársaság

Az Osztrák–Magyar Monarchia Japánhoz hasonlóan az új tengerészetek között foglalt helyet, noha az osztrák hadi- és kereskedelmi tengerészet korábban is létezett, és különösen is számon tartott intézmény volt – elsősorban a maga geográfiai környezetében.²⁴ A

¹⁹ Krausz Tamás – Szilágyi Ákos (szerk.): *Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történelmi kronológiája 1900–1991*. Budapest, 1992. 25.

²⁰ Lavery: *Hajók*, 270.

²¹ Krausz–Szilágyi: *Oroszország és a Szovjetunió*, 26.

²² Mitchell, Mairin: *The maritime history of Russia 848–1948*. London, 1949. 178–179.

²³ Lavery: *Hajók*, 272.

²⁴ Az osztrák, majd osztrák–magyar tengeri jelenlét nem járt együtt az orosz–japán konfliktushoz hasonló, nagyarányú, nyílt tengeri ütközetekkel (vitatható összehasonlítást ad, de megjegyezzük a lissai és az 1915. májusi otrantói csatát). A kereskedelmi hajózás emellett a Szezei-csatorna kiépí-

Monarchia születésével megerősödött Európa egyik tradicionális szárazföldi nagyhatalma, amely egyre erőteljesebben jelent meg a tengereken is, noha nem lett hagyományos értelemben vett tengeri hatalom.²⁵ A Monarchia tengeri kereskedelmi hajóállománya 1904-ban 290 gőzöst és 17 vitorlást számlált összesen 618 194 tonnatartalommal, melyből Magyarország 144 056 tonnatartalommal, 86 gőzössel és egy vitorlással vette ki részét.²⁶ Az újonnan alakult dualista állam tengeri jelenlétére és erejére jellemző volt, hogy míg a hadiflotta közös fenntartású intézmény volt (1889-től nevében is úgynevezett császári és királyi), addig a kereskedelmi tengerészetet közigazgatásilag szervesen elkülönítve kezelték.²⁷ Ilyen módon létezett önálló magyar kereskedelmi tengerészet, amely 1905-ben komoly veszteséget könyvelhetett el magának.

Fiume közjogi helyzetét az 1868:XXX. törvénycikk 66.§-a szabályozta, kikötőjének fejlesztéséről pedig 1871-ben alkotott törvényt a magyar országgyűlés.²⁸ A tengerészeti közigazgatás alapsejtje, a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság 1870. október 3-án jött létre, miután Ausztria és Magyarország megállapodott a kereskedelmi tengerészeti közigazgatás szétválasztásáról.²⁹ A közös lobogó használatáról az Ausztriával megkötött és az 1867:XVI. törvénycikkbe foglalt vám- és kereskedelmi szerződés rendelkezett.³⁰ A hetvenes években vasúti összeköttetést sikerült teremteni Magyarország belső területei és Fiume között. A kikötő forgalma már 1890-ben 177,4 millió koronát tett ki, a húsz évvel korábbinak mintegy hat és félszeresét.³¹ Miután az Osztrák–Magyar Lloyd magyar állami támogatása megszűnt – a források átcsoportosításával –, az Adria Magyar (Királyi) Tengerhajózási Rt. a legnagyobb magyar társasággá válhatott, miközben hozzáálltak a kisparti hajózás³² és a szabad-

téséig csak a Földközi-tengerre terjedt ki, ekkor még elsősorban csak az Osztrák Lloyd tevékenysége révén.

²⁵ A tengeri hatalom kérdéseire nézve csak utalunk Alfred Thayer Mahan munkáira, Szergej G. Gorskov jelentős munkájára (Az állam tengeri hatalma), valamint Nagy Miklós Mihály: *A tengeri hatalom geopolitikája*. In: Pap Norbert – Tóth József (szerk.): *Változó világ, átalakuló politikai feldrajz*. Pécs, 1999. 293–298. munkákra.

²⁶ Ugyanekkor Olaszország 375 gőzössel és 834 vitorlással (összesen 1 189 066 tonnatartalommal), Görögország 214 gőzössel és 176 vitorlással (398 383 tonnatartalom), Oroszország 661 gőzössel és 704 vitorlással (862 909 tonnatartalommal), Japán 691 gőzössel és 6 vitorlással (873 552 tonnatartalommal) rendelkezett. Németország összesen közel 2000 (3 564 798 tonnatartalommal), Nagy-Britannia a gyarmatok nélkül is több mint 9300 gőzössel és vitorlással járta a tengereket. Az adatokban a 100 tonnánál kisebb hajók nem szerepelnek. Az adatok azonosak a Magyar Királyi Tengerészeti Évkönyv (a továbbiakban: MTÉ) az 1905. évre. Fiume, 1906. 318. és Kemény Ödön: *A tengeri kereskedelem*. Fiume, 1906. 78. által közöltekkel.

²⁷ Bővebben: Zsigmond Gábor: *A fiumei magyar tengeri kereskedelmi gőzhajózás kialakulása*. In: KÚT, VI. évf. (2007) 1–2. sz. 60–61.

²⁸ *Corpus Iuris Hungarici* 1868:XXX. tc.; 1871:XIX. tc.

²⁹ Dubrović, Ervin (szerk.): *Riječka luka*. Rijeka, 2001. 344.

³⁰ A hajók eme sajátos lobogó alatt – a magyar trikolórt is hordozva – közlekedtek, ellenben a hadiflotta piros–fehér–piros lobogójával. A 1867:XVI. tc VI. paragrafus megfogalmazásában: „Mindkét fél kereskedelmi hajói egy és ugyanazon lobogót használnak, mely az eddigi jelvényekkel a magyar korona alatti országok színeit és czimerét egyesíti.” *Corpus Iuris Hungarici* 1867:XVI. tc.

³¹ MTÉ: 1891. 1. kötet 50.

³² A kisparthajózás, nagyparthajózás és a hosszújaratú hajózás fogalmait az 1879:XVI. törvénycikk az alábbiak szerint írta le: „6. § A kis parthajózás az adriai tengerre terjed, még pedig nyugat felé Santa Maria di Leuca hegyfokig, kelet felé Cap-Clarenzáig, ideértve a lepantói öblöt a joniai szigetekkel, valamint Zante kikötőjét és csatornáját, végre mindazon folyókra, melyek az említett vizekbe ömlenek 7. § A nagy parthajózás az adriai és a földközi tengerre terjed, ideértve Gibraltár szorosát is, melyen azonban túl menni nem szabad. Továbbá a fekete és az azovi tengerre, s Suez csatorná-

hajózás³³ állami támogatásához. Ekkor még csak egyetlen gőzhajóval, az ORIENT-tel folytattak szabadhajózási tevékenységet. A hajó tulajdonosai – a komoly tőkésnek számító Luigi Ossoinack és a vitorlástulajdonos Antonio F. Luppis kapitány – 1893-ban hozták létre az Orient Magyar Tengerhajózási Részvénytársaságot.³⁴ A cég szabadhajózásra vállalkozott, és az 1893:XXII. törvénycikk értelmében állami támogatást kapott. A társaság székhelye Fiume volt, elnökévé Luppis kapitányt nevezték ki, míg Luigi Ossoinack vezérigazgatóként, Luigi Cossulich lovag és Giuseppe Gorup igazgatóként alkották a cégvezetést. A megválasztott felügyelő bizottságba bekerült Enrico Bacchich, Carmine Deseppi, dr. Giovanni Randich és Faustino Weber. A társaság vezetésében tehát többségében helyi vállalkozókat találunk. Már az első éves tevékenység 77 878 Ft hasznot hozott.³⁵ Az ORIENT mellé megvásárolták az 1893-ban Nagy-Britanniában épült BURMA és SIAM teherhajókat. Ezek egyenként mintegy 3000 bruttóregisztertonnával rendelkeztek, méreteik csaknem pontosan megegyeztek egymással. Mindkét hajó közel száz méter hosszú és majdnem 13 méter széles gőzös volt. A 4630 tonna hordképességű BURMA 1893 júniusában állt szolgálatba, a 4680 tonna hordképességű SIAM pedig júliusban indult el először Giovanni Randich kapitány parancsnoksága alatt.³⁶ A hajótulajdonosi társulás az év május 17-én részvénytársasággá alakult egymillió forint alaptőkével, ami 2000 darab, egyenként 500 Ft-os részvényből tevődött össze. Az új társaság különösen a Távols-Keletre irányuló forgalomban kívánt részt venni, kihasználva, hogy az ezeken a vonalakon aktív trieszti Osztrák Lloyd nem különösebben vette figyelembe a fiumei magyar igényeket. Az Orient az 1896. évi ezredévi kiállításon már bemutatta tevékenységét a széles hazai közönség előtt is.³⁷ A társaság tevékenysége rendben folyt, két komolyabb balesetet leszámítva: 1902. február 15-én a JAVA fedélzetén, Townsende kikötőjében tűz ütött ki, és ugyanebben az évben március 7-én a SIAM gőzös Adelaide közelében megfeneklett.³⁸

Az Orient 1904-ben egy minden bizonnyal kedvezőnek ígérkező üzletet kötött egy londoni cégen keresztül az orosz kormánnyal jelentős mennyiségű szén Vlagyivosztkba szállítására. A cég vezetői még nem sejtették, hogy az üzlet fennállásuk legnagyobb veszteségéhez fog vezetni. A társaságnak ekkor hat hajója volt: BURMA, SIAM, KOBE, BORNEO, JAVA,

ra, a vörös tengerre, az Adenig terjedő partokra és mindazon folyókra, melyek az említett vizekbe ömlenek. 8. § A hosszújratú hajózás valamennyi tengerre és az azokból megjárható minden vizekre terjed ki. 9. § Kis- vagy nagy parthajózású hajóknak megengedhető, hogy a 6. és 7. §-ban megszabott határokon túl is üzhessék a parthajózást, számukra külön kijelölt partrészekre és az ott beömlő folyókra, a nélkül, hogy ezért minőségüket meg kellene változtatniok.”

³³ Alapvetően megkülönböztetjük a vonalhajózást, szabadhajózást, valamint a később kialakult speciális hajózást. A szabadhajózásban a hajók azokat a kikötőket keresik fel, azt az útvonalat járják, amelyre a legnagyobb fuvardíjat kapják.

³⁴ A Fiumében gyakori olasz elnevezéssel: *Società anonima ungherese di armamento marittimo Oriente*. Az 1891-ben Sunderlandben épített ORIENT gőzös tulajdonosai döntően fiumeiek voltak, de egy trieszti és egy párizsi lakos mellett egy keszthelyi is találunk, aki a kimutatásokban Rosenberg Luigi di Samuele néven szerepel. Lásd: MTÉ: 1893. 290.

³⁵ Castelli, N. – Gellner, E.: *Armatori liberi*. Trieste, 1991. 7. A vonatkozó részek Veperdi András ny.á. tengerészkapitány fordításában.

³⁶ A SIAM vízrebocsátása után rövid ideig RESOLVE néven egy newcastle-i cég, a Mc Intyre Bros. And Co. tulajdonában volt. Castelli–Gellner: *Armatori liberi*, 7.

³⁷ A társaság a BURMA, a SIAM és az ORIENT gőzösök makettjeit, a három hajó leírását és egy villamos fényzórót mutatott be a millenniumi kiállításon. Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás általános katalógusa. 10. csoport. Közlekedés. Hajózás. Tengerészet. X/3. Tengeri hajózás (Solymásy Endre) Kiállítási tárgyak jegyzéke. Budapest, 1896. 62.

³⁸ Castelli–Gellner: *Armatori liberi*, 7.

LUZON. A gőzösök 4600 és 7000 tonna közötti hordképességgel bírtak, valamennyit a távolkeleti kereskedelemre szánták. Az Orient ezzel a flottával a hajók tonnatartalmát nézve (15 010 tonna) a második legnagyobb társasága volt az akkori magyar tengerészetnek.³⁹ A cég két legkisebb hordképességű hajóját adta bérbe az orosz szénszállítás céljaira. Az orosz–japán háborúban az európai nagyhatalmak állásfoglalását követően az Osztrák–Magyar Monarchia február 17-én jelentette be semlegességét. Goluchowski külügyminiszter hivatalos – a magyar delegáció külügyi albizottságának ülésén elhangzott – álláspontja szerint a Monarchia egyenlően fog eljárni mind az orosz, mind a japán fél irányába, fegyvert és élelmiszert egyik félnek sem fog szállítani. Ugyanakkor Goluchowski az esetleges egyéb megrendelések teljesítését nem zárta ki.⁴⁰

A BURMA és a SIAM sorsa

A hajók útja

A flumei kikötőben regisztrált BURMA és SIAM gőzösök 1904. november 11-én Londonban az Orient és a londoni Mann George Co. között létrejött hajóbérleti szerződésben foglaltak alapján indultak útnak a szerződés megkötése után néhány nappal.⁴¹ A későbbi hadizsákmány-bírósági vizsgálati jegyzőkönyvek szerint Londonban a glasgow-i Saint Vincent negyed 127-es számon bejegyeztett, Grabovszky nevű kereskedőn keresztül jött létre a szerződés.⁴² Minden bizonnyal a megállapodás minél nehezebben követhető megkötése volt a cél.

Mindkét hajó Cardiffban körülbelül 4000-4000 tonnányi antracitot⁴³ vett fel. A *charter party*ban és a hajóraklevélben mindkét hajó esetében Hongkong, Sanghaj, illetve Csingtao⁴⁴ úticélokot jelölték meg. Itt máris megjegyezzük, hogy a *charter party*nak, avagy hajóbérlési szerződésnek nem volt jól körülírható, egységes, nemzetközileg elfogadott szabályozása, ami a hajók sorsát illetően sem mellékes tényező. Általánosnak tekinthető, hogy az ilyen szerződések esetében mindkét fél – nyilván kölcsönös érdekből – számos ponton kikötötte, hogy a vitára okot adható események orvoslására mely törvények, szabályok tekinthetők irányadónak. A felek a vitatható, kényes kérdések ügyében igyekeztek megállapodni, de ez a pontos szabályozás hiányában mindig kétes, többféleképpen értelmezhető maradhatott. Ráadásul a jelen esetben háborús környezetben kellett a hajóknak az utat teljesíteni. Ebből adódóan a hajóraklevélben a címzettet például „utasítástól függő”-ként jegyezték, de az útvonallal kapcsolatosan is számos olyan intézkedés történt, ami a hajó elfo-

³⁹ A legnagyobb magyar tengerhajózási társaság az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. ekkor 32 hosszújratú gőzössel és 41 578 tonnatartalommal rendelkezett. MTÉ: 1905. 290.

⁴⁰ Szerdahelyi István: *Az orosz–japán háború és a magyar politikai közvélemény*. In: Farkas Ildikó – Szerdahelyi István – Umemura Yuko – Wintermantel Péter (szerk.): *Tanulmányok a magyar–japán kapcsolatok történetéből*. Budapest, 2009. 50–51.

⁴¹ *Meidzsi szándzsúnáná hácsinen Szen eki Hokaku Sinkensi*. (Háborús hadizsákmány-bírósági vizsgálati jegyzőkönyvek. (a továbbiakban: *Jegyzőkönyvek*) Meidzsi 37–38. évében. Tokió, 483. Meidzsi 39. 6. hó, vagyis 1906. 6. hó. A jegyzőkönyveket a Legfelsőbb Hadizsákmány-bíróság Elszámoló Bizottsága adta ki.

⁴² *Jegyzőkönyvek*: 484., 520.

⁴³ Az antracit a legtökéletesebb minőségű kőszén. Majdnem tiszta szén, széntartalma 85–94% között van. A fekete és barna kőszénhez képest kevésbé füstöl, ám bányászata költségesebb, így maga a szén is drágább. Kiváló fűtőértéke miatt a gőzhajók üzemanyagaként is használták.

⁴⁴ Csingtao kikötőváros neve több alakban is ismert. Németül: Kiautschou; pinyin átírásban: Jiaozhou bay, angolul: Kiaochau; mai neve: Quingdao. A szövegben a mai magyar nevet használtuk.

gása után jogi problémákat vetett fel. Az Adria Rt. titkára, későbbi cégvezetője, Kemény Ödön 1906-ban írt kitűnő munkájában így írt a *charter party*ről: „A hajónak egészben vagy részben való bérlése esetén hajóbérlési szerződés (*charter party*) állítatik ki [...] A hajóbérlési szerződés lényegileg abban különbözik a darabárú, egyes áruküldemények elhajózására vonatkozó egyéb megállapodásoktól, hogy tárgya nem az elszállítandó áru, hanem a hajó, vagy annak egy része. A hajóbérlési szerződésnél, amelynek megkötését az általánostól eltérő, merőben különleges feltételek teszik szükségessé, elméletben alig állapíthatók meg azon pontok, amelyek az ilyen szerződésbe felveendőek. Az egyes országokban erre vonatkozólag fennálló törvények, hatósági rendeletek, a helyi szokások és a gyakorlat esetről-esetre változó körülményekre utalják a feleket.”⁴⁵ Létezett olyan bérleti forma is, ahol a hajót nem egy útra, hanem egy meghatározott időszakra bérelték ki (*time charter*), de nemzetközi formája ennek sem volt. A *charter party* teljesítéséért ugyanakkor mindenkor szavatolt maga a hajó, annak felszerelése, rakománya, valamint fuvardíja.⁴⁶ A bérleti szerződésben a hajótulajdonos ugyanis a szerződésben megnevezett hajót volt köteles rendelkezésre bocsátani, azt még a megnevezett hajóval mindenben azonos besorolású hajóval sem pótolhatta egykönnyen. A rakományt csak tengeri baleset vagy veszély esetén lehetett más hajónak átadni.

A BURMA – japán források szerint – a *charter party*ban és a hajóraklevélben Hongkong, Sanghaj, illetve Csingtao úticélokkal megjelölve, november 19-én hagyta el a cardiffi kikötőt.⁴⁷ Az út során a hajó kapitánya N. Valentin volt, mellette a hajó első tisztje az ugyancsak tapasztaltnak számító, évek óta az Orient társaság alkalmazásában álló Giuseppe Paicurich. A SIAM négy nappal később, november 23-án hajózott ki Cardiffból ugyanezen úticélokka.⁴⁸ A SIAM kapitánya S. Xigga volt, aki mellett elsőtisztként A. Stipanovich másodosztályú kapitány szolgált. Többhetes út után – egymástól pár nap eltéréssel – mindkét hajó befutott Hongkongba. A BURMA 1905. január 9-én érkezett meg a hongkongi kikötőbe, ahol további úti célként Csingtaót nevezték meg. A kiléptető dokumentum átvétele után azonban megkísérelte az átkelést a Hokkaidó északi és Szahalin déli partja között húzódó Soya-szoroson. A SIAM ugyanígy járt el.

A mintegy 40 km hosszú Soya-szorosban az úszó jég miatt veszélyesnek tűnhetett az út folytatása, így délebbre kellett fordulniuk, és a Hokkaidó és Honsú közötti Cugaru-szoroson keresztül próbáltak eljutni Vlagyivosztkba.⁴⁹ Kádár F. Iván kapitány szerint a kapitányoknak két választásuk lehetett: vagy áttörnek a két japán sziget között, vagy a Japán és Kína közötti vizeken folytatják útjukat.⁵⁰ Ez utóbbi legalább tíz napig tartott volna, amire valószínűleg nem voltak felkészülve, sem az élelem, sem a vízkészlet nem volt elegendő, ráadásul saját szénük is fogytán lehetett. Így a Cugaru-szoroson át vezető út kínálta az egyetlen gyors és reális – ám a japán felségvizek miatt kockázatosabb – lehetőséget Vlagyivosztkba. A szorost a japánok jól őrizték. A BURMA gőzöst 1905. január 25-én este 21.15 órakor

⁴⁵ Kemény Ödön: *A tengeri kereskedelem*. Fiume, 1906. 104.

⁴⁶ Kemény: *A tengeri kereskedelem*, 104.

⁴⁷ Jegyzőkönyvek, 484.

⁴⁸ Jegyzőkönyvek, 519.

⁴⁹ Kettősfenék híján az úszó jég okozta sérülés miatt a hajók könnyen elsüllyedhettek volna. Ráadásul nem konvojban haladtak, így egymás megsegítésére sem számíthattak.

⁵⁰ Kádár F. Iván: Két magyar hajó története 1905-ből. Magyar Hajózás, internetes tartalom: www.mahart.hu letöltve: 2003. 01.13.

fogta el a 30. sz. japán torpedóhajó.⁵¹ A SIAM gőzöst pár nappal később, január 31-én délután 16.45 órakor találta meg Hokkaidó előtt az ASAMA császári cirkáló.⁵² Az ASAMA részt vett a csemulpói, majd a csuzimai ütközetben is, de a háború egy részében Hokkaidó és a Kuril-szigetek partjainál, valamint a vlagyivosztoki kikötő blokádjánál osztották be járőr szolgálatra. A hivatalos hadijelentések gyűjteménye⁵³ pontosan megadja a hajók elfogásának helyét is. Ezek szerint a BURMA-t a Hokkaidó sziget délkeleti csücskénél fekvő Shiokubi-fok közelében (Shiokubi misaki), attól délkeletre körülbelül 10 tengeri mérföldre, a SIAM gőzöst az Erimo-foktól (Erimo-misaki) délnyugatra körülbelül 10 tengeri mérföldre, az előbbtől valamivel keletebbre fogták el.

A hajók elfogásáról a magyar sajtó is hírt adott – igaz, csak távirati stílusban: „London, január 27. (Magántávirat) A japániak által elkobzott Burma nevű magyar gőzös novemberben indult el szénnel megrakva Cardiffból Vladivosztokba. A Burma értékének negyedrésszéig volt biztosítva. Ez a hetedik elkobzott szénszállító hajó. Eddig 30 angol gőzös jutott el Vladivosztokba és 50 még uton van”⁵⁴ – írja a Magyarország című lap. Pár nappal később ugyanitt közlik: „A Reuter-ügynökség jelenti Tokióból: A Vladivosztokra szánt kardiffi szénnel megrakott Sziám nevű magyar gőzöst tegnap Hokkaido magasságában elfogták.”⁵⁵ A gőzösoket elkobozták, amire természetesen a tulajdonos Orient keresetet nyújtott be. A cég képviselője Akijama Genzó ügyvéd volt. A hadizsákmány-bíróság vizsgálatához a 30. sz. japán császári torpedóhajó helyettes parancsnoka Akijosi Sóicsi eskü alatt tett írásbeli nyilatkozata, valamint Valentin kapitánnyal és első tisztjével, Giuseppe Paicurichcsal folytatott kihallgatások jegyzőkönyvei, a hajóregiszter, a *charter party*, a hajóraklevél, a hajónapló és a hongkongi kiléptető dokumentumok szolgáltak. A SIAM ügyének kivizsgálásához az ASAMA japán császári cirkáló helyettes parancsnoka, Ogura Josiaki eskü alatt tett írásbeli nyilatkozata, valamint a SIAM gőzös hajókapitányával, Xiggával és első tisztjével, Stipanovichcsal folytatott kihallgatások jegyzőkönyvei, valamint a hajó iratai szolgáltak. Az elfogott hajók ügyét a Jokoszukai Legfelsőbb Hadizsákmány-bíróság vizsgálta.⁵⁶

A tárgyalások

A magyar sajtó az elkobzásról is beszámolt, igaz, február 11-én csupán ennyi jelent meg: „London, február 10. A Lloyd-társulatnak jelentik Nagasakiból, hogy a »SIAM« nevű magyar gőzöst szállítmányával együtt jogos kobozmánynak minősítették.”⁵⁷ Az újságok nem verték nagy dobra a nehezen nyomon követhető szerződéssel Oroszországnak szentet szállító két hajó sorsát. A hajók ráadásul az iratokban megnevezett útvonaltervek helyett látszólag titokban indultak el Vlagyivosztok felé. 1905. április 28-án (Meidzsi 38. 4. hó 28.) a Jokoszukai Legfelsőbb Hadizsákmány-bíróság a gőzösoket hadizsákmánynak minősítette. A döntés ellen az Orient fellebbezést nyújtott be. A cég képviseletében az elnökök, Luigi

⁵¹ *Nyicsiro Rikukájgun Kóhosú* (Japán–orosz hivatalos hadijelentések gyűjteménye) (a továbbiakban: Hadijelentések) 4. kötet. Tokió, 1905. 95.

⁵² *Nyicsiro Kájgunki* (A japán–orosz háború tengeri ütközeteinek története) Tokió, 1906. 237. „Háborúban szerzett hajók/Egyéb hajók” című függelékben. Érdekes, hogy ez a forrás a hajóregiszter besorolásánál Ausztriát jelöli meg tulajdonosként, de a Jegyzőkönyvek már helyesen osztrák–magyar gőzösről írnak.

⁵³ *Hadijelentések*, 120–122.

⁵⁴ Magyarország, 1905. január 28. 9. Az újságcikk-szövegeket eredeti helyesírásuk szerint közöljük.

⁵⁵ Magyarország, 1905. február 3. 6.

⁵⁶ Jegyzőkönyvek, 484., 519.

⁵⁷ Magyarország, 1905. február 11. 6.

Cossulich, illetve Cunradi jogi képviselőjük és ügyvédjük, Akijama Genzō által adták be papírjaikat.

Akijama több pontból álló érvelésével kérte az elkobzásról szóló határozat visszavonását. A cég jogi képviselője azzal érvelt, hogy a *charter party*-ban megjelölt rendeltetési helyeken kívül eső egyéb kikötők érintése a bérlő saját felelősségi körébe tartozik. Erről a tulajdonos értesítése nem követelhető meg. Mivel az ítélet a hajó hadi csempészárúnak minősített rakományát a hajótulajdonos tulajdonának tekintette, és ezért mindkettőt elkobozta, elsődlegesen azzal védekezett, hogy a hajó rakománya és a hajó tulajdonosa nem azonos, következésképpen a hadi csempészárúnak minősített rakománnyal együtt a hajó nem kobozható el. Az úticél elhallgatásának vádját cáfolva rámutatott arra, hogy Hongkongban a kiléptető dokumentumban Csingtao feltüntetése csupán egy kényelmes megoldás lehetett, ami adminisztráció könnyebbé tette a gőzösöknek.⁵⁸ Akijama elmondta, hogy bár a bíróság határozatában a hajó elkobzásának okaként a csalást, az adatok meghamisítását és a hadi csempészáru szállítását jelölte meg, véleménye szerint a csalást és a csempészést egyáltalán nem lehet bizonyítani. Kifejtette továbbá, hogy az elfogásból eredő állásidőből a hajó tulajdonosának szállítási díj és egyéb költségek tekintetében anyagi kára származott, amelyet meg kell téríteni. Hozzátette, amíg a hajótulajdonosok csalásban történő közrejátszása nem bizonyítható egyértelműen, addig a hajó nem is kobozható el. Szerinte a bíróságnak nincs elég bizonyítéka a szándékos megtévesztésre és az elfogás kikerülésének szándékára. Akijama azzal is védekezett, hogy a hajó tulajdonosa a hajót bérbe adta a rakomány tulajdonosának, így az Orient nem számíthatott arra, hogy az iratokban megnevezett úticélok kívül más rendeltetési hely is várható. A hajóbérleti szerződést az angol törvények szerint kötötték, amelyek szerint bérleti viszonyban a hajó felügyelete és birtokjoga ideiglenesen a bérlőre terhelődik. Eszerint a hajótulajdonos nem felelős a hajóbérleti szerződésben foglalt rendeltetési helyeken kívüli eseményekért. Akijama érvelése szerint, ha a hajó bérlője titokban a hajó kapitányának úticélként Vlagyivosztokot rendelte el, és a kapitány eszerint járt el, az nem jelenti azt, hogy abban a hajó tulajdonosa is közreműködött volna. Noha a hajó kapitánya a hajó tulajdonosának törvényes képviselője, amennyiben túllépi hatáskörét, és szabálytalanságot követ el, az nem róható fel a hajó tulajdonosának. A védekezés ötödik pontja arról szólt, hogy a hajó elindulásakor a kapitány a bérlő utasításának megfelelően Hongkongba érkezett, majd ellenkező utasítást kapott, hogy változtassa meg úticélját Vlagyivosztokra. A hajó elindulása pillanatában tehát nem volt még eldöntve, hogy Vlagyivosztok lesz a rendeltetési hely, csak a Hongkongba érkezés után jövő utasításban esett szó először az orosz kikötőről. Ez megmagyarázná a dokumentumokban található ellentmondásokat. A Hongkongból való kilépő dokumentumban szereplő Csingtao úticélt a bonyolult ügyintézés leegyszerűsítése érdekében tüntették fel, ami csupán egy, a hatóságok felé történő szabálytalan bevallásnak minősülhet. Ehhez tartozik még, hogy Hongkong elhagyása után a hajónaplóban viszont feltüntették Vlagyivosztokot, amiből látható, hogy nem akartak a császári hadihajók elől rejtőzködni. Akijama szerint a kiléptető dokumentum egyébként sem elsődleges fontosságú a hajó okmányai között, ahogy az az angol hadizsákmányolásról szóló szabályzat 177. és 194. paragrafusában is áll. A kiléptető iratokra hivatkozva nem volna szabad olyan horderejű ítéletet hozni, mint a hajó elkobzása. Végül megjegyezte, hogy a japán hadizsákmányolásról szóló törvényben a szén hadiárúnak minősül, ugyanakkor a Vlagyivosztokba mint kereskedelmi kikötőbe szállított szén katonai célú felhasználása nem igazolható.

⁵⁸ Jegyzőkönyvek, 484.

A Jokoszukai Hadizsákmány-bíróság államügyésze, Ucsida Sigenari válaszában – röviden összefoglalva – a következőket fejtette ki: A vlagyivosztoki úticél már a cardiffi kihajózás előtt biztos lehetett, azonban ennek ellenére a hajóbérelti szerződésben és a hajóraklevélben a semleges Hongkong, Shanghai, illetve Csingtao úticélokot jelölték meg. A Hongkongból való kihajózás után a kiléptető dokumentumon Csingtao szerepelt, ami nem egyszerű figyelmetlenség vagy a bonyolult ügyintézés elkerülése érdekében tett lépés volt, hanem a rendeltetési hely szándékos elhallgatását és az elfogás előli rejtőzködést célozta. Ucsida kitért arra, hogy Vlagyivosztok Oroszország jelentős hadikikötője, az orosz–japán háború óta az orosz erők bázisa, ahol a hagyományos kereskedelmet beszüntették. Az ő elfogásában a szállított finomszén egyértelműen katonai felhasználású, háborús tiltott árunak minősíthető. A hajók így csalással háborús csempészáru szállítását vállalták, ezért rakományukkal együtt elkobozhatók. Ucsida Sigenari nem tért ki részleteiben a hajótulajdonos szerepére, de vélelmezte, hogy a hajóbérelti szerződésben feltüntetett hamis úticélok megállapításáról a tulajdonosnak tudnia kellett. Akijama felvetésére reagálva ugyanakkor szóvá tette, hogy a csalásban a tulajdonos részvétele nem hat ki a végső ítéletre, vagyis a tulajdonos akár részt vett benne, akár nem, az nem változtat az ítéleten. Megjegyezte még, hogy a hajó irányváltoztatása és a Soya-szoroson megkísérelt átkelés annak bizonyítéka, hogy a hajók megpróbálták elkerülni az elfogást. Az Akijama által felvetett többi kérdés Ucsida államügyész szerint nem igényelt választ.⁵⁹

Egy másik jegyzőkönyv tanúsága szerint a felperes Orient kérelmében azzal is támadta a döntést, hogy semleges állam polgáraként hadviselő országok egyik kikötőjébe történő szállítás a semleges kereskedelem szabadsága alá esik. A fiumei cég álláspontja szerint a kereskedelmi kikötői státuszt birtokló Vlagyivosztokba szállított szenet ipari felhasználásra és nem katonai felhasználásra szánták. Bizonyíték hiányában azonban ezt nem fogadták el.⁶⁰ A vizsgálati jegyzőkönyv azt írja, hogy a hajó cardiffi szénrakományának vlagyivosztoki rendeltetése már a Cardiffból való kihajózáskor eldőlt. A *charter party*-ban és a hajóraklevélben semleges kikötők (Hongkong, Sanghaj, Csingtao) feltüntetése, majd a Hongkongból való kiléptetés során Csingtao megnevezése nem volt védhető, miközben a hajók a kikötő elhagyása után megfordultak, és a Soya-szoroson próbálták meg Vlagyivosztokba jutni. Mindez nyilván nem történhetett pusztán figyelmetlenségből. A japán vélemény szerint mindezek azt igazolták, hogy szándékosan elhallgatták a rendeltetési helyet, és próbálták elkerülni, hogy japán hajók észleljék és elfogják őket. Érdekes ugyanakkor, hogy a Hongkongból való kihajózás után a hajónaplóban Vlagyivosztokot szerepeltették. A japán fél értelmezése szerint ez is azt mutatta, hogy az addigi dokumentumokat megtévesztésül hamis adatokkal állították ki.⁶¹ Az esetet tovább bonyolította, hogy Vlagyivosztok egyszerre kereskedelmi és hadikikötő is volt, a szállított szenet pedig kereskedelmi, ipari felhasználásra alkalmas áruként törvényesen vihették Vlagyivosztokba. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy Vlagyivosztok nemcsak a Távol-Kelet egyik legfontosabb kikötője és az orosz flotta álmáshelye, de a japán–oros háború óta az orosz hadsereg egyik ellátó bázisa is volt. A hadianyagok készletezése komoly erőkkel folyt a kikötőben, miközben szinte teljesen beszüntették a szokásos kereskedelmi tevékenységet. Japán a szénszállítmányt katonai felhasználásra szánt háborús dugárunak tekintette, ellenkezőjére nem sikerült egyértelmű bizonyítékot találni.

⁵⁹ Jegyzőkönyvek, 488–494.

⁶⁰ Jegyzőkönyvek, 496.

⁶¹ Jegyzőkönyvek, 486.

Csak a BURMA rakománya 4106 tonna szén volt.⁶² A SIAM 4100 tonna szenet vitt.⁶³ Természetes tehát, hogy a Mann George Co. is keresetet nyújtott be. Míg a fiumei Orient első-sorban a hajó, a londoni cég a rakomány elkobzása ellen ágált.⁶⁴ A Mann George képviselői a BURMA esetében N. Valentin, a SIAM esetében Xigga kapitányok voltak, a fellebbezést Akijama Genzó ügyvéd nyújtotta be. Akijama a már ismertetett álláspontot fogalmazta meg, hivatkozva a semleges, kereskedelmi célú szállításra. Egyik fél sem tudta azonban egyértelműen bizonyítani, hogy a rakomány milyen felhasználási rendeltetéssel indult útnak. A legfelsőbb bíróság döntése szerint logikus feltételezés, hogy a háború idején katonai támaszpontként működő Vlagyivosztokba a szén a hadihajók felfűtésére érkeztetett volna. Ennek tényét a hajó iratainak zavara is alátámasztja.⁶⁵ A jegyzőkönyvek Meidzsi 38. év, 4. hó 28-án és Meidzsi 38. év. 8. hó 26-án, vagyis 1905. április 28-án és augusztus 6-án keletkeztek. Az ügy vizsgálata tehát több hónapig tartott.

Fentebb már jeleztük, hogy korabeli egységes, nemzetközi jogi álláspontok hiánya hossz- szas tárgyalásokra, vitákra, az ügyek elhúzódására adott módot. Bár a két hajó sorsa további jogi szempontú elemzést is megérdemelhet, röviden megjegyezzük, hogy definíciószerűen „a zsákmányjog szempontjából a hajórakományt hadi dugáruvá az a minősége teszi, hogy az ellenség számára szánták, és annak számára használható vagy hadicélokra alkalmas”.⁶⁶ Csupán a vonatkozó részleteket emelve ki a hadi dugáru (*konterband, contra bannum* = tilalmat megszegő) fogalmából, megjegyezzük, hogy a hadicélokra szánt javakra (például lőszer, fegyverek stb.) az abszolút *konterband* kifejezés ismert, míg az úgynevezett relatív *konterband* az, „amit civil és katonai célra egyaránt lehet használni, így az élelmiszer, takarmány, ruházat, üzemanyag stb”.⁶⁷ Vagyis a két hajó által szállított szén ez utóbbi kategóriába tartozik. Bár abszolút dugáru esetében az ellenséges kikötőbe tartó semleges hajó akár el is kobozható, a jelen esetben relatív dugárurol beszélhetünk, ám egy- szersmind vitatható érvelésekről és rendezetlen jogi környezetről.

A hajók későbbi sorsa

A jogi polémiákat követően végül mindkét hajót elkobozták. A Fiumében megjelent 1906. évi Magyar Királyi Tengerészeti Évkönyv kimutatásában csupán a következő bejegyzés szerepel a két hajó neve mellett: „A japánok által lefoglalva.”⁶⁸ Az Orient a megmaradt négy gőzösével – BORNEO, JAVA, LUZON, KOBE – folytatta tovább tevékenységét.⁶⁹

A BURMA ekkor már ESAN MARU néven járta a vizeket. A hajó új neve az elfogás helyére utalt. A Cugaru-szorosban található Esan-fok Hokkaidó déli kiszögellésének a neve, amelynek közelében a 30. sz. japán torpedóhajó a gőzösré rátalált. Az ESAN MARU anyakikötője 1913-ban Javara lett, a tulajdonos pedig a Sósó Jókó. 1920-ban visszakerült a kormány tulajdonába, tíz évvel később pedig újra Javara kikötővel, de Takahasi Rikicsi tulajdonában találjuk. A gőzös 1935-ben kapott újabb nevet, ekkor kínai tulajdonba került, és LEE SHUN-

⁶² Jegyzőkönyvek, 495.

⁶³ Jegyzőkönyvek, 532.

⁶⁴ Jegyzőkönyvek, 494–495., 498.

⁶⁵ Jegyzőkönyvek, 499–501.

⁶⁶ Kajtár István: *A tengeri zsákmányjogról*. Tudományos Dialóg Jogtörténeti Különszám Pécs, 2000. 9.

⁶⁷ Kajtár: *A tengeri zsákmányjogról*, 9.

⁶⁸ MTÉ: 1906. 301.

⁶⁹ MTÉ: 1906. 214.

ként szerepelt, a Lee Shun társaság hajójaként járta a vizeket.⁷⁰ Anyakikötője az a Tientsin lett, ahol az 1900. évi kínai boxerlábadást követően egykor osztrák–magyar *settlement*, vagyis kereskedelmi telep működött. Egyes adatok szerint a második világháború közepén japán rendeltetéssel közlekedett RIJUN GO néven, majd a háború utolsó évében (1945. január 17-én) tájfunkatásztrófát szenvedett.⁷¹ A hajót 1955-ben törölték a *Lloyd's Register of Shipping*ből.⁷²

A SIAM nem volt ilyen hosszú életű. A hajó ERIMO MARU néven került japán tulajdonba. Megjegyezzük, hogy a hajó neveként egyes helyeken szereplő KINSHOO név az ERIMO fok ideogrammainak másik lehetséges olvasata. Japánban vélhetően nem a KINSHOO olvasattal nevezték el a hajót, mivel az elfogás helyének neve is Erimo, így a hajó esetenként feltűnő KINSHOO elnevezése vagy KINSHOO-ról ERIMO-ra történő átkeresztelése minden bizonnyal ebből a tévedésből fakad. A gőzös Oszaka kikötővel, az „Osaka Shosen Kabushiki Gaisha” néven jegyzett társaság tulajdonában volt. 1920-ban a hajó újra európai regiszterbe került, ekkor spanyol lobogó alatt közlekedett IGNACIO névvel. Anyakikötője Bilbao volt. A hajót 1924-ben Spanyolországban bontották el.⁷³

Az Orient saját veszteségét a brit sunderlandi hajógyárból rendelt, 4600 bruttóregisztertonnás SIAM II. megvásárlásával kompenzálta. A gőzös 1906 januárjában állt szolgálatba.⁷⁴ A cég BURMA névvel csak 1912-ben állított forgalomba új hajót. A tekintélyes méretű, 7450 tonna hordképességű BURMA II. ugyanabban a gyárban épült, ahol az ekkor már ESAN MARU néven működő „társa”.⁷⁵ Az Orient az első világháború kitörésekor 6 hajóval rendelkezett (BORNEO, BURMA II., JAVA, KOBE, LUZON, SIAM II.).⁷⁶ A BURMA és a SIAM elfogása az orosz–japán háború időszakában a magyar kereskedelmi tengerészet legnagyobb, háború idején elszenvedett vesztesége volt 1914 előtt. Ezt a veszteséget az akkori második legnagyobb magyar tengerhajózási cég szenvedte el, amely hajóit csak jóval később tudta pótolni. Maguk a gőzösök évtizedekkel túléltek a fiúmei magyar tengerészet megszűnését és a Monarchia széthullását.

⁷⁰ Castelli–Gellner: *Armatori liberi*, 12–13.

⁷¹ Magyar hajóregiszter honlapja: www.hajoregiszter.hu Letöltve: 2009. november 7.

⁷² Castelli–Gellner: *Armatori liberi*, 13.

⁷³ Castelli–Gellner: *Armatori liberi*, 16. A kitűnő olasz munka is KINSHO MARU, majd YERIMO MARU olvasatot ad meg, mintha a hajót átvenezték volna, amikor a kormány átadta azt az említett oszakai cégnek. A hajó neveit itt természetesen nem a magyar átírás szabályai szerint adja meg.

⁷⁴ Castelli–Gellner: *Armatori liberi*, 7.

⁷⁵ MTÉ: 1913. LXII.

⁷⁶ MTÉ: 1915. 166.

Függelék

A SIAM adatai⁷⁷

Építés éve	1893
Építés helye:	Hebburn on Tyne (Nbr.)
Legnagyobb hossz:	98,88 m
Legnagyobb szélesség:	12,50 m
Tonnatartalom teljes és tiszta súly szerint: ⁷⁸	3160/1991
Hordképesség: ⁷⁹	4680 t
Lóerő:	220/1050
Menetsebesség:	10 csomó
Legénység:	22 fő

A Burma adatai⁸⁰

Építés éve	1893
Építés helye:	West-Hartlepool (Nbr.)
Legnagyobb hossz:	99,21 m
Legnagyobb szélesség:	12,60 m
Tonnatartalom teljes és tiszta súly szerint:	3071/1974
Hordképesség:	4630 t
Lóerő:	240/1200
Menetsebesség:	10 csomó
Legénység:	22 fő

⁷⁷ MTÉ: 1905. 246–247. adatai szerint

⁷⁸ A fogalmak tisztázására a már idézett Kemény Ödön – az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. titkáráként írt – 1906-ban Fiumében megjelent kitérő szakmunkáját idézzük: „Köbméter alapján történő számítás esetén a köbméternek 2,83-al való elosztása adja a tonnatartalmat. A hajó összes helyiségeinek felmérése és kiszámítása után nyert tonnatartalom a hajó bruttó tonnatartalma. A tiszta tonnatartalom azon hajóterület, amely a gépháznak, a kőszéntárnak és a személyzet részére szolgáló résznek a bruttó-tonnatartalomból való levonása után fennmarad.” Kemény: *A tengeri kereskedelem*, 93.

⁷⁹ „Hordképességnek (Tragfaehigkeit, dead weight) nevezik azon árumennyiség súlyát, amelyet a hajó tengerálló képességének veszélyeztetése nélkül elbir és amelylyel rendszeren hajózni képes. Ezen súly egysége a súlytonna. (Az osztrák–magyar monarchiában 1000 kg., Angliában 1016 kg.)” Kemény: *A tengeri kereskedelem*.

⁸⁰ MTÉ: 1905. 230–231. adatai szerint

GERGELY MÁTYÁS TÓTH – GÁBOR ZSIGMOND

*The seizure of two Hungarian steamships
during the Russo-Japanese War*

Prior to World War I, the only military losses of the Hungarian navy were two steamers called Burma and Siam seized by the Japanese war prize court. The story of these two ships has never been discussed in Hungarian historiography yet.

The ships belonged to the Orient Hungarian Maritime Transport Company founded in 1893. The company was founded by local entrepreneurs in the town of Fiume, which had been the part of Hungary again since 1870. Both steamships were built for long-distance transport of goods, and were plying primarily to Far Eastern ports. The ships were part of the independent Hungarian merchant marine, which was independent of Austria, and operated in the free shipping market, that is, their owner, Orient focused on the most profitable cargoes, as opposed to booked shipments according to timetable. On the basis of a lease contract with the English Mann George Co. signed in London on 11 November 1904, the ships transported coal to the Russian side during the Russo-Japanese War of 1904-1905. Both ships picked up about 4000 tons of good-quality coal that could be used by ships as well in Cardiff. In the lease contract as well as in the bill of lading the destinations indicated for both ships were Hong Kong, Shanghai and Qingdao. Burma left the port of Cardiff on 19 November, and Siam followed on 23 November. After the several-week-long journey, both ships sailed into Hong Kong within a few days of each other, but abandoning their planned route they set off for Japan. The ships wanted to get to Vladivostok through the Tsugaru Strait between Honshu and Hokkaido, but a Japanese torpedo ship (No. 30) guarding the strait captured Burma, then a few days later an Asama class cruiser caught Siam as well. On 28 April 1905, the Supreme Prize Court in Yokosuka declared the two steamers war prizes.

A long legal dispute followed, but in the end Burma was put to use as Esan Maru while Siam as Erimo Maru in Japan. While the story was only briefly discussed in the Hungarian press at the time, the Japanese sources made it possible to precisely reconstruct the events.

SZÉKELY MELINDA

Germán lovas testőrök római szolgálatban

1950-ben egy több mint két méter magasságú síremléket találtak Rómában, a Via Portuensis-en, két kilométerre a Porta Portesétől.¹ A rajta olvasható felirat: *Indus / Neronis Claudii / Caesaris Aug(usti) / corpor(is) custos / dec(uria) Secundi / natione Batavus / vix(it) ann(os) XXXVI h(ic) s(itus) e(st) / posuit / Eumenes frater / et heres eius ex collegio / Germanorum*. A felirat szövege magyarul: „Itt nyugszik Indus, Nero Claudius Caesar Augustus testőre, Secundus decuriájából, a batavus törzsből, élt 36 évet. Emlékére állíttatta fivére és örököse, Eumenes, a germánok collegiumának tagja.”

A síremlék állítója büszkén hangsúlyozza, hogy az elhunyt császári testőr a *batavus* törzs tagja volt, tehát germán származású, valamint a feliraton is megemlíti a *collegium Germanorum* létét.

A batavus testőr sírfelirata

Hogyan került a római császár közvetlen közelébe germán testőr? Mikor jött létre ez az alakulat, és mit tudunk a szervezetéről? A kérdések megválaszolása igen nehéz, mivel az ókori irodalmi forrásokban csak elszórtan találunk utalásokat a témáról, és a sírfeliratok is igen szűkszavúak, kevés információt nyújtanak. A germán testőrség kialakulásáról és szervezetéről magyar nyelvű közlemény eddig nem jelent meg. Az irodalmi források és a fel-

¹ A feliratot az *Année Épigraphique* közölte (AE 1952, 148). Lásd még: 145, 146, 147, 149-es számú feliratok.

iratok elemzése, valamint a domborművek ábrázolásainak tanulmányozása mellett első-sorban R. I. Frank, H. Bellen és M. P. Speidel munkáira tudunk támaszkodni.

Caesar

A Kr. e. 1. században, a Római Birodalom polgárháborúktól sújtott, válságos időszakában elterjedt, hogy a római előkelők és hadvezérek személyes és hűséges testőrséget hozzanak létre legmegbízhatóbb rabszolgáikból vagy idegenekből. A római vezetők – a hellenisztikus dinasztiák uralkodóihoz hasonlóan – különösen megbíztak az idegen származású testőrökben, akik semmiféle helyi kapcsolattal nem rendelkeztek. C. Iulius Caesar először hispaniai testőrséget állított maga köré.² A gall háború kezdetén, Kr. e. 58-ban azonban megismerkedett a germánokkal: megfutamította a *suebus*okat, és szövetségeseiket szerzett az *ubi*us törzsből, akik segítettek legyőzni a maradék *suebus* sereget. A magastermetű, kiemelkedő fizikumú, bátor harcosok nyilvánvalóan nagy hatást tettek a hadvezérré. A következő évben, amikor a Rajnától keletre élő germán törzsek követői felkeresték Caesart, és felajánlották szolgálataikat, a hadvezér valószínűleg lovasokat kért tőlük.³

Kr. e. 52 telén a frissen leigázott gallok Vercingetorix vezetésével felkelést robbantottak ki Caesar ellen. Az eseményekről Caesar *De bello Gallico* című művében számol be (7, 13). Nem sokkal azután, hogy összegyűjtötte *legióit*, a gallok lovas előhada lecsapott a római seregére Noviodunum mellett.⁴ Caesar csatasorba állította reguláris lovasságát, majd a gallok ellen küldte őket. Az ellenség rendkívül heves támadását látva a római katonák már-már a megadásra gondolkoztak, amikor Caesar a kritikus pillanatban – zseniális taktikai érzékét felhasználva – bevetette a csatamező mögött várakozó mintegy 400 fő számláló germán lovasságát. Az ő rohamuknak a gallok nem tudtak ellenállni, megfutamodtak, és súlyos veszteségekkel vonultak vissza.

Caesar leírásában a germán lovasokat egyértelműen a kíséretként jelölte meg, tehát nem reguláris katonák voltak (BG 7, 13, 1): *Germanos equites [...] ab initio habere secum instituerat*.⁵ Speidel szerint a Noviodunum városáért zajlott csatánál kezdődött a birodalom germán lovasságának története.⁶ Elnevezésük változott az idők során, de leggyakrabban *Germani* (germánok) vagy *corporis custodes* (testőrök) névvel illették őket.⁷

Caesar mellett testőrnek lenni nem volt könnyű feladat. Katonáitól állandó készséget követelt, folyamatosan, nappal és éjjel, mindenféle időjárási viszonyok közepette is. A hadvezér maga fáradhatatlanul lovagolt, Hispaniába például huszonöt nap alatt jutott el, naponta átlagosan 90 km-t megtéve, ha szükséges volt, folyókat úsztatott át lovával; testőrségének ugyanezt kellett teljesítenie mellette.⁸

Caesar példamutatással, pénzzel és ígéretekkel biztatta testőreit (*auctoritate, pretio et pollicitationibus*).⁹ Az ígéretek minden bizonnyal pénzbeli juttatások voltak a háború befe-

² Bellen, H.: *Die Germanische Leibwache der römischen Kaiser des julisch-claudischen Hauses*. Mainz, 1981. 14.

³ Speidel, M. P.: *Riding for Caesar: The Roman Emperors' Horse Guards*. Cambridge, 1994. 13.

⁴ Ma Neung sur Beuvron (Franciaország).

⁵ „A germán lovasokat [...] a hadjárat elejétől fogva állandóan maga mellett tartotta.” (Caesar művében E/3. személyben beszél magáról).

⁶ Speidel: *Riding for Caesar*, 12.

⁷ Frank, R. I.: *Scholae Palatinae: The Palace Guards of the Later Roman Empire*. American Academy in Rome, 1969. 24.

⁸ Gelzer, M.: *Caesar*. Wiesbaden, 1960. 273.

⁹ Speidel: *Riding for Caesar*, 14.

jeztével, ez biztosította együttműködésüket az uralkodóval. A lovasok jó szolgálatot tettek a hadvezér mellett, és kitűnő harctéri egységnek is bizonyultak, ami igen komoly kiképzést feltételez. A germán testőröknek ismerniük kellett a római taktikát, hogy együtt harcolhassanak a római lovassággal, de jártasnak kellett lenniük a germán taktikában is. A germán harcmódor megkövetelte a folyók átúszásának ismeretét lovakkal, formációban, teljes menetfelszerelésben, míg a római taktika nagy hangsúlyt fektetett a bonyolult hadmozdulatokra támadás közben.¹⁰

A forrásokból tudjuk, hogy amikor Kr. e. 49-ben Caesar Hispaniába vezetett hadjáratot, 900 lovas tartott vele, akik között gallok és germánok is voltak (BC 1, 41). Kr. e. 48-ban a pharsalusi csata után, amelyet szintén az utolsó pillanatban bevetett lovassággal nyert meg, a testőrségből 800 lovas vitt magával Egyiptomba (BC 3, 106). Alexandria ostrománál a germán lovasok szétszóródva a Nílusba gázoltak, hogy átkelési lehetőséget keressenek a legiók számára. Caesar germánjai a Nílusnál minden bizonnyal *batavusok* voltak.¹¹

„*Virtute praecipui Batavi*”¹²

A *batavusokkal* a rómaiak igen korán kapcsolatba kerültek. Caesar *De bello Gallico* című művében már említi az *insula Batavorum* nevű lakhelyüket, vagyis a Rajna torkolatában elterülő szigetet, amelyet a Rhenus (Rajna) Vacalus nevű ága és a Mosa (Maas) határolt (BG 4, 10). Tacitus *Historiae* című művében megerősíti: „A *batavusok* [...] a galliai part legszélső, lakatlan tájkát és a mellette elterülő szigetet szállták meg, melyet elől az Oceanus-tenger, hátul és oldalt a Rhenus folyó vize mos” (*Hist.* 4, 12).¹³ Lakóhelyük speciális helyzete valószínűleg hozzájárult, hogy a törzs tagjai rendszeresen gyakorolták lovaikkal a folyón való átkelést teljes menetfelszerelésben. Tacitus leírja a 69-es *batavus* felkelés kapcsán, hogy a törzs otthon is rendelkezett válogatott lovassággal, amely különösképpen az úszást tanulta meg: fegyvereiket és lovukat megtartva rendezett kötelekben tudtak átkelni a Rajnán (*Hist.* 4, 12, 17).¹⁴ Különleges tudásuk és a germánoknál szokásos magas, erős természetük már Caesar figyelmét is felkeltette, valószínűleg közülük választotta lovas testőrségét. A törzssel szövetséges viszonyt alakítottak ki a rómaiak, kedvező adottságuk miatt katonáskodással kellett adózniuk, más terhektől, hozzájárulásoktól mentesek voltak, adóbérlő nem sanyargatta őket (Tac. *Germ.* 29; Tac. *Hist.* 4, 12). A *batavusok* soraiból a rómaiak gyalogos és lovas segédcsoportokat is toboroztak.¹⁵

¹⁰ Speidel: *Riding for Caesar*, 26–27.

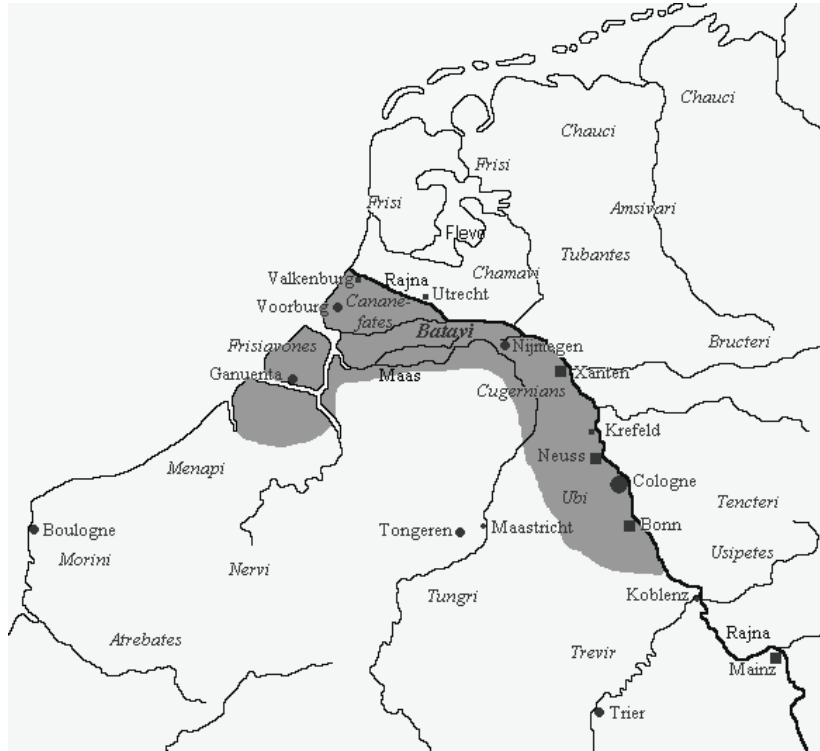
¹¹ Speidel: *Riding for Caesar*, 13.

¹² „Vitézségben legkiválóbb *batavusok*” (Tac. *Germ.* 29, 1)

¹³ Ford.: Borzsák István. Lásd ehhez: Schmidt, L.: *Die Westgermanen. Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung*. München, 1970. 2. 367. Vö.: Plin. *Nat. Hist.* 4, 101.

¹⁴ Nem volt azonban mindig sikeres az átkelés, Tacitus jegyzi meg azt is, hogy Gemanicus hadjárata alatt, Kr. u. 16-ban az Amisia (Ems) folyón való átkelésnél a *batavusok* beleugráltak a vízbe, fitogtatták ügyességüket, de az ár miatt megzavarodtak, és néhányan a folyóba is fulladtak (*Ann.* 2, 8).

¹⁵ Lásd ehhez: Willems, W. J. H.: *Romans and the Batavians. A regional study in the Dutch eastern river area*. Amersfoort, 1986.; Strobel, K.: *Anmerkungen zur Geschichte der Bataverkohorten in der hohen Kaiserzeit*. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 70. Bd. (1987) 271–292.; Roymans, N.: *Ethnic Identity and Imperial Power: the Batavians in the Early Roman Empire*. Amsterdam, 2004.

Germania Inferior és a batavusok területe

Caligula idejében (37–41) a germán lovas testőrség központi szerephez jutott, a császár nagy ajándékokat juttatott számukra.¹⁶ A lovas testőrök síremlékein megmutatkozik az újkéletű gazdagság: a Tiberisen túl feltárt két germán temetőben hatalmas mészkölapokat állítottak, amelyeken büszkén hirdetik a császári jelzót a testőrség nevében (*Augusti corporis custodes*), valamint *batavus* származásukat (*natione Batavus* – CIL VI 8802 = ILS 1729; CIL VI 8803, 8804, 8806, 8807).¹⁷

A források alapján tudjuk, hogy a törzs tagjai közül egy lovas testőr Pannoniában Hadrianus császár jelenlétében (118-ban) teljes fegyverzetben átúsztatott az örvénylő Dunán. Cassius Dio, *Pannonia Inferior* helytartója beszámol az eseményről (69, 9, 16), egy aquincumi sírfelirat pedig megőrzött egy 11 hexameteres sorból álló epigrammát, amelyben a bátor szívű *batavus* büszkélkedik a Duna átúszásával Hadrianus császár jelenlétében (CIL III 3676 = ILS 2558).¹⁸

¹⁶ Speidel: *Riding for Caesar*, 25–26.

¹⁷ Lásd még: Speidel, M.: *Germanen in der kaiserlichen Leibwache zu Rom*. In: *Germani in Italia*. Hrsg. von P. Scardigli Rome, 1994. 151–157.

¹⁸ Magyarul: *Archeológiai Értesítő*, 10. évf. (1876) 315–316. (Ponori Thewrewk E. fordításában). Újabb fordítása: Grüll T.: *Az utolsó birodalom*. Budapest, 2007. 77. Lásd még: Speidel, M. P.: *Swimming the Danube under Hadrian's Eyes*. *Ancient Society*, vol. 22 (1991) 277–282. Speidel leírja, hogy néhány kézirat még a lovas nevet is megőrizte: Soranus.

Octavianus Augustus¹⁹

A lovas testőrség megalapítójának tehát C. Iulius Caesart tekinthetjük. A Rajna-menti germán törzsekből toborozta a testőröket, majd belovagolta velük az egész birodalmat, így harcedzett, ütőképes egységgé kovácsolta őket. A germánok fáradhatatlansága és harci morálja, valamint már-már fanatikus hűsége az új rendszer egyik alapkövévé vált.

Caesar halálát követően (Kr. e. 44) a germán lovas testőrség adoptált fiára, Octavianusra szállt, aki megtartotta a lovasokat személyes védelmére, *Germani corporis custodes*nek nevezve őket. A testőrség felett Marcus Antonius, a caesari haderők másik parancsnoka is rendelkezhetett a philippi csatában Kr. e. 42-ben. Ezt követően a testőrség egy részét Keletre vitte. Tudunk arról, hogy kedvesét, Kleopátrát egy 400 fős gall testőrség védte, amely halálát követően Octavianus kezébe került, aki valószínűleg továbbajándékozta Herodes királynak (Ios. *BI* 1, 20, 3 (402)). A gallokkal együtt minden bizonnyal germánok is érkeztek Herodeshez, mivel a halálát követő szertartáson gallok, thrákok és germánok is jelen voltak.²⁰

Appianos, 2. századi görög történetíró a Kr. e. 36-os év eseményeivel kapcsolatban tesz említést a germánokról Octavianus Sextus Pompeiusszal vívott csatája kapcsán (*BC* 5, 117). A szerző egy zivataros, sötét éjszakát ír le a Mykonion hegy közelében, ahol Octavianus seeregével eltévesztette az utat, és megállásra kényszerült. Sátraik nem voltak, így a heves záporosó miatt Octavianus néhány fegyverhordozója egy galliai pajzsot tartott a feje fölé. Appianos a pajzsot tartó kísérők mellett további germán katonákat is említ, akik a közelében tartózkodtak. A történetíró tehát kétféle elnevezést használ, a fegyverhordozó kísérők mellett külön említi a germánokat, így lehetséges, hogy a kelta pajzsot a *manus Calagurritanorum* tagjai tartották.²¹ Mivel azonban a germán testőrség tagjai, a *manus Germanorum* ugyancsak az ibériaiak által használt pajzsral rendelkeztek, lehetséges, hogy Appianos szinonimaként használta a különböző kifejezéseket, és Octavianus közvetlen közelében germán testőrök tartózkodtak.

Bellen feltételezi, hogy a Róma és a *batavusok* között létrejött szerződés még a Sextus Pompeius elleni háborút megelőzően, Agrippa első galliai tartózkodása alatt keletkezett Kr. e. 39–37 között.²²

Augustus hosszú uralkodása alatt germánokból válogatta a magántestőrségét, amelyben a lovasok mellett gyalogosok is teljesítettek szolgálatot. Ettől az alakulattól függetlenül létezett a *praetorianus* gárda, amely kilenc *cohors*ből állt. A gárda vezetője a *praefectus praetorio* volt, aki a császár különösen megbízható katonái közül került ki. A testőrök kiemelt fizetést kaptak, különböző kedvezmények jártak nekik, és rendkívüli jutalomban is részesültek.

A testőrség megalakulásával kapcsolatos első hivatkozások egyike Suetoniustól származik, aki a haderő legiói és segédcapatai mellett említi meg őket. Suetonius szerint a *cohortes praetoriae*t Augustus alapította nem sokkal azután, hogy a *manus Calagurritanorum* és a *manus Germanorum* – vagyis a calagurrisiak és a germánok csapatait – elbocsá-

¹⁹ Octavianus az Augustus nevet Kr. e. 27 januárjától viselte.

²⁰ Bellen nem foglal állást abban a kérdésben, hogy a Herodes halotti kíséretében részt vevő germánok az Octavianustól származó gall alakulatokhoz tartoztak volna, mivel épp olyan valószínűséggel Antonius emberei is lehettek (Bellen: *Die Germanische Leibwache*, 14).

²¹ Bellen: *Die Germanische Leibwache*, 15. A *manus Calagurritanorum* Calagurris hispaniai városról kapták a nevüket (ma Calahorra).

²² Bellen: *Die Germanische Leibwache*, 100.

totta Antonius legyőzésekor, illetve Kr. u. 9-ben, Varus Teutoburgi-erdőben elszenvedett veresége után.²³

A Suetonius-hely értelmezése ugyan vitatott, de valószínűleg a hispaniai egység feloszlása történt, Kr. e. 31/30-ban, Antonius legyőzése után. A calagurriaiak ugyan megbízhatónak bizonyultak, de Octaviusnak elsőosztályú lovasokra volt szüksége maga körül. Bellen véleménye szerint az általuk ellátott szolgálatot minden bizonnyal a *manus Germanorum* vitte tovább.²⁴ A germán testőrség hűségesen és megbízhatóan szolgálta a *princeps*et a következő évtizedekben.

Kr. u. 9 őszén azonban váratlanul hatalmas felkelés bontakozott ki Germaniában Arminius, *cheruscus* törzsfő vezetésével.²⁵ Arminius már hosszú évek óta római szolgálatban állt, így különösen megröszélt, hogy több germán törzset fellázítva csapdába csalta a római helytartó, Varus legióit. A három-négy napos mézárásban a római sereg több mint húszezer tagja odaveszett. A hatalmas vereség hírére Augustus elvesztette bizalmát a germánokban, elbocsátotta személyes testőrségét, és távoli szigetekre száműzte őket (Cass. Dio 56, 23, 4).

A következő években a források ugyan nem említik a testőrség újjászervezését, de Kr. u. 14-ben, az Augustus halála után kitört pannoniai legiós lázadást már ismét germán testőrök segítségével verte le Tiberius, az új császár.²⁶ Tiberiusnak a 10–12 között vezetett germaniai hadjáratában adódott lehetősége, hogy a *batavusokból* és *ubiusokból* pótolja az emberhiányt a seregében, mivel mindkét törzs lojális maradt hozzá. A legjobbabból alakíthatta újra a testőrségét.

A testőrök kiválasztása

A császárok magántestőreiket az *auxiliaris* lovasokból válogatták. Kezdetben a törzsi lovaságból, majd később a segédcsapatok hivatásos lovasai közül választották a legügyesebb, tapasztalt és szemre is tetszetős lovasokat.²⁷ A hadijátékok, bemutatók, gyakorlatok kitűnő alkalmat nyújtottak a császárnak vagy a helytartónak a legmegfelelőbb lovasok személyes kiválasztására. Bátorság, erő és ügyesség a csatában, ezek voltak a testőrválasztás fő kritériumai. Sokat számított a tapasztalat is, a sírfeliratok alapján három–hét évi lovas katonai szolgálat után léphetett valaki a testőrség tagjai közé.²⁸ Mivel a lovas katonák besorozása tízenhét–húsz éves koruk között történt, a szolgálatuk pedig 21–25 évig tartott, így a lovas testőrök nagyjából 23-tól 43 éves korukig szolgáltak Rómában.²⁹ A jó külső megjelenés elengedhetetlen volt a testőrségbe lépéshez. Követelmény volt a magas termet, a testőröknek a római férfiak átlagmagasságánál 8–10 cm-rel is magasabbnak kellett lenniük. Körülbelül

²³ Suet. Aug. 49, 1: *Ex militaribus copiis legiones et auxilia provinciatim distribuit, classem Miseni et alteram Ravennae ad tutelam Superi et Inferi maris conlocavit, ceterum numerum partim in urbis partim in sui custodiam adlegit dimissa Calagurritanorum manu, quam usque ad devictum Antonium, item Germanorum, quam usque ad cladem Varianam inter armigeros circa se habuerat.*

²⁴ Vö.: Bellen: *Die Germanische Leibwache*, 13–21.

²⁵ Lásd ehhez: Székely Melinda: *Calamitas atrocissima* (Teutoburgi-erdő, Kr. u. 9). *Aetas*, 16. évf. (2001) 2. sz. 5–14.

²⁶ Tac. Ann. 1, 24.

²⁷ Speidel: *Riding for Caesar*, 77.

²⁸ Vö. Bellen: *Die Germanische Leibwache*, 105–120.

²⁹ Speidel: *Riding for Caesar*, 87–89.

178–180 cm volt az elvárt testmagasság.³⁰ Ha valakit magas, jóképű testőrök őriztek, az nagyban emelte az illető státuszát és pompáját. Nero például azzal tüntette ki anyját, hogy egy csapat lovas őrt ajándékozott számára.³¹

Amikor egy lovas belépett a testőrségbe, felvett egy görög vagy római nevet. A zűrzavar elkerülése érdekében a tisztok gondoskodtak róla, hogy az egyes egységekben a katonák különböző neveket vegyenek fel. Nero alatt a lovasok kezdték hozzáadni a császárok nevét az egyébként egy tagból álló nevükhöz.³² Bizonyára azért vették fel a császárok nevét, mert azok római polgárjogot adományoztak nekik.

A germán testőrség tagjai kezdetben rabszolgastátuszúak voltak, majd később néhányukat szabadsággal jutalmazták, többeket pedig a szabad *peregrinik* közé soroltak. *Milites*nek, az állam katonáinak soha nem nevezték őket.³³ A római írók is minden esetben különbséget tesznek *milites* és *custodes* között: például *excubiasque militares [...] et Germanos* (Tac. Ann. 13, 18); *pedites equitesque permixti Germanis* (Tac. Ann. 15, 58); *abductaque militum et Germanorum statione contubernio quoque ac Palatio expulit* (Suet. Nero 34). Míg a *praetorianusok* fegyveresei a palotán kívül *excubiae*ként (őr, őrszem), addig a *custodes* testőrként a császár mellett teljesítettek szolgálatot. A *custodes* kizárólagos feladata volt a császári család és az uralkodó védelme. Szolgálatuk során nem voltak átcsoportosíthatók.

Fegyverzetük

A lovas testőrség felszerelését Iosephus Flavius, Tacitus és Arrianos művei, valamint a dom-borművek ábrázolásai alapján tudjuk rekonstruálni. Ezeket elemezve megállapíthatjuk, hogy a lovas testőrök nem viseltek speciális felszerelést, ugyanúgy voltak felfegyverezve, mint az *ala* átlagos katonái, csak díszesebbek voltak a sisakjaik, páncéljaik és jelvényeik. Ugyanilyen felszerelésük volt a tartományi helytartók testőreinek is.³⁴ A testőrök a következő védőfelszerelést viselték: téglalap alakú pajzsot, sisakot és bőrből vagy fémből készült páncélinget. A bőrvért majdnem ugyanolyan súlyú, mint a láncing; előnye, hogy jó hőszigetelő, a láncingen viszont nehezebb áthatolni. Fegyverzetük egy hosszú, kétélű kardból (*spatha*), dőfésre használt lándzsából (*hasta*), hajtásra alkalmasabb, könnyebb gerelyekből és parittyából állt. A római lovasság kardja hosszabb és vékonyabb volt, mint a gyalogság által használt *gladius*, a lovon ülő katonáknak ugyanis hosszabb fegyverre volt szükségük. A *spatha* pengehossza körülbelül 65–91,5 cm között mozgott, szélessége pedig csak ritkán haladta meg a 4,4 cm-t.³⁵ Akárcsak a *gladius*-t, ezt a hosszabb kardfajtát is a jobb oldalon hordták a császárkor első századaiban. A markolat, a markolatgomb és a markolatvédő általában a *gladius* típusain használtakra hasonlított. A dőfésre használt lándzsa mellett a 2. század folyamán feltűnik a *contus* is, amit a lovas a hónalja alá szorítva és előre szegezve használt rohamozáskor. Ez a lándzsa igen nehéz és hosszú (3,65 méter) volt, így a lovasnak két kézzel kellett tartania, pajzsot ebben az esetben nem használhatott (Arrian. *Tact.* 44, 1; 4, 3; *Amm. Marc.* 17, 12, 2.). Néhány testőr íjász is lehetett. Egyes sírköveken a lovas mellett szolgát látunk, aki tartalék gerelyeket vagy nyílvesszőket tart. Az ábrázolások

³⁰ Speidel: *Riding for Caesar*, 79.

³¹ Erre utal Tac. Ann. 13, 18.

³² Speidel: *Riding for Caesar*, 86–87.

³³ Frank: *Scholae Palatinae*, 24.

³⁴ Vö.: Speidel, M. P.: *Guards of the Roman Armies*. Bonn, 1978. 15.

³⁵ Goldsworthy, A.: *A római hadsereg története*. Pécs, 2004. 138. Vö.: *Ios. BI* 3, 5, 5.

alapján nem volt nagy eltérés a testőrök és a *cohorsok* katonái között. Iosephus alapján tudjuk, hogy a *pedites singulares* is az alapvető *auxiliaris* fegyverzettel rendelkeztek: *hasta*, *lancea*, *spatha* és téglalap alakú pajzs (*scutum*) tartozott a felszerelésükhöz.

A germán testőrség a Iulius-Claudius dinasztia idején

Caligula az eredetileg rabszolgákból és felszabadítottakból álló magáncsapatot (*manus Germanorum*) irreguláris katonai egységgé, *numerusszá* szervezte (Suet. *Calig.* 43). Galba uralkodása alatt, 68-ban a germán testőrség szervezeti kerete már *cohors* volt (Suet. *Galba* 12). A *custodes* által alkotott *cohors* pontos méretéről nincsenek információink, Bellen a létszámát legkevesebb 500 főre becsülte.³⁶ Speidel a 2. századi lovas testőrség létszámát 1000 főben határozta meg, az utánpótlást évente 70 újonc jelentette.³⁷

A parancsnok a *curator Germanorum* címet kapta. A *curator* ebben az esetben nem rang, hanem egy erre a posztra kitalált parancsnoki megjelölés volt. A csapatok vezetői a *decurio* címet viselték, és valószínűleg a parancsnok *decurio* volt a *curator*.³⁸ Egy *decurio* alá 30 ember tartozott.³⁹ Caligula a germán testőrség parancsnoki tisztét rabszolgákra és gladiátorokra bízta. A források megemlítik közülük Helicont, aki együtt edzett császárával (Philo, *Legatio ad Gaium* 175), vagy Sabinust, aki később részt vett a meggyilkolásában (Ios. *ant. Iud.* 19).⁴⁰ Ezzel szemben Claudius (41–54) jobban kedvelte a magas hivatalokban a felszabadított rabszolgákat, így testőrparancsnokának is egy *libertust* nevezett ki. Claudius és Nero idejéből 12 *decuri*ót név szerint is ismerünk.

Nero (54–68), aki jól kiképzett lovas testőrökkel akarta körülvenni magát, ismét gladiátorokat nevezett ki a testőrség élére. A császár rajongott mindenféle látványosságért, cirkszi játékokért, felvonulásért, békeidőben ezért lovas testőrségével parádézott és gyakorlatozott. Több Nero-kori pénzérmén látható a *decursio* (menetgyakorlat), ahol a császár sisakban és mellvértben lovagol kísérőivel együtt. A *decursio* mindig a katonák és a nyilvánosság előtt zajlott.⁴¹ Lelkes lovasként, fegyverekkel ügyesen bánó és testőreivel alaposan edző emberként ismerték a császárt a katonák. A *decursio* ezért nemcsak a császár hadtudományi ismereteit javította, de megmutatta az alattvalóknak, hogy teljesíti a feladatát: a parádékon és a pénzérmén ő volt a seregek valódi vezetője.

Nero-kori pénzérmén a *decursio* (menetgyakorlat, lovas felvonulás)

³⁶ Bellen: *Die Germanische Leibwache*, 101.

³⁷ Speidel: *Riding for Caesar*, 22., 89.

³⁸ Speidel: *Riding for Caesar*, 26.

³⁹ Speidel: *Riding for Caesar*, 90.

⁴⁰ Frank: *Scholae Palatinae*, 25.

⁴¹ Speidel: *Riding for Caesar*, 27.

Claudius és Nero idejéből számos germán testőr sírköve előkerült. A feliratokon gyakran szerepel a *collegium Germanorum*. Bellen véleménye szerint azért állítottak *collegiumot*, hogy gondoskodhassanak halottaikról, és így lehetőségük nyíljon arra, hogy vagyonukat haláluk után bajtársaik jog szerint örökölhessék.⁴² Állandó temetkezési helyet használtak a Via Aurelián és a Via Portuensisen. Mindez talán a *praetorianus*sokkal való egyenrangúságra való törekvésnek is betudható. A Rómában élő zsidósághoz hasonlóan a germánok is egy közösséget kívántak létrehozni a *collegium* megalapításával, amelynek élén Claudius idején egy, a *decuri*ók közül választott *curator* állt.

A germán testőrség kiállta az idők próbáját, így méltóképpen viselte a *cohors fidelissima* kitüntető jelzót. Tiberius idején, Kr. u. 14-ben hűséges bajtársaknak bizonyultak a lázadó pannoniai legiók megregulázásában, majd Caligula szolgálatában Kr. u. 39-ben a lázadó Lepidus és Gaetulicius ellen. Kr. u. 65-ben a germán testőrség szerepet játszott a Piso-féle összeesküvésben résztvevők letartóztatásában.

A *Germani corporis custodes* jelentőségét Nero utolsó éveiben jól mutatja akkori parancsnokuk, a felszabadított gladiátor Ti. Claudius Spiculus története.⁴³ A császár kegyvesztettek házáit és vagyonát juttatta neki, ezzel elérte a számára lehetséges legmagasabb társadalmi pozíciót. Spiculus cserében hűségesen szolgálta a császárt. Amikor Nero uralma már elviselhetetlenné vált, és felkelés robbant ki ellene, a *senatus* rábírta a *praetorianus*okat, hogy hagyják cserben a császárt. Spiculus a germán lovas testőrökkel viszont nem volt hajlandó erre. Nero még az utolsó óráiban is Spiculusért küldött, hogy ő mérje rá a halálos csapást.⁴⁴ A *praefectus praetorio*, Nymphidius Sabinus viszont alattvalói hűségesküjük megszégésére biztatta *praetorianus* testőreit, 7500 denariust ígérve nekik az új császár nevében.

Végül a germánok is felfüggesztették szolgálatukat. Ebben valószínűleg szerepet játszott az, hogy Germania Inferior legiói felkeltek Nero ellen, valamint az új császár nekik is kilátásba helyezett bizonyos pénzjáradékot. A hajthatatlan Spiculust végül átadták a *senator*oknak, akik kivégeztették. A germán testőrség tehát még a *praetorianus*oknál is állhatatosabbnak bizonyult. A történetírók a leghűségesebb testőröknek nevezik őket.

A *Germani corporis custodes* feloszlata

A *Germani corporis custodes* Nymphidius Sabinus *praefectus* Nero elleni lázadásánál voltak jelen utoljára hivatalosan Róma történelmében. Ezt követően Galba 68-ban feloszlatta a testőrséget. Feltételezhető, hogy Galba császár (68–69) nem kiutasította, hanem csupán az akkor Bataviában állomásozó C. Iulius Civilis *praefectus* csapataiba helyezte át őket.⁴⁵ A germánok hazatérése valószínűleg szerepet játszott a *batavus* felkelés kirobbanásában.⁴⁶

⁴² Lásd ehhez: Bellen: *Die Germanische Leibwache*, 58–81.

⁴³ Sír felirata: *CIL VI, 8803 = Dessau 1730 = Bellen: Die Germanische Leibwache*, 18.; Speidel: *Riding for Caesar*, 29. Lásd még: Suet. *Nero* 30, 2; 47, 3; Plut. *Galba* 8, 6; Dio 63, 27, 2.

⁴⁴ Speidel: *Riding for Caesar*, 29.

⁴⁵ Bellen: *Die Germanische Leibwache*, 98. Civilis egy római szolgálatban álló *batavus* előkelő volt.

⁴⁶ Bellen: *Die Germanische Leibwache*, 104. A *batavus* felkeléshez lásd: Meyer, E.: *Der Freiheitskrieg der Bataver unter Civilis*. 1856.; Brunt, P. A.: *Tacitus on the Batavian revolt*. Latomus, 19. (1960) 494–517.; Urban, R.: *Der 'Bataveraufstand' und die Erhebung des Iulius Classicus*. Trier, 1985.; Hose, M.: *Libertas an pax. Eine Beobachtung zu Tacitus' Darstellung des Bataveraufstandes*. Hermes, 126. (1998) 297–309.; Timpe, D.: *Tacitus und der Bataveraufstand*. In: Schmitt, T. – Schmitz, W. – Winterling, A. (Hrsg.): *Gegenwärtige Antike – antike Gegenwart. Kolloquium zum 60. Geburtstag von Rolf Rilinger*. München, 2005.

A germán lovas testőrség feloszlásához jelentősen hozzájárult Galba takarékosági politikája is. Nero bőkezűsége és pazarlása után az új császár szélsőségesen kemény takarékosági intézkedéseket hozott, amelyek óriási felháborodást keltettek. Suetonius a császár kapzsiságának tulajdonítja, hogy feloszlatta azt a germán testőrséget, amely a hűségpróbát annyiszor kiállta (Suet. *Galba* 12). Galba megtagadta a császárrá választásában óriási szerepet játszó *praetorianusok*nak beígért jutalom kifizetését is, azt hangoztatva, hogy ő sorozni, nem pedig vásárolni szokta a katonáit (Suet. *Galba* 16). A *praetorianusok* dühöngtek, a germaniai *legionariusok* fellázadtak, végül 69. január 15-én a *praetorianus* testőrgárda tagjai meggyilkolták Galbát.

A *Germani corporis custodes* tagjait tehát csaknem száz évig tartó kitűnő szolgálat teljesítése után száműzték Rómából. A császári testőrséget átszervezték, szerkezetét és etnikai összetételét átalakították. A testőrség új neve Traianus alatt (98–117) *numerus equitum singulares* lett. Az eddig szinte csak *batavus* és *ubius* harcosokból álló alakulat az új testőrségben Bellen szerint csupán mintegy egyötöd arányban volt jelen.⁴⁷

Az újabb kutatások alapján azonban úgy tűnik, hogy a *batavusok* továbbra is jelentős szerepet töltek be a testőrségben. 2003-ban jelent meg a britanniai Vindolanda erődjénél előkerült írótabletták felirataiból összeállított harmadik kötet.⁴⁸ Az egyik levél Traianus uralkodásának korai időszakából származik, amelyben egy *comes Augusti* (császári kíséző, testőr) öntudatosan hangsúlyozza *batavus* származását, amikor földijének, a *cohors VIII Batavorum* tagjának ír. Speidel a kortárs Tacitus művét elemezve is arra a következtetésre jut, hogy a germán lovas testőrség feloszlása után néhány évtizeddel a *batavusok* már ismét elismert tagjai lettek a császári testőrségnek.⁴⁹

A 2. századtól kezdve az újonnan szervezett lovas testőrség sírfeliratait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a *batavus* név jóval gyakrabban tűnik fel annál, mint amit a *batavusok* testőrségén belüli számaránya indokolna. Valószínűsíthetjük, hogy ezekben az időkben már nem feltétlenül a származást, a *batavus* törzshöz tartozást jelenti a szóhasználat, hanem az előző század hagyománya alapján a kitűnően képzett, hűséges lovas testőrök szinonimájává válhatott a *batavus* elnevezés.

⁴⁷ Bellen: *Die Germanische Leibwache*, 99.

⁴⁸ Bowmann, A. K. – Thomas, J. D.: *The Vindolanda Writing Tablets*. Vol. 3. London, 2003.

⁴⁹ Speidel, M. P.: *Trajan's Comites Guard and Tacitus' Germania*. Chiron, 36. (2006) 135–140.

MAKK FERENC

Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez

„István király állama nagyon is megfogható politikai, intézményi és területi valóság volt.”

(Szűcs Jenő)

2009 tavaszán *Magyarország története* címmel a magyar históriát a kezdetektől egészen napjainkig tárgyaló, szakmailag igényes, vizuálisan látványos és újszerűen szerkesztett sorozat indult, amely huszonnégy önálló részből áll.¹

Jelen írásomban véleményemet az *Államalapítás 970–1038* című kötetéről, a sorozat második részéről mondom el, amelyet Font Márta készített, aki Közép- és Kelet-Európa korszakbeli történetének kiváló kutatója.² Ugyanakkor néhány fontos témát illetően – ilyen a törzsek, az életmód, a társadalom és az állam kérdése – a megelőző, illetve a következő kötetre is tekintettel leszek, hiszen ezen könyvek tematikája között lényeges, tartalmi összefüggések és szoros kapcsolódási pontok vannak. Éppen ezért nagyon tanulságos lehet áttekinteni azt, hogy az egyes szerzők a különböző jellegű, közös kérdésekről milyen nézeteket vallanak.

A honfoglalók törzsei

Ami a honfoglalás kori törzsek problémakörét illeti, a magyar szakirodalomban háromféle nézet is megfogalmazódott. Az egyik vélemény szerint a magyaroknál a honfoglalás idején már nem voltak törzsek, s a magyarok társadalmi szervezetét alapvetően a nemzetségek alkották.³ Egy másik felfogás azt vallja, hogy a honfoglalást a magyarság törzsei hajtották

¹ Romsics Ignác (főszerk.): *Előszó a sorozathoz*. In: Fodor István: *Őstörténet és honfoglalás. Magyarország története (a továbbiakban: MT.) 1. köt.* Budapest, 2009. 3–4.

² Font Márta: *Államalapítás 970–1038*. MT. 2. köt. Budapest, 2009.

³ Így például: Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest, 1959. 9.; Mesterházy Károly: *A magyar honfoglalás régészetének ötven éve. Századok*, 127. évf. (1993) 2. sz. 295.; Vékony Gábor: *Magyar őstörténet – magyar honfoglalás*. Budapest, 2002. 193–194., 207–208. – Itt külön is szólni kell Kapitánffy István véleményéről. Eszerint „a törzsi szervezetet a második besenyő támadás annyira szétzilálta, hogy az új hazában [a Kárpát-medencében – M. F.] már nem került sor újjászervezésére, s a megtelepedésben sem játszott szerepet”. A szerző úgy fogalmaz, hogy VII. Bőborbanszületett Konstantin bizánci császár műve (*De administrando imperio*) 38. fejezetében a 10. század közepére szólnak szereplő magyar törzsek valójában a 9. században léteztek csak, s a rájuk vonatkozó információk sem 10. századi magyar tudósítások, hanem 9. századi bizánci követjelentésekre mennek vissza, ily módon ezen információk a 10. század közepére már nem érvényesek (Kapitánffy István: *Bőborbanszületett Konstantin császár a magyarokról*. In: Rokay Péter (szerk.): *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Újvidék, 1997. 41–42.). Ezt a koncepciót

vége, de ezek a törzsek a 10. század közepére, illetve a század derekán megszűntek létezni.⁴ Végül a harmadik nézet azt tartalmazza, hogy magyar törzsek még Szent István korában is voltak, és csak ebben az időszakban történt meg éppen Szent István révén a törzsi rendszer teljes felszámolása, s erre az időre ment végbe a hét magyar törzs és a három kavar törzs teljes összeolvadása, ami egyébként a kavarok magyar nyelvi asszimilációjával járt.⁵

E kérdésről a sorozat első kötetének szerzője, Fodor István a következőket írja: „...a törzseknek ekkor [tudniillik a honfoglalás idején – M. F.] már jószerevével csak az emléke élt, [...] de a fejedelmi akarattal szemben a törzsfőknek valódi hatalma aligha lehetett”. Őszintén szólva célszerűbb lett volna ennél azért világosabban és egyértelműbben fogalmazni, hiszen az idézet első része szerint a honfoglaláskor nem voltak törzsek, de az idézet második részében mégiscsak törzsfőket emleget a szerző.⁶ Ha jól értem, bár ez egyáltalában nem biztos, törzsek ugyan nem léteztek a honfoglalás idején, törzsfők azonban voltak – tegyük hozzá: törzsek nélkül –, csupán a törzsfőknek már semmilyen hatalmuk nem érvényesült a fejedelemmel szemben!? Ha pedig nem voltak törzsek, akkor természetesen törzsszövetséggel sem kell számolnunk a honfoglalás korában (ami egyébként a régészeknél tulajdonképpen a 9–10. századi korszakot jelenti). Fodor István nem is szól a szövegben törzsszövetségről, helyette levediai nomád államot, a honfoglalás után pedig fejedelemséget említ.⁷

Teljesen eltér mindettől a második kötet szerzőjének véleménye. Font Márta elfogadja a hét magyar és a három kavar törzs létét a honfoglalás időszakára, sőt törzsekkel az egész 10. század folyamán számol, az utolsó törzsek bukását pedig Szent István idejére teszi. A törzsek törzsszövetséget alkottak, amelynek élén a fejedelem állott. A 10. században az egyes törzsek megindultak az önállósodás útján, különböző mértékben függetlenedtek a központi, fejedelmi hatalomtól, mindennek eredményeképpen több törzs is (így az Árpádok, a Gyulák és Ajtony törzse) miniállammá fejlődött, s kialakultak a törzsi államok. A folyamat az ország széthullásával s az Árpádok uralmának megsemmisülésével fenyegetett, ennek vetett véget a 970 és 1038 közötti időben Géza és István.⁸ Ez a felfogás Kristó Gyula koncepciója, amivel magam is egyetértek. Világos: az a tény, hogy ebben az alapvető kérdésben egészen eltérő az első és a második kötet szerzőjének a véleménye, nagy gondot fog

ciót teljes mértékben elfogadta Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. História Könyvtár. 12. köt. Budapest, 2000. 15–16. A Kapitánffy-féle teória meggyőző kritikájára lásd: Kristó Gyula: *A DAI 38. fejezetének forrásáról*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica (a továbbiakban: AH.), 122. évf. (2005) 3–9.

⁴ Erre lásd Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1986. 251. A század közepétől feltételezett felbomlásukra lásd Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1996. 277.

⁵ Lásd például: Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Elvek és utak. Budapest, 1980. 435–492.; Engel Pál: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Magyarok Európában. 1. köt. Budapest, 1990. 101–114.; Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár (a továbbiakban: SzKK.). 8. köt. Szeged, 1995. 229–254., 338.; Zsoldos Attila: *Magyar középkor. Az Árpádok és az Anjouk (950–1382)*. In: Tóth István György (szerk.): *Milleniumi magyar történet*. Budapest, 2001. 37–39., 41–43.

⁶ Fodor: *Őstörténet*, 91. Ehhez hasonlóan Györffy György: *A magyar állam félnomád előzményei*. In: Tókei Ferenc (szerk.): *Nomád társadalmak és államalakulatok. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár*. 18. köt. Budapest, 1983. 371–374.; Erdélyi István: *A magyar honfoglalás előzményei*. Népszerű történelem. Budapest, 1986. 115–119.

⁷ Fodor: *Őstörténet*, 55., 103. A magyar törzsszövetség kifejezés szerepel egy térképen (Fodor: *Őstörténet*, 76.).

⁸ Font: *Államalapítás*, 12–21., 26–32.

okozni a két könyv olvasóinak. Nem is annyira a szakembereknek, hanem az ún. művelt nagyközönségnek. Azaz az Előszóban meghirdetett közérthetőséget a két kötet együttes elolvasása nem fogja garantálni, viszont jól tükrözi a szakmai nézeteltéréseket.⁹

Az ellentmondást természetesen a harmadik kötet szerzője, Koszta László sem oldja fel. Ebben a kötetben, miután a könyv az 1038 és 1196 közötti magyar históriát tárgyalja, a törzsek léte, illetve nemléte nem sarkalatos kérdés. Több megjegyzése azonban – így például: a törzsi-nemzetségi viszonyok, törzsi berendezkedés, törzsi arisztokrácia, törzsi-nemzetségi hagyomány stb. – mégis világosan jelzi, hogy Font Mártához hasonlóan Koszta László ugyancsak számol a törzsek honfoglalás utáni létezésével egészen Szent István uralkodásának végéig.¹⁰

A honfoglalók életmódja

Bár alapvetően Font Márta könyvének tárgyalási menetét kívánom követni, most mégis kivételt teszek, minthogy az a kérdéskör, amiről szólni fogok, szorosan összefügg az előző témával, tudniillik a törzsek problematikájával. A honfoglalás kori, illetve a 10. századi magyarság életmódja, azaz gazdálkodása a téma. Úgy látom, hogy ebben a fontos kérdésben is eltér egymástól Fodor István és Font Márta véleménye. Ismeretes, hogy a korabeli magyarság életmódjáról háromféle nézetet is megfogalmaztak a szakemberek. Az első koncepció azt mondja, hogy a magyarok nagyállattartó *nomád* nép voltak, egy másik szerint *félnomád* (újabbban: *vegyes*, illetve *komplex* gazdálkodású) életmódot folytattak, végül a harmadik vélemény úgy látja, hogy a magyarság döntő többsége már *letelepült* – földművelő népként jött a Kárpát-medencébe.¹¹

Fodor István *nomád* jellegűnek minősíti a honfoglalás kori magyarság életmódját, amelyben azonban a nomád állattartás mellett a letelepültség és a földművelés erőteljesen érvényesült már. Más műveiben ezt az életformát éppen ezért *félnomádnak* határozza meg, de ezt a minősítést jelen könyvében érdekes módon teljesen mellőzi.¹² Elméleti fejtegetését egy rendkívül érdekes megjegyzéssel indítja. Eszerint „a magyarság belső életéről, gazdálkodásukról, társadalmuk szerkezetéről lényegében nincsenek írott forrásaink. A külföldi kortársakat ugyanis szinte kizárólag csak őseink hadi tettei érdekelték, azt vetették papírra.” Majd miután elmondja, hogy a magyar írásbeliség, a kazár eredetű rovásírás fára vésett

⁹ Romsics: *Előszó a sorozathoz*, 4.

¹⁰ Koszta László: *Válság és megerősödés 1038–1196*. MT. 3. köt. Budapest, 2009. 10–15., 18.

¹¹ A *nomád* felfogásra lásd: Váczy Péter: *A korai magyar történet néhány kérdése*. Századok, 92. évf. (1958) 1–4. sz. 291–329.; Engel: *Beilleszkedés Európába*, 110.; Kristó: *A magyar állam*, 183–206.; Kristó Gyula – Makk Ferenc: *A kilencedik és a tizedik század története*. Magyar Századok. Budapest, 2001. (A 10. századi rész Makk Ferenc munkája.) 160–166. – A *félnomád* koncepcióra lásd Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Budapest, 1966. 26–28., 34–35.; Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Budapest, 1972. 29–31.; Györffy: *A magyar állam félnomád előzményei*, 365., 369–371., 373. A *vegyes*, *komplex* gazdálkodásra lásd például: Róna-Tas: *A honfoglaló magyar nép*, 277., 284–285. – A *letelepült-földművelő* életmódra lásd Mesterházy Károly: *Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*. Budapest, 1980. 23–24., 27., 31.

¹² Fodor: *Őstörténet*, 82–102. A *félnomád* minősítés használatára (és a *félnomád* életmód értelmezésére) lásd például Fodor István: *Az ősi magyar vallásról*. Csodaszarvas, 1. évf. (2005) 25., 26., 27.; Fodor István: *A magyar gazdálkodás változásai a 10. században*. In: Fodor István – Szatmári Imre (szerk.): *A fénylő középkor*. Budapest–Békéscsaba, 2006. 17., 25., 30.

emlékei nem maradtak ránk, a következőket írja: „A fentebb említett kérdésekre ezért nem a források, hanem főként a régészeti leletek alapján következtethetünk.”¹³

Véleménye szerint a nomád magyarság már a Don vidékén az életmód szempontjából két részre tagolódott: volt egy pásztorkodó (nomadizáló) része, és volt egy jelentős letelepült, falulakó–földműves csoportja. A honfoglalás után ez a kettősség nemcsak tovább folytatódott, de hamarosan megindult itt is a letelepedési folyamat, amelynek eredményeképpen a nomadizáló pásztorközösségek szállásai a Kárpát-medencében egy-két évtized alatt faluvá alakultak, s a legelőváltó pásztorkodás átadta helyét a terjedő belterjes állattartásnak és a földművelésnek. Ily módon „a korai magyar falurendszer már a 10. században kialakult, s az is kétségtelen, hogy az Árpádtól Szent Istvánig eltelt időszak a magyar gazdaság dinamikus fejlődésének, átalakulásának korszaka volt”.¹⁴ Ha nem is írja le nyíltan, de egyértelmű, hogy elmondása szerint a nomád [azaz: félnomád – M. F.] honfoglaló nép az ezredfordulóra alapjában véve és döntő mértékben letelepült, földműves, belterjes állattartó népesség lett.

A Don vidékén a Kazár Kaganátusban több mint egy évszázadig tartózkodó magyarság gazdálkodásával kapcsolatban Fodor Istvánnak két fő érve van. Az egyik arra utal, hogy a kaganátusban lakó nomád népek (köztük a magyarok) körében erőteljes letelepedési folyamat ment végbe, a másik érvként pedig a honfoglalás előtti török jövevényszavakat említi meg, amelyek közül mintegy 27 szó a letelepült–földművelő életmód megjelenésére és elterjedésére vonatkozik.¹⁵ De meg kell jegyezni: egyrészt semmi sem bizonyítja, hogy az úgynevezett megtelepedési folyamat érvényesült volna a magyaroknál is,¹⁶ másrészt jelenleg teljesen bizonytalan a bolgár–török szavak átvételének időrendje. Az átvétel ugyanis jelentős részben logikailag a kavarkokhoz (kisebb mértékben az onogur–bolgárokhoz, esetleg az avarokhoz) is köthető, és a honfoglalás utáni időszakra datálható.¹⁷ E kérdésben nagyon fontos lesz az a nyelvészeti (turkológiai) vizsgálat, amely éppen a török szavak kölcsönzé-

¹³ Fodor: *Óstörténet*, 84. Hasonlóan Róna-Tas: *A honfoglaló magyar nép*, 266.

¹⁴ Fodor: *Óstörténet*, 86–90.

¹⁵ Fodor: *Óstörténet*, 54., 86., 87. A levediai tartózkodás feltételezett idejére lásd: Fodor: *Óstörténet*, 46., 57.

¹⁶ Máshol maga Fodor István is utal az ún. szaltovo-majáki régészeti kultúra és a levediai magyarság feltételezett kapcsolatának bizonytalanságára, illetve súlyos nehézségeire. Lásd erre: Fodor István: *A régészettudomány történetisége (A magyar őstörténet példáján)*. *Archaeologiai Értesítő*, 131. évf. (2006) 95–98. – Hasonlóan súlyos problémákra hívta fel a figyelmet 2009. június 5-én elhangzott szegedi előadásában Türk Attila (*A szaltovói kultúra és szerepe a magyar őstörténet kutatásában*). Az előadó elmondta, hogy a szaltovo-majáki kultúra kutatásában és értékelésében a korábbiakhoz képest gyökeresen új fejlemények és eredmények vannak. Arra is hivatkozott, hogy „a fél kontinensnyi területen belül pontosabban nem sikerült meghatározni a magyarok szálláshelyét”. A kultúra és a magyarság kapcsolata pedig teljes átértékelésre szorul. Előadásának kiadott, bővebb és szerkesztett változatában többek között kijelenti, hogy „a jövőben már ne elsősorban a szaltovói kultúrkör területén próbáljuk kimutatni a Kárpát-medence 10. századi anyagi kultúrájának 8–9. századi előzményeit,” illetve szerinte a magyarok elődei nem tölthettek „több mint 100–150 évet a szaltovói területeken”. Türk Attila: *A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása*. In: G. Tóth Péter – Szabó Pál (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*. 6. köt. Szeged, 2010. 284–285.

¹⁷ Erre lásd: Lígeti: *A magyar nyelv*, 533.; Kristó: *A magyar állam, 194–198.*; Róna-Tas: *A honfoglaló magyar nép*, 101–102., 254., 276., 303. E nyelvészeti jelenség elméleti jelentőségére utalt Bálint Csanád: *Az ethnosz a kora középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai)*. *Századok*, 140. évf. (2006) 2. sz. 295.

sének kronológiáját kívánja megállapítani. A munkálatok ismereteim szerint jelenleg már befejezésükhöz közelednek.

A honfoglalók életmódja átalakulásának alátámasztására Fodor ugyancsak két érvet sorol fel. Először megemlíti, hogy „a korai magyar falurendszer a 10. században kialakult”.¹⁸ Konkrét bizonyítéka azonban egy sincs. A korábbi kritika már rámutatott arra, hogy nem mindegy: a falu(rendszer?) a 10. század elején, közepén avagy éppenséggel a végén alakult ki, illetve kezdett kialakulni. Jelentős mértékű s elterjedt letelepült–földművelő életmódot csak olyan *nagyszámú* faluval, illetve településsel lehetne igazolni, amelyek kétségtelenül a 10. század elején már megvoltak a Kárpát-medence számos helyén. Ezzel azonban ma még adós a régészet.¹⁹ Fodor István másik érve az lenne, hogy a Kárpát-medence korabeli földrajzi-éghajlati viszonyai miatt eleve nem is volt lehetséges a nomád gazdálkodás, s ezért még a nomadizáló közösségek is csakhamar, egy-két évtized alatt áttértek a letelepült–földműves életmódra. Szerinte hasonlóan történt ez korábban más keleti népek, így a nomád avarok esetében is.²⁰ De elméletét illetően éppen itt a probléma, hiszen a nomád avarok 568-as honfoglalásuk után mintegy hat-hét évtized múlva adták fel – belső és külső kényszerből fakadóan – addig folytatott nomadizáló életmódjukat, és kezdtek áttérni a letelepült életmódra. Azok a történészek ugyanis, akik azt vallják, hogy a honfoglaló magyarok nagyállattartó (lovas-) nomádok voltak, éppen az avar példára hivatkozva mondják, hogy ez az életmód a magyaroknál is – külső és belső okoknál fogva – mintegy hat-hét évtizedig tartott csak, s a 10. század közepén, a század második felében kezdték meg őseink fokozatosan és lassan az áttérést a letelepült–földműves életformára.²¹

Fodor István szerint a 9. században létrejött egy *nomád* magyar állam, kialakult egy *nomád* államvallás, a magyar harcmódor *nomád* jellegű volt, a társadalom élén egy *nomád* típusú elit állott *nomád* katonai kíséretével, és a nagy létszámú alacsonyabb társadalmi csoport egy részét – a falulakó-földművesek mellett – *nomadizáló* pásztorközösségek alkották, ezeknek *nomád* (keleti) ruházatuk volt, *nomád* jurtában laktak, *nomád* nemzeti szervezetben éltek, s a magyarok a honfoglalás előtt a morva Szvatopluk fejedelemmel *nomád* szerződés-kötési rítussal egyeztek meg. Ezzel a – honfoglalás után folytatódó – gazdálkodással, életmóddal kapcsolatban más műveiben Fodor István *félnomád* gazdálkodásról, *félnomád* életmódról, *félnomád* államról és *félnomád* államvallásról beszél.²² Úgy tűnik: ismét nagy szükség lenne arra, hogy az illetékes szakemberek ezen alapvető fogalmak (például: *nomád*, *félnomád*, vegyes/komplex, letelepült stb.) pontos jelentését újragondolják, és lehetőség szerint tisztázzák egyértelmű és következetes használatuk érdekében.

Ezek után nézzük meg legalább nagyvonalakban azt, hogy mit tudhatunk meg a – Fodor István által teljesen lebecsült – külföldi és hazai írott forrásokból a honfoglalás kori magyarság belső életéről. Kortárs muszlim, bizánci, ószláv, héber, latin és – ezeknél későbbi keletkezésű – itthoni latin forrásokról van szó. Összefoglalva: ezek értékes tudósítá-

¹⁸ Fodor: *Óstörténet*, 88.

¹⁹ Kristó: *A magyar állam, 198–199.*; Makk Ferenc: „Sátorlakó nép” (*Monográfia az etelközi magyarokról*). AH., 125. évf. (2007) 32–33.; Makk Ferenc: *A magyarság korai története*. In: Miquel, Marina – Sarobe, Ramon – Makk Ferenc – Tóth Csaba (szerk.): *Királylányok messi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*. Barcelona–Budapest 2009. 54.

²⁰ Fodor: *Óstörténet*, 87., 92.

²¹ Erre lásd például: Kristó: *A magyar állam*, 154., 301.; Makk: *A magyarság korai története*, 59.

²² Fodor: *Óstörténet*, 54., 55., 56., 68., 69., 70., 78., 86., 87., 88., 89., 91., 92., 103. A *félnomád* minősítés használatára lásd: Fodor: *Az ősi magyar vallásról*, 25., 26., 27.; Fodor: *A magyar gazdálkodás*, 17., 25. 30.

sokat adnak a magyarok törzsi-nemzetségi szervezetéről, a törzsszövetségről és vezetőiről, a Magyar Fejedelemség létrejöttéről, az Árpád-dinasztia genealógiájáról, a levediai, etelközi szállásföldjükről, a hét sereg (azaz a hét törzs!) Kárpát-medencei megtelepedéséről, a szavárd magyarok korábbi elszakadásáról, a gazdasági élettel kapcsolatban pedig utalnak a magyarok kiterjedt északi, déli és keleti irányú kereskedelmére, amely szembevetendő gazdagságuk alapja. Számos adattal szolgálnak pogány (vallási) hiedelmekre vonatkozólag. Több forrás kifejezetten *nomád* népnek minősíti a magyarokat, és pontosan leírja azok *nomád* életmódját, amelyhez az állattartás mellett a halászat és a vadászat is hozzátartozott. A teljesség igénye nélkül álljon itt három idézet. Az ún. Dzsajháni-hagyomány szerint a magyarság „sátorlakó nép. Együtt vándorolnak a friss és bőséges füvel.” Bölcs Leó bizánci császár a 10. század elején ezt írta róluk: „Nem körülárkolt táborban táboroznak, mint a rómaiak [=bizánciak], hanem a háború napjáiig nemzetségek és törzsek szerint szétszórva legeltetik lovaikat folyvást télen-nyáron.” A hispániai Ibn Hanyan 942-re vonatkozóan elmondja: „...szálláshelyeik a Duna folyó mentén vannak, ők maguk nomádok, mint a beduinok. Városaik nincsenek, sem házaik, hanem nemezsátrakban laknak, szétszórta táborhelyeken.”²³ Érdemes megemlíteni, hogy amíg ez utóbbi helyet Bóna István nagyon különös módon a mór kalifa fogságába esett magyar harcosok *meséjének* (!) tartotta, addig Fodor István már tárgyilagosabban nyilatkozik róla: „Talán az ő elbeszélésük nyomán írta le az arab szerző Magyarországot (A magyarok nomádok, mint az arabok, sátrakban élnek).”²⁴

Úgy tűnik, hogy Fodor István nézetétől eltérő véleményt tulajdoníthatunk Font Mártánnak, aki – témájának megfelelően – a 970 és 1038 közötti gazdasági viszonyokról szól. Eközben olyan megjegyzéseket tesz, amelyek alapján talán joggal következtethetünk arra, hogy ő a megelőző időszakban a klasszikus *nomád* (félnomádnak nem minősíthető) életmódot, *nomád* berendezkedést tekintette a magyarság életformájának. Így például az érvényesülő *senioratust* a nomád uralom elvének tekintí, máshol a nomád állattartás hagyományáról beszél; vagy szerinte: „a továbbra is domináló állattartás [...] a téli–nyári szállásváltó életmódot fenntartotta”. A korábbi nomád tulajdonviszonyok későbbi meglétére utal az a kitétele, hogy tudniillik „A világiak vagyona továbbra is az állatállományból állt”. Ugyanígy jelentős az alábbi mondata: „...csak a 11. század végére kezdett kialakulni [sic! – M. F.] a letelepedett életmód és a falu mint a település egysége”. Hasonlóan fogalmaz másutt is: „Magyarországon a falurendszer kialakulása a 11. század utójára esik”. (Vö.: Fodor-nál ez a 10. századi fejlődés eredménye!) Ugyancsak fontos a következő mondata: „Megkezdődött a csekély vagyonnal rendelkezők, illetve a vagyontalan szabadok szolgásgorba süllyesztése.”²⁵ Itt hivatkozni kell arra, hogy Fodor István szerint a honfoglaló magyaroknál vezető elit, középréteg és egy alacsonyabb rendű réteg volt, de nem mondja meg: vajon mindhárom társadalmi réteg egyformán jogilag szabad volt-e (ami éppen a nomád társadalmakra jellemző), avagy a harmadik (legnépesebb) társadalmi csoportot szolgák alkották-e. Ez utóbbi helyzet felel meg a félnomád életformának annak hívei szerint.²⁶ Magya-

²³ Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhāni-hagyomány magyar fejezete*. Magyar Őstörténeti Könyvtár. 22. köt. Budapest, 2005. 107.; Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984. 19.; Elter István: *Ibn Hanyan a kalandozó magyarokról*. SzKK. 24. köt. Szeged, 2009. 58.

²⁴ Bóna: *A magyarok és Európa*, 50.; Fodor: *Őstörténet*, 80.

²⁵ Font: *Államalapítás*, 81., 92–93., 94. A nomád állattulajdonra lásd például: Kristó: *A magyar állam*, 83–84.; Fodor: *Őstörténet*, 35.

²⁶ Elég nehezen értelmezhető Fodor István alábbi megjegyzése: „...e régi [tudniillik nomád – M. F.] elittel szemben az egyre nagyobb tömegű falusi földművelő lakosság a jövő megteremtője. Azoknak a falvaknak a népe, amelyeket uraik már a 10. században szolgáltatásokra köteleztek”. (Fodor:

rul: ezt a lényeges problémát Fodor István nagyvonalúan megkerülte. Viszont Font Márta azon, már idézett megjegyzése, hogy tudniillik csak a 11. század elejétől kezdődött meg a szegény szabadok lesüllyesztése, egyértelműen jelzi: a szerző szerint ők eredetileg szabad nomádok voltak. Megjegyzem: a tömörség, ami a korlátolt terjedelem kényszerű következménye volt, egyértelműbb és határozottabb fogalmazást is lehetővé tett volna.

A történész szakmájánál fogva nyilvánvalóan elsősorban a hiteles írott forrásokkal dolgozik, de természetesen más típusú (így régészeti, nyelvészeti, néprajzi, embertani stb.) kútfők megalapozott tanulságait is – amennyiben vannak ilyenek – figyelembe veszi. Igaza van a régész Takács Miklósnak, amikor azt írja: „...olyan korszak esetében, amelynek igen-csak szűkös a forrásanyaga, az összes lehetséges adatot fel kell használni”.²⁷ Azaz az írott kútfők mellett a régészeti leleteket, a nyelvészeti és más jellegű forrásadatokat is. De ez természetesen fordítva ugyanúgy igaz.

Problémánk szempontjából jó példát szolgáltat minderre a Wolf Mária által feltárt borsodi vár és az alatta található borsodi falu tapasztalata. A 10. század elejére keltezett és magyarnak minősített falu helyén minden eddiginél nagyobb mennyiségű – csaknem kilenc-kilónyi – növényi maganyagot (közte búza-, rozs-, borsó-, lencsemagokat), valamint kettő ekevasat, egy sarlót és egy rövid kaszát találtak. Ezek alapján az ásató régész határozottan azt állapítja meg, hogy „a borsodi 10. századi magyar falu lakói letelepült, földműves életmódot folytattak, [...] és fő megélhetési forrásuk az irtásos földművelés volt”. Majd példamutató mértéktartással ezt írja: „Hogy ez az élet- és gazdálkodási mód mennyire volt jellemző a korabeli magyarságra, adatok híján egyelőre eldönthetetlen. Annyi azonban bizonyos: az itteni mezőgazdasági eszköz- és magleletek kizárttá teszik, hogy a honfoglaló magyarság egészét nomádnak tekintsük.” A régész szerint tehát ennek az egyedi esetnek az érvényességét nem lehet az egész Kárpát-medencei magyarságra kiterjeszteni. Egy másik probléma az időrend. Mikor keletkezett a falu: a 10. század elején vagy a század közepén? (A talált ékszereket a régész szerint például a század második felére lehet datálni.)²⁸ Ismeretes, hogy a régészeti anyag történeti felhasználhatóságát az időrendi problémák mellett nagyon nagy mértékben megnehezíti a régészeti leletek etnikumjelölő voltának rendkívül vitatott jellege, ami régészek és történészek körében folyamatosan igen éles polémiákra ad okot.²⁹

Óstörténet, 103.) Vagyis az a falusi népesség, amely szerinte már a Don vidékén kialakult, a honfoglalás idején még szabad volt, lesüllyesztése (szolgaságra vetése) csak a honfoglalás után – valamikor a 10. században – kezdődött meg.

²⁷ Takács Miklós: *A 10. századi magyar–szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról*. Századok, 131. évf. (1997) 1. sz. 170.

²⁸ Wolf Mária: *A borsodi földvár. Egy államalapítás kori megyeszékhelyünk*. PhD-értekezés tézisei. Szeged, 2008. 5–6. A régészeti leletek 10. századon belüli datálása fontosságára általánosságban utal például: Kristó: *A magyar állam*, 198–199. Egyébként a magyarokkal érkező kavarak egy részének földművelésére lásd: Kristó: *A magyar állam*, 196–198.

²⁹ A különböző – főleg a régészeti és az írott – források értékelésére, felhasználhatóságára és egymáshoz való viszonyára lásd többek között: Kristó: *A magyar állam*, 167–182.; Vita. Takács Miklós, Révész László és Kristó Gyula könyvvitája. Századok, 131. évf. (1997) 1. sz. 168–275.; Bálint: *Az ethnosz*, i. m.; Fodor: *A régészettudomány történetisége*, i. m.; Langó Péter: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest, 2007. 213–256.; Révész László: *Régészet és történelem (A régészet a 10. századi magyarságról)*. Habilitációs tézisek. Szeged, 2008.

Mindezt figyelembe véve történészként az egymástól független s a lényegét illetően ugyanazt tartalmazó írott források nyomán – Font Mártához hasonlóan – én magam is úgy látom: a honfoglalás kori magyarságra elsősorban a *nomád életmód* volt a jellemző.

Géza nagyfejedeleme kora

Font Márta könyvének első nagy fejezete a *Géza fejedelem és kora* címet viseli, s ez a körülbelül 970-től 997-ig terjedő időszakot jelenti. E fejezet kétségtelenül legfőbb mondani valója az, hogy Géza egész tevékenysége, bel- és külpolitikája teljes mértékben Szent István király uralkodásának megalapozását szolgálta. Géza fő célja az Árpádok régi, korábbi fejedelmi hatalmának helyreállítása volt az egész Kárpát-medencében. Ehhez kedvező nemzetközi helyzetre volt szüksége. Mivel Bizánc felől nem fenyegette országát expanzív veszély, ezért a saját területéhez (a Dunántúlhoz) földrajzilag közelebb levő Német Birodalommal kellett békére törekednie, minthogy 955 óta feszült volt a viszony, s a keleti magyar törzsfő-fejedelmek Bizánchoz kötődtek. A 972. évi megkeresztelkedése és a 973. évi quedlinburgi megegyezése I. Ottóval a Nyugat felé való nyitás kétségbe vonhatatlan bizonyítékát mutatja. Uralma megerősítése érdekében Géza feleségül vette Gyula vezér leányát, Saroltot, hogy ily módon elnyerje az erdélyi törzsfő támogatását. A szerző szerint mire Géza uralomra került, apja, Taksony fejedelem jóvoltából a Kárpát-medence egész nyugati felén szilárdan érvényesült az Árpádok fejedelmi hatalma. Ennek jele Géza és Koppány békés megegyezése, amelynek révén az utóbbi lett a somogyi terület. Végül is azonban Gézának nem sikerült hatalmát ténylegesen kiterjesztenie a Kárpátok medencéjének keleti részére az önálló törzsi államok (így a Gyulák és Ajtony országa) miatt. Tevékenyen közreműködött és sokat tett a kereszténység magyar földi terjesztésében azáltal is, hogy erőszakkal tömeges keresztelkedéseket kényszerített ki, Veszprémben missziós püspökséget létesített – a mainzi érsek egyházi befolyása alatt –, és Pannonhalmán bencés apátságot állított fel. Ő maga – feleségével együtt – azonban félkeresztény-félpogány maradt, hiszen keresztény és pogány szertartásokon egyaránt részt vett. A magyarság körében is ez a sajátos vallási kettősség, vallási szinkretizmus érvényesült. Fiát, Vajkot is csak 996 táján – házasságkötése előtt – kereszteltette meg Adalbert prágai püspökkel. István–Vajk és a bajor Gizella házassága egyszerre szolgálta a magyar–bajor(német) szövetség megerősítését, az Árpádok hatalmának megszilárdítását, illetve István uralmának biztosítását Koppánnal szemben. Géza békés külpolitikájának bizonyítékai a lengyel és a bolgár dinasztiákkal létesített házassági kapcsolatok is. Befejezésül a fejezet végén úgy összegzi Font Márta Géza fejedelem történeti értékelését, hogy az államalapításban István mellett Géza is fontos szerepet játszott. Az államszervezésnek Géza éppen úgy részese volt, mint Szent István.³⁰ Ennek megfelelően a kötet végén is gyakorlatilag azonosnak minősíti Géza és István tevékenységét, amikor „a keresztény államot megszervező Géza és István” hatalmáról ír.³¹ A későbbiekben azonban szerinte a szent király kultusza a forrásokban elhomályosította Géza alakját.³²

Font Márta fenti megállapításait illetően számos lényeges kérdésben azonos vagy hasonló véleményen vagyok. A továbbiakban – az eredmények elismerése mellett – mindvégig elsősorban azokhoz a gondolataimhoz fűzök megjegyzéseket, amelyekkel vagy részben

³⁰ Font: *Államalapítás*, 8–24.

³¹ Font: *Államalapítás*, 96.

³² Font: *Államalapítás*, 21.

vagy teljes mértékben nem értek egyet. Ezek a megjegyzéseim a könyv egy új kiadása számára talán hasznosíthatók lesznek.

A Német-római Császárság, azaz a Nyugat felé történő – egyébként igen jelentős és nagyon bátor – nyitást nem a földrajzi közelség s nem is a 955 óta feszült magyar–német viszony, hanem épphogy a fennálló és reális bizánci fenyegetés (bizánci veszedelem) indokolta. 970 késő nyarán Bizánc döntő vereséget mért az orosz–magyar–besenyő–bolgár szövetséges haderőre a Balkánon, majd 971 első felében elfoglalta Bulgária nagy részét, és a bizánci csapatok az Al-Dunánál elérték a magyar határt. Az orosz–magyar–besenyő–bolgár koalíció szétesése nyomán Magyarország magára maradt, s közvetlenül fenyegetett egy bizánci katonai invázió. Bizánci forrás, Ioannés Skylitzés műve egyértelműen jelzi: ekkor a magyarok (a magyar vezetők) megijedtek, és *féltek a bizánciaktól*, akiknek a császára egyébként 972 tavaszán kibékült a német uralkodóval. A kedvezőtlen nemzetközi helyzetben a bizánci katonai támadás fenyegető hatására fordult Géza fejedelem Németország felé, amely ekkor már a kisebb veszélyt jelentette országa számára. I. Ottó német császár nyilvánvalóan ellenezte a *basileus* esetleges térhódítását saját birodalma közvetlen szomszédságában, ezért szükség esetén katonai támogatást is nyújthatott volna Gézának. Ettől kezdve a két nagyhatalom közötti lavírozás, egyensúlyozás egészen a 12. század végéig jellemezte a magyar uralkodók politikáját.³³

Géza és Koppány megegyezésének ideje és háttere a jelenlegi forrásadatok mellett nem állapítható meg egyértelműen, éppen ezért – a könyvben olvasható és lehetséges változat mellett – okkal fogalmazódott meg többek között olyan vélemény is, amely szerint Somogy területének átengedésében nem Géza és Koppány egyeztek meg, hanem esetleg már Taksony és Tar Szerénd, Koppány herceg apja. Taksony feltehetően éppen ezáltal nyerte volna el Tar Szerénd támogatását Géza hatalomra kerüléséhez. Ugyanezt szolgálta Géza trónörökös és Sarolt házassága, amivel viszont Taksony az erdélyi Gyula beleegyezését biztosította Géza nagyfejedelemmé választásához. A házasságkötés révén, amelynek pontos idejét nem ismerjük, de mindenképpen még Sankt Gallen-i Brunó 972. évi magyar útja előtt létrejött, az Árpádok tulajdonképpen magukkal egyenrangúnak ismerték el a Gyulák családját.³⁴

Semmi sem bizonyítja, hogy már Taksony nagyfejedelem érvényesítette volna az Árpádok központi, fejedelmi hatalmát egész Nyugat-Magyarországon. Akkor mit tett e nagyfontosságú kérdésben Géza? Mitől lett Géza keze véres a legendák szerint? Nem hihető, hogy az úgynevezett tömeges megkeresztelkedések erőszakos támogatása lett volna ennek alapvető és egyedüli oka. Itt nyilvánvalóan a forrásokban az nyert megörökítést, hogy Géza erővel verte le Nyugat-Magyarországon azokat a törzsfőket, akik hatalmának ellenszegültek, s az ő vereségüket követhette a törzsi területeken több ízben is a tömeges keresztelés kényszerítő erő alkalmazása mellett, amiről az István-legendák és a magyar krónika tudósíta-

³³ Minderre lásd további irodalommal: Makk, Ferenc: *Ungarische Aussenpolitik (896–1196)*. Studien zur Geschichte Ungarns. Bd. 3. Herne, 1999. 20–21.; Makk Ferenc: *A bizánci fenyegetés árnyékában. Géza fejedelem politikai–vallási választása*. Hadtörténelmi Közlemények, 114. évf. (2001) 1. sz. 130–138.; Makk, Ferenc: *A l'ombre de la menace byzantine (Le choix politico-religieux du prince Géza)*. Chronica, 1. évf. (2001) 19–29.

³⁴ Minderre lásd például: Makk Ferenc: *A királyság első százada*. Budapest, 1992. 20.; Kristó: *A magyar állam, 325–326.*; Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. SzKK. 2. köt. Szeged, 1996.² 25.; Engel Pál: *Szent István birodalma*. História Könyvtár. 17. köt. Budapest, 2001. 25.; Kristó–Makk: *A kilencedik és a tizedik század*, 151., 188.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 40.; Zsoldos Attila: *Somogy vármegye kialakulásáról*. In: Veszprémy László (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 2002. 433–437.

nak.³⁵ Ezt igazolhatják visszamenőlegesen az István idejében történtek, amikor is Gyula, Ajtony és a fekete magyarok esetében a keresztényellenes magatartásuk csupán ürügyet, okot szolgáltatott a királynak ellenfelei megtámadására, amit a győzelem után térítés (Ajtony egykori földjén a Gellért-legenda szerint kifejezetten tömeges térítés) követett.³⁶ Úgy gondolom, hogy éppen e fegyveres harcokkal szerezte meg Géza magának a tényleges hatalmat a Kárpát-medence nyugati felében. Konkrét ellenfeleinek a nevét azonban nem ismerjük.³⁷

A missziós latin püspökség mindenképpen csak a nagyfejedelem székhelyén (Esztergomban, esetleg már azt megelőzően Kalocsán) szerveződhetett meg, hiszen a térítőpüspök közvetlenül csupán itt élvezhette az uralkodó hatékony támogatását, amire nagy szüksége volt, s erről forrásaink például Adalbert prágai püspök itteni tevékenysége alkalmából említést is tesznek.³⁸ Az állandó székhelyű és szilárd szervezetű veszprémi püspökséget Gizella német környezete hatására 997 és 1000 között valóban Veszprémben állították fel már István uralkodása alatt.³⁹

Font Márta állításával ellentétben nem tartom hitelesnek a hazai legendák azon közlését, miszerint Adalbert püspök keresztelte volna meg Istvánt a 996-os házasságkötése előtt.⁴⁰ Veszprémi Lászlóval értek egyet, hogy tudniillik ha Adalbert térítette és keresztelte volna meg Vajkot, akkor ezt a 997-es mártírhalála után 999-ben szentté avatott prágai püspök életrajzírója, a kortárs Querfurti Brunó feltétlenül megörökítette volna az 1000-es évek elején. Az akkor uralkodó magyar király tényleges megkeresztelése óriási dolog lett volna, s Adalbert tetteinek fényét, személyes dicsőségét jelentősen növelte volna a keresztény vi-

³⁵ A forrásokra lásd: Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. SzKK. 15. köt. Szeged, 1999. 272., 273., 303., 362.; Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és Intelmek*. Budapest, 1999. 28.

³⁶ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 418–419.

³⁷ A Géza alatti események értékelésére lásd: Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Egyetemi tankönyv. Budapest, 2003.² 86.; Kristó Gyula: *Géza és István*. In: *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, 2008. 9. Géza igazi, fő célja – kellő számú térítő pap hiányában – nem is lehetett a tömeges térítés. A nyugati krisztianizáció csaknem teljes visszaesése miatt nem álltak rendelkezésére külföldi (nyugati) térítők, hazaiak pedig – belföldi egyházi intézmények híján – még egyáltalán nem is voltak. Erre lásd: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet. I. köt.* Budapest, 1939.⁶ (A vonatkozó rész Hóman Bálint munkája.) 168.; Kristó: *A magyar állam*, 324.; Koszta László: *A keresztény egyházszervezet kialakulása*. In: Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Árpád előtt és után*. Szeged, 1996. 105–106.

³⁸ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 272., 274.; *Árpád-kori legendák*, 28., 29. Ehhez lásd azt a megállapítást, miszerint Európa minden részében a térítők csak a politikai hatalom támogatásával tudtak eredményesen működni. Koszta László: *Egyház- és államszervezet*. In: Kristó Gyula (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. (a továbbiakban: ÁTM.) Budapest, 2001. 66. A fejedelmi központra lásd például: Makk Ferenc: *A vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században*. Monumenta Historica Budapestiniensia, 14. évf. (2004) 125., 126.

³⁹ Székely György – Bartha Antal (szerk.): *Magyarország története. I/1. köt. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest, 1984. (A vonatkozó rész Györfly György munkája. A továbbiakban: Györfly: *Magyarország története*.) 770.; Makk: *A királyság első százada*, 40.; Török József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete. Keresztény századok*. Budapest, 2002. 34.; Koszta László: *A váci püspökség alapítása*. In: Veszprémi László (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 2002. 495. Font Márta datálása Kristó Gyula véleményével egyezik (Kristó: *Magyarország története*, 89.).

⁴⁰ Font: *Államalapítás*, 10.

lágban. De erről Brunó, bár többször is járt a királyi udvarban és a magyar föld más részében, nem tesz említést, nyilvánvalóan azért, mert nem is történt meg.⁴¹

A magyar történetírásban találhatók olyan régi toposzok, amelyek tévesek (helytelen értelmezések, félreértések eredményei), ennek ellenére kiirthatatlanok. Az egyik ilyen toposz Géza félkeresztény–félpogány voltával kapcsolatos, s ez Font Mártnál szintén olvasható, mégpedig két változatban is. Eszerint Gézát főpapja felemás vallási magatartása miatt megrotta, mire a fejedelem így válaszolt: elég gazdag ő ahhoz, hogy „két istennek is áldozzon”. A másik variáció szerint a fejedelem azt mondta: „...elég gazdag vagyok ahhoz, hogy két úrnak is szolgáljak”.⁴² Nem beszélve arról, hogy a mai olvasónak erről könnyen az olasz Carlo Goldoni egyik színjátékának címe (*Két úr szolgálja*) jut eszébe, a lényeg az, hogy mindkét fordítás, mindkét értelmezés hibás. A kortárs merseburgi püspök, Thietmar vonatkozó latin passzusának több helyes magyar fordítása van, ezek közül itt Györffy Györgyöt idézem: Géza „A mindenható Istennek és különféle képzelt isteneknek áldozott. Amikor főpapja emiatt szemrehányást tett neki, azt felelte: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy megtegye.”⁴³

Miért rossz Font Márta fordítása? Mindenekelőtt azért, mert az eredeti latin szövegben nem ez szerepel. Miért rossz az értelmezés? Azért, mert azt a téves vélekedést táplálja, miszerint Géza két isten híve volt, vagyis a keresztények mindenható Istene mellett áldozott a pogányok egyetlen istenének is. A valóságban a szövegben a törzsi–nemzetségi világ különféle pogány idolkainak, azaz bálványainak tiszteletéről, imádról van szó, s nem valamiféle pogány egyistenhitéről. El kell hagyni tehát, s nem szabad még jobban terjeszteni népszerűsítő munkában egy rossz fordítást a helytelen értelmezéssel együtt!

Géza nagyfejedelem történeti szerepének túlzó értékelésével sem tudok egyetérteni, még ha a Font Márta által vallott vélemény eléggé el is terjedt az utóbbi évtizedek szakirodalmában.⁴⁴ Géza fejedelem és Szent István király történelmi szerepét úgy lehet reálisan megítélni, ha megvizsgáljuk és számba vesszük azt, hogy az államalapítás és az egyházszervezés területén mit tett az egyik, és mit végzett a másik. Géza fejedelem nevéhez fűződik: a nyugatra való nyitás, a római rítusú keresztény térítés elindítása, térítő püspökség szervezése, Pannonhalma megalapítása, az ország nyugati felében – a törzsi erők felszámolásával – a fejedelmi hatalom megszilárdítása. (Csak emlékeztetek arra, hogy ezt az utóbbi, nagy fontosságú eredményt Font Márta nem is Gézának, hanem Taksonynak tulajdonítja!) Ist-

⁴¹ Veszprémi László: *Szent Adalbert és Magyarország. Historiográfiai áttekintés.* Ars Hungarica, 26. évf. (1998) 1. sz. 330–331. Ehhez lásd még Bogyay Tamás: *Szent István és Szent Adalbert prágai püspök.* In: Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora.* Budapest, 1988. 156–160.

⁴² Font: *Államalapítás*, 10., 15. Már korábban is így fordított a szerző. Font Márta: *A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora (970–1301).* In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország története.* Budapest, 2007. 44. Néhány azonos vagy hasonló fordításra lásd: Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában.* Budapest, 1977. 130.; Erdélyi László: *Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebb története 1301-ig.* Budapest, 1922. 84.; Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München, 1982. 16.; Hatházi Gábor: *Az „államálmodó”. Géza nagyfejedelem emlékezete (997–1997).* Székesfehérvár, 1997. 33.

⁴³ Györffy: *Magyarország története*, 725.; Györffy György: *Államalapító apa és fia.* Kolozsvár, 1997. 17. Ugyancsak jó Thoroczkay Gábor fordítása (*Az államalapítás korának írott forrásai*, 113.).

⁴⁴ A Géza szerepére vonatkozó véleményét már korábban megfogalmazta Font Márta (Font: *A középkori Magyar Királyság*, 47.). Hasonló véleményekre lásd: Vajay Szabolcs: *Dominae reginae militis. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején.* In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér Emlékkönyv.* Budapest, 1984. 398.; Engel: *Beilleszkedés Európába*, 113.; Hatházi: *Az „államálmodó”, 7–8.*; Zsoldos: *Magyar középkor*, 40.

ván érdemének tudható be: a nyitás kiszélesítése (Németország mellett kiváló viszony létesítése a pápasággal és Bizánccal is), a királyi rangemelés (koronázás), két érsekséggel együtt nyolc vagy tíz állandó egyházmegye felállítása, több szerzetesi kolostor létesítése, a közép és alsó szintű egyházi szervezet megalapozása, a tized bevezetése, országos méretű térítő tevékenység beindítása, a királyi hatalom kiterjesztése az egész Kárpát-medencére, a vármegyrendszer megteremtése, központi irányítású haderő létesítése, új típusú királyi tanács felállítása, a közszabadok megadóztatása, a pénzverés és a hivatalos oklevelezés bevezetése, országos jellegű törvénykezés megszervezése s az egész új rend alapját jelentő magántulajdon létrehozása és általánossá tétele. A tények alapján nem lehet kétséges: a mérleg nyelve egyértelműen István javára billen, aki sokkal többet alkotott, mint apja, Géza fejedelem.

Géza történelmi tette tehát jóval kisebb, jóval szerényebb István történelmi tevékenységéhez képest. Amíg Gézának az úttörés, a kezdeményezés (az első jelentős és bátor lépések megtétele) tulajdonítható, addig vitathatatlanul István érdeme az elődje által megkezdett alapok teljessé tétele után a korábbihoz képest egészen új állami és egyházi struktúra felépítése. A magyarság fennmaradását a keresztény királyság megteremtése biztosította. A két nagyformátumú uralkodó részvétele az alkotásban azonban messze nem egyenértékű. Kölcsönzött kifejezéssel élve: amíg Géza államálmodó volt,⁴⁵ addig István államalkotó lett.⁴⁶

Néhány esetben pontatlanság figyelhető meg a fogalmazásban, ami bizonytalanságra vall. Így például Font Márta azt írja, hogy Anonymusnál olvashatjuk: Géza anyja besenyő (vagy kazár) származású lehetett. Anonymus azonban nem ezt, hanem azt írja, hogy Taksony felesége a *kunok* földjéről származott. Nyilván ezért is található a könyv egy másik helyén az, hogy Taksonynak „a krónikás szerint [...] kun (sokkal inkább kazár) felesége volt”. Két megjegyzés kívánkozik ide. Géza anyja lehetett besenyő, kazár, esetleg volgai bolgár származású, de *kun* semmiképpen sem, mivelhogy a *kunok* csak az 1050-es évek elején kerültek Európába, amikor átkeltek a Volgán, s 1055 táján érték el a Dnyepert.⁴⁷ Addig viszont semmiféle kapcsolat nem volt velük. A másik észrevételem az, hogy Anonymus nem krónikát, hanem gesztát írt, így ő nem is nevezhető egy szakkönyvben krónikásnak. Sankt Gallen-i Brunóval kapcsolatban egy helyütt Font Márta azt mondja: csak hipotézis az s nem bizonyosság, hogy Brunó keresztelte volna meg Gézát. Pár sorral később viszont már úgy fogalmaz: Brunó keresztelte meg Gézát.⁴⁸ Igen vagy nem?

A mai szakirodalom egységes abban – egyrészt a Sankt Gallen-i *necrologium* azon megjegyzése kapcsán, amely Brunó neve mellett írja: ő keresztelte meg a magyarok fejedelmét, másrészt pedig az események belső logikája alapján –, hogy Géza megkeresztelése Brunó térítőpüspök műve volt. Megerősíti ezt Ademar Cabannensis adata is, miszerint egy Brunó nevű püspök térítette meg Géza fejedelmet. Az itt szóba jöhető három Brunó nevű főpap (tudniillik Brunó augsburgi püspök, Sankt Gallen-i Brunó és Querfurti Brunó) közül csak Sankt Gallen-i Brunóról tudjuk, hogy térítőpüspökként Géza udvarában járt már 972-ben I. Ottó császár megbízásából.⁴⁹ Nyilván figyelmetlenségnek tulajdonítható Font Márta

⁴⁵ Hatházi: *Az „államálmodó”*, 9.

⁴⁶ Géza és István összehasonlításában felhasználtam, de nem minden részében vettem át az alábbi értékelést: Kristó: *Géza és István*, 30–31.

⁴⁷ Font: *Államalapítás*, 9., 11. A kunokra lásd: Pálóczi Horváth András: *Besenyők, úzok, kunok*. In: Szombathy Viktor – László Gyula (szerk.): *Magyarrá lett keleti népek*. Budapest, 1988. 141.

⁴⁸ Font: *Államalapítás*, 17.

⁴⁹ Géza megkeresztelésére lásd: Györffy: *Magyarország története, 728–729*.

azon megjegyzése, amely szerint Sankt Gallen-i Brunó küldetését Győrffy György II. Ottó császár személyével kötötte össze,⁵⁰ hiszen Győrffy György – helyesen – I. Ottó császárról ír a megfelelő helyen.⁵¹

Eléggé kaotikus Veszprémvölgy, illetve a veszprémvölgyi görög apácakolostor alapításának az ügye a kötetben. Font Márta egy helyen írja: a görög hitű Saroltnak köze lehetett az ortodox (bazilita) monostor alapításához, s ez a kijelentés szerintem egyaránt jelentheti Géza és István korát. Másutt viszont a szerző másként fogalmaz: a veszprémi püspökség Géza alatti létesítésében szerepet játszhatott az, hogy a közelben működött a görög rítusú monostor. Ez egyértelműen Géza idejére datálja a monostor megszervezését. Viszont ha ezzel összevetjük az 51. és az 54. oldalon található térképeket, akkor az a furcsa helyzet adódik, hogy a veszprémvölgyi monostor alapításaként 1018, a veszprémi püspökség felállításának dátumaként pedig 1000 szerepel. Éppen ezért az ortodox rítusú apácakolostor alapítólevelét Font Márta itt Szent Istvánnak tulajdonítja.⁵² Most aztán mikor jött létre az egyik, és mikor a másik; illetve melyik hatott a másikra?

Túlságosan is tömören fogalmaz a szerző Sarolt személyével kapcsolatban, amikor azt írja, „ténykedéséről szinte semmi információnk sincs”. Ehhez a megállapításához képest azonban lényegesen jobb a helyzet. Hiszen mind Sarolt személyiségéről (hogy tudniillik nagyon szép asszony volt, férfi módjára lovagolt, sokat ivott, egy embert pedig haragjában megölt), mind pedig vallásosságáról (amellyel személy szerint ő képviselte elsőként – még Sankt Gallen-i Brunó megérkezése előtt – a fejedelmi udvarban a keresztény hitet) fontos adatokat tartalmaznak a korabeli külföldi kútfők (Thietmar, Querfurti Brunó). Az utóbbi nagyon értékes tudósítást közöl arról is, hogy Sarolt – nyilván Géza fejedelem uralkodásának vége felé – nagy szerepet játszott az országos ügyek intézésében („az egész országot egy férfi kezével tartotta hatalmában, és mindazt, ami férjéé volt, maga irányította”).⁵³

Sajnálatos módon tárgyi tévedések ugyancsak terhelik a nagyközönségnek szóló könyv ezen részét is. Így például Font Márta a bajor történetírót 14. századnak minősíti, holott a humanista Aventinus a 15–16. század fordulóján élt (1477 és 1534 között).⁵⁴ A magyar kalandozó vezéreket: Bulcsút, Lélt (Lehelt) és Súrnt nem I. Ottó parancsára, hanem testvére, Henrik bajor herceg saját utasítására végezték ki 955. augusztus 15-én Regensburgban, a bajor fővárosban.⁵⁵ Többszörös tévedés azt állítani, hogy „forrásaink szerint ötezer magyart keresztelt meg” Sankt Gallen-i Brunó.⁵⁶ Egyrészt az ötezer magyar keresztény hitre térítéséről csak egyetlen forrás, Pilgrim (Pilgrim) passauai püspök levele tájékoztat, másrészt a levél meg sem nevezi Brunót, sőt az elért eredményeket a passauai főpap kizárólag

⁵⁰ Font: *Államalapítás*, 17. Hasonlóan korábban is Font: *A középkori Magyar Királyság*, 46. (Új kiadásban ezeket a hibákat is javítani kell.)

⁵¹ Lásd 49. jegyz.

⁵² Font: *Államalapítás*, 19., 51., 54., 65.

⁵³ Font: *Államalapítás*, 19. A megfelelő forráshelyekre lásd: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 83., 113. A vonatkozó gazdag irodalomból lásd például: Szegefi László: *Sarolta*. In: Horváth János – Székely György (szerk.): *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Budapest, 1974. 239–251.; Győrffy: *Magyarország története*, 725–726.; Kristó: *Magyarország története*, 88.

⁵⁴ Font: *Államalapítás*, 11. Ehhez lásd: *Világirodalmi Lexikon*. I. Budapest 1970. 582–583. (Mollay Károly szócikke Aventinusról)

⁵⁵ Győrffy: *Magyarország története*, 691.; Bóna: *A magyarok és Európa*, 55.; Varga, Gábor: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. Studia Hungarica, Bd. 49. München, 2003. 35.

⁵⁶ Font: *Államalapítás*, 17.

saját magának (pontosabban egyháza papjainak és szerzeteseinek) tulajdonítja a pápa előtt.⁵⁷ Tegyük hozzá: nem teljesen alaptalanul, minthogy I. Ottó császár utasítására Pilgrimnek kötelessége volt Brunó krisztianizációs működését tevékenyen segíteni. A magyar térítésben tehát a passauai püspökségnek is komoly szerepet kell tulajdonítani már Brunó tevékenysége korában.⁵⁸ Font Márta közlésétől eltérően nem Szent István kisebbik legendájában, hanem a nagyobbik legendában és a Hartvik püspök által készített változatban olvasható az, hogy Géza „kezéhez vér tapadt” (pontosabban: „kezét embervér szennyezte”).⁵⁹

Szent István államszervező harcai

Tematikailag a kötet hátralevő nagy részében elsősorban belpolitikai kérdések kerülnek terítékre. Először a szerző – Kristó Gyula felfogása alapján – az államszervező harcokat tárgyalja, amelyekre a szakirodalom a központosító harcok, illetve az országegyesítő harcok elnevezést is használja. Ennek szellemében Font Márta leszögezi: Gézához hasonlóan Szent Istvánnak is az volt a legfőbb politikai célja, hogy helyreállítsa az Árpádok régi uralmát, hegemoniáját a Kárpátok medencéjében, majd „tovább is lépett az úgynevezett törzsi államok megszerzése felé”.⁶⁰

Első lépésként a fejedelmi hatalom megkaparintására törekvő rokonával, Koppány vezérrel kellett leszámolnia. István azután már királyként győzedelmesen folytatta kemény belháborúk során a küzdelmét Gyula, Keán, a fekete magyarok, végül pedig – közvetlenül 1030 előtt – Ajtony ellen, miközben a kavarok törzsi vezetőjével, Aba Sámuellel (vagy hasonló nevű elődjével) sikerült békésen megegyeznie és szövetséget kötnie egy dinasztikus kapcsolat révén. István a katonai sikereit annak köszönhette, hogy ellenfelei nem tudtak olyan ütőképességseregbe szert tenni, mint amilyennel ő maga rendelkezett. Ez már Koppánnyal szemben is megnyilvánult, amikor Istvánt jelentős német katonaság segítette a győzelemhez.⁶¹

Néhány kritikai megjegyzést kívánok fűzni Font Márta okfejtésének és elemzésének itteni egy-két részletéhez. A szerző szerint „nem világos, hogy az erdélyi Gyula esetében mi szolgáltatta az okot az összecsapásra”.⁶² Úgy vélem, a hazai és a külföldi források alapján 1003-ban a katonai ellenségeskedések fő oka politikai–hatalmi szembenállásban jelölhető meg.⁶³ Német kútfő nyomán megállapítható: saját országában (*regnum*) Gyula királyként (*rex*), azaz önálló fejedelemként lépett fel, s a Képes Krónika szerint – nyilvánvalóan ebben a minőségében – Pannóniával, tehát István országával szemben ellenségesen viselkedett. Ezt erősíti meg Anonymus: „Gyula sokszor cselekedett Szent István király ellen”. Azaz Gyula

⁵⁷ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 23–25.

⁵⁸ Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 1977. 72–74.; Györffy: *Magyarország története*, 728., 730–731.

⁵⁹ A forráshelyekre lásd: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 273.; *Árpád-kori legendák*, 28.

⁶⁰ Font: *Államalapítás*, 27.

⁶¹ Font: *Államalapítás*, 26–32.

⁶² Font: *Államalapítás*, 27.

⁶³ Erre lásd például: Marczali Henrik: *A vezérek kora és a királyság megalapítása*. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. I. köt. Budapest, 1895. 274–276.; Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, 1986. 51–52.; Makk: *Magyar külpolitika*, 53–54.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 42.

– szuverén uralkodónak tekintve magát – nem ismerte el maga felett István királyi hatalmát, s megtagadta neki az engedelmisséget.⁶⁴

Font Márta – Gyula és Ajtony országától eltérően – nem külön törzsi államként veszi figyelembe az Abák kavár törzsének és a fekete magyaroknak a területét. Az Abákkal kapcsolatban egyenesen ki is mondja, hogy az Abák törzsi területe nem sorolható a törzsi államok közé.⁶⁵ A szöveg és a hozzátartozó térkép egyáltalán nincs összhangban egymással, amíg ugyanis a szövegben csak a Gyulák és Ajtony országa szerepel kettő törzsi államként, addig a 30. oldalon levő térképen – 997 tájára datálva – az Árpádok törzsi állama mellett még hat (!) törzsi állam feltételezhető területe található a színezés és a feliratok szerint.⁶⁶ E hat törzsi állam közül Vata személye és régiója még említésre sem kerül a könyvben törzsfőként, illetve törzsi államként, ugyanakkor Koppány területe a térképen a törzsi államok közé tartozik, holott előzőleg csupán az Árpádok törzsi területe (törzsi állama) részeként (!) fordult elő. István ugyanis éppen Koppány legyőzésével biztosította uralmát saját törzsi területén a dinasztian belüli viszály során.⁶⁷ Az Abákkal kapcsolatban meglehetősen bizonytalanul fogalmaz, hiszen egy helyen azt írja, hogy a Gyulákhoz és Ajtonyhoz hasonlóan ők is függetlenek lehettek az Árpádoktól, majd megemlíti másutt, hogy Géza leányának és Aba Sámuelnak a házassága a két törzsi terület szövetségét mutatja.⁶⁸ Szerintem az Abák vezetete kavarak egy (vagy három) törzse igen komoly erőt képviselt a Kárpát-medencében, s ennek elismerését jelentette az Árpádok részéről az Abákkal (a későbbi királlyal vagy annak hasonló nevű őseivel) létesített dinasztikus kapcsolat. A két jelentős erő közti feszültséget politikai (és katonai) szövetségekötés oldotta meg ekkor, talán ebből a szempontból elég itt utalni Géza és Sarolt korábbi házasságára. Nyilván ez kifejezte azt, hogy az Árpádok a házassággal magukkal egyenrangúnak fogadták el ország-világ előtt az Abák családját.⁶⁹

Hasonlóan igen komoly erőt képviseltek az Árpádokkal szemben a rejtélyes fekete magyarok. A rájuk vonatkozó külföldi forrásokból (Ademarus Cabannensis és Querfurti Brunó írásából) kiderül: évekig keményen szembeszálltak a király által kezdeményezett keresztény térítéssel (s nem lehet kétséges, hogy ezt tették más királyi akciók esetében is). Istvánnak csak fegyveres erővel sikerült 1008 tájára datálhatóan legyőznie és meghódítania az akarataival (azaz királyi hatalmával) szembeszálló területet, amit a forrás ugyanúgy országnak nevez (Fekete Magyarországnak), mint Szent István országát (Fehér Magyarországot).⁷⁰

Keán vezér esetében sem használja Font Márta a törzsi állam kifejezést. Elismerem, Keán eléggé homályos figura, de ha már vele kapcsolatban a szerző dél-erdélyi bolgár fennhatóságról beszél,⁷¹ akkor ez csak úgy értendő, hogy a magyartól eltérő politikai–hatalmi

⁶⁴ Az említett forráshelyekre lásd: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 214–215., 371–372., 358–359.

⁶⁵ Font: *Államalapítás*, 31. Az Abák törzsi államáról beszél Zsoldos: *Magyar középkor*, 42.

⁶⁶ Font: *Államalapítás*, 30.

⁶⁷ Font: *Államalapítás*, 26–27.

⁶⁸ Font: *Államalapítás*, 11., 31., 38. Ehhez lásd még: Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged, 2003. (A vonatkozó rész Kristó Gyula munkája.) 68–69.

⁶⁹ Ehhez lásd: például Zsoldos: *Magyar középkor*, 40. – Szent István és Aba Sámuel királyok rokonsági foka vitatott. Erre lásd például: Györffy: *István király*, 286., 380.

⁷⁰ Font: *Államalapítás*, 29., 32. Forráshelyek: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 91., 168–169. Az események értékelésére lásd: Tóth Sándor: *Kabarok és fekete magyarok*. AH., 84. évf. (1987) 23–29.; Kristó: *Magyarország története*, 99–100.; Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: *Szent István és III. András. Párhuzamos életrajzok*. Budapest, 2003. 39.

⁷¹ Font: *Államalapítás*, 29.

szervezet vezetőjéről van szó. Kristó Gyula – módosítva korábbi véleményét – Györffy György nyomán magyarországi előkelőnek minősítette Keánt, aki az egykori dél-erdélyi bolgár terület magyar fennhatóság alatt álló vezetője volt. Az azonban tény, hogy Keán vezér István királlyal szemben politikai–területi szeparatizmus képviselőjeként szerepelt, és ezért életével fizetett a harcok során.⁷²

Keán történetét illetően azonban kronológiai problémára is fel kell hívni a figyelmet. Font Márta – miután megemlíti: Gyula leverése 1003-ban történt – arra utal, hogy Kristó Gyula a krónika leírását (sorrendjét) követve a Keán elleni királyi hadjáratot közvetlenül Gyula legyőzése utánra, tehát 1003-ra datálja. Ő maga viszont az erdélyi megyék megszerzéséből kiindulva, arra következtet, hogy az erdélyi területeket (Észak- és Dél-Erdélyt) István nem egyszerre szerezte meg.⁷³ Ehhez három megjegyzést tesz. Az első az, hogy Keán legyőzésének 1003-as időpontját Kristó Gyula – előző álláspontját megváltoztatva – korábbi (1990-es, illetve 1992-es) írásaimból vette át, amire a megfelelő helyen hivatkozik is.⁷⁴ A másik az, hogy az északi és a déli erdélyi területeket egymástól elválasztó Maros nem volt akkora folyó, hogy 1003 után évekre szólóan megállíthatta volna a Keán szövetségese, Gyula felett diadalmaskodó királyi sereget. Végül pedig az erdélyi első megyék – északon Doboka, délen Fejér megye – megszerzése a kronológia szempontjából önmagában semmiféle támpontot nem szolgáltat, minthogy erre vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésre.⁷⁵

Font Márta megjegyzi: Ajtony országának, azaz törzsi államának határait éppen úgy bizonytalan megrajzolni, mint a korábban említett két törzsi állam esetében.⁷⁶ Itt most nem foglalkozva a másik két törzsi állam (Gyula, Keán, esetleg az Árpádok?) területének határaival, érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a Gellért-legendára révén olyan határleírást kapunk Ajtony területéről, amelyet egyetlen más territórium határaitól sem olvashatunk. S ezt a szakirodalom egységesen el is fogadja. Annál is inkább, mert a rajta létesített csanádi püspökség kiterjedését követve, meglehetősen pontosan megrajzolhatjuk az Ajtony-féle ország kiterjedését. Ezek szerint Ajtony földje a Körösök vidékétől a Tisza mentén az Al-Dunáig, keleten az erdélyi részéig húzódtott.⁷⁷ Kár, hogy eltér egymástól a 30. és az 51. ol-

⁷² Kristó: *Magyarország története*, 99. Keánra lásd még: Belitzky János: *A törzsfői hatalom elsorvadása és a fejedelmi hatalom kialakulása*. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I. köt. Budapest, 1938. 587–588.

⁷³ Font: *A középkori Magyar Királyság*, 49.; Font: *Államalapítás*, 29.

⁷⁴ Ehhez lásd: Makk Ferenc: *Magyar külpolitika 896–1196*. Doktori értekezés tézisei. Szeged, 1990. 6.; Makk: *A királyság első százada*, 61.; Kristó Gyula: *Keán, Szent István ellenfele*. AH., 98. évf. (1993) 25. 56. jegyz.

⁷⁵ Lásd: Kristó: *Magyarország története*, 99., 103., 106.; Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. SzKK. 18. köt. Szeged, 2002. 80–92., 92–99.

⁷⁶ Font: *Államalapítás*, 30.

⁷⁷ A legenda megfelelő helye: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 411–412. Ehhez lásd: Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1899. 43–44.; Györffy: *Magyarország története*, 765.; Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Nemzet és emlékezet. Budapest, 1988. 459–460.; Török: *A tizenegyedik század*, 46–47. A csanádi egyházmegyével kapcsolatban rövid írás foglalkozik Gellért püspök életével. Két megjegyzést fűzök ehhez. Téves az a kitétel, miszerint „Nem zárható ki az sem, [...] hogy ő [ti. Gellért] volt az Intelmek megfogalmazója.” (Font: *Államalapítás*, 52.) A kutatás azonban ezt a lehetőséget már régen kizárta. Erre lásd: Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954. 117.; Györffy: *István király és műve*, 370.; Szűcs Jenő: *Szent István Intelmei – az első magyarországi államelméleti mű*. In: Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988. 44–45. A korabeli magyar földi írásbeliség és egyházi műveltség védelme

dalon található térképeken a két terület rajza. Nem tudok igazán mit kezdeni Font Márta azon mondatával, amelyben arról ír, hogy Ajtony 1030 előtti veresége miatt István királysága „lassabb ütemben terjedt ki a Kárpát-medence egészére, mint korábban feltételeztük”.⁷⁸ Ki vagy kik feltételezték korábban: a szerző vagy néhány történész vagy éppen a teljes történelmi szakma?

Az államszervező harcok című fejezet végén Font Márta az írja: hasonlóan ment végbe az államszervezés a lengyel, a cseh és a rusz (orosz) földeken is azáltal, hogy egyetlen törzsi (dinasztikus) központból indult ki a területek elfoglalása és a későbbi állam földrajzi kereteinek kialakulása.⁷⁹ Ez az állítása azonban csak részben igaz, hiszen a lengyel, a cseh és a rusz földek esetében az említett expanzió hozta létre az ország egyesítését először, addig ilyen nem volt, míg a magyaroknál a régi, azaz a honfoglalás kori területi és hatalmi egység új, magasabb szintű helyreállítása volt a cél, s ez szomszédainkhoz képest is nagyobb sikerrel valósult meg az ezredforduló időszakában.

Az egyházmegyék kialakítása

A Szent István-i ország belső berendezkedésével kapcsolatosan a szerző először az egyházszerkezet kiépítését tárgyalja. Talán szerencsésebb lett volna előbb a világi igazgatás kiépülését bemutatni, hiszen ő maga is megjegyzi: „a püspökségek zöme István idejében szerveződött meg olyan ütemben, ahogyan az uralkodó kiterjesztette uralmát a Kárpát-medence egészére”.⁸⁰

A korábbi szakirodalom nyomán lényegében rövid, összefoglaló képet ad az egyházmegyék létrejöttének történetéről. Eszerint Nyugat-Magyarországon (az Árpádok uralma alatt levő területen) indult el a püspökségek felállítása: az első püspökség Veszprém központtal szerveződött meg, a koronázással egy időben állt fel az esztergomi érsekség, ezzel önállósult a magyar egyházi tartomány, ezt követte a győri püspökség. Gyula legyőzése után alakult meg az erdélyi egyházmegye (a térképeken 1003 kérdőjellel szerepel). 1009 előtt – az Abák területén – szervezték meg az egri püspökséget. A fekete magyarok legyőzését követően 1009-ben létesült a pécsi püspökség és a kalocsai egyházmegye, s végül 1030-ban Ajtony bukása nyomán a csanádi püspökség szerveződött meg. Ezzel egy időben megkezdődött és fokozatosan előrehaladt az egyházszerkezet alsó szintjének (a falusi plébániáknak) a felállítása, viszont jóval szerényebb mértékben folyt a középső szint (káptalanok és esperességek) létesítése. A királyi család hathatósan közreműködött bencés kolostorok (így Pécsvárad, Bakonybél) megszervezésében. István nevéhez fűződik a székesfehérvári társaskáptalan felállítása. Noha 1003-tól az erdélyi görög egyházmegye megszűnt, még évtizedek múlva is

érdekében viszont nagyon is helyénvaló az a megjegyzése, hogy tudniillik Gellért „nevéhez fűződik a legkorábbi magyarországi teológiai irodalom (*Elmélkedés a három fiú himnuszáról*)”. Itt Gellért latin nyelvű – európai hírű – művéről van szó (*Deliberatio supra hymnum trium puerorum*), amely olykor megtévesztő és hamis módon mint „a romániai latin nyelvű irodalom” első, korai (*avant la lettre*) alkotása szerepel a román szakirodalomban. Idézi: Turcuş, Şerban: *Saint Gerard of Cenad*. Cluj-Napoca, 2006. 86–87.

⁷⁸ Font: *Államalapítás*, 31. Azon véleményekre, amelyek már korábban is Ajtony 1028 tájára tehető legyőzéséhez kötik István királyi hatalmának az egész Kárpát-medencére történő kiterjesztését s ezáltal az ország politikai egyesítését, lásd például: Karácsonyi János: *Szent Gellért, csanádi püspök élete és művei*. Budapest, 1887. 82–83.; Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1984. 65.; Makk: *A királyság első százada*, 63.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 42.

⁷⁹ Font: *Államalapítás*, 32.

⁸⁰ Font: *Államalapítás*, 50–56.

élt Bizáncban a rá vonatkozó egyházi jogigény a püspökség létezése látszatának fenntartásával. Az országban változatlanul működtek ortodox rítusú monostorok (Veszprémvölgy, Oroszlámos). A király törvényeivel is igyekezett elősegíteni a keresztény hitélet terjedését és megerősödését (a levírátus tilalmazása, a kötelező templomba járás, a tized fizetése, a templomépítés kötelezettsége stb. révén).

Ehhez a világos és jól áttekinthető részhez is szükséges néhány kritikai észrevételt tenni. Ezek közül talán a legfontosabb a következő: Font Márta ugyan utal arra, hogy a Géza kori nyugati missziós püspökség a német mainzi érsekség befolyása alatt működött, azt azonban nem hangsúlyozza kellőképpen, hogy ez a német egyházi befolyás az esztergomi érsekség megszervezése nyomán *teljesen* megszűnt.⁸¹ Ugyanígy véglegesen megszűnt az erdélyi görög missziós püspökség felszámolása révén a bizánci egyház joghatósága magyarországi érvényesülésének minden lehetősége. Az igaz, hogy az önálló magyar egyháztartomány felállításával Magyarországot a latin rítusú *római* kereszténységhez kötötte István,⁸² de ezzel összefüggésben hiányolom: a szerző nem utalt világosan arra az érdekes jelenségre, hogy Magyarországon – a 9. századi Bulgáriához és Morvaországhoz hasonlóan – három egyházi hatalom (Mainz, Passau és Salzburg révén a német birodalmi egyház, valamint Róma és Konstantinápoly) egyaránt küzdött az egyházi irányítás, befolyás megszerzéséért. A győztes végül is nem egyszerűen az úgynevezett latin kereszténység lett (hiszen a német egyház és Róma egyaránt az volt), hanem konkrétan a Római Pápaság szerezte meg a magyar egyház feletti joghatóságot.⁸³

Ma már konszenzusnak tekinthető az a vélemény, miszerint az esztergomi érsekség (s így az önálló magyar egyháztartomány) hivatalos felállítása 1001 áprilisában a ravennai zsinathoz köthető. Érdemes lett volna ezt megemlíteni, hiszen ily módon az összes egyházmegye közül valószínűleg legpontosabban az esztergomi érsekség megalapítása tekinthető ismertnek. Ez viszont nehezen egyeztethető össze a szerző azon mondatával, miszerint „a koronázással egyidejűleg történt meg az önálló magyarországi egyházi tartomány (érsekség) felállítása”, mivel Font Márta a koronázást 1000 karácsonyára, illetve 1001 elejére teszi.⁸⁴ S még egyszer szólunk az 51. és az 54. oldalakon levő térképeken szereplő adatokról. Ezek olykor ellentmondanak egymásnak is (lásd például Vác esetét). Teljesen érthetetlen a bácsi latin rítusú püspökség 1030 táján történő szerepeltetése, erre ugyanis semmiféle adatunk nincs, és a szövegben Font Márta sem szól róla. A könyvben a kalandos és mozgalmas életű Querfurti Brunó magyarországi térítő tevékenységéről három ízben is szó esik. Ezeket a szöveghelyeket azonban érdemes lett volna jobban összhangba hozni egymással, bár kétségtelenül nagyon megnehezíti a dolgot az, hogy Querfurti Brunó életének és tevékenységének számos fontos részlete ma is bizonytalan és vitatott. Az ténynek tekinthető, hogy a térítőpapa két alkalommal járt magyar földön. Először 1003–1004-ben a pápától kapott, főpapi felszentelés nélküli érseki megbízatás és érseki *pallium* birtokában, majd – miután 1004 nyarán a magdeburgi érsek II. Henrik király utasítására Merseburgban térítőpüspök-

⁸¹ Font: *Államalapítás*, 50. – A német egyházi befolyás teljes megszűnésére lásd például: Makk: *Magyar külpolitika*, 50.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 69.

⁸² Font: *Államalapítás*, 52., 86.

⁸³ Ehhez lásd például: Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. I. köt. Budapest, 1885. 1–6.; Makk: *A bizánci fenyegetés*, 137–138.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 69.

⁸⁴ Font: *Államalapítás*, 37., 50. A ravennai egyházi zsinatra lásd például: Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. I. köt. Budapest, 1983. 313.; Györffy: *Magyarország története*, 770.; Koszta: *A keresztény egyházszerkezet*, 108.; Kristó Gyula: *Szent István király*. Budapest, 2001. 55–58.; Török: *A tizenegyedik század*, 33.; Varga: *Ungarn und das Reich*, 73–74.

ké (de nem Merseburg püspökévé!) szentelte – az 1005 és 1008 közötti évek során második alkalommal már *de iure* is térítő érseki rangban működött Magyarországon.⁸⁵ A szerző állításától eltérően már jó ideje nem kettő, hanem három bizánci főpapi pecsét is őrzi annak emlékét, hogy a konstantinápolyi egyház a 11. században formálisan fenntartotta a magyar területekre vonatkozó jogigényét a missziós püspökség szintjén.⁸⁶ Az egyházi viszonyok fejlődését bemutató részben tévedés azt állítani, hogy Ottó somogyi ispán alapította a százi bencés apátságot, ezt ugyanis 1067 táján Péter *comes* alapította nem Somogyban ugyan, hanem Borsod megyében, míg Ottó somogyi ispán a zselicszentjakabi bencés apátságot létesítette 1061 körül Somogyban.⁸⁷

A Szent István-i külpolitika

A Szent István-kori külpolitikával Font Márta (saját kifejezése szerint: az Árpádok dinasztikus nemzetközi kapcsolataival) három részfejezetben is foglalkozik.⁸⁸ Főbb megállapításai a következők: Gizella és István 995 után kötött házassága a békekötést szentesítette a magyarok és a bajorok között, illetve ennek alapján szükség esetén katonai segítséget várhattak egymástól a szerződő felek. A német katonai támogatást Koppány ellen igénybe is vette István. A pogány múlttal szembeforduló István uralma eszmei megerősítése érdekében szakított a korábbi pogány legitimációval, és helyette a koronázás révén keresztény (egyházi) legitimációt fogadott el, mely szerint királyi hatalma a keresztények Istenétől (*rex Dei gratia*) származik. A királlyá koronázás a német császár és a római pápa egyetértésével történt, s vagy mindkét uralkodótól kapta koronáját, vagy egyáltalán nem is volt ajándékkorona. Az *elismerés* volt a lényeg, és ezt kedvező nemzetközi helyzetben érte el István, amikor a német császár nemcsak a római pápával, hanem a bizánci uralkodóval is jó viszonyban állott. E három nagyhatalom egyetértése tette lehetővé a Magyar Királyság beilleszkedését a keresztény Európába. A német–magyar és a magyar–bizánci jó viszonyt mutatja az is, hogy a német–lengyel háborúba István a németek, a bizánci–bolgár fegyveres konfliktusba pedig 1018-ban a bizánciak oldalán avatkozott be. Házassági kapcsolatokkal is igyekezett országa nemzetközi helyzetét erősíteni, erre szolgált egyik leánytestvére velencei, unokaöccse, Szár László orosz földi, illetve fia, Imre herceg ugyancsak külföldi házasságkötése. II. Konrád német uralkodó expanzív politikája következtében megváltozott a magyar–német viszony, 1030-ban azonban István hadai visszaverték a birodalmi sereget. Ugyanígy sikerrel hártotta el a király a *steppe* felől betörő besenyők támadását is.

Mindezekhez az alábbi megjegyzéseket fűzöm. A korabeli – szomszédos – nagyhatalmak kedvező magatartása valóban rendkívül előnyös volt István megkoronázásának, királyi

⁸⁵ Font: *Államalapítás*, 10., 29., 51. Ehhez lásd: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 78–94. (Thoroczkay Gábor munkája.); Galamb György: *Megjegyzések Querfurti Brúnó besenyők közötti térítési kísérletéhez*. In: Márton Alfréd (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe. Magyar Őstörténeti Könyvtár*. 14. köt. Budapest, 2001. 181.; Halmágyi Miklós: *Querfurti Brúnó, hittérítő Közép-Európában*. Szeged, 2009. (Kézirat; köszönet a kézirat használatáért.)

⁸⁶ Font: *Államalapítás*, 52., 86. A pecsétekre lásd például: Makk Ferenc: *Szent István és utódai*. In: Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában. Dél-alföldi Évszázadok*. 12. köt. Szeged, 2000. 331.; Révész Éva: *A keleti keresztény temetkezési rítus X. századi sírleleteinkben*. In: Révész Éva – Halmágyi Miklós (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*. 5. köt. Szeged, 2007. 149. 33. jegyz.

⁸⁷ Font: *Államalapítás*, 71. A két apátság alapítására lásd: Kumorovitz L. Bernát: *A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI–XII. század)*. Századok, 97. évf. (1963) 1. sz. 3.

⁸⁸ Font: *Államalapítás*, 33–42., 85–88.

rangjának nemzetközi elismerése számára, valamint erőinek a súlyos belső feladatok megoldására való koncentrálása szempontjából. Ehhez hasonló – három évtizedes (1000/01-től 1030-ig tartó) – békés viszonyt egyetlen másik középkori magyar uralkodónak sem sikerült kialakítania a mindenkori nagyhatalmakkal. Itt utalnék arra, hogy amíg Géza a Nyugat felé való nyitást csak a Német Birodalom irányában valósította meg, addig fia, István a keresztény Európához való csatlakozás érdekében a Római Pápasággal és a Bizánci Császársággal is kiváló kapcsolatokat létesített. Szeretném hangsúlyozni: a nagyhatalmakkal megteremtett tartós jó viszony jelentős szerepet játszott abban, hogy István sikerrel számolhatott le mindegyik belső ellenfelével, akiknek külpolitikája – miként ezt az események is megmutatták – messze nem volt olyan eredményes, mint Szent Istváné. De azt sem szabad elfelejteni, hogy a három nagyhatalom magatartása nem volt teljesen önzetlen.

A pápa egyházi fennhatósága éppen István révén a Lajta folyó vonalától a Keleti-Kárpátok vonaláig terjedt ki ettől kezdve. Gizella és István egybekelése jelentősen túlmutatót a magyar–bajor viszonyon, és birodalmi ügynek számított, ily módon befolyásolta a német–magyar kapcsolatokat is. III. Ottó német császár Gizella és István házasságától a német politikai befolyás megerősödését várta magyar földön. Nem véletlen, hogy a német uralkodó nemcsak a koronázással értett egyet, hanem már azt megelőzően támogatta a bajor–magyar házasságkötést is. Joggal feltételezhető, hogy éppen ezen alkalommal (996-ban) küldte III. Ottó a magyar fejedelmi udvarba hatalmi jelvényként a birodalmi lándzsa másolatát. Nagyon tanulságos az, amit a kortárs francia krónikás, Ademar Cabannensis (+1034?) a lándzsa elküldéséről írt. Eszerint Ottó császár „megengedte neki [ti. Gézának és rajta keresztül Istvánnak, a kijelölt utódnak – M. F.], hogy országát a legszabadabban birtokolja, s megadta neki az engedélyt, hogy mindenütt vitesse a szent lándzsát”. Nem kétséges: meglehetősen szoros lett ezáltal a magyar–német viszony (Nyugat-Európában a francia krónikás szerint hűbéri jellegűnek tekintették azt). Éppen István lesz az, aki ezen később lazítani fog a magyar szuverenitás érdekében. Most nézzük a *basileust*! A bizánci császár, II. Basileios – s nem Bazileosz – évtizedeken keresztül harcolt a bolgárokkal. A 10. század végéig a Magyar Fejedelemség Bulgária politikai szövetségese volt, ezt mutatja Géza egyik leányának és a bolgár cár, Sámuel fiának, Gavril Radomirnak a házasságkötése. Miután Radomir eltaszította magától magyar feleségét, s a balkáni görög lakosság megnyerése céljából görög nőt vett feleségül, érthetően megromlott a bolgár–magyar viszony. Szent István ennek nyomán 1002-ben – Ajtony közvetítésével – szövetségre lépett a *basileusszal*. E szövetség birtokában támadta meg a király 1003-ban – Ajtonnyal együtt – az erdélyi részek separátista urait, Gyulát és Keánt. A magyar király 1015-ben a saját maga által vezetett seregével a bizánciak oldalán fegyveresen is részt vett a bolgárok elleni háborúban, s nyugati kútfő tanúsága alapján jelen volt Ohrid, az akkori bolgár főváros *ostrommal* történő elfoglalásánál. (1018-ban egyébként nem volt ostrom!) Szerintem ezután alapította meg István a veszprémi ortodox apácakolostort, s ekkor létesült magyar–bizánci dinasztikus kapcsolat Imre herceg görög házassága révén, amelynek konkrét időpontját nem tudjuk.⁸⁹

⁸⁹ A francia krónikás vonatkozó adatait István házasságára és a lándzsa küldésére lásd: *Az államalapítás korának írott forrásai*, 167. Mindezekkel a kérdésekkel több munkámban is behatóan foglalkoztam. Erre lásd: Makk Ferenc: *Magyarország és keleti szomszédai*. In: Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988. 81–89.; Makk Ferenc: *Szent István és Bulgária*. AH. Különszám. Szeged, 1991. 3–8.; Makk, Ferenc: *Relations hungaro-bulgares au temps du prince Géza et du roi Etienne 1er*. In: Szádecky-Kardoss Samu et alii (szerk.): *Szegedi Bolgarisztika*. Szeged, 1994. 25–33.; Makk Ferenc: *Géza fejedelem és Szent István külpolitikájáról*. In: *ÁTM*. 85–92.; Makk: *Szent István és utódai*, 319–335. Összefoglalóan lásd: Makk: *A ki-*

Font Márta az Árpádok és az Abák, illetve az Árpádok és az Orseolók közti házasságköteket egyszer Szent István uralkodásának első évtizedére datálja, másik esetben pedig úgy véli: valószínűleg a két házasságot már István regnálása idején kötötték. Az első frigy létrejöttének idejét még megközelítően sem ismerjük, ugyanakkor Andrea Dandolo alapján István húgának és Orseoló Ottó velencei dózsénak a házassága vagy 1009-ben, vagy nem sokkal azt követően létesült.⁹⁰

Végezetül megjegyzem: érdemes lett volna felhívni az olvasók figyelmét arra, hogy miközben István hadserege sikerrel verte vissza az országa alávetésére irányuló, 1030. évi német támadást, csaknem ugyanabban az időszakban a szomszédos – lengyel, cseh, bolgár, szerb és horvát – népek igen súlyos kudarcokat szenvedtek el a Német, illetve a Bizánci Birodalommal szemben.⁹¹

Font Márta elég részletesen foglalkozik István hatalmi jelvényeivel. Nagy kár, hogy a koronával kapcsolatban nem tesz említést Tóth Endréről, pedig az ő új koncepcióját láthatóan elfogadja, miszerint lehetséges, hogy nem is küldtek ajándékkoronát István részére.⁹² Egyébként én is egyetértek ezzel az új felfogással.⁹³ Nagyobb hiba azonban Ademar Cabannensis nevének elhallgatása a lándzsával mint felségjelvényvel kapcsolatban, hiszen a kortárs francia krónikás hiteles tudósítása – miként már utaltam rá – teljesen új fénybe állítja a magyar–német viszonyt,⁹⁴ még ha ezt néhány hazai kutató igyekszik is kétségbe vonni.⁹⁵ Nem indokolt az állítani, hogy a Hartvik-legenda szerint István apostoli kettős-keresztet kapott a pápától. Ugyanis egyrészt ezt a legenda nem mondja, másrészt a korabeli pápai (apostoli) kereszt egyszerű egyes kereszt volt.⁹⁶ Talán külön mondatban meg lehetett

ráltság első százada, 13–67.; Makk: *Magyar külpolitika*, 40–61.; Makk: *Ungarische Aussenpolitik*, 27–39. Mindezeket számos ponton másként tárgyalja és értékeli például Györffy: *Magyarország története*, 747–815.; Varga: *Ungarn und das Reich*, 57–81.

⁹⁰ Font: *Államalapítás*, 9., 38. A velencei házasság forráshelyére lásd: Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiarum Hungaricae*. I. köt. Budapest, 1937. 59.; *Chronica Andreae Danduli*. In: L. A. Muratori: *Rerum Italicarum Scriptores*. Nuova edizione... XII/1. köt. Bologna, 1939–1948. 203. Ehhez lásd például: Györffy: *Magyarország története*, 812.; Makk: *Magyar külpolitika*, 57.; Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 89. – 1011-re teszi a házasságkötést: Hellmann, Manfred: *Grundzüge der Geschichte Venedigs*. Darmstadt, 1976. 33.

⁹¹ Erre lásd például: Makk: *Magyar külpolitika*, 63–65.

⁹² Font: *Államalapítás*, 35. Tóth Endre elméletére lásd például: Tóth Endre: *A magyar koronázási jelvényekről*. In: Bende Livia – Lőrinczy Gábor (szerk.): *Koronák, koronázási jelvények*. Ópusztaszer, 2001. 29–30.

⁹³ Makk: *A magyarság korai története*, 61.

⁹⁴ Font: *Államalapítás*, 37., 75. Ademar Cabannensis tudósításának hitelességére lásd: Gerics József – Ladányi Erzsébet: *A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája*. In: E. Kovács Péter et alii (szerk.): *Unger Máttyás Emlékkönyv*. Budapest, 1991. 7–14.; Veszprémy László: *Adémar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. Textus és kontextus. Századok*, 137. évf. (2003) 2. sz. 459–467.

⁹⁵ Így például: Engel: *Szent István birodalma*, 29.; Székely György: *Korona és lándzsa*. In: ÁTM. 23.; Varga: *Ungarn und das Reich*, 78–80.

⁹⁶ Font: *Államalapítás*, 37., 62. Székely György: *A kettős kereszt útja Bizáncból a latin Európába*. In: Ivánfi Ede: *A Magyar Birodalom vagy Magyarország s Réseinek címerei*. Budapest, 1989.² (Reprint kiadás.) 109–110.; Székely: *Korona és lándzsa*, 24., 28.; Török: *A tizenegyedik század*, 33. – Kései lengyel források szerint I. István rendelkezett kettőskeresztrel, de ez nem hatalmi jelvény, hanem ereklyetartó kettős mellkereszt volt, amit II. Basileios bizánci császártól ajándékba kapott a magyar–bizánci szövetségkötés (vagy a későbbi bizánci–bolgár háború) idején. A Szent István-i apostoli kettős kereszt téves koncepciójának középkori kialakulásában ennek a bizánci

volna említeni: Szent Istvánt és utána minden utódját nemcsak megkoronázták, hanem trónra is ültették (*intronisatio*), azaz a királyi trónus már első királyunk hivatalos hatalmi kellei közé tartozott.⁹⁷

Sajnálatos módon elég nagy a bizonytalanság Font Márta könyvében István pénzeivel kapcsolatban. Teljesen összekeveredtek a pénzek, felirataik és ábráik. Ténylegesen a királynak – a vitatott, mindössze 3 (és nem 1!) példányban ismert aranypénzétől eltekintve – kétféle (eltérő feliratú és eltérő átlagsúlyú, úgynevezett H1 és H2 jelzetű) ezüstdenára volt; az egyik veret (H2) feliratai: *LANCEA REGIS–REGIA CIVITAS* (a király lándzsája – királyi város), a másik érme (H1) feliratai: *STEPHANUS REX–REGIA CIVITAS* (István király – királyi város). Templom (kápolna)-ábrázolás csak az első pénz hátlapján szerepel, a második denár (féldenár) hátlapján ettől eltérő figura látható. Az előző veret (ezüstdenár 1,3 g körüli átlagsúllyal) kis példányszámban (46 hazai és 2 külföldi darab) ismert, s ezért a koronázás alkalmából készült emlékpénznek is szokták tekinteni, a másik érme (ezüstdenár, féldenár vagy obulus 0,8 g körüli átlagsúllyal) viszont gazdasági (kereskedelmi és adózási) célokat szolgált, használata a több ezer lelet alapján elterjedt volt az egész Kárpát-medencében, de kereskedelmi úton külföldre (Közép- és Észak-Európába) is nagy példányszámban került belőle, ahol kiváló minősége miatt utánozták.⁹⁸ Nem állja meg a helyét Font Márta azon kijelentése sem, hogy a *REGIA CIVITAS* feliratú érmék (ezek szerint: mind!) a koronázást követően presztizs célokra készültek volna; ez csak a *LANCEA REGIS–REGIA CIVITAS* feliratú ezüstdenárookra vonatkozik.⁹⁹ Apróságnak tűnik, de III. Ottó uralkodási ideje két ízben is pontatlanul, hibásan fordul elő (rossz: 998–1002, jó: 983–1002, 996-tól császár). Arra vonatkozólag, hogy a lengyel betörés a Felvidékre 1014-ben történt volna, nincs forrásadat, ezért természetesen más időpont is szóba jöhet.¹⁰⁰ Nyilván figyelembotlás az, hogy a koronázási palást egyszer a fehérvári bazilikának, kétszer pedig Pannonhalmának készült Font Márta szerint. A *casula* latin felirata alapján Fehérvár a helyes.¹⁰¹

A vármegyék és a várispánságok

Meggyőződésem, hogy a könyv egyik legsikerültebb fejezete az, amely elsősorban a világi igazgatás megszervezésével, azaz a vármegyék (és várispánságok) létrejöttével foglalkozik. Font Márta ebben a részben elsősorban Kristó Gyula elmélete alapján vázolja fel az ispán-

mellkeresztnek minden bizonnyal nagy szerepe volt. Erre lásd: Györffy: *István király és műve*, 305–307.; Makk: *Magyar külpolitika*, 55.

⁹⁷ Kubinyi András: *A királyi trón a középkori Magyarországon*. In: Bende Livia – Lőrinczy Gábor (szerk.): *Koronák, koronázási jelvények*. Ópusztaszer, 2001. 73–90.

⁹⁸ Font: *Államalapítás*, 75. István pénzeire és használatukra lásd: Kovács László: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről*. *Varia Archeologica Hungarica*. VII. köt. Budapest, 1997. 31–94.; Gedai István: *Szent István aranypénzverése*. Budapest, 1999. 8. stb. Egyébként nemrégiben rajz alapján felvetődött az aranypénz egy negyedik példányának a léte, de jelenlegi lelőhelye ismeretlen. Erre lásd például: Tóth Csaba: *Pénzverés és pénzügyigazgatás (1000–1387)*. In: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Budapest, 2008. 164.

⁹⁹ Font: *Államalapítás*, 37.; ehhez lásd: Kovács: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről*, 62.

¹⁰⁰ Font: *Államalapítás*, 35., 38. A felvidéki lengyel betörés eltérő datálására lásd például: Holtzmann, Robert: *Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit (900–1024)*. München, 1955.³ 413–414.; Pauler: *A magyar nemzet története*, 69.; Györffy: *Magyarország története*, 809–811.; Makk: *Magyar külpolitika*, 58.; Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 88.

¹⁰¹ Font: *Államalapítás*, 37., 100., 102.

ságok (várkerületek) megszervezését, néhány rész kérdésben támaszkodik Györffy György és Zsoldos Attila állásfoglalásaira, s természetesen megfogalmazza saját gondolatait is.¹⁰²

Alaptételként leszögezi: Istvánnak „a világi uralmat megteremtő intézkedései elsősorban a királyi vármegyék megszervezését jelentették”.¹⁰³ A királyi vármegye rendszere Szent István államszervezésének legszilárdabb eredménye. A német sugallatú megyerendszer a várakon alapuló hatalmi apparátus volt, várak pedig ott létesültek, ahol a királyi hatalom érdekében szükség volt rájuk. E várszervezet-rendszer fő feladata, létrejöttének fő mozgatója az volt, hogy katonai eszközökkel biztosítsa a király uralmát, illetve hatalmát. Kristó Gyulát követve hangsúlyozza Font Márta: a várszervezet kettős jellegű volt, ahol végig meghatározó maradt a katonai funkció, ott várispánságok jöttek létre, ahol ehhez más feladatok is társultak (például bíraskodás, adóbehajtás), ott vármegyéket szerveztek. Mindkettő élén a királyi hatalmat megtestesítő ispán (*comes*) állott, aki a király megbízott tisztviselőjeként működött. A várszervezet területi intézmény volt, és teljesen háttérbe szorította a régi nemzetségeket, amelyek az addigi – vérségi jellegű – közigazgatási egységek voltak a törzseken belül. A várszervezet katonai csapatai az ispánok vezetése alatt álltak, s a központi, királyi hatalmat szolgálták. Ily módon a régi nemzetségek teljesen a magánszférába szorultak vissza. A törzsek és a nemzetségek egykori politikai–hatalmi szerepkörét a várszervezet vette át. Kristó Gyula nyomán utal arra is Font Márta, hogy a világi és az egyházi igazgatás kialakulása között szoros területi kapcsolat létezett.¹⁰⁴ Font Márta, aki értő művelője a történeti komparatistikának, felhívja a figyelmet arra, hogy ehhez hasonlóan radikális átalakulás a lengyel és a rusz földeken nem ment végbe, s ennek következtében az egykori törzsi területek túléltek az ottani államszervezést, majd pedig a későbbi széttagolódás melegágyai lettek.¹⁰⁵

Magam mindezzel egyetértek, meglevő hiányérzeteimet az alábbiakban fogalmazom meg. Font Márta sajnos nem tér ki arra, hogy a megyeszervezés nem egészen ugyanúgy ment (mehetett) végbe Nyugat-Magyarországon, mint a Kárpát-medence keleti felében. Az ország első megyéi nyugaton szerveződtek meg, s ezek mintául szolgáltak a keleti megyék felállításakor. Ugyanakkor a keleti területeken rendre a törzsi (vagy fejedelmi) szeparatizmus fegyveres, illetve békés felszámolását követően jöttek létre a vármegyék. A nyugati részekben viszont – Koppány vitatott kiterjedésű somogyi territóriumára és a fekete magyarok Dél-Dunántúlra is átnyúló területe kivételével – a megyék létesítése úgynevezett államszervező harcok nélkül történt meg István alatt. Az István alapította megyék többsége óriásmegye (úgynevezett ősmegye) volt (így Doboka, Fehér, Csanád, Újvár, Baranya is), amelyek utóbb több kisebb megyére bomlottak szét.¹⁰⁶ Egyébként egészen tisztán és egyértelműen az sem derül ki a könyvből, hogy a megyeszervezés István korában s nem előbb kezdődött meg, mint ahogyan azt néhány kutató véli a szakirodalomban.¹⁰⁷ A Szent István szervezte ispánságok (megyék, illetve várkerületek) számával kapcsolatban a szerző megemlíti Kristó

¹⁰² Font: *Államalapítás*, 57–64.

¹⁰³ Font: *Államalapítás*, 57.

¹⁰⁴ Font: *Államalapítás*, 60. Ehhez lásd: Kristó: *A vármegyék kialakulása*, 208.

¹⁰⁵ Font: *Államalapítás*, 62–63.; Font: *A középkori Magyar Királyság*, 56. Ehhez lásd: Székely György: *Törzsek alkonya – népek születése. (Közép- és Kelet-Európa a magyar honfoglalás után). Századok*, 100. évf. (1976) 3. sz. 420.; Font: *A keresztény nagyhatalmak*, 192–193.

¹⁰⁶ Erre lásd Kristó: *Szent István király*, 70–73.; Kristó: *Magyarország története*, 101–106.; Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 49–55.

¹⁰⁷ Így például Tóth Zoltán: *Szent István legrégebb életirata nyomán. Századok*, 81. évf. (1947) 23–94.; Bónis György: *István király*. Budapest, 1956. 106.; Vajay: *Dominae reginae militis*, 398.

Gyula adatát (25–30) és Györffy György adatát (45–50) is. Csak a vonatkozó térkép mutatja meg, amelyen harminc várispánság szerepel, hogy Font Márta tulajdonképpen a Kristó-féle számot fogadja el.¹⁰⁸

Társadalmi változások

A belpolitika témaköréhez tartozik természetesen a *Társadalom átalakulása* című fejezet, amelyben a gazdaság átalakulásáról is szó esik.¹⁰⁹ Font Márta a legfontosabb jelenségeként a *társadalom* átalakulását illetően a magyarság keresztény hitre térítését említi, amelyet gyűjtőfogalomnak tekint. A király célja „Magyarországnak az európai keresztény országok sorába illesztése volt”.¹¹⁰ Ezt szolgálta a kereszténység felvétele és a pogányság visszaszorítása. Ennek érdekében szétbontotta a régi törzsi–nemzetségi kereteket. Átalakult a társadalom szerkezete is. A királyhoz hű hazai és idegen előkelőkből jött létre a királyi tanács, a főemberek legjelentősebb csoportját az ispánok alkották. A szabadok és a szolgák között éles cezúra húzódott. A törvényhozás elősegítette a szegény szabadok szolgasorba süllyesztését. Valódi szabadság csak tulajdon birtokában lehetett. A gazdálkodás rendjében a legnagyobb változás éppen a magántulajdon megjelenése volt. A régi nemzetségek egy része fegyveres kísérete segítségével sajátította ki magának az egykori nemzetségi közös vagyont. A törzsi szervezet felszámolása nyomán a legnagyobb földbirtokos a király lett, akinek tulajdonába került az ország területének egésze. A törvények nagy súllyal védték a magántulajdont, s ezért intézkedtek öröklése rendjéről is.

Ezek többségükben tulajdonképpen a korábbi szakirodalomban már megtalálható gondolatok, amelyeket a szerző jól és tömören foglalt össze. Három megjegyzés kívánkozik ide. Azon kijelentése, miszerint „az ország egésze fejedelmi, királyi tulajdonnak számított”,¹¹¹ nem helytálló, hiszen a királyi birtok mellett az uralkodóhoz hű, hozzácsatlakozó egykori – törzsi–nemzetségi – főemberek nyilvánvalóan kezdettől fogva megtartották a korábbi, úgynevezett szállásbirtokokat, amiket egyébként éppen fegyveres kíséretük segítségével sajátítottak ki magántulajdonuként.¹¹² Árnyaltabb megfogalmazást igényelt volna Font Márta azon mondata, hogy „A 13. század okleveleiben már csak a birtokkal rendelkező úri nemzetségek szerepelnek.”¹¹³ A 13. és 14. századi diplomákban ugyanis találkozni lehet más típusú nemzetségekkel, nemcsak az előkelő, nemesi – úgynevezett úri – nemzetségekkel. Ismeretesek például a várjobbágy-nemzetségek és az udvarnok-nemzetségek is, amelyek helyzete döntő mértékben különbözött az úri nemzetségektől.¹¹⁴

Egy helyütt Font Márta hangsúlyozottan azt írja: „joggal tartjuk rendszerváltó lépésnek” azt, hogy a király uralmának megteremtése és biztosítása érdekében saját hadseregét a törzsi–nemzetségi hadszervezet felbomlasztása révén és a várispánsági haderő megszer-

¹⁰⁸ Font: *Államalapítás*, 60., 59. (térkép). Ehhez lásd: Kristó: *A vármegyék kialakulása*, 206.

¹⁰⁹ Font: *Államalapítás*, 78–84.

¹¹⁰ Font: *Államalapítás*, 80.

¹¹¹ Font: *Államalapítás*, 81. Másként – mégpedig jól – fogalmaz viszont a szerző a 64. oldalon.

¹¹² Kristó: *Magyarország története*, 149–152.; Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 75., 83. A nemzetségfői kisajátításra a szerző is helyesen utal (Font: *Államalapítás*, 82.). Ugyanakkor az új – a földre és szolgákra is kiterjedő – tulajdoni viszonyok mellett nem helytálló azon megjegyzése, hogy ekkor „A világiak vagyona továbbra is az állatállományból állt.” Font: *Államalapítás*, 81.

¹¹³ Font: *Államalapítás*, 81.

¹¹⁴ Ehhez lásd például: Kristó: *A magyar állam*, 244–248.; Zsoldos Attila: *Nemzetségek és honfoglalók*. In: Veszprémi László (szerk.): *Honfoglaló őseink*. Budapest, 1996. 182.

vezésével hozta létre.¹¹⁵ Ha jól értem, akkor itt arról van szó, hogy rendszerváltó lépésnek minősül a vérségi szervezet helyére állítani a területiális szervezetet. Ez kétségtelenül így van, de egyrészt nem ez volt az egyetlen úgynevezett rendszerváltó intézkedés, hanem számos más is (például a kereszténység felvétele, a magántulajdon létrehozása stb.), másrészt pedig felvetődik a kérdés: milyen rendszerváltás volt? Azaz milyen társadalmi rendszert milyen másik rendszer váltott fel a tárgyalta korszakban?

Ha ismét megvizsgáljuk Font Márta könyve mellett az előző és a következő kötetet, akkor – úgy látom – igen érdekes kép adódik ebből az összevetésből.

Fodor István sem az előző társadalmi rendet, sem a következő társadalmi rendszert nem nevezi meg. Amint láttuk, a honfoglaló magyarságot rétegzett társadalomnak tartja: nomád jellegű hatalmi elittel és nomádos jellegű szabad középréteggel számol, az alacsonyabb társadalmi réteget egy nomadizáló csoport és egy falusi földművelő lakosság alkotja. Itt is, úgy tűnik, mindenki szabad, hiszen szolgaréteggel nem számol, legalábbis nem említi ilyet a konkrét honfoglalás időszakára vonatkozóan sem. A szolgaréteg megjelenése szerinte a Kárpát-medencében valamikor a 10. században következett be a növekvő számú falusi lakosság alávetésével, szolgáltatásra kényszerítésével.¹¹⁶

Font Mártánál azt tapasztalom, hogy világosan és egyértelműen megnevesíti a 10. századi magyar társadalmat, amikor azt *barbár társadalom* kifejezéssel illeti több alkalommal is. Megadja ennek fő ismérveit: pogány, nomádvilág ez, amit a törzsi–nemzetségi viszonyok jellemeznek a nemzetségi közös tulajdonnal együtt, s itt mindenki egyaránt szabad.¹¹⁷ Ugyanakkor ez a barbár társadalom átalakulása nyomán létrejövő új társadalomnak – felsorolva ismérveit – nem ad pontosabb összefoglaló nevet.¹¹⁸ Koszta László a 10. századi társadalom kapcsán – esett már erről szó – pogány törzsi berendezkedésről, törzsi-nemzetségi arisztokráciáról beszél, azaz törzsi-nemzetségi társadalomnak tekinti azt. A Szent István-kori viszonyokról csak közvetve szól, amikor I. Béla egyik intézkedését úgy értékeli, hogy azzal a király „a feudális társadalmi viszonyok általánossá válását lassította”.¹¹⁹ Úgy vettem észre, azonban, hogy Koszta László könyvében sehol máshol nem fordul elő a *feudális* jelző vagy annak főnevesített alakja: a *feudalizmus*, holott az I. Béla korára alkalmazott kifejezésből logikusan az következne, hogy a *feudális* viszonyok általánossá válása a 12. század végéig csak fokozódott. Erről azonban már említés sem történik. A 9–12. századi magyarság társadalmi viszonyainak s azok változásainak minősítésében tehát ma már meglehetősen nagy a bizonytalanság a szakemberek körében a korábbi helyzethez képest.

A *feudalizmus* fogalma, amelynek használatával a jelenlegi rendszerváltás előtti évtizedekben leginkább minősítették a Szent István kor társadalmi és minden más jellegű változását (röviden az akkori rendszerváltást), erősen vitatott fogalomként vált a szakirodalomban. Ennek nyomán Engel Pál azt javasolta, hogy a *feudalizmus* szó helyett, minthogy ennek megfelelő rendszer (azaz nyugati típusú hűbéri rendszer, hűbériség) Magyarországon nem volt, az *uradalmi rendszer* kifejezést kellene használni.¹²⁰ Felfogását azonban senki sem fogadta el. Ezzel a nézettel szemben Kristó Gyula igyekezett megvédeni a *feudalizmus*

¹¹⁵ Font: *Államalapítás*, 62.

¹¹⁶ Fodor: *Őstörténet*, 86., 87., 103. Ehhez lásd a 26. jegyzetet.

¹¹⁷ Font: *Államalapítás*, 26., 72., 78., 80., 89., 93., 96.

¹¹⁸ Font: *Államalapítás*, 78–84.

¹¹⁹ Koszta: *Válság és megerősödés*, 30.

¹²⁰ Engel: *Beilleszkedés Európába*, 26., 64–68., 116.

hagyományos fogalmát, de ő is egyre ritkábban használta ezt a terminust.¹²¹ Font Márta éppen a fogalom vitatott voltára hivatkozva már korábban – így egyik 2005-ös könyvében – bevallotta, hogy tudatosan nem használja a *feudalizmus* és a *feudális* szavakat.¹²² Ezért természetesen ebben az írásban sem találkozunk azokkal. Font Márta azonban semmilyen formában sem határozza meg azt, hogy a régi, úgynevezett barbár társadalom átalakulása nyomán *milyen társadalom* alakult ki, vagy legalábbis milyen társadalom kezdett kibontakozni. Tagadhatatlan: a mai szakember nincs könnyű helyzetben. Én az új társadalmi berendezkedést lényeges vonásaiban a korabeli nyugat-európai (frank-bajor) feudális társadalomhoz hasonló, ugyanakkor *sajátos* (hűbériség nélküli) kora középkori, keresztény – politikailag, gazdaságilag (vagyonilag), jogilag rétegzett és hierarchizált – társadalomnak tudom minősíteni, amely a keleti (*steppei*) jellegű pogány és nomád világból indult el, és számottevő mértékben előre is haladt a kortárs modern nyugat-európai keresztény társadalomhoz való felzárkózás útján, de azt igazán csak évszázadokkal később, a 13–14. században érte el.¹²³

A királyság „államtalanítása”

Véleményem szerint a kötet legfontosabb – összegző jellegű – fejezete az, amely *Az állam-szervezés „mérlege”* címet viseli.¹²⁴ E rövid részben a szerző István uralkodásának (997–1038) mérlegét kívánja megvonni. Ezt a számvetést tulajdonképpen – a könyv címének is megfelelően – az *állam*, az államalapítás szempontjából végzi el. Fő kérdését a következőképpen fogalmazza meg: „...az a struktúra, amit [István – M. F.] létrehozott, kimeríti-e már az állam fogalmát?”¹²⁵ Előrebocsátom: Font Márta válasza az általa feltett kérdésre – egyértelműen és röviden megfogalmazva – az, hogy *nem*.

Meglepő a válasz, hiszen a magyar történetírásban mind ez ideig – az utóbbi néhány évet kivéve – lényegében minden történetírói irányzat a Szent István uralkodása alatt létrejött politikai-hatalmi berendezkedést államnak minősítette, legfeljebb az állam szóhoz különböző jelzőket tettek. Így például használták jelölésére többek között: a keresztény állam, nemzetállam, patrimonialis állam, karizmatikus állam, préfeudális állam, feudális állam, intézményes állam, intézményes területi állam és a nyugat-európai, illetve európai (típusú) állam kifejezéseket.

Érdeemes áttekinteni, hogy sorozatunk első három kötetének szerzői minek nevezik a honfoglalás kori (Géza és István előtti), illetve az István-kori politikai rendszert. Fodor István szerint már a 9. században létrejött a magyarság első állama, amelyet *nomád jellegű*

¹²¹ Kristó: *Magyarország története*, 148–149. Csak elvétve találkozhatunk e szavak használatával mai magyar szakmunkákban a 11–12. századra vonatkozóan. Erre lásd például: Makk: *Szent István és utódai*, 335.; Székely: *Korona és lándzsa*, 24.; Mezey Barna: *Feudális állammodellek Magyarországon*. In: Mezey Barna: (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2003.⁵ 39., 48.; Szegfű László: *A Marosvidék a fejlődés élvonalában*. In: Marosvári Attila (szerk.): *Kiszombor története*. I. köt. Kiszombor, 2008. 162.; Bertényi Iván: *Az Árpád-ház királyai*. Budapest, 2009. 84.

¹²² Font: *A keresztény nagyhatalmak*, 9.

¹²³ Ehhez lásd: Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest, 1983. 55–67.; Kristó: *A magyar állam*, 366–369.; Tringli István: *Az új királyság berendezkedése*. In: Kredics László (szerk.): *Válaszúton*. Veszprém, 2000. 98.; Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 49.

¹²⁴ Font: *Államalapítás*, 92–93.

¹²⁵ Font: *Államalapítás*, 92.

állam minősítéssel illet (más írásaiban *félnomád államnak* nevezi azt),¹²⁶ viszont mostani könyvében nem utal a következő korszak politikai–hatalmi struktúrájára, amit korábbi művében *európai típusú valódi államként* emleget.¹²⁷ Koszta László pogány törzsi berendezkedésnek tartja a honfoglalás kori politikai rendszert, míg egyértelműen államnak, mégpedig *középkori*, illetve *keresztény államnak* minősíti a Szent István-kori berendezkedést.¹²⁸ Font Márta a Szent István előtti időszakra vonatkozóan, mint már előbb láttuk, törzsi államokról, barbár törzsi viszonyokról szól, gyakran „országot” említ, s egyik térképén olvasható a Magyar Nagyfejedelemség megjelölés is, de a szövegben ez sehol sem fordul elő, még a fejedelemség szó sem! István politikai rendszerét „keresztény királyság” kifejezéssel jelöli meg,¹²⁹ és – mint utaltam rá – megtagadja tőle az állam-jelleget, azaz Szent István királyságát nem tekinti államnak. Érdekes helyzet állt így elő, hiszen egyrészt a Géza és István előtti időszakban volt állam (Fodor), az utánuk következő periódusban is létezett állam (Koszta), de a két időszak között nem volt állam (Font). Másrészt amíg a törzsfőknek (így például az Árpádoknak, Gyuláknak és Ajtonynak) voltak államaik, addig István, a törzsi államok felszámolásával országot teremtő király nem tudott államot szervezni. Az olvasók – akár szakemberek, akár csupán érdeklődők – kapkodhatják majd a fejüket. A főszerkesztői Előszóban megfogalmazott közérthetőséggel ismét komoly problémák lesznek.

Font Márta azonban nem volt mindig ennyire szűkmarkú Szent István országával szemben. Így például 1993-ban még arról írt, hogy Szent László korában megerősödött a magyar állam (tudniillik a Szent István idejében létrejött állam). A szomszédos országokkal kapcsolatban szintén használta az állam fogalmát, így a Kijevi Rusz vonatkozásában is, és általánosságban beszélt középkori államokról.¹³⁰ 2001-re változott meg gyökeresen a véleménye. Akadémiai doktori disszertációja szerint az úgynevezett Köztes-Európa négy országának (a cseh, lengyel, orosz/rusz és a magyar területeknek) 10–12. századi történetében nem lehet államokról beszélni, mivel az első ezredfordulón mind a négy területen kialakult „új hatalmi központok valójában nem államok, hanem dinasztikus hatalmi központok” csupán.¹³¹ Ezért természetesen 2005-ben megjelent értekezésében ugyancsak igyekezett kerülni az állam fogalmát e területekkel kapcsolatban, s helyette az „uralmi központ”, „hatalmi központ” kifejezéseket használta.¹³²

Véleményem szerint komoly tévedés ezeknek a kifejezéseknek az alkalmazása a korabeli Magyar Királyság minősítésére. Hiszen egy *országos* uralmi rendszer, az egész népességet átfogó politikai–hatalmi szerveződés hogyan lehet csupán valamiféle dinasztikus hatalmi vagy uralmi *központ*, illetve fordítva? Nyilván sehogyan sem, mivel ezek nem azonos értékű politikai kategóriák!

¹²⁶ Fodor: *Őstörténet*, 55.; Fodor: *Az ősi magyar vallásról*, 26.; Fodor: *A magyar gazdálkodás*, 30. A 9. századi első – *steppei* – magyar *nomádállam* kialakulásának elméletére és működésének történetére lásd: Kristó: *A magyar állam*, 114–127., 299–316.

¹²⁷ Fodor: *Az ősi magyar vallásról*, 27.

¹²⁸ Koszta: *Válság és megerősödés*, 8–15., 18.

¹²⁹ Font: *Államalapítás*, 14., 57., 75., 92.

¹³⁰ Font Márta: *Így élt Könyves Kálmán*. Budapest, 1993. 19.; Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok korai történetéből*. Pécs, 1995. 10., 11., 38., 52. (Hasonlóan a könyv 1998-as kiadásában is.)

¹³¹ Font Márta: *Kényszerpályák és választási lehetőségek a keresztény nagyhatalmak árnyékában* (Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században). (Akadémiai doktori értekezés kézirat.) Pécs, 2001. 8., 164., 174., 176., 263., 310.

¹³² Font: *A keresztény nagyhatalmak*, 7., 8., 266.

Egyébként hasonló fordulat következett be ugyanebben az időben Engel Pálnál is, aki 1990-ben még államalakulatokról, államalapításokról beszél a 10. században krisztianizált európai népek esetében. Így könyve egyik alfejezetének a címe *Szent István állama* volt.¹³³ 2001-ben viszont – nem véletlenül a Szent István-i millenium éve után – ehelyett a keresztény királyság és a keresztény monarchia megjelölések mellett már a *Szent István birodalma* kifejezést használja, s nagy határozottsággal kijelenti: „...a létrejött politikai rendszer még évszázadokig messze volt attól, hogy államnak lehessen nevezni”.¹³⁴ Sashalmi Endre pedig Európa csaknem egész középkorára kiterjeszti azt, hogy erre az időszakra nézve az állam fogalmának használata helytelen: „Az állam fogalmát alkalmazni a középkori politikai szerveződések vizsgálatára (középkoron értve a nyugati keresztény kultúrkör történetében a 4. századtól a 15. század közepéig terjedő időszakot) a korszak nagy részében nem indokolt, sőt egyenesen félrevezető.”¹³⁵

E nézetek kialakulására Otto Brunner korábbi munkája után mindenekelőtt Joseph R. Strayer 1970-es könyve volt döntő hatással.¹³⁶ Strayer szerint az *állam* modern fogalom, és a *modern* (a kora újkori államfejlődési tendenciák nyomán a 18. század óta létező) állam jelölésére szolgál, ezért – Bizánc kivételével – nem alkalmazható a középkori (főleg a kora középkori) politikai rendszerekre, mert azok a modern államiság jegyeivel nem rendelkeznek. A korai középkorban az állam kialakulását a hűbériség partikuláris viszonyai is rendkívüli mértékben akadályozták, és csak a 12. században kezdenek megjelenni a modern állam alapvető építőelemei (mint például az állandó jogi, gazdasági, politikai, katonai intézményrendszer, hivatásos bürokraták, írásos ügyintézés, szilárd főváros, politikai szuverenitás, különböző hatalmi ágak, stabil határok stb.).¹³⁷

A hazai történetírásban, mint utaltam rá, néhányan magukévá tették és erőteljesen hirdetik Strayer koncepcióját, ennek alapján tagadják Szent István királyságának állam voltát. Az pedig mindenképpen nagy túlzás Font Márta részéről, miszerint „Az állam fogalom esetében kialakult álláspont szerint ma már általános [sic! – M. F.] az a vélekedés, hogy a középkori politikai képződményekre nem alkalmazható”.¹³⁸ Én ugyanis úgy tapasztalom, hogy a történész és régész szakmában – legalábbis Magyarországon – változatlanul széles körben elterjedt ma is az „állam” fogalom használata a középkort illetően, de a nemzetközi

¹³³ Engel: *Beilleszkedés Európába*, 111., 112., 121.

¹³⁴ Engel: *Szent István birodalma*, 26. Ugyanakkor I. Andrással kapcsolatban – eléggé következtelenül – a Szent István-i „keresztény államrend” helyreállításáról beszél. Engel: *Szent István birodalma*, 30.

¹³⁵ Sashalmi Endre: *A nyugat-európai államfejlődés vázlata (1000–1700)*. Pannonica Kiskönyvtár. Budapest, 2006. 9–10. Ehhez lásd még: Font Márta: *Magyarország, 1000–1204*. In: Sashalmi Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális-történeti koncepciók vagy valós történeti régiók. Pécs, 2007. 81. E helyen a szerző az *állam* szó helyett a „dinasztikus hatalom”, „dinasztikus uralom” kifejezéseket használja a kora középkori hatalmi szerveződés jelölésére.

¹³⁶ Brunner, Otto: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter*. Brunn–München–Wien, 1942.²; Strayer, Joseph R.: *On the Medieval Origins of the Modern State*. Princeton, New Jersey, 1970. Második kiadás: 2005.

¹³⁷ Strayer: *On the Medieval Origins*, 3–16., 89–111. Bizánc kivételes helyzetére – miszerint államisága az egész középkorban összehasonlíthatatlanul fejlettebb volt, mint bármelyik más európai országé – lásd: Bréhier, Louis: *A bizánci birodalom intézményei*. Budapest, 2003. Nyugat-Európában csaknem hasonlóan fejlett államnak minősül a mór Córdobai Kalifátus a kora középkorban. Erre lásd Arié, Rachel: *España musulmana (siglos VIII–XV)*. Barcelona, 1982. 49–115. (Utóbbi adatért Elter Istvánnak jár köszönet.)

¹³⁸ Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. SzKK. 21. köt. Szeged, 2005. 5.

szakirodalomból sem tűnt el a fogalom, miközben külföldön és itthon is komoly bírálatok fogalmazódtak meg a Strayer-féle felfogással szemben.¹³⁹

Meglehetősen különös ezek után Font Márta egy másik érvelése ugyancsak 2005-ből. Ez így szól: „Ha az állam fogalmán egy intézményrendszer működését értjük, akkor az általam elemzett területen és időben [értsd: Kelet- és Közép-Európában a 10–12. században – M. F.] aligha beszélhetünk róla; ha a régió keresztény uralkodói által létrehozott új hatalmi központok létezését az állammal azonosítjuk, akkor államról kell [sic – M. F.] beszél-nünk.”¹⁴⁰ Úgy érzem, hogy feltehetem a kérdést: most akkor végül is volt állam a középkorban vagy nem volt?

Ez a bizonytalanság – egy nagy fontosságú kérdést illetően – jelen művében is tetten érhető. Miközben rendre új politikai, új hatalmi, új kormányzati központról és struktúráról (de nem államról) beszél, folyamatosan használja az „államszervezés”, „államalapítás” (a főcímben is ez szerepel) és „államszervező harcok” kifejezéseket. István szellemi gyermekét, az Intelmeket pedig – Szűcs Jenő nyomán – egyenesen államelméleti munkának tartja, mindezt állam nélkül! De itt lehet megemlíteni olyan minősítéseit is, mint például István, „az államalapító király” vagy „a keresztény államot megszervező Géza és István”.¹⁴¹ Az előbb felvetett kérdés magyar vonatkozásban is megfogalmazható: István ténylegesen alapította-e magyar államot vagy nem, illetve Géza és István szerveztek-e magyar államot vagy nem? (Nyilvánvalóan ily módon az Előszóban említett közérthetőség e kérdésben sem valósul meg.)

Font Márta röviden sorra veszi a Strayer-féle *modern* állami kritériumokat, és rendre megállapítja azok érvényesülésének a mértékét Szent István korára vonatkozóan.¹⁴² Eszerint az ország kereszténnyé válása még nem fejeződött be, a későbbi pogánylázadások ennek bizonyítékai. Az egyházi intézmények kiépülése sem ért véget, hiszen a tizenkét középkori püspökségből csupán nyolc épült ki István alatt, s az egyház középső szintje csak nyomokban volt még jelen. A várközpontok és a vármegyék kialakítása sem volt teljes, mivel a számuk később növekedett, s az ispáni rendszer sem tekinthető szilárdnak, mert nagyon függött az uralkodó személyétől. A nemzeti viszonyok átrendeződése ugyan megindult, de csak a 11. század második felében fejeződött be. Az írásbeliség és a pénzverés szintjén is csak a kezdeti lépések történtek meg. Ezek után levonja a következtetését: „...az államszervezés nem fejeződött be, és az állami intézményrendszer megalapozásának csak a kezdetei

¹³⁹ Strayer elméletének első magyarországi komoly bírálatára – külföldi kritikák ismertetésével együtt – lásd: Szabados György: *Az állam-fogalom középkori létjogosultságáról*. In: G. Tóth Péter – Szabó Pál (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*. 6. köt. Szeged, 2010. 203–213. Néhány példa elégséges lehet annak igazolására, hogy a hazai és a nemzetközi szakirodalomban jelenleg is elterjedt az állam (államiság) fogalmának használata. Wiczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin (Hrsg.): *Európa közepe ezer körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok*. Stuttgart, 2000.; Maddicott, John R. – Palliser, David M. (eds.): *The Medieval State. Essays presented to James Campbell*. London, 2000.; Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*. Budapest, 2001. 19–40.; Bárány Attila: *Britek, angolszászok, vikingek. Máriabesnyő–Gödöllő*, 2008. 15–124.; Hechberger, Werner: *Nemesség és társadalom*. Aetas, 22. évf. (2007) 3. sz. 21.

¹⁴⁰ Font: *A keresztény nagyhatalmak*, 7. Lásd még ehhez: Font: *Államalapítás*, 15.

¹⁴¹ Font: *Államalapítás*, 9., 12., 21., 31., 32., 44., 62., 65., 92., 93., 97.

¹⁴² Font: *Államalapítás*, 92–93.

[sic – M. F.] történtek meg”. Ennek igazolására szolgál a fejezet utolsó mondata: „A rendszer sérülékenységét az 1038 után bekövetkező krízis mutatta meg.”¹⁴³

Szent István királysága – középkori dinasztikus állam

Értelmezésem szerint mindez kétségtelenül azt jelenti, hogy István alatt ténylegesen nem jött létre magyar állam, mert – korunk *modern* állami kritériumai szerint – nem épült fel az *állam egész, teljes rendszere*, ezért is került súlyos válságba 1038 után. Mindezzel kapcsolatban öt lényeges megjegyzésem van.

1) Nehéz értelmezni a szerző azon mondatát, miszerint „Az egyházi intézményrendszer kiépülése sem fejeződött be: a középkori tizenkét püspökség közül nyolcat lehet biztosan István alapításának tekinteni.”¹⁴⁴ A véleményem az, hogy ezzel a megállapításával a szerző István király egyik korszakos jelentőségű tettet, alkotását becsüli le. A magyar király – eltekintve az egyetlen, önálló székhely és állandó, szilárd szervezet nélküli, latin rítusú missziós püspökségtől – a semmiből legalább nyolc, Rómának alárendelt egyháztartományt (két érsekséget és hat püspökséget) állított fel, amelyek gyakorlatilag átfogták az akkori ország egész területét.¹⁴⁵ Megfogalmazódott egyébként olyan szakvélemény – egyháztörténészek körében is –, amely tíz egyházmegyét tulajdonít Istvánnak.¹⁴⁶ Arra szintén érdemes utalni, hogy a korszakban abszolút kötelező érvénnyel semmiféle kánonjogi törvény nem határozta meg az egyházmegyék számát. Ebből a szempontból a 9. századi Pseudo-Isidorus-féle egyházi joggyűjteményre szoktak hivatkozni, amely szerint egy szuverén királyság önálló egyháztartományához egy érsekség és tíz-tizenkét püspökség tartozik. A pápaság is csak *ajánlásként* fogalmazta meg ezt a 10. század végétől az uralkodók részére, de még így sem számított kötelező érvényű előírásnak. A maga számára Szent István nem is tekintette még „vezérlő elvnek” sem, hiszen a két érsekség (Esztergom és Kalocsa) alapításával jelentősen túllépett a pápai ajánlásra.¹⁴⁷ Ugyanakkor az is valószínű, hogy azt a korabeli egyházi előírást szintén mellőzte, amely szerint egy érsekség alá – már alapításától kezdve – legalább három püspökség tartozott. Az esztergomi érsekségnek ugyanis – a sajátja mellett – meg alapításakor csupán egy (a veszprémi), esetleg kettő (a veszprémi és a győri) püspöki egyházmegyéje volt. A harmadik egyházmegyét csak 1003 táján szervezték meg Erdélyben. Mindez azt mutatja, hogy a magyar király nem az egyházi kívánalmakhoz és előírásokhoz, hanem a tényleges lehetőségekhez alkalmazkodott – az úgynevezett magánegyházi rend-

¹⁴³ Font: *Államalapítás*, 93. Éppen ezért fogalmaz Font Márta egy helyütt úgy, hogy az államszervező harcok révén alakultak ki „a későbbi [mikori? – M. F.] állam területi keretei”. Font: *Államalapítás*, 32.

¹⁴⁴ Font: *Államalapítás*, 93.

¹⁴⁵ Lásd például: Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 69–70.; Kristó: *Magyarország története*, 108.

¹⁴⁶ Így például: Török: *A tizenegyedik század*, 47., 55. Lásd még: Bertényi Iván: *Szent István és öröksége 1000–1400*. Budapest, 1997. 14.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 51.

¹⁴⁷ Gerics József: *A korai államelmélet érvényesülése István korában*. In: Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988. 92–93.; *Az államalapítás korának írott forrásai*, 281. 981. jegyz. (Thoroczkay Gábor írása); Kristó Gyula: *Írások Szent Istvánról*. Budapest, 2000. 121.; Thoroczkay Gábor: *Írások az Árpád-korról*. Budapest, 2009. 17., 20. 57. jegyz., 54., 56. 12. jegyz. – Ehhez lásd még: Feine, Erich: *Kirchliche Rechtsgeschichte. Bd. I. Die katholische Kirche*. Weimar, 1954. 144–147.; Fuhrmann, Horst: *Provincia constat duodecim episcopatibus. Zum Patriarchatsplan Erzbischof Adalberts von Hamburg-Bremen*. *Studia Gratiana*, 11. évf. (1967) 389–404. (Ezekre a munkákra Koszta László hívta fel a figyelmemet. Köszönet érte.).

szeren belül – a magyar egyházmegyék létesítésekor.¹⁴⁸ Különbön pedig már az Árpád-kor vége felé a Magyar Királyság egyházmegyéinek a száma tizen négy lett a szerémi és a boszniai püspökség megszervezésével, tehát a szerző által említett tizenkettőt is meghaladta. Azután 1526-ig az egyházmegyék száma tovább nőtt újabb – főleg missziós – püspökségek létesítése révén.¹⁴⁹ Akkor végül is a Szent István által létesített nyolcat melyik számhoz kell viszonyítani, ha egyáltalán kell? Az istváni püspökségi szervezet valós értékelése érdekében azt szintén tanulságos figyelembe venni, hogy ebben az időszakban lengyel földön az önálló gnieznói érsekséghez csak három püspökség tartozott (külön működött még a poznańi püspökség), Cseh- és Morvaországban önálló érsekség nélkül mindössze csupán kettő (a prágai és a morva) püspökség létezett – teljes mértékben – a német mainzi érsekség alá rendelten.¹⁵⁰

2) A Szent István-i állam – mint politikai–hatalmi szervezet – gyökeres változást, teljes szakítást jelentett a korábbi *keleti (stepei) jellegű* nomád politikai struktúrával szemben. A régihez képest az új kormányzati szerveződés fő elemei a következők voltak: új, keresztény legitimáció (*Dei gratia* királlyá felkenés és koronázás), a vérségi szerveződés helyett területi elv a közigazgatásban (várispánságok, vármegyék),¹⁵¹ új típusú királyi tanács (hazai és külföldi világi és egyházi főemberekből), új ideológia (keresztény egyház és vallás – gyakorlatilag államvallás és államegyház),¹⁵² új szervezetű és irányítású haderő, új típusú (köz-

¹⁴⁸ Erre lásd: Lenkey–Zsoldos: *Szent István*, 63–65.; Kristó: *Magyarország története*, 107.; Múcska, Vincent: *Az első magyarországi püspökségekről*. Fons, 12. évf. (2005) 1. sz. 18., 19., 24. A magán-egyházi jellegre lásd: Gyórfy: *Magyarország története*, 777.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 72–73.

¹⁴⁹ Minderre lásd például: Érszegi Géza: *Püspök*. In: Kristó Gyula (főszerk.) – Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. (a továbbiakban: KMTL.) Budapest, 1994. 563–564.; Koszta László: *Missziós püspökségek*. In: KMTL. 458–460.; Kristó: *Írások Szent Istvánról*, 122.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 13.

¹⁵⁰ A lengyel helyzetre lásd: Sroka, Stanislaw A.: *Lengyelország*. In: Kristó–Makk (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*, 181. A cseh viszonyokra lásd Pražak, Richard: *Cseh- és Morvaország*. In: Kristó–Makk (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*, 195.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 69.

¹⁵¹ Az állammal szorosan együttműködő egyház a maga területi szervezeteivel (az egyházmegyékkel, káptalanokkal, esperességekkel és falusi plébániákkal) is a területi jelleget erősítette. Erre lásd Koszta: *A keresztény egyházzervezet*, 111–112.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 65–66.; Mezey: *Feudális állammodellek*, 49–50., 54.

¹⁵² Érdemes teljesen új és fontos sajátosságként kiemelni azt, hogy a legfelsőbb kormányzati szerv, a királyi tanács munkájában a világi főemberek mellett részt vettek a nemzetközi tapasztalatokkal és jelentős külföldi kapcsolatokkal rendelkező egyháznagyok is, akiknek közreműködését a király nem nélkülözhetette diplomáciája során. Erre lásd például: Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, 208.; Tringli: *Az új királyság*, 94.; Koszta: *Egyház- és államszervezet*, 65.; Varga: *Ungarn und das Reich*, 90–92. Elmondható, hogy a magánegyházi, illetve az államegyházi rendszer érvényesülése nyomán – a királyi irányítás mellett – szorosan kapcsolódott egymáshoz az állami és az egyházi intézményrendszer. Az egyházi szervezet a világi igazgatás munkájának részeseként tulajdonképpen számos fontos területen (így a diplomácia, közigazgatás, törvényhozás, bíraskodás és hivatalos írásbeliség terén) kiegészítette a világi (kormányzati) apparátus működését. Természetesen a magyar egyház helyzete és szerepe nem volt teljesen azonos a korabeli német birodalmi egyházzal, amely „a birodalom kormányzásának eszközeként szerveződött meg”. Koszta László: *Németország*. In: Kristó–Makk (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*, 86–90. Ehhez lásd még Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely: *Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526)*. Pécs, 2007. (A vonatkozó rész Kiss Gergely munkája.) 131–136.; Koszta László: *Ál-*

ponti törvénykezés, új tulajdonviszonyok (magántulajdon), a közszabadok pénzbeli megadóztatása (szabadok denárja), az egyházi tized bevezetése, önálló (gazdasági jellegű) pénzverés és a hivatalos írásbeliség megjelenése.¹⁵³

3) Az új politikai, azaz állami struktúra – nemcsak Szent István uralkodása alatt, hanem a 11. század egésze során is – *hatékonyan működött*, hiszen sikerrel úrrá lett a pogánylázadások és a trónharcok pusztító beháborúin, ugyanakkor eredményesen állta útját a több irányból jelentkező külföldi (német, pápai, bizánci és a különösen veszélyes keleti nomád) expanzív törekvéseknek. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy miközben 1030-ban Szent István fiatal állama fegyverrel háritotta el a német hűbéri alávetést, csaknem ugyanabban az időszakban Lengyelország (1032-ben), Csehország (1033-ban) ismételtén a német fennhatóság vállalására kényszerült. A szomszédos Bulgária 1018-ban csaknem két évszázadra elvesztette függetlenségét, és beosztották a bizánci tartományok közé; a szerbek és a horvátok szuverenitása is igen súlyos csorbát szenvedett a bizánci expanzió következtében.¹⁵⁴ Bizonyos történelmi eseményeknek és folyamatoknak nemcsak önmagukban, hanem nemzetközi összehasonításban is komoly értékük és jelentőségük van.

4) *Ez az állam életképesnek bizonyult*: nemcsak hogy nem sorvadt el intézményrendszerének kétségtelenül meglevő hiányosságai, egyenlenségei miatt, hanem – ha csak a Kálmán király idejéig terjedő korszakot nézzük – eredményesen tudott tovább is fejlődni, amit egyebek mellett fontos új tisztségek (vajda, bán), újabb vármegyék szervezése (számuk a mintegy 30-ról 45-re nőtt), az egyházi középszint (esperességi és káptalani rendszer) kiépülése, újabb egyházmegyék felállítása, a vallási élet fejlődése igazol.¹⁵⁵ Nyilvánvalóan a vallási és az egyházi viszonyok fejlődésével függ össze az a jelentős régészeti megfigyelés, miszerint – pénzleletek alapján – a templom körüli temetkezés Kálmán király korában jellemzővé és országosan elterjedtté vált. Ez bizonyítja, hogy Szent Lászlónak és Kálmánnak azon törvényes intézkedése, amely a keresztények templom körüli (azaz a pap által ellenőrzött és végrehajtott) eltemetését írja elő, az állam és az egyház szerveinek eredményes és hatékony együttműködése révén királyság szerte meg is valósult a pogány temetkezések ro-

lamhatalom és egyházszervezet a 11. századi Magyarországon. (Vázlat a keresztény magyar állam kiépülésének dinamikájához). Valóság, 53. évf. (2010) 6. sz. 53–59.

¹⁵³ Mindehhez lásd: Kristó: *A magyar állam*, 335–358. Külön is szükséges megemlíteni, hogy nem lehet kétséges: a törzsek és törzsi államok felszámolása, valamint a fentebb említett új intézmények és intézkedések nyomán a honfoglaló nemzetségek helyzete radikálisan megváltozott. Teljesen elvesztették alapvető funkcióik közül a közösségirányító, a hadszervezési és a kultikus jellegű szerepkörüket. Lényegesen – ha nem is teljesen – korlátozódott bíráskodási feladatkörük. Ez utóbbi kivételével a bomlásnak indult nemzetségek valóban a közszférából a magánszférába szorultak vissza. Erre a fontos mozzanatra ugyan Font Márta is utal könyve más részében, mégis az összefoglalásban csupán a nemzetségi viszonyok átrendeződésének megindulásáról szól, holott az ősi – társadalomszervező funkcióikat elvesztő – nemzetségek gyökeres vereségéről kellene beszélni. Ez tartozott ugyanis az istváni politika érdemi részéhez. Azaz a szerző rossz helyre tette a hangsúlyt. Erre lásd például: Kristó: *A magyar állam*, 237–249.; Zsoldos: *Nemzetségek és honfoglalók*, 179–194.

¹⁵⁴ Lásd például: Györffy: *Magyarország története*, 815–1006.; Makk: *Magyar külpolitika*, 61–65.

¹⁵⁵ Ehhez jellemző kortársi értékelésként meg lehet említeni, hogy a két korszak különbségei alapján Kálmán király – az Istvánéhoz képest – a maga uralkodási idejét „a tökéletes vallásosság” korának tekintette. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor (szerk.): *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. SzKK. 24. köt. Szeged, 2006. 171. Körmendi Tamás fordítása.

vására.¹⁵⁶ De sorolhatók tovább a Szent István-i állam 11. századi folyamatos és fokozatos kiteljesedésének bizonyítékai: az igazságszolgáltatás (bíráskodás és törvénykezés) fejlődése, a műveltségi viszonyok érezhető gyarapodása, az ország területi egységének véglegessé válása (a Kárpátok hegykoszorúja, a Fischa és a Morva folyók, valamint a Száva és az Al-Duna lettek a határok).¹⁵⁷ A királyság megerősödve került ki az István utáni súlyos és több évtizedes válsághelyzetből, s megnövekedett erejét a 11. század végétől jelentős területi hódításokra tudta fordítani a Balkánon Horvátország és Dalmácia elfoglalása révén. A központi (királyi) hatalom igen erős volt: ezt lehetővé tette az uralkodó dinasztia óriási földvagyonra és az, hogy ekkor Magyarországon nem volt, nem alakult ki hűbériség, s ezáltal Nyugat-Európától eltérően elmaradt az állam, a központi hatalom privatizációja, partikuláris szétdarabolása.¹⁵⁸ Ajtony 1028 tájára tehető bukása után Szent István királyságán kívül más önálló – hazai vagy idegen (külföldi) eredetű – politikai-hatalmi szervezet a Kárpát-medencén belül nem volt!

5) Igaz, hogy a – Macchiavelli tollából 1514-ben napvilágot látott *lo stato* fogalomra épülő – mai modern *állam*-fogalom pontos jelölésére, mai jelentésének kifejezésére teljesen azonos értelmű latin vagy más nyelvű szó a középkor idején nem volt használatban a nyugati, latin rítusú kereszténység területén. Ugyanakkor megalapozott történelmi szakvélemény szerint használatosak voltak olyan szavak (például: *regnum*, *monarchia*), amelyek a 11. századi – s így a Szent István kori – magyarországi latinságban „államszerű politikai rendszer jelölésére” szolgáltak. Ezt igazolja az államjogász Paczolay Péter – nagy nemzetközi szakirodalomra támaszkodó – megállapítása is: „Az államfogalom modern absztrakciójának előzményei az állam szó megjelenése előtt más szavakban jelentkeztek.” Felsorolásában e szavak és kifejezések között szerepel a *regnum* és a *monarchia* is.¹⁵⁹ Nincs tehát fogalmi, terminológiai akadály annak, hogy Szent István királyságát államnak tekintsük.

¹⁵⁶ Erre lásd például: Bálint Csanád: *A magyarság és az ún. Bjelo-brdói kultúra. Cumania. IV. Archaeologica*, (1976) 230. 45. jegyz.; Révész László: *A honfoglalás kori temetők és leletek*. In: Visy Zsolt (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, 2003. 338–343.

¹⁵⁷ Az országhatárokról lásd például: Engel: *Beilleszkedés Európába*, 118.; Kristó: *Szent István király*, 106–107., 110–111. Érdekes változás figyelhető meg a királyi titulus használatában Istvántól Kálmánig. Szent István többnyire a magyarok királya (*rex Hungarorum*) címet használta, de már nála megjelenik a nép helyett az országnév a királyi cím mellett (így a Turkia, valamint a Pannónia név szerepeltetése a hatalma alatt álló terület jelölésére) görög oklevelében, illetve vitatott aranypénzén. A kortárs Gellért püspök is Pannónia királyaként szerepelteti Istvánt. A Pannónia felirat azután utódainak pénzein is megtalálható. Országnév olvasható I. Géza görög koronáján is. Szent László idejében, 1093 táján a *rex Hungariae* alak használatos, s a továbbiakban ez következetesen felváltotta a *rex Hungarorum* címet. Azaz az alattvalók megjelölése helyére fokozatosan az ország, az állam területének megnevezése lépett. Mindehhez lásd: Moravcsik: *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*, 80., 254.; Nagy Géza: *A magyar királyok czíme a XI. században*. Turul, 24. évf. (1906) 112–116.; Hóman Bálint: *Történetírás és forráskritika*. Budapest, 1938. 191–250.; Kovács: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről*, 24–272.; Gedai: *Szent István aranypénzverése*, 31–57.; Szegfű: *A Marosvidék*, 155.

¹⁵⁸ Erre lásd például: Kristó: *A magyar állam*, 368.; Mezey: *Feudális állammodellek*, 48. A hűbériség és az állam privatizációja témára lásd: Katus László: *A középkor története*. Budapest, 2000. 227., 251–255.; Sashalmi: *A nyugat-európai államfejlődés*, 25–31.; Makk: *A magyarság korai története*, 64., 65.

¹⁵⁹ Kristó: *A magyar állam*, 47–54.; Paczolay Péter: *Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája*. In: Gombos József: *Finnország története*. Szeged, 1994. 13–16.; Paczolay Péter: *Államelmélet. I. Machiavelli és az államfogalom születése*. Budapest, 1998. 114–120.

Összegzőképpen az a határozott véleményem, hogy a Szent István által – a Géza-kori kezdeményezésekre támaszkodva és bizonyos német intézményi mintákat felhasználva – létrehozott kormányzati struktúra a maga korában a *hazai körülményeknek megfelelően* felépített politikai–hatalmi rendszer volt. Ezt mutatja egyebek mellett az is, hogy a Szent István-i közigazgatás nem az ezredforduló német/bajor szisztémájához hasonlított, hanem a 8–9. század fordulójának Karoling rendszeréhez. Ez felelt meg a magyar király központosító, országegyesítő törekvéseinek, hiszen a magyar ispánok (*comites*) éppen úgy a királyi akaratot juttatták érvényre, miként korábban a Karoling grófok, eltérően az ezredforduló német grófságainak vezetőitől, akik – nagy többségükben – örökletessé vált magángrófságaikban viszont elsősorban már a helyi és a saját érdekeket képviselték a terület igazgatása során – gyengítve ezzel a központi, uralkodói hatalmat.¹⁶⁰

Ez a Szent István-i politikai–hatalmi struktúra, mint *állam*, a király vezetésével a saját törvényei és intézményei révén szuverén módon szervezte és irányította a fennhatósága alá tartozó terület egész népességének életét, ugyanakkor hatékonyan kifejezésre juttatta és érvényesítette az uralkodó (egyházi és világi) elit érdekeit és törekvéseit. E meghatározás ismérvei – eltérő hangsúlyokkal – más államdefiníciókban is megtalálhatók.¹⁶¹ De az is kétségtelen tény, hogy az egyes szerzőknél a kritériumok különböző szempontú megválasztása befolyásolja azt a minősítést, mely szerint egy uralmi rendszer államnak minősül vagy sem.

Figyelembe véve egyrészt a korabeli német állami berendezkedést, másrészt a korabeli magyar politikai struktúra későbbi továbbfejlődését, harmadrészt a felgyorsított ütemű építkezést, nyilvánvalóan az új állam több ponton is a kezdetlegesség és az elnagyoltság jegyeit mutatta magán.¹⁶² Annak ellenére, hogy az előbb említett kritériumok különböző mértékben érvényesültek a Magyar Királyság gyakorlatában, ismételten csak azt lehet megállapítani, hogy a Szent István-i állam, azaz a *nyugat-európai típusú kora középkori magyar állam* a korabeli szükségleteknek megfelelően minden lényeges feladatát jól látta el. Éppen ezért azzal a véleménnyel értek egyet, amely szerint „István király állama nagyon is megfogható politikai, intézményi és területi valóság volt”.¹⁶³

Az azonban ugyancsak kétségtelen, hogy ez a politikai–kormányzati szervezet az Árpádok és az Anjouk uralkodó dinasztiájához – mindenekelőtt a király személyén keresztül – rendkívül szorosan kötődő és kapcsolódó középkori állam volt. Ebben az államban – az Árpád-kor utolsó évtizedeit és az Anjou-rezsim elejének tartományúri korszakát kivéve –

¹⁶⁰ Engel: *Beilleszkedés Európába*, 123.; Kristó: *Szent István király*, 74.

¹⁶¹ Az idevonható államdefiníciókra lásd például: Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. I/1. köt. Budapest, 1987. 78–91.; Paczolay: *Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája*, 29.; Kristó: *A magyar állam*, 11–38., 95.; Zlinszky János: *Az állam- és a jogfejlődés kezdetei*. In: Horváth Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet. Egyetemi tankönyv*. Budapest, 1997. 27.; Takács Péter: *Az állam fogalma*. In: Takács Péter (szerk.): *Államelmélet*. Miskolc, 1997. 9–28.; Kristó Gyula: *Szent István állama*, 13.; Wickham, Chris: *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean 400–800*. Oxford, 2005. 57.; Szabados: *Az állam-fogalom*, 8.

¹⁶² Váczy Péter: *A királyság központi szervezete Szent István korában*. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. II. köt. Budapest, 1938. 51–53.; Deér József: *Pogány magyarság–keresztény magyarság*. Budapest, 1938. 101–103.; Bónis: *István király*, 80–81.; Szűcs: *Szent István Intelmei*, 55–67.; Engel: *Beilleszkedés Európába*, 123.; Kristó: *A magyar állam*, 367.; Mezey: *Feudális állammodellek*, 42–43.; Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest, 2003.² 80.

¹⁶³ Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1974. 364. Másként megfogalmazva: „Szent István államának léte vitathatatlan tény.” Kristó: *A magyar állam*, 332.

a mindenkori király nyomasztó hatalmi túlsúlya érvényesült az ország irányításában minden más társadalmi erővel szemben. Ugyanakkor mindkét dinasztia a Magyar Királyság, a magyar állam belső kohézióját, fontos összetartó tényezőjét képezte. Éppen ezért úgy vélem: ennek a nyugat-európai típusú, keresztény magyar államnak a megjelölésére leginkább a *dinasztikus állam* kifejezés lehet a legalkalmasabb. A *dinasztikus állam* kifejezés alatt a kárpát-medencei Magyar Királyság politikai, intézményi és területi államszervezetét értem kialakulásától – Szent István korától – kezdődően. A következő századok során ezen magyar állam szervezeti berendezkedése jelentősen gazdagodott, továbbfejlődött, és számos fontos változást, módosulást élt meg. Ilyen volt például új kormányzati intézmények (nemesi megye, honor-rendszer, országgyűlés stb.) kialakulása. Mindez azonban a dinasztikus állam lényegét, azt tudniillik, hogy a hatalom gyakorlásában a dinasztia(k)nak mindvégig meghatározó és döntő szerep jutott, érdemben nem befolyásolta.¹⁶⁴ Luxemburgi Zsigmondnak – az államfejlődés szempontjából átmeneti korszakot képező – uralkodása (1387–1437) után ezt a középkori dinasztikus államot fogja felváltani a középkori nyugat-európai állam újabb változata, az úgynevezett *rendi állam*. Ez az állam a rendi dualizmus keretében a dinasztiait megtestesítő király és a különböző társadalmi erők, azaz a rendek között a hatalom elosztásának és gyakorlásának, az ország irányításának a korábbinál arányosabb, demokratikusabb, differenciáltabb, szakszerűbb és ezáltal fejlettebb formáját jelenti – a hatalmi–kormányzati viszonyok gyakori módosulásaival együtt – a középkoron messze túlmenően egészen 1848-ig, a magyar rendiség bukásáig.¹⁶⁵

Font Márta ebben a könyvében és más munkájában a közismert felfogás alapján helyesen hangsúlyozza, hogy az állammá fejlődés – Európa más területeihez hasonlóan – nálunk is a törzsiségből (a törzsi–nemzetségi viszonyokból) indult ki, de Strayer és hívei nyomán azt vallja, hogy magyar földön (s az úgynevezett Köztes-Európa egész térségében) a politikai struktúra nem érte el az államiság fokát. A régió népei a jelzett időszakban – a 10–12. században – csupán egyfajta *átmenet* állapotába kerültek.¹⁶⁶

Én viszont úgy látom, egyetértve Kristó Gyulával, hogy a korábbi, keleti típusú nagyfejedelemségnek – mint nomádállamnak – a politikai–hatalmi kereteit szétfeszítő törzsek és törzsi államok felszámolása révén Szent István korában a magyar politikai–hatalmi rendszer fejlődése egyértelműen eljutott egy új, a korábbinál fejlettebb állam, mégpedig a *nyu-*

¹⁶⁴ Ehhez a gazdag szakirodalomból lásd az alábbi feldolgozások megfelelő részeit: Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről*. Századok, 116. évf. (1982) 5. sz. 880–922.; Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 1993. 125–136.; Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest, 1998. passim; Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. Budapest, 1998. 94–107. Megjegyzem, hogy teljesen eltérő értelemben, mégpedig az uralkodó dinasztia által vezetett és különböző eredetű politikai egységekből álló területi konglomeráció értelmében s egészen más történelmi szituációra, főként Nyugat-Európa – döntően 16–17. századi – históriájára vonatkoztatva használja külföldi munkák nyomán a *dinasztikus állam* kifejezést az úgynevezett fiskális–katonai állam közvetlen előzményének megjelölésére Sashalmi Endre az újabb magyar szakirodalomban: Sashalmi: *A nyugat-európai államfejlődés*, 95–127.

¹⁶⁵ A rendiségre, illetve a rendi államra lásd például: Engel–Kristó–Kubinyi: *Magyarország története*, (a vonatkozó rész Engel Pál munkája) 193–195.; Engel, Pál – Kristó, Gyula – Kubinyi, András: *Histoire de la Hongrie médiévale. Tome II. Des Angevins aux Habsbourgs*. Presses Universitaires de Rennes, 2008. (A vonatkozó rész Engel Pál munkája.) 187–194.

¹⁶⁶ Font: *Kényszerpályák*, 9.; Font: *A keresztény nagyhatalmak*, 17.; Font: *A középkori Magyar Királyság*, 44., 56.; Font: *Államalapítás*, 32., 62., 80.

*gati típusú keresztény államiség szintjére.*¹⁶⁷ Ezen átalakulás legnagyobb eredményének kétségkívül a magyarság megmaradása tekinthető itt a Kárpátok medencéjében, ami számos más nép (így például a dák, hun, avar, morva) esetében nem mondható el.¹⁶⁸ Kár, hogy erre a nagy jelentőségű történelmi tényre és vívmányra vonatkozóan e könyvben még csak utalás sem található.

Hangsúlyozom: természetesen, ha Szent István politikai–hatalmi rendszerét a 20–21. századi nyugati polgári állam kritériumai alapján oly módon vizsgáljuk, hogy államnak – modern ismérvei nyomán – eleve csupán az utóbbit tekintjük, akkor nyilvánvalóan ahistorikus módon más eredményekre lehet jutni. E hibás prekonceptiót mellőzve az a határozott véleményem, hogy mind a modern, mind pedig a középkori magyar politikai–hatalmi rendszer *teljes értékű*, de *nem azonos fejlettségű* államnak minősül! Mindkettő a maga idejében a korszak követelményeinek megfelelően látja el saját funkcióit, amennyiben tulajdon törvényei és intézményei segítségével szuverén módon szervezi és irányítja a fennhatósága alá tartozó terület egész népességének életét, ugyanakkor hatékonyan kifejezésre juttatja és érvényesíti az uralkodó elit érdekeit és törekvéseit.¹⁶⁹ Tevékenységét azonban a kétféle állam nem azonos fejlettségi fokon végzi.

A középkori államiság – szervezeti felépítését és működési mechanizmusát tekintve – a mai fejlett, bonyolult és bürokratikus államhoz képest kétségkívül *egyszerű, archaikus állam* volt.¹⁷⁰ Ilyen volt természetesen Szent István keresztény királysága is, amely azonban – mint dinasztikus állam – létrejöttétől kezdve, amiként erre már utaltam, folyamatosan alakult, változott, gyarapodott és fejlődött. Éppen ezért az államnak mint az emberiség régi, az ókortól meglevő politikai–hatalmi szervezetének a tanulmányozásával kapcsolatban feltétlenül érdemes figyelembe venni azt, amit Georg Jellinek német jogtudós mond: „...minden emberi intézmény és így az állam is, dinamikus természetű, lényege nem minden korra nézve állandó, hanem változik, alakul, amennyiben beilleszkedik abba az átfogó átalakulási folyamatba, amelyet az emberiség történelme során megvalósít”.¹⁷¹ Éppen ezért a történészek számára nagyon is megszívlelendő a magyar államjogász alábbi megállapítása: „Az abszolutizált és statikus államfogalom sem tudományos [sic – M. F.], sem gyakorlati szempontból nem kielégítő.”¹⁷² Ily módon szerintem a megfelelő értelmű *állam*-fogalom (tudniillik a *dinasztikus állam*, illetve a *rendi állam*) a Szent István alatt létrejött és lényegében Mohácsig önálló politikai egységként működő középkori keresztény Magyar Királyság szá-

¹⁶⁷ Kristó: *A magyar állam*, 320–322. Ehhez lásd még: Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, 179., 230.; Székely: *Törzsek alkonya*, 420., 426–428.; Makk: *Szent István és utódai*, 325–332.; Zsoldos: *Magyar középkor*, 41.

¹⁶⁸ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, 240.; Engel: *Beilleszkedés Európába*, 107., 123.; Makk: *A királyság első százada*, 67.; Török: *A tizenegyedik század*, 87.; Kristó: *Magyarország története*, 111.

¹⁶⁹ Ez a definíció tartalmazza azt a lényegi minimumot is, amit Kristó Gyula a különböző államok – mint politikai–hatalmi–uralmi rendszerek – közös alapvető és meghatározó sajátosságaként határozott meg Kristó: *A magyar állam*, 95.; Kristó Gyula: *A magyar nemzet születése*. SzKK. 8. köt. Szeged, 1997. 9–11.

¹⁷⁰ Ehhez lásd a 162. jegyzet anyagát.

¹⁷¹ Jellinek, Georg: *Általános államtan*. Budapest, 1994. 47.

¹⁷² Paczolay: *Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája*, 10.; Paczolay: *Államelmélet*, 10. Szélesebb és általánosabb összefüggésben megfogalmazva: „Nincs világfelfogástól független, tértől és időtől elvonatkoztatható, abszolút államfogalom, mivelhogy az állam meghatározása a filozófia-, a jog-, a történettudomány pillanatnyi helyzetétől való függése mellett is a legszorosabban kapcsolódik az államot egy nagyobb egység részeként szemlélő, ideológiát sugalló és kifejező világnézet-höz.” Kristó: *A magyar állam*, 11.

mára – egymást követő korszakokban – megfelelő tudományos, szakmai minősítésnek tekinthető.¹⁷³

Utódlás és utóélet

Font Márta külön részfejezetben foglalkozik a *trónutódlás* kérdésével, amely fia, Imre halála (1031) után Szent Istvánnak igen nagy problémát okozott. Alapvetően összefoglalja a modern magyar szakirodalom megállapításait.¹⁷⁴ Néhány gondolatot szükséges megfogalmazni a szerző megjegyzéseivel kapcsolatban. Font Márta helyesen hangsúlyozza: Szent István azért zárta ki unokatestvéreit (Vazult és annak fiait, sajnos Szár Lászlóról és Petár Deljánról nem tesz említést), mert a király „feltételezhette, hogy nem az általa képviselt irányvonalat követik”.¹⁷⁵ Ez igaz, de érdemes lett volna megemlíteni, hogy itt mindeneke-lőtt az új rend és a régi rend szembenállásáról, ezen belül is elsősorban a *kereszténység* és a *pogányság* ellentétéről volt szó. A krónikás hagyomány és az Intelmek egyaránt jelzik: István szilárd és nyíltan hirdetett meggyőződése volt az, hogy az általa létrehozott keresztény országot csak a keresztény – mégpedig a római rítusú – egyház és vallás iránt teljes mértékben elkötelezett király vezetheti.¹⁷⁶ Ennek az alapelvnek a király szerint – pogányságuk vagy görög hitük miatt – nem feleltek meg említett unokatestvérei. Éppen ezért döntött a *nyugati kereszténység* megbízható híve, a velencei Orseolo Péter mellett, aki a király unokaöccse volt.

Az most mellékes kérdés, hogy a velencei dózsefi Magyarországra érkezésének bizonytalan idejével kapcsolatban a könyv három helyén három különböző lehetőség is megfogalmazást nyert. Ezt egyetlen alkalommal, összevontan kellett volna tárgyalni, mert így az olvasó biztosan zavarba jön.¹⁷⁷ Azt viszont feltétlenül fontos lett volna kiemelni, hogy az elvi alapon hozott döntését a király rendkívül alaposan és a lehető leggondosabban igyekezett körülbástyázni. Adoptálta, azaz fiává fogadta Pétert, katonasága (testőrsége?) élére állította, örökösének jelölte ki, s erre megeskette a világi és az egyházi főembereket. Ugyanakkor forrásaink, főként az Altaichi Évkönyvek megfelelő helyei arról is tanúskodnak, hogy Szent István saját politikája folytatásának biztosítása és utóda helyzetének megerősítése céljából mindemellett biztosítékul és támaszként odaállította Péter mellé a nádorispánnak ekkor megtett rokonát, Aba Sámuel és az István-féle királyi tanács tényleges, igazi vezetőjét, Gizella királynét. Gizella a súlyosan betegeskedő király életének utolsó éveiben igen nagy befolyásra tett szert az uralkodó elit körében. E hatalmi pozíciójának megőrzése érdekében vett esküt István a kijelölt trónutódtól arra nézvést, hogy „úrnőjét, a királynét mindig tisztelni fogja”, és meg fogja védelmezni Gizellát mindazokkal szemben, akik a királyné ellen fordulnak.¹⁷⁸ Véleményem szerint ezen megegyezés alapján Gizella elfogadta és támogatta

¹⁷³ Ehhez lásd: Makk Ferenc: *A Szent István-i államról*. AH., 131. évf. (2010) 17–31. Jelen írásom államról szóló része itt idézett cikkem továbbgondolt és finomított változata.

¹⁷⁴ Font: *Államalapítás*, 89–90.

¹⁷⁵ Font: *Államalapítás*, 89.

¹⁷⁶ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 368., 129.

¹⁷⁷ Font: *Államalapítás*, 40., 41., 90. Egyébként a szakirodalomban található olyan vélemény is, amely 1032-re teszi Péter magyar földre érkezését, miután atyja, az egykori velencei dózse, Orseolo Ottó ekkor az emigrációban meghalt. Györffy: *István király és műve*, 379.; Zorzi, Alvise: *Venedig. Die Geschichte der Löwenrepublik*. Düsseldorf, 1985. 63.

¹⁷⁸ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 240., 424. Gizella megnövekedett politikai–hatalmi szerepére már a korábbi szakirodalomban található utalás; így például Marczali Henrik szerint „az udvar a király betegsége alatt mindinkább Gizella királynő körül csoportosult”. Marczali: *A vezé-*

Péter utóddá jelölését, majd pedig hatalomra kerülését. Ez a politikai alku azonban nem bizonyult tartósnak, mivel hatalmi ellentétek miatt Gizella, az özvegy királyné és Péter, a király csakhamar szembekerültek egymással. Nem véletlen, hogy amikor az önállóságra és saját hatalma erősítésére törekvő, egyúttal türelmetlen, kompromisszumra képtelen és csak a megbízható – kisszámú – hazai és külföldi híveire támaszkodó Péter élesen szembehelezkedett a korábbi hatalmi befolyására változatlanul igényt tartó Gizellával, valamint az istváni vezető garnitúra többségével, köztük Aba nádorral, akkor az özvegy királyné által irányított főúri összeesküvés (amelyben Aba is szerepet játszott) palotaforradalom formájában rövid úton, gyorsan és határozottan megbuktatta őt.¹⁷⁹

Befejezésül megemlítem – a teljesség kedvéért –, hogy a könyv utolsó fejezete (*István király az utókor szemében*) tulajdonképpen István utóéletét mutatja be szemléletesen és alapvetően az eddigi szakvélemények alapján. Természetesen idevágóan lehetne még további adatokat felsorakoztatni, de a már említett tömörség, a terjedelmi korlátok miatt ezektől nyilvánvalóan jogosan tekintett el a szerző. Egyetlen problémára azért fel kell hívnom a figyelmet. Font Márta ugyanis azt állítja, hogy Szent László korára már Istvánnak „spontán kultusza lehetett”.¹⁸⁰ A szakirodalomban azonban mások már bebizonyították, hogy a szentté avatás előtti kultusz a királyi udvar és az egyház által tudatosan létrehozott, felülről irányított hivatalos kultusznak tekinthető, István királynak a nép körében semmiféle spontán kultusza nem élt. Ezt éppen a László és Kálmán utasítására megalkotott István-legendáknak kellett pótolniuk.¹⁸¹ Úgy is mondhatjuk: a nép nem szerette azt az István királyt, aki könnyörtelen módon teljesen feldúlta és megváltoztatta korábbi életét. Már Marczali Henrik azt írta, hogy a magyar nép hálátlan volt a magyar állam megteremtője iránt, mert „nemzete szavában, énekében a hatalmas, újító király nemigen hagyott nyomot”.¹⁸² Kristó Gyula véleménye szerint az 1038 utáni évtizedekben a nép Aba Sámueltekintette hőségnek, ezért őt tisztelte és nem Istvánt. Még I. László népi kultusza is hamarabb alakult ki, mint Istváné. Évszázadoknak kellett eltelniük ahhoz, hogy Szent István spontán kultusza a nép körében megjelenjen és elterjedjen. Ennek első nyomát a 16. század közepén írták le Baranyavár vidékén. Ekkoriban a lejegyző szerint a nép sok csodát regélt Szent Istvánról.¹⁸³

rek kora, 305. Ebből a szempontból érdekes történeti párhuzam vonható, hiszen Gizellának a helyzete, politikai szereplése nagymértékben hasonlítható Géza fejedelem feleségének, az erős és nagyhatalmú Saroltának a politikai–kormányzati tevékenységéhez. Az összehasonlítás lehetőségét felveti, de azt sajnos rögtön el is veti Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik, A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. 36. köt. Budapest, 2005. 124.

¹⁷⁹ *Az államalapítás korának írott forrásai*, 241–242., 381–383. Péter önálló uralkodásra való törekvése nagymértékben élezte az ellentétet közte és az istváni vezető garnitúra között. Erre lásd például: Gombos F. Albin: *Történetünk első századaiból. Észrevételek az „Ostarrichi” 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német–magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához*. Századok, 45. évf. (1911) 7. sz. 575–576.

¹⁸⁰ Font: *Államalapítás*, 95–103., ezen belül lásd 97.

¹⁸¹ Koszta: *Válság és megerősödés*, 50., 51., 73.

¹⁸² Marczali Henrik: *Szent István királysága*. Budapest, é. n. (Reprint 2002.) 71. – Ehhez lásd még: Andrásfalvy Bertalan: *A nép Szent István királya*. In: Benyák Mária (szerk.): „Mit ér az ember, ha magyar?” Wien/Bécs, 2001. 143., 150.; Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Budapest, 2000. 117–119.

¹⁸³ Kristó: *Szent István király*, 129–133. Szent László népi kultuszára lásd: Magyar Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlopa” (*Szent László a magyar kultúrtörténetben*). Budapest, 1996. 269–316.

István király, a magyar történelem legnagyobb alakja – Font Márta megfogalmazása szerint: a „nagyformátumú, koncepciózus uralkodó”¹⁸⁴ – tehát csak a modern korban nyerte el hivatalosan és nem hivatalosan azt a kultuszt, megbecsülést és tiszteletet, amit a magyarság életében sorsfordító egyház- és államalapításával jogosan kiérdemelt.

Nem lehet kétséges, hogy Font Márta könyve, amely a magyar történelem sorsdöntő időszakának csaknem valamennyi fontos kérdését – a korabeli nemzetközi viszonyokba ágyazva és a modern tudományos eredményekre támaszkodva – tárgyaló monografikus mű, az érdeklődők számára hasznos és tanulságos olvasmány lesz a korszak alaposabb megismerése céljából.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Font: *Államalapítás*, 103.

¹⁸⁵ Kéziratomban lezárása után – 2010 kora őszén! – jelent meg az alábbi munka: Font Márta (szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén – 900–1453*. Pécs, 2009. Azt azonban már nem állt módomban használni.

HERMANN RÓBERT

A magyar hadsereg a schwechati csatában – egy harcrend tanulságai

A hadrendek és harcrendek történeti forrásértékéről

Az eseményközpontú hadtörténetírás számára egy-egy hadművelet, csata vagy ütközet rekonstruálásánál az egyik központi kérdés a szembenálló felek létszám- és erőviszonyainak tisztázása, azaz annak a banális kérdésnek a megválaszolása, hogy egy hadjáratban vagy összecsapásban milyen élő- és technikai erők álltak szemben egymással. E létszám- és fegyverzeti viszonyoknak különösen az azonos fejlettségi szinten álló háborúzó felek esetén van jelentősége, hiszen egy technikailag fejlettebb haderő alacsonyabb létszám mellett is könnyedén arathat diadalt számban jelentősebb ellenfelén, mint ahogyan ezt a tűzfegyverrel felszerelt európai és fel nem szerelt amerikai, afrikai vagy ázsiai haderők közötti háborúk története bizonyítja; vagy az 1866. évi porosz–osztrák háborúban a hátultöltő és előltöltő kézi lőfegyverekkel ellátott két haderő teljesítménye közötti különbség is mutatja.

A hadtörténésznek jó esetben szerencséje van, s fennmaradtak olyan okmányok, amelyek egyértelmű tájékoztatást nyújtanak e kérdésben: hadrendek, harcrendek, létszámki-mutatások. Ilyen jellegű okmányok az európai haderőkben a 16–17. század fordulójától készültek, s tömegessé a 18. században váltak. Persze komoly problémát jelent, hogy ezek egy része a kiindulási állapotot tükrözi, s nem közvetlenül egy-egy csata vagy ütközet előtti helyzetről nyújt tájékoztatást.

A 19. századi Habsburg-monarchia cs. kir. hadseregénél az ilyen okmányok készítése rutinjellegű tevékenység volt: minden hónapban elkészült a cs. kir. haderő diszlokációs jegyzéke, illetve főhadparancsnokságok szerinti létszámkimutatása, háborúk és hadjáratok esetén pedig ilyen okmányok készültek az adott hadszíntéren alkalmazott haderő tagozódásáról. Ez utóbbiak azonban gyakran csak az egyes alakulatok századainak, illetve a tüzérség lövegeinek számát tüntették fel, márpedig háború esetén a századok tényleges létszáma gyakran alig a fele volt a szabályozott hadi létszámnak. Azaz egy régebb óta harcoló s pótlást nem kapott, hat százados gyalogzászlóalj tényleges létszáma a fele vagy kétharmada volt egy frissen a hadszíntérré vezényelt hasonló alakulaténak. Ráadásul az egyes gyalogsági vagy lovassági csapatnemeken belül a szabályozott századlétszám is más és más volt, azaz két, egyaránt teljes létszámmal feltöltött hat százados gyalogsági alakulat sem feltétlenül képviselt azonos élőerőt. No és persze az is előfordult, hogy ha akadozott vagy megszakadt a kapcsolat valamelyik haderő és a központi adminisztráció között, akkor az előbbiről heteken vagy hónapokon át az utolsó adat szerepelt a kimutatásokban – ahogy például 1848–1849-ben az erdélyi cs. kir. hadtesttel történt.¹

¹ Lásd erre: Kriegsarchiv, Wien. (a továbbiakban: KA) Alte Feldakten. (a továbbiakban: AFA) Karton 3749-3750. Standes- und Dienstabellen, 1848–1849.

Az 1848–1849. évi magyar szabadságharc hadseregében, így annak belső adminisztrációjában természetesen erőteljesen érvényesültek a cs. kir. hadsereg hagyományai. Az 1848 júniusa és 1849 októbere közötti, közel másféléves háborús időszakból több száz hadrend, harcrend, diszlokációs jegyzék és létszámkimutatás² maradt fenn, azonban ezek kiadására és kritikai elemzésére eleddig csak elvétve került sor. Ezek a különböző levéltárakban és levéltári állagokban meglehetősen szétszórva találhatók, de nagy többségük a Magyar Országos Levéltárban, illetve a Hadtörténelmi Levéltárban áll a kutatók rendelkezésére.

A Magyar Országos Levéltárban a legnagyobb mennyiséget – érdekes módon – nem az 1848–1849. évi minisztériumok, hanem a családi levéltárak és egyes személyi irathagyatékok anyagában találhatjuk. A Görgey-család levéltárának (P 295.) Görgei Artúr gyűjteménye legalább száz ilyen jellegű okmányt őriz, döntően az I., II., III., VII. és VIII. hadtest és elődek (azaz a honvéd főserg) anyagából, de az anyag közel fele nem 1848–1849-es eredeti okmány, hanem 1849 ősze után az aradi és más várbörtönökben bebörtönzött honvédtisztek által készített utólagos rekonstrukció.³ Gyalóky Lajos századosnak, Bem törzskara egyik tagjának hagyatékában maradt fenn az erdélyi hadsereg (a VI. hadtest) harcrendjeinek és létszámkimutatásainak többsége; a másik nagyobb csoport pedig Józef Bem altábornagy utólag összeállított, valószínűleg a cs. kir. csapatok által zsákmányolt vagy 1849 után begyűjtött irathagyatékában található. A felső-magyarországi IX. hadtestre vonatkozó kimutatások jelentős része Henryk Dembiński altábornagy bekötött iratainak egyik kötetében áll a kutatók rendelkezésére.⁴

Az 1848–1849. évi minisztériumok levéltárában az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) és a Kormányzóelnökség (H 2), a Hadügyminisztérium (H 75) anyagában, illetve Csány László kormánybiztosi iratai között (H 103) találunk nagyobb mennyiségű harcrendet és létszámkimutatást, de a hadsereggel valamilyen kapcsolatban álló miniszteriális

² Megjegyzendő, hogy ezeknek az okmányoknak a magyar elnevezése nem mindig következetes. A hadrend elvileg „a katonai szervezeteknek szolgálati alárendeltség szerinti csoportosítását és szervezeti tagozódását tartalmazza, foglalja magába”. Ács Tibor: *Gondolatok az 1848–1849. évi magyar hadügyről és háborúról*. Hadtörténelmi Közlemények, 19. évf. (1988) 2. sz. 357. Ács meghatározása szerint „a harcrend alatt mindenkor az erőknél és eszközöknek mélységben és szélességben való csoportosítását, a harc megvívása érdekében történő tagolását értjük”. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az ezen okmányok címeiként igen gyakran használt „*Ordre de Bataille*” kifejezés alatt egyszerre értették a had- és a harcrendet, sőt gyakran harcrendnek nevezték magát a hadrendet is. Uo. 358–361. A német okmányokban az *Ordre de Bataille*, illetve a *Schlachtordnung* magyarra csatarendként, azaz lényegében harcrendként fordítható. A *Dislokation(s)-Tabelle* elhelyezési kimutatás, a *Truppen-Ausweis* csapatkimutatás, a *Standes-Ausweis* állománykimutatás. A cs. kir., illetve a magyar okmányoknál e három utóbbi kategória tekinthető inkább hadrendnek, az *Ordre de Bataille*, a *Schlachtordnung*, illetve a harc- és csatarend pedig inkább harcrendnek. Az alább közlendő okmány egyszerre harc- és hadrend, hiszen tartalmazza a csapatok taktikai összetételét, illetve fegyver- és csapatnem szerinti megoszlását. Hozzáteendő, hogy háborús helyzetben egy magasabb egység *Ordre de Bataille*-ja vagy *Schlachtordnung*-ja értelemszerűen és elsődlegesen taktikai jellegű, azaz inkább tekinthető harc-, mint hadrendnek. Ezt a magyar honvédsereg esetében külön megerősíti az a tény, hogy az egyes hadtesteket taktikai okokból szinte kéthetente átszervezték.

³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 295. A Görgey-család levéltára. Görgei Artúr gyűjtemény. (a továbbiakban: Görgey-lt.) 38. csomó. b/15/9. fasc. Vegyes iratok.; 42. csomó. b./45. fasc./A. Napiparancsok (*Tagesbefehl*), menetutasítások (*Marsch-Disposition*). b/46. fasc. Létszámkimutatások. – Ranglisták. – Névjegyzékek. b/47./a fasc. Harcrendek. b/49. fasc. Vegyes vázlatok és feljegyzések 1848–49-ből.

⁴ MOL P 876. A Gyalóky-család levéltára. 1. csomó, 2. tétel. 1848. évi iratok.; R 14. Józef Bem iratai. 1. csomó, 3. tétel.; R 23. Henryk Dembiński iratai. 8. kötet.

szintű szervezetek, illetve a többi kormánybiztos anyaga is tartalmaz egy-egy ilyen jellegű okmányt. Sajnálatos módon hiányzik a hadügyminisztérium tábornoki (vezérkari) osztályának anyaga, holott feltételezhető, hogy az OHB-hoz, a Kormányzóelnökséghez vagy a hadügyminisztériumhoz beérkezett s jelenleg nem fellelhető harcrendek és létszámkimutások ehhez az osztályhoz kerültek.

A Hadtörténelmi Levéltárban „Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai” című gyűjteményben időrendben elszórva szintén több tucat ilyen okmány található. Ezek egy része valószínűleg a hadügyminisztérium tábornoki osztályának iratanyagából származik, de például az V. hadtest (aradi és temesvári ostromsereg) 1849 áprilisa és augusztusa közötti létszámkimutatásai és harcrendjei Vécsey Károly vezérőrnagy elkobzott iratai közül került ide. Az itt található ilyen jellegű okmányok között a honvédsereg szinte valamennyi hadtestének és önálló hadosztályának kimutatásait megtaláljuk, de a többség itt is a főszereg magasabb egységeihez kötődik. Kivételt képeznek az északkelet-magyarországi önálló Kazinczy-hadosztály kétheti – havi gyakoriságú harcrendjei. A levéltár Filmtárában található a Csány László erdélyi országos biztos irathagyatékáról készült filmek, amelyeken szintén több tucat erdélyi létszámkimutatást lelhetünk fel.

Ez utóbbi anyagról az 1920–1930-as években nagy mennyiségű kéziratos másolat is készült, ezeket a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi.⁵ Szintén itt található Tóth Ágoston honvéd ezredes hagyatéka, amelyben a IV. magyar hadtest egy 1849. július 14-i utólagos harcrendje mellett külön füzetben Tóth szinte kétheti gyakorisággal rekonstruálta az erdélyi hadsereg létszámának és összetételének változásait.⁶

Ezeknek az iratoknak a publikálása már a 19. században megkezdődött. Így a hivatalos osztrák összefoglalók 1850–1851-ben közöltek ilyen kimutatásokat – igaz, ezek pontosságát illetően néha komoly gondok vannak. Ennek oka az, hogy – mint fentebb említettem – az aradi és más várbörtönökben raboskodó honvédtisztek maguk is készítettek utólagos harcrendeket. Ezeket 1849–1850-ben még az osztrák vezérkar megbízásából rekonstruálták, mégpedig éppen a hivatalos összefoglalók háttéranyagául szolgáló utólagos hadműveleti naplókhoz.⁷ A hivatalos összefoglalókat készítő cs. kir. vezérkari tisztek pedig gyakran még akkor is ezeket használták, amikor a zsákmányolt – de ekkor még, úgy tűnik, rendezetlen – magyar katonai iratanyagban ezeknél pontosabb és korrektebb kimutatások is rendelkezésükre álltak. A bebörtönözött honvédtisztek között létrejött „hadtörténelmi iroda” munkatársai utóbb, a „megrendelés” elmúltával, a maguk mulattatására később is folytatták e munkát. A 19. századi többi összefoglaló írói pedig ugyanezeket az adatokat emelték át. Sőt, az időrendben utolsó, 1898-as összefoglaló szerzője, Breit József még munkájának az 1930-ban megjelent második kiadásában sem vette a fáradságot, hogy az időközben hozzáférhetővé vált levéltári anyag vagy az újabb feldolgozások alapján helyesbítse adatait.

Ezek az utólagos hadműveleti naplók s a hozzájuk csatolt harcrendek és létszámkimutások aztán még a 20. századi magyar hadtörténetírás képviselőit is megtévesztették. Így a drávai hadtest 1848. június – szeptember közötti történetét feldolgozó hadműveleti naplóhoz csatolt, a pákozdi csatában résztvevő alakulatokat feltüntető harcrend adatait az 1990-

⁵ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár. (a továbbiakban: MTA Kt. Kt.) Csány László levéltára. Másolatok. (Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok).

⁶ MTA Kt. Kt. Történelem. Ívrét 300. 2. 3. Tóth Ágoston naplója.

⁷ [Ramming, Wilhelm]: *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849*. Pesth, 1850.; [Nobili, Johann:] *Der Winterfeldzug 1848–1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz*. Wien, 1851.

es évekig minden kutató hitelesnek fogadta el, holott az sem a hadtest egyes részeinek (jobbszárny, centrum, balszárny, tartalék) összetétele, sem a létszámok, sem az egységparancsnokok tekintetében nem egyezett az egyéb források alapján rekonstruálható tényekkel.⁸ Ugyanez mondható el a Perczel-hadtest 1848. október – 1849. januári történetét feldolgozó hadműveleti naplóhoz csatolt két harcrendről is, amelyek egyike az 1848. december 30-i móri ütközetben résztvevő alakulatokat, a másik a pedig a Perczel-hadtest 1849. január 19-i összetételét mutatja be. Ez utóbbiban például egy olyan alakulat, a 45. honvédszászlóalj is szerepel, amely az adott időszakban Görgei feldunai hadtestében, valahol a bányavárosok környékén állomásozott, nem pedig Karcagon, mint a Perczel-hadtest többi alakulatai.⁹ De hasonló tévedések találhatók az északi mozgó (később I.) hadtest 1848. december – 1849. február közötti történetét bemutató hadműveleti naplóhoz csatolt harcrendekben is.¹⁰ Ugyanígy utólagos rekonstrukció a Görgei vezette feldunai hadtest 1849. január 5-i, váci keltezésű harcrendje is, amelynek három (egyaránt pontatlan) nyomtatott közzé is ismert.¹¹ S ugyanez mondható el a magyar hadsereg 1849. június 30-i összesített kimutatásáról is, amelyben egyes személyek 1849. július közepi vagy végi beosztásukban szerepelnek, s a kimutatás szerkesztője az erdélyi hadsereghez osztja be a X. hadtestet, holott az a Perczel Mór vezérőrnagy vezette tiszai hadsereghez tartozott.¹² De ugyanilyen utólagos rekonstrukció a II. hadtest 1849. június 7-i, Asbóth Lajos 1848–1849-es honvédezedes emlékiratában közölt harcrendje is – ami azért is furcsa, mert Asbóth birtokán bizonyíthatóan ott volt a hadtest egy valóban korabeli létszámkimutatása.¹³

A valóban egykorú harcrendek első publikációit szintén a már említett hivatalos osztrák összefoglalók tartalmazták. Igaz, ebben sem mindig volt köszönet. A Haynau vezérkari főnöke, Wilhelm Ramming ezredes által az 1849. nyári hadjáratról írott munka közli a ma-

⁸ Hermann Róbert: *A drávai hadtest hadműveleti naplója*. In: Molnár András (szerk.): *Hadtörténelmi tanulmányok*. Zalai Gyűjtemény 36/I. Zalaegerszeg, 1995. 165–210., a harcrendet és a helyesbített rekonstrukciót lásd: 196–203.

⁹ Hermann Róbert: *Egy utólagos hadműveleti napló Perczel 1848 őszi és 1848–49. téli harcáról*. In: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény 36/II. Zalaegerszeg, 1995. 110–139., a harcrendeket lásd: 128–139.

¹⁰ [Soupper Sándor:] *Operationen des 1. magyarischen Arme Corps in Oberungarn*. MOL Görgey-lt. b/21. fasc., MTA Kt. Kt. Történelem 2. r. 357/2. Hadműveleti naplók és leírások 1848–49-ből.

¹¹ Pszotka Ferenc: *Görgei Arthur a bányavárosokban 1849*. Körmöcbánya, 1901. 13–14.; Strobl von Ravelsberg, Ferdinand: *Die ungarische Donau-Armee 1848/49*. Wien und Leipzig, 1908. 359–360. (első kiadása Anatole Wacquand álneven 1900-ban jelent meg.); Tragor Ignác: *Vác története 1848–49-ben*. Vác, 1908. (Reprint kiadás. Vác, 1998. Sajtó alá rendezte Zomborka Márta. Az utószót írta Horváth M. Ferenc) 369–370.

¹² A kimutatásnak két példánya van, az első feltünteti a hadtestek számain, a második nem; a bennük szereplő létszámok viszont azonosak. Az első lásd MOL Görgey-lt. b/46. fasc. „Einteilung der magyarische Insurgenten-Armee nach kriegsministerieller Bestimmung Pest 30. Juni 1849.” Némiileg átigazítva közli Ferdinand Strobl von Ravelsberg 367–369. A másodikat lásd *Hadtörténelmi Levéltár* (a továbbiakban: HL) Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai (a továbbiakban: 1848–49.) 35/563 ½. „Operierende ungarische Armee im Juni 1849.” Magyar fordításban közli *Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból*. Szerk. Farkas Gyöngyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította Bóhm Jakab. A bevezető tanulmányt írta Csikány Tamás. Budapest, 1998. 177–178.

¹³ *Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjárataból*. 2. kiadás. Pest, 1862. 1. köt. 216–217. Az eredeti, június 11-i harcrendet lásd Magyar Nemzeti Múzeum, Újkori Dokumentumgyűjtemény. 1966.13.2.9.

gyar hadsereg 1849. júniusi teljes létszámkimutatását, s ezt a későbbi összefoglaló művek is átvették.¹⁴ Sőt az eredeti alapján Berkó István újra közölte.¹⁵ Ennek a hadrendnek az erdélyi hadseregre vonatkozó adatait Gyalókay Jenő már 1915-ben tévesnek minősítette,¹⁶ majd utóbb, a szabadságharcra vonatkozó, korábban Bécsben őrzött magyar hadművelési iratanyag kutathatóvá válása után megállapította, hogy az összesítésben szereplő hadtestek és hadosztályok egy részénél nem az 1849. június eleji vagy közepi, hanem 1849. májusi adatok alapján dolgozott az összeállító.¹⁷ A vezérkari tisztek efféle pontatlanságai nem feltétlenül nemtörődömségből fakadtak: elképzelhető, hogy egyszerűen nem kaptak későbbi adatokat. Ilyesmi egyébként nemcsak a hadügyminisztériumnál esett meg: a magyar főszereg 1849. április 22-i harcrendjében az I. hadtest dandárjainak fele az április 9-i létszámával szerepel.¹⁸

A legnagyobb mennyiség eddig az erdélyi hadsereg (VI. hadtest) harcrendjei közül jelent meg. 1894-ben a Gyalókay Lajos birtokában lévő okmányok közül Szabó Sámuel két összesítő kimutatást közölt az „1848–49. Történelmi Lapok” hasábjain. Ehhez a két közleményhez szólott hozzá Thoroczkay Sándor, a 73. honvédszászlóalj volt főhadnagya, s hosszasan bizonygatta, hogy a június 21-i kimutatás tele van hibákkal és téves adatokkal. A hozzászólásra Szabó Sámuel rövidesen válaszolt, s közölte, hogy mindkét okmány Lőrincz József őrnagy hagyatékából származik, s hitelességükhöz kétség nem fér. A vitába még többen bekapcsolódtak, s alighanem ennek is szerepe lehetett abban, hogy Hegyei Márton, a szabadságharc történetének kutatója – Gyalókay Lajos szívességéből – elkezdte közzétenni az erdélyi hadsereg létszámkimutatásait.¹⁹ A közlés azonban 1896-ban befejeződött, holott maradtak még kiadatlan okmányok a Gyalókay-levéltárban.

¹⁴ Ramming: *Der Feldzug in Ungarn*, 26–37.; Rüstow, Wilhelm: *Geschichte des ungarischen Insurrektionskrieges in den Jahren 1848 und 1849*. II. Zürich, 1861. 220–225.; Rüstow, Wilhelm: *Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története*. 2. köt. Ford. Áldor Imre. Pest, 1866. 241–247.; Asbóth Lajos emlékiratai, I. 277–286.; Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 1. kiadás. Genf, 1865. 3. köt. 155–161.; Gelich Rikárd: *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben*. Budapest, é. n. 3. köt. 495–501.; Breit József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története*. 2. kiadás. Budapest, 1930. 3. köt. 16–21.

¹⁵ Berkó István: *Az 1848–49-i magyar hadsereg létszáma*. Magyar Katonai Közlöny, 17. évf. (1929) 791–801. Az 1849. június 21-i dátumot viselő eredetit lásd HL 1848–49. 34/74. A részletkimutatások lásd uo. 30/593. (IV. és V. hadtest, valamint a Bánságban állomásozó erdélyi hadosztály), 32/585. (I., II., III., VII. és VIII. hadtest; Horváth János alezredes különítménye, 1849. június 14.); 34/32. (IV., V. VI és IX. hadtest, Kazinczy-hadosztály, Inczedy-dandár, 1849. június 21.) Megjegyzendő, hogy a kimutatás nem tartalmazza a szintén a főszereghez tartozó, Kmety György ezredes vezette 15. önálló hadosztály létszámát.

¹⁶ Gyalókay Jenő: *Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején (1849. jún. 19–20)*. Történelmi Szemle, 4. évf. (1915) 82–83.

¹⁷ Gyalókay Jenő: *Az erdélyi honvédsereg hadrendje és állománya 1849. július 20-án*. Magyar Katonai Szemle (a továbbiakban: MKSZ), 4. évf. (1934) 3. köt. 7. szám. 214–220.

¹⁸ Az összesített harcrendet lásd: HL 1848–49. 51/2. Az I. hadtest 1849. április 9-én Csomádon kelt harcrendjét lásd 20/537. Az előbbi közli: Hermann Róbert: *Egy „végzetes” döntés születése. Magyar hadtervek Gödöllőtől Komáromig 1849. április 7–29*. Századok, 132. évf. (1999) 1. sz. 297–298. és Aggházy Kamill: *Budavár bevétele 1849-ben*. Budapest Történetének Forrásai. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Hermann Róbert – Czaga Viktória – Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese – Tóth Orsolya. Budapest, 2001. 2. köt. 62–63.

¹⁹ Szabó Sámuel: *Bem hadseregének létszáma. 1848–49. Történelmi Lapok*, 3. évf. (1894) 176–17., 201., 206–207. [1849. május 10. és június 21.]; Thoroczkay Sándor: *Az erdélyi hadsereg létszáma*. Uo., 4. évf. (1895) 1., 9–12.; Szabó Sámuel: *Az erdélyi hadsereg létszámához. Előleges válasz*. Uo., 4. évf. (1895) 24.; Nagy Sándor: *Az erdélyi magyar hadsereg létszáma 1849. június 21-éről*.

Ugyanebből az anyagból Gyalókey Lajos fia, Gyalókey Jenő tett közzé újabb kimutatásokat különböző tanulmányainak függelékeiben.²⁰ Sőt 1915-ben ennek a gyűjteménynek az alapján próbálta meg a korábbiaknál pontosabban rekonstruálni az erdélyi hadsereg 1849. június 19–20. körüli létszámát és összetételét.²¹

A Görgey-család levéltárában őrzött iratanyagból Tragor Ignác közölte az 1849. január 5-i (utólagos) harcrendet, az I. és VII. hadtest 1849. július 15-i (utólagos) és a III. hadtest július 15-i korabeli harcrendjét.²² Ferdinand Strobl von Ravelsberg részint innen, részint a *Kriegsarchiv* anyagából tett közzé néhány harcrendet.²³ Szinnyei József a VIII. hadtest 1849. június 26-i,²⁴ Olchváry Ödön pedig a IV. hadtest 1849. május 16-i harcrendjét tette közzé.²⁵ A két világháború közötti időszakban a Ludovika Katonai Akadémia egyik tansegédletének mellékleteként jelent meg a feldunai hadtest, illetve a főszereg több létszámki-mutatása is, ezek forrásai azonban nem minden esetben visszakereshetők.²⁶ Gyalókey Jenő a Tharjány-hadosztály harcrendjeinek egy részét tette közzé.²⁷

Az elmúlt évtizedekben újabb publikációk jelentek meg, általában különböző okmánytárak részeként vagy tanulmányok függelékeként. Így Dér Dezső és Hajagos József közölték az északi mozgó (később I.) hadtest 1848 decembere és 1849. január vége közötti harcrend-

Uo., 4. évf. (1895) 69–70.; *Hegyesi Márton: Bem hadseregének létszáma. (Ismeretlen okmányok után)*. Uo., 4. évf. (1895) 70–71.; *Hegyesi Márton: Az erdélyi magyar hadsereg létszámának kérdéséhez. Válasz a Thoroczkay Sándor cikkeire*. Uo., 4. évf. (1895) 77–79.; *Thoroczkay Sándor: Az erdélyi magyar hadsereg létszámának kérdéséhez*. Uo., 4. évf. (1895) 122–123., 130–133.; *Hegyesi Márton: Zárzó az erdélyi hadsereg létszámához. Rövid válasz Thoroczkay Sándor urnak*. Uo., 4. évf. (1895) 158–160.; *Hegyesi Márton: Okmánytár az erdélyi hadsereg létszámáról*. Uo., 4. évf. (1895) 77., 80–81., 87–88., 95., 97., 115., 128–129., 140., 158–159., 168., 181.; 5. évf. (1896) 2–3., 11., 72.

²⁰ Gyalókey Jenő: *A nagyszabású hadosztály felbomlása*. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 17. évf. (1916) 182–187.; Gyalókey Jenő: *A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán*. HK, 38. évf. (1937) 1–96. I. melléklet.

²¹ Gyalókey: *Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején*, 71–114. A rekonstrukció adatait a későbbi történetírás is átvette. Kovács Endre: *Bem József*. Budapest, 1954. 536–540.; Kovács Endre: *Bem a magyar szabadságharcban*. Budapest, 1979. 252–257. Hozzáteendő, hogy Gyalókey bizonyos alakulatokat – vélelmezett értéktelenségük miatt – tudatosan kihagyott a számításból (például az olasz és a német légió századait), a kolozsvári hadosztály állományából pedig egyes alakulatokat (Rákóczi-szabadcsapat, 49. honvédszászlóalj egy százada, vadászalakulatok) a részletkimutatások hiányosságai miatt nem szerepeltetett. Azaz az erdélyi haderő tényleges létszáma néhány ezer fővel magasabb volt az adott időszakban, mint az általa számított létszám.

²² Tragor: *Vác története*, 369–370., 199–202.

²³ Strobl von Ravelsberg: *Die ungarische Donau-Armee*, 358–360 (feldunai hadtest, 1849. január 5.), 361–363. (VII. hadtest, február 18), 364–365. (főszereg, április eleje), 367–369. (magyar hadsereg, június 30.), 370–371. (feldunai hadsereg, július 15.), 372–374. (feldunai hadsereg, augusztus 13.)

²⁴ Szinnyei József: *Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek)*. Budapest, 1887. [Reprint kiadás. Komárom, 2000.] 168–169.

²⁵ Olchváry Ödön: *A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken*. Budapest, 1901. 186–187.

²⁶ *A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története*. Budapest, 1925. Mellékletek.

²⁷ [Gyalókey Jenő:] *Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez, 1849. június 2. – augusztus 25.* HK, 42. évf. (1941) 254–256.

jeit,²⁸ jómagam a drávai hadtest 1848 júniusa és szeptember 11. közötti, a Perczel-hadtest 1848. novemberi, decemberi és 1849. januári létszámkimutatásait, a feldunai hadtest 1848 decemberében Győrben keletkezett, a VII. hadtest 1849. áprilisi, a főszereg 1849. április végi, valamint 1849. májusi, Buda alatti, illetve a Kmety-hadosztály 1849. június–júliusi, végül a tiszai hadsereg 1849. júliusi harcrendjeit.²⁹

Jelen közleményemben egy konkrét példán, a Lajta mentén állomásozó magyar hadtest 1848. október 26-i harcrendjének elemzésén keresztül kívánom bemutatni, hogy az egykorú harcrendek történeti forrásértékével kapcsolatban milyen problémák vetődnek fel; pontosabban, hogy még az egykorú harcrendek megbízhatóságával kapcsolatban is felmerülhetnek/felmerülnek problémák.³⁰

A Móga János altábornagy által vezetett feldunai magyar hadtest a harcrend készítésének időpontjában immár tizenhét napja állomásozott az osztrák–magyar határfolyó, a Lajta mellett. E két és fél hét során a hadsereg háromszor indult meg, hogy átlépje a folyót, s a forradalmi Bécs megsegítésére induljon, de október 13-án a csapatok egy részének ellenkezése miatt a határátlépés félbe maradt. Október 16-án a csapatok immár benyomultak osztrák területre, de a végrehajtó hatalmat gyakorló Országos Honvédelmi Bizottmány futára által kézbesített, a határátlépést megtiltó országgyűlési határozat következtében még aznap vissza is tértek a határ innenső oldalára. Október 21-én a csapatok ismét megindultak, az éjszakát osztrák földön töltötték, de másnap a táborba igyekvő Kossuth által küldött újabb üzenet hatására (vagy annak ürügyén) Móga visszarendelte a csapatokat a Lajta jobb partjára. Október 23-án maga Kossuth is megérkezett Miklósfalvára, s mintegy 10 000 főnyi, nagyrészt mozgósított nemzetőrökből álló segélyerőt hozott magával. Az október 23–26. között tartott haditanácsokon sikerült meggyőznie a hadsereg vezetőit arról, hogy indítsanak egy utolsó támadást a bécsi forradalom megsegítésére, s Móga vezérkara ezek után október 27-én adta ki a csapatok számára a támadási utasítást. Ennek a diszpozíciónak a mellékletét képezi a feldunai hadtest október 26-i harcrendje.³¹

²⁸ Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. (I. kötet: megalakulásától az 1849. január 4-i kassai vereségig.) S. a. r. Dézsi Dezső – Hajagos József. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9. Eger, 2002. 47–48., 61., 77–78., 91., 181–182., 251.; Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II. (A januári újjászervezés és az első sikerek). A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta és sajtó alá rendezte Dézsi Dezső – Hajagos József – Hermann Róbert. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 10. Eger, 2004. 94–95., 215–216.

²⁹ Hermann Róbert: *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez*. Budapest, 2008. 271–277.; Hermann: *Perczel Mór első honmentő hadjárata*, 102–105., 128–139.; uő.: *Görgei és Győr*. I. 1848. II. 1849. Győri Tanulmányok, 2000. 232–237.; uő.: *Gáspár András honvédtábornok. Kecskeméti a szabadságharcban IV. Kecskemét*, 2005. 133–135., 160–162.; Hermann: *Egy „végzetes” döntés születése*, 297–306.; uő.: *Buda bevétel, 1849. május 21.* Budapesti Negyed, 8. évf. (2000) 3–4. sz. 135–143.; uő.: *A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13.* Sopron, 1999. 46.; uő.: *Az iházi ütközet emlékkönyve 1849–1999.* Pápa, 1999. 83–84., 174.; Hermann Róbert: *Okmánytár*. In: „Verekedni az utolsó emberig”. A turai lovasütközet 1849. július 20. Tanulmányok. Szerk. Rosonczy Ildikó. Budapest, 2009. 197–211.

³⁰ Lásd még az 1849. ápr. 26-i komáromi csata példáján: Hermann Róbert: *A magyar hadsereg az 1849. április 26-i komáromi csatában*. HK, 123. évf. (2010) 4. sz. 985–1004.

³¹ Eredeti tisztaírat. MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. (a továbbiakban: HM Ált.) 1848:9276. – Az eseményekre lásd: Barta István: *A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom*. Századok, 82. évf. (1951) 443–485.; uő.: *Die Anführer des ungarischen Freiheitskampfes und die Wiener Oktoberrevolution*. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1951. 1–10.

Ordre de Bataille des ungarischen Armeekorps an der Leitha
Parndorf, am 26-t. Oktober 1848.
Übersicht

	Mann	Pferde		Gesch.	Dislokation
		Kav.	Besp.		
Armeekommandant Feldmarschall-Lieutenant Móga					
Zugeteilter Generalstabs-Offizier Hauptmann Bayer, Lieutenant Jakabfalvy					
Division No. 1.					
Divisionär Generalmajor Holtsche					
Generalstabs-Offizier Hauptmann Szirányi					
No. 1. Brigadier Obrist Schweidel	2123	226	66	6	Parndorf
Generalstabs-Offizier Hauptmann Klementisz					
No. 2. Brigadier Major Kosztolányi	3550		89	4	Parndorf
Generalstabs-Offizier Hauptmann Baldacci					
No. 3. Brigadier Obristlieut. Békeffy	1868	430	107	12	Parndorf
Generalstabs-Offizier Hauptmann Luzsénszky					
Division No. 2.					
Divisionär Obrist Graf Lázár					
Generalstabs-Offizier Hauptmann Nemegyei					
No. 4. Brigadier Major Kiss	3361		156	8	Parndorf
Generalstabs-Offizier Hauptmann Bikkesy					
No. 5. Brigadier Major Zichy	3495	180	156	8	Parndorf
Generalstabs-Offizier Lieutenant Pusztelnik					

ria, 1. évf. (1953) 325–386.; Walter, Friedrich: *Die Ursache des Scheiterns der ungarischen Waffenhilfe für die Wiener Oktober-Revolutionäre 1848*. Südostforschungen, XXII. München, 1963. 377–400. (kritikáját lásd: Barta István: *Új osztrák munkák a magyar 1848-ról*. Századok, 100. évf. (1966) 2–3. sz. 513–516.); Häusler, Wolfgang: *Das Gefecht bei Schwechat am 30. Oktober 1848*. Militärgeschichtliche Schriftenreihe. Heft 34. Wien, 1977.; Hermann Róbert: *Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29 – 1849. január 18.)*. In: Molnár András (szerk.): *Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849*. Zalai Gyűjtemény 30. kötet. Zalaegerszeg, 1990. 137–157.; uő.: *Görgei Artúr a Lajtnánál, 1848. október 7 – november 1*. Történelmi Szemle, 34. évf. (1992) 3–4. sz. 285–308.; uő.: *Die unüberschreitbare Grenze*. In: Schlag, Gerald – Weghofer-Mikats, Lieselotte (Hrg.): *Die Revolution von 1848/49 im österreichisch-ungarischen Grenzraum*. Eisenstadt, 1996. 31–44.; uő.: *Az átléphetetlen határ*. Új Honvédségi Szemle, 47. évf. (1993) 10. sz. 12–21.; uő.: *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei*. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Budapest, 2007. 141–177.; Zachar Péter Krisztián: *A schwechati ütközet újabb források tükrében*. In: Kedves Gyula – Zachar József – Zachar Péter Krisztián: *1848/49-ről százötven év távlatából*. Siklói Füzetek. Siklós, 1999. 35–60., némileg rövidebb formában uő.: *A magyar honvédsereg hadműveletei a Lajtán túl 1848 októberében*. In: Óry Gábor (szerk.): *Függetlenség és modern Magyarország 1848/49*. A Magyar Történelemkutatók Egyesülete által az 1848/49-es forradalom és szabadságharc évfordulója alkalmából meghirdetett tudományos pályázat és konferencia tanulmánykötete. Budapest, 2000. 60–78.; Zachar Péter Krisztián: *Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere (szeptember 29 – december 16.) A múlt ösvényén*. Budapest, 2008. 70–98.; Hermann Róbert: *Az eldöntő döntetlen. A schwechati csata 1848. október 30-án*. In: *A Drávától a Lajtáig*, 240–270.

Division No. 3.					
Divisionär Obrist Ivánka					
Generalstabs-Offizier Hauptmann Szabó					
No. 6. Brigadier –	4525	260	35	10	Kittsee
Generalstabs-Offizier Hauptmann Kleinheinz					
Division No. 4.					
Divisionär -					
Generalstabs-Offizier –					
No. 7. Brigadier Obrist Görgei	4197	180	54	8	Bruck
Generalstabs-Offizier Oberlieutenant Terczy					
No. 8. Brigadier Obrist Perczel					In der Muraköz
Generalstabs-Offizier Major Meszéna					
Division No. 5.					
Divisionär Generalmajor Graf Teleki					
Generalstabs-Offizier Hauptmann Pusztelnik					
No. 9. Brigadier Obrist Répásy	405	350	38	6	Parndorf
Generalstabs-Offizier Hauptmann Soupper					
No. 10. Brigadier Major Karger	3366	770	211	20	Parndorf
Generalstabs-Offizier Hauptmann Albrecht					
	26890	2396	912	82	

Truppen	Kommandant	Komp.	Esk.	Mann	Pferde		Gesch.
					Kav.	Besp.	
Division No. 1.	Divisionär Generalmajor Holtsche						
	Gst.-Off. Hauptmann Szirányi						
Brigade No. 1.	Brigadier Obrist Schweidel						
	Gst.-Off. Hauptmann Klementisz						
Preussen Infanterie		10		1261			
Zempliner Nationalgarde		4		544			
Alexander Husaren			2	226	226		
k. Fußbatterie No. 4.				92		66	6
	Summe	14	2	2123	226	66	6
Brigade No. 2.	Brigadier Major Kosztolányi						
	Gst.-Off. Hauptmann Baldacci						
4 Baons Kosztolányi		24		3500			
Kosztolányi's Artillerie				50		89	4
	Summe	24		3550		89	4

Brigade No. 3.	Brigadier Obristlieut. Békeffy						
	Gst.-Off. Hauptmann Luzsénszky						
Wasa Infanterie		6		420			
Borsoder Nationalgarde		6		852			
Nikolaus Husaren			6	430	430		
Honvéd Kav Batt. No. 2.				105		56	8
1/2 Honvéd Fußbatt. No. 1.				61		51	4
	Summe	12	6	1868	430	107	12
	Totalsumme	50	8	7541	656	262	22
Division No. 2.	Divisionär Obrist Graf Lázár						
	Gst.-Off. Hauptmann Nemegyei						
Brigade No. 4.	Brigadier Major Kiss						
	Gst.-Off. Hauptmann Bikkesy						
14. Honvéd Baon		6		517			
23. Honvéd Baon		6		961			
1 Baon Budapester				820			
1 Baon Paul Esterházy				949			
Honvéd Fußbatt. No. 5.				114		156	8
	Summe	12		3361		156	8
Brigade No. 5.	Brigadier Major Zichy						
	Gst.-Off. Lieut. Alfred Pusztelnik						
Honvéd Baon No. 18.		6		901			
1 Baon Raaber				1300			
1 Baon Landsturm				1000			
Wilhelm Husaren			2	180	180		
Honvéd Kav. Batt. No. 4.				114		156	8
	Summe	6	2	3495	180	156	8
	Totalsumme	18	2	6856	180	312	16
Division No. 3.	Divisionär Obrist Ivánka						
	Gst.-Off. Hauptmann Szabó						
Brigade No. 6.	Brigadier -						
	Gst.-Off. Hauptmann Kleinheinz						

4 Baon Ivánka		24		3500			
Frangepany		1		292			
1 Gemischtes Baon				350			
Alexander Husaren			2	120	120		
Diverse Kavallerie			2	140	140		
Ivánka's Artillerie				54		18	4
Pressburger Artillerie				69		17	6
	Summe	25	4	4525	260	35	10
	Totalsumme	25	4	4525	260	35	10
Division No. 4.	Divisionär -						
	Gst.-Off. -						
Brigade No. 7.	Brigadier Obrist						
	Görgei						
	Gst.-Off. Oberlieut.						
	Terczy						
Székler Infanterie		6		758			
Gemischtes Baon		6		1067			
Hayducken		6		992			
Gömörer Baon		6		1150			
Wilhelm Husaren			2	180	180		
Honvéd Fußbatt. No. 3.				50		54	8
	Summe	24	2	4197	180	54	8
Brigade No. 8.	Brigadier Obrist						
	Perczel						
	Gst.-Off. Major						
	Meszéna						
Hunyadi Schaar		6					
Zrínyi Schaar		6					
Szabolcser Baon		6					
Nikolaus Husaren			2				
1/2 Honvéd Fußbatt. No. 1.							
Irreguläre Artillerie							
	Summe	18	2				
	Totalsumme	42	4	4197	180	54	8
Division No. 5.	Divisionär						
	Generalmajor						
	Graf Teleki						
	Gst.-Off. Hauptmann						
	Pusztelnik						
Brigade No. 9.	Brigadier Obrist						
	Répásy						
	Gst.-Off. Hauptmann						
	Soupper						
Württemberg Husaren			5	350	350		

K. Kavallerie Batt. No. 3.				55		38	6
Summe			5	405	350	38	6
Brigade No. 10.	Brigadier Major Karger						
	Gst.-Off. Hauptmann Albrecht						
Ernst Infanterie		6		683			
1. Honvéd Baon		6		753			
7. Honvéd Baon		6		710			
Grenadier		2		311			
Alexander Husaren			4	260	260		
Ödenburger Reiter			2	323	340		
Hunyadi Reiter			1	170	170		
Honvéd Kav. Batt. No. 1.				56		52	8
12 pfd. Batt. No. 1.				49		80	6
12 pfd. batt. No. 2.	?			51		79	6
	Summe	20	7	3366	770	211	20
	Totalsumma	20	12	3771	1120	249	26
	Hauptsomma	155	30	26890	2396	912	82

Truppen-Ausweis
der in Loco Parndorf und Kittsee versammelten Truppen am 26-te Oktober 848.

Art der Truppen	Truppen	Komp.	Esk.	Mann	Pferde		Gesch.
Reguläre Infanterie							
	Preussen Infanterie	10		1261			
	Ernst Infanterie	6		683			
	Wasa Infanterie	6		420			
	Székler Infanterie	6		758			
	Grenadier	2		311			
	7. Honvéd Baon	6		710			
	1. Honvéd Baon	6		753			
	14. Honvéd Baon	6		517			
Irreguläre Infanterie							
	Honvéd Baon No. 18.	6		901			
	23. Honvéd Baon	6		961			
	4 Baon Ivánka	24		3500			
	4 Baons Kosztolányi	24		3500			
	Zempliner Nationalgarde	4		544			
	Borsoder Nationalgarde	6		852			
	1 Baon Budapest			820			

	1 Baon Raaber			1300			
	Gemischtes Baon Szász	6		1067			
	Hayducken	6		992			
	Gömörér Baon	6		1150			
	1 Gemischtes Baon & Frangepany	1		292			
	1 Baon Landsturm & 1 Baon Paul Esterházy			1000			
	Summa			18178			
Husaren							
	Alexander Husaren		8	606	606		
	Württemberg Husaren		5	350	350		
	Nikolaus Husaren		6	430	430		
	Wilhelm Husaren		4	360	360		
	Summa		23	1746	1746		
Freiwillige Reiter							
	Hunyadi Reiter		1	170	170		
	Diverse Kavallerie		2	140	140		
	Ödenburger Reiter		2	323	340		
	Summa		5	633	650		
Königliche Artillerie							
	k. Fußbatterie No. 4.			92	66	6	
	K. Kavallerie Batt. No. 3.			55	38	6	
	Summa			147	104	12	
Honvéd Artillerie							
	1/2 Honvéd Fußbatt. No. 1.			61	51	4	
	Honvéd Fußbatt. No. 3.			50	54	8	
	Honvéd Fußbatt. No. 5.			114	156	8	
	Honvéd Kav. Batt. No. 1.			56	52	8	
	Honvéd Kav. Batt. No. 2.			105	56	8	
	Honvéd Kav. Batt. No. 4.			114	156	8	
	12 pfd. Batt. No. 1.			49	80	6	
	12 pfd. batt. No. 2.			51	79	6	
	Summa			600	684	56	

Irreguläre Artillerie							
	Ivánka's Artillerie			54		18	4
	Kosztolányi's Artillerie			50		89	4
	Pressburger Artillerie			69		17	6
	Summa			173		124	14
	Hauptsumma			26890	2396	912	82

A harcrend, mint látjuk, öt hadosztályra, azon belül összesen tíz, folyamatosan számozott dandárra osztja a feldunai hadtestet. A hadosztályok közül a negyediknek nincs parancsnoka, ugyanis e hadosztály 8. dandárja Perczel Mór ezredes parancsnoksága alatt a Muraközben állomásozik, tehát a hadtestnél ténylegesen nincs jelen. Éppen ezért a harcrendben a 4. hadosztály létszáma a másik, Görgei Artúr ezredes vezette dandáréval egyezik meg. A 3. hadosztálynak van parancsnoka, Ivánka Imre ezredes; ez a hadosztály viszont egyetlen dandárból, a hatodikból áll, s ennek nincs parancsnoka; pontosabban a hadosztályparancsnok egyben dandárparancsnok is.

A harcrendben megnevezett négy hadosztályparancsnok (Holtsche, Lázár, Ivánka, Teleki) közül háromról bizonyosan tudjuk, hogy az október 30-i schwechati csatában nem ő vezette az alá rendelt csapatokat. Franz Holtsche vezérőrnagy még október 25-én jelezte Kossuthnak kilépési szándékát, és október 27-én Csány László kormánybiztos már arra szólította fel, adjon nyilatkozatot, hogy nem harcol Magyarország ellen. Matolai Etele visszaemlékezése szerint ott volt az ütközetben. Ez azonban bizonyosan téves adat, mert Holtsche október 27-én útlevelet kapott Csány Lászlótól Székesfehérvárra, s a csata napján igazolhatóan Győrben volt.³²

Teleki Ádám szintén jelezte távozási szándékát, s nincs nyoma annak, hogy részt vett volna az október 28-i támadásban. Haditörvényszéki vallomása szerint már a határátlépést követő napon (azaz október 29-én) parasztnak öltözve elhagyta Parndorfot, s Pozsonyba utazott.³³

Ivánka Imre ezredest Kossuth egy memorandummal október 25-én hadikövetként küldte Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagyhöz, a cs. kir. fővezérhez. Windisch-Grätz azonban elutasította az Ivánka által közvetített tárgyalási ajánlatot, a küldetéséből

³² Lásd erre: Kossuth 1848. október 25-én az OHB-hoz intézett jelentését, közli *Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén.* I. S. a. r. Barta István. Budapest, 1952. 277. (a továbbiakban: KLÖM XIII.), illetve Csány Holtschéhez intézett október 27-i átiratát, magyar fordításban közli *Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849.* S. a. r. Hermann Róbert. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg, 1998. 1. köt. 409–410. „...a mi generálisunk, Holtsche leköszönt, úgy hogy az egész tábornak csak egy generálisa, Móga maradt” – írta feleségének Kun Dániel zempléni önkéntes nemzetőr 1848. november 2-án. Közli: Hermann Róbert: *Andrássy Gyula zászlóalja (Újabb adatok a zempléni önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj történetéhez).* In: Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina (szerk.): *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves.* Budapest, 2010. 287.; Matolai Etele: *Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Függetlenül Lázár Vilmos aradi várfoogságában írt emlékirata.* Sátoraljúj hely, 1883. 13. Holtsche útlevelére lásd: KA Gouvernement Wien. Militär-Untersuchungen. No. 751. Franz Holtsche. f. 48. Lukács Sándor kormánybiztos úti rendelve nye, Győr, 1848. október 30.

³³ Telekire lásd: Kossuth 1848. október 25-én az OHB-hoz intézett jelentését, közli KLÖM XIII. 277.; illetve Teleki 1849. január 25-én Bécsben tett vallomását lásd: KA AFA Karton. 1855 Hauptarmee. Detailakten. 1848/9-13-356b. 8. ív.

visszatérő Ivánkát pedig útközben Jellačić határárei feltartóztatták és fogságba vetették. Ivánka helyét, így az ő dandárját Bárczay János, a 4. (Sándor) huszárezred alezredese vette át.³⁴

Lázár György – haditörvényszéki védőirata szerint – valóban hadosztályparancsnokként működött e napon. Eszerint miután egyik dandárja az első, a másik a második harcban volt, s az előbbi egy régóta szolgáló, vele rangban egyenlő törzstiszt, az utóbbit viszont egy minden katonai ismeret nélküli nemzetőr őrnagy vezette; ezért ő felhasználta az alkalmat, hogy az utóbbinál tartózkodjon. A védőiratban foglaltakat persze nem kell szó szerint venni, ugyanakkor kétségtelen tény, hogy Lázár jelenlétére katonai szempontból valóban nagyobb szükség volt a képzetlen dandárparancsnok (Kiss Miklós őrnagy), mint a tapasztalt cs. kir. törzstiszt mellett. A problémát legfeljebb az okozza, hogy Lázár rangban azonosnak mondja magát e törzstiszttel, márpedig Zichy Lipót az adott időszakban csupán őrnagy volt, míg Lázár ezredes. Lehet persze, hogy Lázár a cs. kir. hadseregben viselt rangjára gondolt; ott viszont ő csak százados volt, hiszen őrnagyi kinevezését csak 1848. június 8-án, az 1. honvédszászlóalj parancsnokává történt kinevezésekor kapta.³⁵

Görgei egy 1848. október 29-én, azaz az ütközet előtti napon Pusztelnik Henrik (Heinrich Pusztelnik) őrnagyhoz írott levele a 3. dandár parancsnokaként nem Békeffy József alezredest, hanem Alois Wiedersperg őrnagyot, a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóaljának parancsnokát tünteti fel. Wiedersperg haditörvényszéki vallomása szerint Békeffy közvetlenül a támadás előtt beteget jelentett, s Móga ezért utasította őt, hogy (mint rangidős törzstiszt) ideiglenesen vegye át a dandárt, amit aztán meg is tett.³⁶

A többi dandárparancsnok közül Görgei, Kosztolányi, Répásy, Schweidel, Kiss Miklós és Karger szerepéről a források egyértelműen szólnak. Nem egyértelmű viszont, hogy az 5. dandár parancsnoka, Zichy őrnagy Zichy Lipóttal, a 10. (Vilmos) huszárezred őrnagyával vagy a Kossuth kíséretében a győri mozgósított nemzetőrök élén a táborba érkező Zichy Ottó őrnaggyal azonos-e. Miután azonban november 2-án a dandár parancsnoka Zichy Lipót volt, feltételezhetjük, hogy a schwechati csatában is ő vezényelte ezt a köteléket.³⁷

Az alakulatok közül a 4. (Sándor) huszárezrednél találunk némi furcsaságot. Mind a harcrendben, mind az összesítésben nyolc század (azaz a teljes ezred) szerepel, holott az alakulat egy százada nem itt, hanem a Perczel Mór vezette Mura-menti (vagy muraközi)

³⁴ Ivánka Imre: *Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végeig*. Budapest, 1881. 33–44.

³⁵ Lázár György 1849. január 15-én Budán kelt védőirata. HL Militär und Politische Central Commission. Untersuchungs Commission zu Pest. (a továbbiakban MPCCUC) 164. csomó, 1849-5/10. 8. ív.

³⁶ Görgei levelét lásd: MOL Görgey-lt. b/4. fasc. Alois Wiedersperg báró 1849. január 9-én Budán kelt vallomása. HL MPCCUC 164. csomó, 1849-5/10. Ezt alátámasztja Kossuth 1848. november 4-én az OHB-hoz intézett jelentése, amely szerint „Békeffy alezredes mostani állomásában semmi esetre sem hagyandó, azok közé tartozik, kiknek a seregtől el kell menni minden áron”. Majd hozzátéveszi: „Ő jutalomra nem tett érdemet, sőt ellenkezőn. Ha látják a tisztek, hogy csak egy kissé schwarzgelbeskedni, s a csata előestéjén megbetegedni kell, hogy az ember pensiot [nyugdíjat] kapjon, – igen sok pensionálandó akadand.” KLÓM XIII. 347.

³⁷ Görgei – Zichy Lipót, Pozsony, 1848. november 2. MOL Görgey-lt. b/35. fasc. Az 1848–49. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest (Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti hadparancs jegyzőkönyve. Dispositions Protokoll. (a továbbiakban: Hadparancs jkv.) No. 5.

hadtestben szolgált. Miután a századlétszámok rendkívül alacsonyak, valószínűsíthető, hogy a Karger-dandárban szolgáló négy század valójában csak három volt.³⁸

A támadásban résztvevő dandárok közül kettőnek az összetételét ismerjük pontosan. Az egyik (a 2.) Kosztolányi Móric őrnagyé, amely a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség négy zászlóaljából, Kosztolányi saját félütegéből, valamint a csata során alkalmilag mellé rendelt 1. fél hatfontos honvéd, illetve pozsonyi nemzetőri gyalogütegekből állott.³⁹

A másik (a 7.) Görgei Artúr ezredes dandárja, amelyhez a harcrend szerint a 15. (2. székelly) határőr gyalogezred 1. zászlóalján kívül Szász János őrnagy pesti önkéntesei, a Hajdúkerületi és a Gömör megyei önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj, a 10. (Vilmos) huszárezred egy osztálya és a 3. honvéd gyalogüteg tartoztak volna. Ám a csatában Görgei a dunán innen önkéntes mozgó nemzetőrség három (1. pesti, 3. honti és 4. nógrádi) zászlóalját, a gömőri önkéntes mozgó nemzetőrszászlóaljat, a 10. (Vilmos) huszárezred másfél századát és a 3. honvéd gyalogüteget vezényelte. Megjegyzendő, hogy a támadás reggelén még a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1. (veszprémi) zászlóalja is Görgei dandárjánál volt, mert Görgei aznapi napiparancsa szerint a nógrádi zászlóaljjal együtt kellett átvonulnia Bruckba, s ott megfőzetnie. Szintén itt tartózkodott – ideiglenesen – a 6. (Württemberg), illetve a 13. (Hunyadi) huszárezred egy-egy százada is.⁴⁰

A többi dandár alakulatairól a résztvevők levelei, jelentései és emlékiratai alapján tájékozódhatunk.

Schweidel József ezredes 1. dandárjának összetételéről több levél és visszaemlékezés is fennmaradt, főleg a zempléni önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj tagjaitól. Eszerint a dandár gyalogságát a 34. (Porosz herceg) gyalogezred két zászlóalja, a 14. honvédzászlóalj, a zempléni önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj, lovasságát a 4. (Sándor) huszárezred két

³⁸ Megjegyzendő, hogy okt. 11-én hat, okt. 20-án pedig nyolc század van a harcrendben, de időközben csatlakozott a lajtai hadtesthez a Grazból megszökött egyik század is; Hermann: *Perczel Mór első honmentő hadjárata*, 18–19.

³⁹ Lásd: erre Kosztolányi 1848. nov. 1-jén kelt hadijelentését, közli [Gyalóky Jenő]: *Egykorú adatok az 1848-i alsó-ausztriai hadműveletek történetéhez*. HK, 30. év. (1929) 223–225. Az 1. fél hatfontos honvéd gyalogütegre lásd: Sz[abó] Gy[örgy]: *Egy Honvéd-köztűzér élete 1848/9-ben*. Budapest, 1875. 58–61.; Major István: *Honvédelményeim. – – negyvennyolcas tüzerhadnagy emlékezései*. S. a. r. Szócs Sebestyén. Budapest, 1973. 23–26.; Baráth Ferenc *honvéd százados visszaemlékezése*. In: H. Szabó Lajos (szerk.): *Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából*. Pápa, 1998. 145.; Perczel Miklós: *Naplóm az emigrációból*. S. a. r. Závodszy Géza. Budapest, 1977. [1. köt.] 71–72. A 2. zászlóaljra lásd még: Csapó József – Magyary Kossa József, Hidegkút, 1848. nov. 27. MOL P 483. A Magyary-Kossa család iratai. 25. csomó. H 23. Magyary Kossa (III.) József levelezése.

⁴⁰ Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. S. a. r. Katona Tamás. Pro Memoria. Budapest, 1988. 1. köt. 216–219.; Görgey István: *1848 júniusától novemberéig. – Okmánytár*. S. a. r. Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Budapest, 1980. 128–129 (tévedésből hat század Vilmos-huszárt ír). Hermann Róbert: *Görgei Artúr a Lajtánál*, 304. Az ütegre lásd: Pásztori Endre: *Hogy bocsátották ki Jelasics seregét a kelepczéből. Részletek a schwechati ütközetből*. In: Vahot Imre – Gánóczy Flóris: [Honvédek könyve.] *Történelmi Adattár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjárataból*. Pest, 1861. 3. köt. 111–120.; Hatala Péter: *Ötven év előtt. 1848-iki márczius 15-től Világosig*. Budapest, 1898. 17–18. A gömőriekre lásd még: Podhorányi Miklós: *Emléklapok 1848–1849-ből*. In: Hohenauer Ignác (szerk.): *A Szabadságharc Emlék-Albuma*. 2., bővített kiadás. Kassa, 1898. 58. A hontiakra lásd: Árkossy Lajos Krausz Imréhez írott, 1848. nov. 16-i levelét, közli Deák Imre: *1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története leveleken*. Budapest, é. n. [1942.] 268–269. A napiparancsot közli: Szombathy Viktor: *Egy százharminc esztendő Görgey-napiparancs*. Magyar Nemzet, 1978. okt. 28.

százada, tüzérségét a Karl Jungwirth százados vezette cs. kir. 4. hatfontos gyalogüteg alkotta.⁴¹

A 3. Wiedersperg-dandárról biztosan tudatjuk, hogy gyalogságát a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja, valamint a Borsod megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj alkotta. A lovasság eredetileg a 9. (Miklós) huszárezred hat századából állt, hiszen Békeffy József, a dandár korábbi parancsnoka ennek az alakulatnak a rangidős tisztje volt. Ám az október 27-én kiadott diszpozíció szerint a dandárnak ebből négy századot, valamint a 2. honvéd lovasüteget át kellett adnia a Répásy Mihály ezredes vezette 9. dandárnak. Az 1. fél hatfontos honvéd gyalogüteget pedig szintén még a csata előtt elvitték a dandártól, ugyanis előbb a 6. Bárczay-, majd a 2. Kosztolányi-, végül a 3. Schweidel-dandár kapta meg. Így ennek a dandárnak a csata folyamán gyakorlatilag nem volt tüzérsége, ugyanakkor a borsodi zászlóalj egy ideig a Bárczay-dandárhoz tartozó pozsonyi üteg fedezetét látta el.⁴²

Kiss Miklós őrnagy 4. dandárjában – a harcend adataival megegyezően – ott szolgált a 23. honvédzászlóalj, s ide volt beosztva az 5. honvéd hatfontos gyalogüteg is. Lázár György haditörvényszéki védőirata szerint a – meg nem nevezett törzstiszt által vezetett – dandár öt zászlóaljból állott. Miután valószínű, hogy a mozgósított nemzetőrzászlóaljakat nem az első vonalban alkalmazták, s Lázár vallomása szerint négy zászlóaljnyi kaszás futott meg a csataterőről, talán nem merész az a feltételezés, hogy a 23. honvédzászlóalj mellett négy ilyen zászlóalj alkotta Kiss dandárját. Lázár hadosztályának két dandárjában összesen három ilyen zászlóalj volt, egy Győr megyei, egy budapesti és egy meg nem nevezett népfelkelő (*Landsturm*) zászlóalj. Ide volt beosztva még Esterházy Pál őrnagy Komárom megyei és egyéb önkéntesekből összeállított mozgó nemzetőrzászlóalja is.⁴³

⁴¹ A dandárra lásd: Schweidel József – Kossuth Lajos, Debrecen, 1849 máj. 7. MOL HM Ált. 1849:13500. A zempléniekre lásd: Karsa Ferenc: *Karsa Endre zempléni önkéntes nemzetőr levelei a feldunai táborból és a táborozást megelőző eseményekről*. Adatok Zemplén vármegye történetéhez, 13. évf. (1905) 12. köt. 206–210.; Matolai: *Visszaemlékezéseim*, 11–18.; Mezősy László: *Ezernyolcszáznegyvennyolcadiki levelek*. S. a. r. Szűcs Sebestyén. Budapest, 1976. 25–30.; Hermann: *Andrássy Gyula zászlóalja*, 279–295. – A 34. gyalogezred két zászlóaljára lásd: *Karsa Endre levelei*, 208–209. A többi levél és emlékezés csak a 34. gyalogezred 1. zászlóalját említi, ugyanis ők futottak meg. A 14. honvédzászlóaljra lásd: Inczedy László – Görgei, Pozsony, 1848. nov. 16. MOL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Általános iratok. (a továbbiakban: OnóHt) 8558. és Matolai: *Visszaemlékezéseim*, 13., 16. A huszárookra lásd: Matolai: *Visszaemlékezéseim*, 13. Az ütegre lásd: Mezősy: *Ezernyolcszáznegyvennyolcadiki levelek*, 30.; Matolai: *Visszaemlékezéseim*, 13., 15. Ennek az ütegnak a végsőkig való kitartásáról megemlékezik Hatala: *Ötven év előtt*, 17–18.

⁴² A dandárra általában lásd: Schlacht bei Schwechat. Brigade Schweidel. MOL Görgey-lt. b/20/XIV. fasc. 466–470. f. A 60. gyalogezred 1. zászlóaljára lásd: Rupperecht von Virtsolog, Coloman: *Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes gegenwärtig Gustav Prinz von Wasa*. Wien, 1871. 303–305. A borsodiakra lásd: *Szűcs Miklós naplója 1839–1849*. S. a. r. Kilián István. Miskolc, 1981. 256–257.; *Szűcs Sámuel naplója (1835–1864)*. S. a. r. Kilián István. Miskolc, 2003. 1. köt. 240. Lásd még: Perczel: *Naplóm*, I. 72. A diszpozíciót lásd: MOL HM Ált. 1848:9276. Az 1. fél hatfontos honvéd gyalogütegre lásd: Kosztolányi jelentését, közli Gyalókay: *Egykorú adatok*, 224.; *Egy Honvéd-köztüzér*, 58–59. A borsodiak szolgálata a pozsonyi üteg mellett: Palóczy Tamás – Esztergom megye közgyűlési elnöke, Pozsony, 1848. nov. 8., közli Bencze: *Olvasókönyv*, 202.

⁴³ A 23. honvédzászlóaljra lásd: Kmety György őrnagy 1848. november 1-jén Kossuth Lajoshoz intézett előterjesztését, közli Hermann Róbert: *Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben*. Győr, 1998. 177–178. Eszerint a zászlóalj „a tegnapelőtti csatában hivatásának megfelelni iparkodott, a balszárnyon legutoljára hátrált”. – Az 5. honvéd hatfontos gyalogüteget a Kiss-dandárnál említi Görgei 1848. november 2-i utasítása is. MOL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 6. A dandárra lásd még: Lázár György 1849. január 15-én Budán kelt védőiratát. HL MPCCUC 1849-5/10. 8. iv.

Ezek közül az alakulatok közül azonban a budapesti zászlóalj bizonyosan nem harcolt Schwechatnál, mert október 27-én Parndorfról Pozsonyba rendelték a város biztosítására. A Pozsonyba érkező zászlóalj két századának, a 4. józsefvárosi és az 5. terézvárosi századoknak körülbelül kétszázötven tagja egy Donua nevű német ex-színész bujtogatására felmondta az engedelmességet, s megtagadta a további szolgálatot. E két század már október 29-én visszaindult Budapestre. Október 28-án este a megmaradt 460 főnyi zászlóaljat vasúton Nagyszombatra, majd onnan másnap kocsikon Lipótvárra szállították. A fél zászlóalj november elején részt vett a Simunich elleni hadműveletekben, majd november 10-én reggel fél hétkor gőzhajón visszaindult Budapestre. Esztergomnál partra tették a 147 esztergomi nemzetőrt, késő este pedig a 306 budapesti nemzetőr is haza érkezett.⁴⁴

Esterházy Pál zászlóaljáról (amelyet a Komárom megyei önkénteseken kívül a 62. (Turszky) gyalogezred átállt sorkatonái, valamint a pesti csatárok egy része alkottak, s valószínűleg idekerült a szabolcsi önkéntes zászlóalj 6. százada is) külön nem szólnak a források, de Kossuth egyik leveléből úgy tűnik, hogy november 1-jén Pozsonyban volt, tehát ott lehetett Schwechatnál. Pontosabban, Sárkány József hadbíró említi, hogy a visszavonulást Esterházy alakulata fedezte volna, de ezt egyetlen más forrás sem erősíti meg. A Győr városi és megyei nemzetőri zászlóalj bizonyosan ott volt Schwechatnál, ugyanis Csány László november 1-jén a csatában történt megszaladásuk miatt elrendelte lefegyverzésüket. A név nélkül említett népfelkelő zászlóaljról nem tudni, melyik alakulatot rejti; talán a Moson megyei gyalogos nemzetőrség egyes források szerint 1000, más forrás szerint 1200 főnyi mozgósított zászlóalját.⁴⁵

Kun Dániel zempléni önkéntes mozgó nemzetőr szerint a dandárt Zichy Ottó, a győri nemzetőrség őrnagya vezette. Hermann: *Andrássy Gyula zászlóalja*, 289. Zichy Ottó azonban egy 1848. november 13-i iratában egyértelműen arról ír, hogy a csatában a saját zászlóaljának parancsnoka volt. Közli: Hermann: *Győr város és megye hadtörténete*, 186.

⁴⁴ A budapesti nemzetőrökre lásd: Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1887*. 2. köt. 1844–1850. Budapest, 1887. II. 260–262., Pesti Hírlap (a továbbiakban: PH), 8. (1848.) okt. 29. No. 200. és nov. 7. No. 207. (Lipótvár, okt. 30.), Kossuth Hírlapja, 1. (1848.) okt. 31. No. 105. (Pozsony, okt. 28.; átvette a Közlöny, 1848. nov. 1. No. 144.), nov. 4. No. 109. (Jámbor László, Lipótvár, okt. 30. és egy név nélküli tudósítás). Mindkét tudósítást átvette a Közlöny 1. (1848.) nov. 5-i száma, 719.; nov. 12. No. 116. 512. (Szabó Károly: *Utóhangok a Simonich elleni táborozásból*); MOL R 110. A Kossuth Hírlapja iratai. 1. csomó, 2. tétel. 1848. okt. 28. és 30., (Szabó Károly tudósításai), Szabó Károly – Toldy Ferenc, Lipótvár, okt. 30., közli: V. Waldapfel Eszter: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. 2. köt. Budapest, 1952. 249–250.; Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezzredes visszaemlékezései és jelentései 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról*. Budapest, 1924. 581.; Karátszonyi Guidó, Pest, 1848. nov. 10. MOL OnóHt 7834.; Spira György: *A pestiek Petőfi és Haynau között*. Budapest, 1998. 374. (Megjegyzendő, hogy Spira összetéveszti a Vasvári Pál vezette, már október közepén hazatérő „Fővárosi csapatot” és a Kossuth kíséretében útba induló nemzetőröket.) Az esztergomi nemzetőrökre lásd: Ortutay András: *Esztergomi nemzetőrök 1848-ban*. Limes, 6. évf. (1993). 1. sz. 47.

⁴⁵ Esterházy zászlóaljára lásd: KLÖM XIII. 322.; Sárkány Miklós: *Sárkány József 1848-as honvéd-őrnagy feljegyzései a schwechati csatáról*. MKSZ, 5. évf. (1935) 3. köt. 3. füzet. 224. A zászlóalj összetételére lásd: Kossuth 1848. okt. 22-i levelét Csány Lászlóhoz, közli KLÖM XIII. 261. A győriekre lásd: *Csány kormánybiztosi iratai*, II. 8–10. Lásd még: Rónay Jácint: *Napló (Válogatás)*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Hólvényi György. Az előszót írta Katona Tamás. A kötetet szerkesztette: Zombori István. Budapest–Pannonhalma, 1996. 46. A mosoniakra lásd: Imrédy Lipót – OHB, Moson, 1848. okt. 27. MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai (a továbbiakban: OHB) 1848:1958. (több mint 1000 fő), PH 1848. nov. 2. No. 203. Moson, okt. 29. (1200 fő, 70 lovas). Vörös Károly: *Magyaróvár 1848 őszén*. (Alexy Lajos naplója). Arrabona 5. Győr, 1963. 292.

Van viszont egy olyan nemzetőri alakulat, amely nem szerepel az október 26-i harcrendben, holott a centrumban döntő szerepet játszott Schwechatnál. Komárom város és megye összesen 3000 nemzetőrt mozgósított Csuzy János és Nádasdy Lipót őrnagy vezetésével. Ezeket eredetileg az Ivánka (Bárczay) dandár mellé osztották be, de az előnyomulás során, igen bölcsen, a második vonalba sorolták. Csuzy kaszás zászlóaljja a csata során a centrumban foglalt helyet, s szinte valamennyi szemtanú beszámolója kiemeli, hogy miután néhány ágyúgolyó lecsapott a komáromi nemzetőrök közé, pánikszerűen futni kezdtek, s magukkal rántották a többi alakulatot is. Nádasdy zászlóaljját a felvonulás közben Hainburg megszállására hagyták hátra. Így ez a zászlóalj „nemcsak meg nem szaladt, sőt, a rendetlenül visszavonulókat feltartotta, és amennyire lehetett, rendezetten útnak indítá”, majd a Hajdú-kerületi önkénteseknek átadva a város őrizetét, Pozsonyba vonult. Ezek a futók maguk is a Csuzy-féle komáromi zászlóaljhoz tartoztak, akiket Kossuthnak még székéren sem sikerült utolérnie. Közülük egyesek egészen hazáig futottak, „úgy, hogy egy híjuk sincs, de még csak a talpukon feltört hólyagon kívül, sebet sem kapott egy is”.⁴⁶

Zichy Lipót őrnagy 5. dandárjában igazolható a 18. (később 54.) honvédszászlóalj otléte. Valószínűleg ehhez osztották be az Ung megyei önkénteseket is, mert Komárom óta azok parancsnoka, Alexander Buttler alá tartoztak a zászlóalj kimozdított századai is. A diszpozíció szerint az 1. honvédszászlóalj is ehhez a dandárhoz volt beosztva, de tűzbe aligha kerülhetett, mert sem a zászlóalj fennmaradt kitüntetési előterjesztéseiben, sem a hadtest összesített kitüntetési jegyzékében nem szerepel egyetlen olyan személy sem, aki Schwechatnál kitüntette volna magát. A dandár lovasságát a 10. (Vilmos) huszárezred két és fél (vagy két) százada, valamint egy – a harcrend szerint két – század vegyes (egy tüzér visszaemlékezése szerint budapesti nemzetőri) lovasság alkotta. (Ez utóbbit a harcrend a 6. Ivánka/Bárczay-dandárnál tünteti fel.) Az 1. honvéd hatfontos lovasüteg szintén ide s nem a Karger-féle 10. tartalék dandárba volt beosztva. Ez utóbbit azonban a csata második szakaszában átirányították a szélső balszárnyra. A harcrend feltünteti még a 4. honvéd hatfontos lovasüteget is; ennek jelenlétét egyelőre inkább csak valószínűsíteni tudjuk, annál is inkább, mert a diszpozíció szerint a Zichy-dandárnak együtt kellett volna mozognia Répásy nagyjából lovasságból álló dandárjával, azaz itt volt (lett volna) igazán szükség a lovas-tüzérségre. Komolyabb szerepet az üteg aligha játszhatott, ugyanis nem szerepel a VII. had-

⁴⁶ Csuzy nemzetőreinek futására lásd: Dombay Antal – Huszár János, Pozsony, 1848. nov. 2., közli V. Waldapfel: *Levelestár*, I. 268–269.; KLÖM XIII. 313.; Palóczy Tamás – Esztergom megye közgyűlési elnöke, Pozsony, 1848. nov. 8., közli *Olvasókönyv. Esztergom és Komárom megye az 1848/49-es forradalom alatt*. Válogatta és szerkesztette Bencze Cs. Attila. Esztergom, 2000. 203.; Lázár Vilmosné Reviczky Mária levele sógornőjéhez, Moldova Imréné Lázár Matildhoz, Pozsony, 1848. nov. 4. Közli: Dinyés László: *Lázár Vilmos aradi vértanúnak és családjának levelei*. In: uő.: *Ismeretlen 1848/49-es dokumentumok*. Budapest, 2004. 33–35.; Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. S. a. r. Oltványi Ambrus. Budapest, 1958. I. k. 446.; Rónay: *Napló*, 46.; Zámbovácz Lajos: *Emlékiratok 1848/49-ből*. Hazánk, szerk. Abafi Lajos. 11. köt. 1889. 188.; *Sárkány József feljegyzései*, 223.; Besze János: *Naplójegyzetek – emlékezések*. In: *Szószer és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből*. S. a. r. Hermann Róbert. Budapest, 2000. 108. A komáromi 1. zászlóaljra lásd: Nádasdy Leopold: *Czáfolat, illetőleg utbaigazítás*. Pozsony, 1848. nov. 1. Közlöny, I. (1848) nov. 5. No. 148. 719. Kivonatossan újraközli Szávay Gyula: *Győr. Monografia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével*. Győr, 1896. I. k. (Unicus). 393. A zászlóalj kiküldetésére lásd a diszpozíciót, MOL HM Ált. 1848:9276. Nádasdy okt. 29-én már Hainburgból küldött jelentést az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének. MOL ONŐHt No. 7348. Kossuth a komáromiak futásáról: KLÖM XIII. 313.; Pulszky: *Életem és korom*, I. 447. Az idézet: „Komárom, november 3-án”. Közlöny, I. (1848) nov. 6. No. 149. 722.

test 1848. szeptember – 1849. április közötti időszakra vonatkozó összesített kitüntetési jegyzékében.⁴⁷

Bárczay János (korábban Ivánka Imre) 6. dandárjában Ivánka Imre zászlóaljai közül csak a 2. pesti önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj harcolt, Guyon Richárd őrnagy vezetése alatt. Itt volt a 23. (Ceccopieri) gyalogezred átállt olasz bakáiból alakult Frangepán-csapat is, valamint a 15. (2. székely) határőrezred 1. zászlóalja is. Ehhez a dandárhoz osztottak be még egy vegyes „zászlóaljat”, amely a pozsonyi önkéntesek két századából, pozsonyi kaszásokból és nagyszombati önkéntesekből állhatott. A harcrend adataival szemben itt, nem pedig – mint láttuk – Görgei 7. dandárjában harcolt Száz János őrnagy vegyes zászlóalja is. A lovasságot a 12. (Nádor) huszárezrednek Csehországból nemrég hazaszökött egy százada alkotta. Egy visszaemlékezés szerint – összhangban a harcrenddel – ide volt beosztva a 4. (Sándor) huszárezred két százada is, Ernst Poelt Ritter von Poeltenberg őrnagy parancsnoksága alatt. A tüzérséget Ivánka dunán innen önkéntes mozgó nemzetőrségének félütege (4 löveg) és a pozsonyi üteg (6 löveg) alkotta. Ez utóbbit a csata folyamán átirányították a Kosztolányi-dandárhoz.⁴⁸

⁴⁷ A 18. honvédszászlóaljra s az ungiakra lásd: Szilágyi Tamás hadnagy visszaemlékezését. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. (a továbbiakban: OSZK Kt.) Fol. Hung 1368.; Dudás Ödön: A magyar hadsereg tisztikara 1848–1849-ben. 554–558. f.; illetve Antal Károly visszaemlékezését, közli: *Adalékok az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc történetéhez Gömörben*. Összeállította és szerkesztette Kardos László. Pro Patria Pelsóciensis Társaság. H. n., 1999. 17. (Egyébíránt a szerző következetesen 47. honvédszászlóaljat ír 54. helyett, holott a 47. zászlóalj ekkor Perczel hadtestében szolgált.) Az 54. honvédszászlóaljat a Zichy-dandárnál említi Görgei 1848. november 2-i utasítása is. MOL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 5. Az ungiakra lásd még: Matuska János – Danilovics Melánia, Pozsony, 1848. nov. 1. Közli V. Waldapfel: *Levelestár II*. 263. Az 1. honvédszászlóaljra lásd a diszpozíciót, MOL HM Ált. 1848:9276., a kitüntetési előterjesztéseket lásd uo. 1849:23268. – Görgei szerint az ő 7. dandárjánál hat szakasz, tehát másfél század volt ebből az ezredből; ennek alapján valószínűsíthető, hogy Zichynél két és fél század lehetett. Papp József visszaemlékezése szerint „egy zászlóalj” (azaz egy osztály, tehát két század) Vilmos-huszár volt a dandárban. OSZK Kt. Fol. Hung. 1368. Dudás Ödön: A magyar hadsereg tisztikara 447/v. f. Az 1. honvéd hatfontos lovasütegre lásd Papp József visszaemlékezését. OSZK Kt. Fol. Hung. 1368. Dudás Ödön: A magyar hadsereg tisztikara 447/v. f. Szerinte az ütegpáncsnok Temper János főhadnagy volt, s maga is megsebesült a csatában. Az üteg egy másik tüzére viszont nem említi, hogy ott lettek volna a csatában. *Sáfrány Mihály „Miskolci Ref. Lyceumot” végzett diák, az 1848–49. szabadságharcban önként részt vett honvédtüzér hadnagy, később lelkipásztor emlékiratai*. Összeállította vitéz Sáfrány Géza ny. altábornagy. Miskolc, 1941. 43–44. Az átirányításra lásd: Zámberly: *Emlékiratok*, 188. A kitüntetési előterjesztést ld. MOL HM Ált. 1849:23268.

⁴⁸ A dandárra lásd: Sztankó Soma csonka visszaemlékezését: *Die Vorrückung und das Gefecht bei Schwechat*. MOL Görgey-lt. b/20/XIV. fasc. 461–464. f. (A kézirat szerzősége megállapítható Sztankó későbbi emlékiratából. Solymosi József: *Sztankó Soma 1848-as honvédtiszt visszaemlékezése életére és szolgálataira*. HK, 120. évf. (2007) 3. sz. 993.) A Szász-zászlóaljra lásd: Dombay Antal – Huszár János, Pozsony, 1848. nov. 2., közli V. Waldapfel: *Levelestár*, I. 268–269.; Palóczy Tamás százados és tisztársai jelentése Esztergom megye közgyűlési elnökéhez, Pozsony, 1848. nov. 8., közli: Bencze: *Olvásokönyv*, 201–204. – „Száz őrnagy Mannswörth helységéből egy kissé serényen takarodott odább, zászlóaljának visszamenetkor ellenség felé hátra maradt részét egy bizonytalan sorsnak oda engedvén” – jelentette Görgei november 15-én Kossuthnak. Közli: *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849*. S. a. r. Hermann Róbert. Budapest, 2001. 108. A Frangepán-csapatra lásd: Massoneri, Gustavo: *Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról*. Fordította Szász Orsolya. A jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta, valamint a függelékben szereplő szövegeket fordította Pete László. *Studia Militaria Hungarica* 1. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.; *Splény Béla emlékiratai*. A szöveget közreadja és válogatta Kendi Mária. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Fábri Anna. Budapest, 1984. 2. köt. Pete László:

Az 1. honvéd hatfontos félüteg krónikásának emlékiratából úgy tűnik, hogy a 6. dandárhoz volt beosztva ez az eredetileg a 3. dandárhoz tartozó üteg is, amelyet a csata folyamán először Kosztolányi 2., majd Schweidel 1. dandárja kapott meg. A csata során a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1. (veszprémi) zászlóalját is a Bárczay-dandár segítségére küldte Kosztolányi.⁴⁹

A 9. (Répásy) dandárban szolgáló alakulatok közül a 7. honvédzászlóaljról az alakulat tagjainak emlékirataiból tudjuk, hogy nem a 10. (tartalék) Karger-dandárban küzdöttek végig a csatát. Nyilván itt volt Répásy saját ezrede, a 6. (Württemberg) huszárezred is, s ide osztották be a 9. (Miklós) huszárezred négy századát, valamint a 2. honvéd hatfontos lovasüteget. Miután több visszaemlékezés is arról szól, hogy a lovasság nagy részét Répásy kapta meg, az egyik pedig a 9. (Miklós) huszárezredi századokon kívül meg is nevezi a 10. (Vilmos) huszárezredek századait, valószínűsíthető, hogy ezeket a csata alatt szintén ide osztották be. Egy visszaemlékezés szerint ide került a 13. (Hunyadi) huszárezred egy százada is; ez utóbbi vitéz magatartásáról Kossuth, illetve a kíséretében lévő Csernátoni Lajos tudósítása is megemlékezik. A harcrend adataival megegyezően igazolható a cs. kir. 3. lovasüteg jelenléte is. Szintén Répásyhoz volt beosztva az 1. tizenkétfontos üteg is, Rakásnyi Imre hadnagy vezetésével.⁵⁰

A Frangepán-csapat. In: A források bővületében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára. Szerk. Hermann Róbert – Zakar Péter. Szeged, 2007. 373–374. A 2. pesti zászlóaljra lásd: *A 71-dik zászlóalj története. Egy honvédszázados elbeszélése után.* In: Szirondi [Birányi Ákos]: Forradalmi képcsarnok. Regény és való 1848 és 1849-ből. 1. füzet. Pest, 1850. 130–135.; Péterné Fehér Mária: „Első a tűzben, utolsó a hátrálásban”. *Lestár Péter és a 71. zászlóalj az 1848–1849-es szabadságharcban.* In: Kecskemét is kiállítja... Kecskeméti a szabadságharcban II. Szerk. Székelyné Kőrösi Ilona. Kecskemét, 2002. 93–94. A dandár alakulataira lásd még: *Splény Béla emlékiratai*, II. 71–86. A székelyekre lásd: Csikány Tamás: *A 15. (2. székely) határőr gyalogezred 1. zászlóalja Magyarországon 1848-ban.* In: „...siessünk kedves magyar hazánkot megoltalmazni.” Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken 1848-ban. Szerk. Csikány Tamás. Timp – Militaria VIII. kötet. Budapest, 2008. 161–163. A vegyes zászlóaljra lásd: *Splény Béla emlékiratai*, II. 77., 84. Splény külön csak a pozsonyi önkénteseket említi, de egy október 27-i létszámkimutatásban szerepel a pozsonyi osztály 237, a nagyszombati önkéntesek 41, valamint Újházi László kaszásai 95 fővel. Ez együtt 373 fő. MOL Görgey-lt. 42. cs. b/47. fasc. A Nádor-huszárokra lásd: Üchtritz Emil – Amadé Dominika, hely nélkül, 1848. okt. 31. Közli: V. Waldapfel: *Levelestár*, II. 255–256. A Sándor-huszárokra lásd: egy ismeretlen honvédtiszt visszaemlékezését. Rechter Flügél bei Schwechat. Brigade Bárczay. MOL Görgey-lt. b/20/XIV. fasc. 471–475. f. Az Ivánka-féle ütegre lásd: Üchtritz Emil – Amadé Dominika, hely nélkül, 1848. okt. 31. Közli: V. Waldapfel: *Levelestár*, II. 256.; Friwisz dátum nélküli haditörvényszéki védőirata. HL Abszolutizmuskori iratok. Aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék. 113/13. doboz. 2/372b. 182. f. (Eszerint a csatában az üteg 27 lövést adott le.) A pozsonyi üteg átirányítására lásd: Kosztolányi jelentését, közli Gyalókay: *Egykorú adatok*, 224.

⁴⁹ Az ütegre és a veszprémi zászlóaljra lásd Kosztolányi jelentését, közli Gyalókay: *Egykorú adatok*, 224. Az ütegre lásd még: *Egy Honvéd-köztüzér*, 58–59.; Hermann Róbert: *Gruber Fülöp honvédszázados, a szabadságharc vértanúja*. HK 120. évf. (2007) 3. sz. 901.; a zászlóaljra Baráth Ferenc visszaemlékezése, 145.

⁵⁰ A 7. honvédzászlóaljra lásd: Molnár András: *Árvay Sándor emlékirata*. HK, 114. évf. (1989) 1. sz. 102–103. Árvay említi, hogy három darab háromfontos ágyú is be volt osztva melléjük, azonban a harcrendben nincsenek háromfontos lövegek. Molnár András: *A 7. honvédzászlóalj története*. In: Molnár András (szerk.): *A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849*. Zalai Gyűjtemény, 33. k. Zalaegerszeg, 1992. 80–83. A dandárra lásd: Soupper Sándor: *Schlacht bei Schwechat*. Brigade Répásy. MOL Görgey-lt. b/20/XIV. fasc. 476–478. f. A 3. cs. kir. lovasütegre és általában a tüzérségre lásd: Szokolóczy, Mihály: *Von Raab, die Avantgarde des Corps von Ivánka, beim ersten Einmarsch nach Österreich jenes von Arthur Görgei, von da Abends bis zur Schwächater [sic!]*

A 10. Karger-dandár összetételéről a korabeli források nem tartalmaznak értékelhető adatokat. A 48. gyalogezred 3. zászlóaljáról a meglehetősen fekete–sárga szemléletű ezredtörténet csupán nyugtázza, hogy ott volt a csatában, de hogy ezen belül hol, arról nem ír. A gránátos zászlóaljat négy emlékiró (Garzó Imre, Hatala Péter, Zám belly Lajos és Polák Vimos) is a tartaléknál említi, tehát valószínűleg itt is voltak. A Hajdú-kerületi önkéntes mozgó nemzetőrség szintén ide volt beosztva, de miután a csata végén Hainburgba vonultak, feltételezhető, hogy őket is előrevonták, talán a Kiss-dandár mögé. Ezt némileg megerősíti Sztankó Soma visszaemlékezése, amelyben arról ír, hogy a visszavonulás közben szomorúan látta a Hajdú-kerületi nemzetőrök által elhajigált belga lókupakos puskákat.

A 4. (Sándor) huszárezred egy részéről szintén feltételezhető, hogy itt volt, hiszen a dandárparancsnok egyben az ezred helyettes parancsnoka is volt. Ide volt beosztva a 2. tizenkétfontos üteg is, és ennek egyik tüzeze említi, hogy ütegfedezetük gránátosokból és huszárokból állott. Zám belly Lajos emlékirata szerint a tartalék a csata végén összesen a gránátos zászlóaljból, másfél század huszárból, egy tizenkétfontos ütegből állott. Eszerint a 4. (Sándor) huszárezred négy századából két és fél századot szintén előrevontak, talán a hadközépére, ugyanis a Répásy-dandárról szóló visszaemlékezésekben nem szerepel, hogy a balszárnyhoz osztották volna be őket.

A harcrend szerint ide voltak beosztva a „soproni lovasok”, pontosabban a Sopron és Moson megyei egyesült lovas nemzetőrség két százada. Az egyik nemzetőr visszaemlékezése szerint egy fél ágyúüteg mellé osztották be őket ágyúfedezetre, s noha folyamatosan tűz alatt álltak, nem volt veszteségük. Ennek alapján feltételezhető, hogy ezt az alakulatot előrevonták a tartalékból.⁵¹

Schlacht, die Bewegungen des Divisionaire Répásy betreffend. Uo. 479–483. f. A Hunyadi-huszárokra lásd: KLÖM XIII. 340.; Csernátoni Lajos: *A schwechati ütközet. Octobr 30-kán*. Marczius Tizenötödike 1. (1848) nov. 2. No. 198. 796. A tüzészégre lásd: *Sárkány József feljegyzései*, 223. (2. honvéd lovasüteg); Kolbe, Ulrich: *Das Schicksal des Familienfreundes Franz Helm 1848/1849*. In: Kolbe, Johanna: Tobias Kärbling und Henriette Kärbling-Pacher. Leben und Werk einer Pester Malerfamilie im Vormärz und Biedermeier. *Studia Hungarica* 40, München, 1992. 130. (cs. kir. 3. lovasüteg); Butykay József: *Az 1848/9-iki első 12 fontos honvédüteg történetéből*. Vasárnapi Ujság, 30. évf. (1883) 530–531.; Kunsági [Illésy György]: *Mit ettünk és mit tettünk a táborban*. In: Kunsági [Illésy György] – Potemkin [Ödön]: *Honvédvilág*. Pest, 1868. 1. köt. 148–150. (1. tizenkétfontos üteg). A dandárra általában lásd: Répásy Mihály – Mészáros Lázár, Debrecen, 1849. máj. 1. MOL HM Ált. 1849:12571.

⁵¹ A 48. gyalogezred 3. zászlóaljára lásd: Hold, Alexander: *Geschichte des k. k. 48. Linien Infanterie-Regimentes von seiner Errichtung im Jahre 1798*. Wien, 1875. 224. Vö.: Vidos Géza: *A szabadságharc Erneszt-gyalogosai*. MKSZ, 14. évf. (1944.) 2. köt. 4. szám. 120. A Hajdú-kerületiekre lásd: Nádasdy Leopold: *Czáfolat, illetőleg utbaigazítás*. Pozsony, 1848. nov. 1. Közlöny, 1. évf. (1848) nov. 5. No. 148. 719.; Solymosi: *Sztankó Soma*, 993. A tizenkétfontos ütegre és az ütegfedezetre lásd: Garzó Imre: *Életem és abból merített gondolatok*. Az emlékirat szövegét sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Blazovich László – Varsányi Péter István. Az előszót írta Varsányi Péter István. Budapest, 1978. 60. A Sándor-huszárokra lásd: Zám belly: *Emlékiratok*, 188–189. Lásd Még: Zám belly Lajos: *Die Reserve bey Schwechat*. MOL Görgey-lt. b/20/XIV. fasc. 485. f. Polák Vilmos alezredes visszaemlékezése szerint az egész 4. huszárezred a jobbszárnyon és a hadközépén volt. ML R 31. Naplók, feljegyzések. 1. csomó. No. 1026. (tévesen Kiss Károly neve alatt.) Hatala: *Ötven év*, 18. is megemlékezik a visszavonulás közben általa látott gránátos zászlóaljról és a mellette álló tizenkétfontos ütegről. A lovas nemzetőrökre lásd: Mohl József *kapuvári lovas nemzetőr visszaemlékezése*. Közli: Mohl Adolf: *Lövő története*. Győr, 1930. 210. Vö.: Pájer Imre: *A rábaközi lovas nemzetőrség*. Soproni Szemle, 54. évf. (2000) 3. sz. 280. „A mosonyi lovasság nem szaladt meg, a tűzben megálltak, de a visszavonulás után elcsatlakozott a sopronyaktól, és ezért megro-

Összességében megállapítható, hogy az elbeszélő forrásokból rekonstruálható harcrend jelentő mértékben eltér az október 26-i kimutatásban foglaltaktól. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a kimutatás már eleve nem a tényleges állapotot tükrözte, azaz az eltérést nem csupán a harcszerű körülmények között elkerülhetetlen átcsoportosítások okozták.

Vannak olyan alakulatok, amelyek beosztása teljesen bizonytalan. Ilyen a 25. honvédszászlóalj. Kossuth október 28-án utasította a komáromi várparancsnokságot, hogy a 18. és a 25. honvédszászlóalj felszerelt századait indítsa Pozsonyba, s onnan Simunich ellen. Szinyeyi József naplója szerint a futár október 29-én reggel 6 órakor érkezett meg Komáromba, de a fegyverek hiánya, kocsik és gőzösök „jelen nem léte” miatt csak a Mihályi őrnagy vezette 25. honvédszászlóalj indult el 1300 emberrel és 4 löveggel délután 4 órakor. Ezzel szemben Kossuth november 2-i jelentése szerint az utasítás következtében a 18. honvédszászlóalj megmaradt három százada és a 25. honvédszászlóalj 400 embere indult el. Hogy ezt követően mi történt az alakulattal, nem egészen világos. Krasznay Péter emlékirata szerint Pozsonyból Parndorfra, onnan pedig Bruckon, majd Rohraun át Hainburg (valójában Mannswörth) irányába menetelt az alakulat, s október 30-án a magyar sereg jobbszárnyán vett részt a schwechati csatában. A csata után Lajtaújfaluba, onnan Engerauba, majd Ligetfaluba vonult vissza. A zászlóalj két másik emlékirója szerint viszont csak 30-án vagy 31-én érkeztek Pozsonyba, s ott szembetalálkoztak a Schwechat után visszavonuló csapatokkal, majd Ligetfaluban szállásolták be őket. Ez utóbbi tünik valószínűbbnek, ugyanis ha valóban október 29-én indultak el Komáromból, akkor aligha érhettek oda a schwechati csatába.⁵²

Ami az egyes dandároknak a harcrendben elfoglalt helyét illeti, a magyar jobbszárnyat a 6. Bárczay-dandár alkotta. Ettől balra állt fel a 2. Kosztolányi-dandár, s tőle balra Görgei 7. dandárja, amely ideiglenesen a balszárnyat alkotta. A Kosztolányi- és a Görgei-dandár közötti térséget a csata folyamán az 1. Schweidel-dandár foglalta el. A tényleges balszárnyat Répásy Mihály ezredes 9. dandárja alkotta, s a források alapján úgy tünik, hogy ettől balra

vást érdemelnek, de nem többet” – írta Csány László Imrédy Lipót mosoni kormánybiztosnak okt. 31-én. Közli: Csány kormánybiztosi iratai, I. 410–411.

⁵² Kossuth okt. 28-i utasítását közli Hermann Róbert: *„Felszedek utamban minden fegyveres népet”*. (Kossuth Lajos harmadik toborzójátja, 1848. október 17–27.) In: *„Felszedek utamban minden fegyveres népet”*. (Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben.) Szerk. L. Balogh Béni. Castrum Könyvek 10. Tatabánya, 2003. 145–146. Megérkezésére lásd: Szinyeyi: *Komárom 1848–49-ben*, 36. Kossuth nov. 2-i utasítását közli KLÖM XIII. 331. A továbbiakra lásd: *„Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...” Visszaemlékezések 1830–1861*. A szöveget gondozta Forrai Ibolya – Árva Judit. A bevezetőt írta és a névmutatót összeállította Benda Gyula. Negyvennyolcas Idők I. Budapest, 1998. 67–68. Megjegyzendő, hogy Krasznay emlékiratai szerint – ha jól emlékszik a dátumokra – a zászlóaljnak már október 24-én el kellett volna indulnia a táborba. Ugyanakkor ő sem emlékezik meg arról, hogy a 18. zászlóaljból akár egyetlen századot magukkal vittek volna. Krasznay azt írja, hogy a sereg balszárnyán, Hainburg közelében álltak fel, de a szövegből kiderül, hogy ez a Hainburg Mannswörthtel azonos, amit a magyar jobbszárny csapatai vettek be. Lehet persze, hogy a zászlóalj a jobbszárny bal szélén állt fel. A másik két verziót lásd: Bencze Mihály: *Emlékirat az 1848/49. évi szabadságharcokról*. Debrecen, 1880. 6.; *Tizenkét hónap. Dékány Rafael a 25. honvéd zászlóaljról*. Szerk. Székelyné Kőrösi Ilona. Kecskeméti a szabadságharcban III. Kecskemét, 2004. 20–21. Dékány 27-ére teszi az indulást és 30-ára az érkezést. Miután az első adat bizonyosan téves, elképzelhető, hogy a második is az. A 25. zászlóalj ligetfalusi tartózkodására lásd: MOL H 83. Számvevőség iratai. 6. doboz. A 25. zászlóalj iratai.

vonult fel Zichy Lipót őrnagy 5. dandárja.⁵³ A 2. harcvonalban állt fel Kiss Miklós 4. dandárja. Tartalékba – ahogy ez a diszpozícióban is szerepelt – Karger 10. dandárja került.

Nem ismerjük viszont a 3. Wiedersperg-dandár elhelyezkedését. Kosztolányi hadijelentése többször is utal arra, hogy a 3. dandár az 1. csatarendbe volt rendelve, de ő maga nem kapott tőle támogatást, s a dandár alakulatairól csak annyit tudunk, hogy a Borsod megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljoknak nem volt vesztesége. Perczel Miklós emlékirata szerint a Wiedersperg-dandár mégis eléjük került, mert a jobbszárnyon úgy kezdődött a visszavonulás, hogy a 60. gyalogezred 1. zászlóalja belerohant a borsodi önkéntesekbe, azok pedig előbb Kosztolányi 4. (somogyi), majd 3. (tolnai) zászlóalját rántották magukkal. Ugyanakkor Kosztolányi hadijelentése erről mit sem tud. A Száz János-féle zászlóalj esztergomi százada tisztjének jelentése szerint a borsodi önkéntesek vették át tőlük a pozsonyi üteg fedezetét, tehát a 3. dandár is a második harcvonalba, közvetlenül a Bárczay-dandár mögé került. Wiedersperg haditörvénytiszti vallomása szerint a dandár nem került harcba. Ezt erősíti meg a 60. gyalogezred ezredtörténete is; eszerint az alakulat 1. zászlóalja a centrum mögött, tartalékban volt, s egyetlen lövést sem adott le.⁵⁴

A fentiek alapján a magyar hadsereg az alábbi összetételben vett részt a schwechati csatában.

⁵³ Papp József visszaemlékezése. OSZK Kt. Fol. Hung. 1368.; Dudás Ödön: A magyar hadsereg tisztikara 447/v. f.

⁵⁴ Perczel: *Naplóm*, I. 72.; Kosztolányi jelentése, közli Gyalókay: *Egykorú adatok*, 223–225. A borsodi zászlóalj valóban nemigen lehetett tűzben, ugyanis krónikása sem jegyzett fel semmit a Lajtamenti táborozásról. Szűcs Lajos: *A magyar forradalom és szabadságharc eseményei a miskolci nemzeti őrsereg alakulásától Nagysándor József hadtestének végzetes ütközet[é]ig*. In: Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. *Naplók, töredékek, visszaemlékezések*. Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 1998. 124–157. A borsodiak ágyúfedezeten: Palóczy Tamás – Esztergom megye közgyűlési elnöke, Pozsony, 1848. nov. 8., közli Bencze: *Olvasókönyv*, 202. A 60. gyalogezred 3. zászlóaljára lásd Alois Wiedersperg báró 1849. január 9-én Budán kelt vallomását. HL MPCCUC 164. csomó, 1849-5/10.; Virtsolog, Rupprecht von: *Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes*, 305.

A magyar hadsereg a schwechati csatában (rekonstrukció)¹

Csapat	Parancsnok	Gyalog	Lovas	Fő	Nyerges	Fogatos	Löveg
		század			ló		
1. hadosztály	[Franz Holtsche vezérőrnagy]						
	Szirányi Ernő százados, vezérkari tiszt						
1. dandár	Schweidel József ezredes						
	Clementisz Gábor százados, vezérkari tiszt						
34. (Porosz herceg) gyalogezred 1. zászlóaljja	Győzey Vince őrnagy	4		504			
34. (Porosz herceg) gyalogezred 2. zászlóaljja	Széll József őrnagy	6		756			
14. honvédszászlóalj	Inczédy László őrnagy	6		517			
Zemplén megyei önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj	Andrássy Gyula őrnagy	4		544			
4. (Sándor) huszárezred	Ernst Poelt von Poeltenberg őrnagy		2	226	226		
Cs. kir. 4. hatfontos gyalogűteg	Karl Jungwirth százados			92		66	6
	Összesen	20	2	2639	226	66	6

¹ Az adott dandárban nem egyértelműen elhelyezhető alakulatokat kurzívval jelöltük. Az ítegrparancsnokokat a feldunai hadtest 1848. november 9-i és 14-i harcrendjei, valamint Psotta Mór őrnagy egy dátum nélküli, 1848 novemberében keletkezett összeállítás alapján adtuk meg. HL 1848–49. 3/192. (nov. 9.); MOL H 103. Csányi László kormánybiztos iratai. 14. doboz. Vegyes iratok. (nov. 14.) Psotta összeállítása Dobák Géza barátom birtokában. Itt jegyzem meg, hogy a magyar hadsereg schwechati harcrendjéről további négy kimutatás található. „Ordre de Bataille nachstehenden Truppenkörper unter Führung des Feldmarschall-Lieutenant Móga” KA AFA Karton 1812. Cernierung Wiens. 1848-10-14., közli: Czeike, Joseph: Die Cernierung und Erstürmung Wiens im Oktober 1848. Mitteilungen des k. u. k. Kriegsmuseums. Dritte Folge. VI. Band. (1909) 413–414.; „Ordre de Bataille. Vom 30-ten October 1848.” MOL Görgey-It. b/20. fasc. XIV. tétel. 486–487. és 494. f. Ezek mindgyike utólagos, 1849 őszén vagy azt követően készült rekonstrukció, amit részint a megnevezett dandárparancsnokok, részint az egyes dandároknál feltüntetett alakulatok alapján lehet megállapítani. Ugyanígyen utólagos harcrend az, amit egy 1853-ban megjelent tanulmány alapján közöl Häusler: *Das Gefecht bei Schwechat*, 57.

2. dandár	Kosztolányi Mór őrnagy							
	Baldacci százados, vezérkari tiszt							
A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1. (veszprémi) zászlóalja	Kún Géza őrnagy	6		875				
A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 2. (Moson, Sopron, Győr és Fejér megyei) zászlóalja	Zichy Manó őrnagy	6		875				
A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 3. (tolnai) zászlóalja	Perczel Miklós őrnagy	6		875				
A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 4. (somogyi) zászlóalja	Tallán Károly őrnagy	6		875				
Kosztolányi tüzérsége	Malek Károly hadnagy			50		89		4
	Összesen	24		3550²		89		4
3. dandár	Alois Wiedersperg őrnagy, dandárparancsnok							
	Luzsénszky Sándor százados, vezérkari tiszt							
60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja	Alois Wiedersperg őrnagy	6		420				
Borsodi önkéntes mozgó nemzetőr-zászlóalj	Vay Lajos őrnagy	6		852				
9. (Miklós) huszárezred	?		2	143		143		
	Összesen	12	2	1415		143		
	Hadosztály összege	54	4	7604		369		10

² Az eredeti harcrend összesen 3500 főre teszi a dunántúli önkéntes mozgó zászlóaljának létszámát; ezért az egyes zászlóaljaknál ennek átlagát vettük. Megjegyzendő, hogy Kosztolányi november 1-jén kelt jelentése szerint a négy zászlóalj és az üteg összlétszáma 3989 fő, azaz körülbelül 500 fővel több volt. Ennek alapján – ha a tüzérség létszáma az eredeti harcrendben pontos – a zászlóaljak átlagos létszáma 985 fő lehetett. Gyalólkay: *Egykori adatok*, 225.

6. dandár	Bárczay János alezredes								
	Kleinheinz Oszkár százados, vezérkari tiszt								
A dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség 2. (2. pesti) zászlóalja ³	Guyon Richárd őrnagy	6			875				
15. (2. székely) határőrezred 1. zászlóalja	Szilágyi Sámuel őrnagy	6			758				
Szász János vegyes zászlóalja	Szász János őrnagy	6			1067				
Frangepán-csapat	Rudolf Beyer százados	1			292				
Vegyes zászlóalj	?	[3]			350				
12. (Nádor) huszárezred	Üchtritz Emil százados		1		91				
4. (Sándor) huszárezred	<i>Ernst Poelt von Poeltenberg őrnagy</i>		2		120				
1. fél honvéd hatfontos gyalogúttag	Gruber Fülöp hadnagy				61			51	4
Ivánka tüzérsége	Friwisz Ferenc főhadnagy				54			18	4
Pozsonyi úteg	Gustav Waagner (rang nélküli)				69			17	6
	Összesen	22	3		3737			86	14
4. hadosztály	Hadosztály összege	22	3		3737			86	14
	Hadosztályparancsnok -								
	Vezérkari tiszt -								
7. dandár	Görgei Artúr ezredes								
	Adolf Terzy főhadnagy, vezérkari tiszt								
A dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség 1. (1. pesti) zászlóalja	Gózon Lajos őrnagy	6			875				
A dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség 3. (honti) zászlóalja	Heley Ignác (János) őrnagy	6			875				
A dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség 4. (nógrádi) zászlóalja	Horváth Pál őrnagy	6			875				

³ Az eredeti harrend összesen 3500 főre teszi a dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség négy zászlóaljának létszámát; ezért az egyes zászlóaljakknál ennek átlagát vettük.

Gömör megyei önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj	Almásy Albert őrnagy	6	1150			
10. (Vilmos) huszárezred	Ábrahám Károly őrnagy	1 1/2	135	135		
3. honvéd hatfontos gyalogüteg	Sztrakoniczky Bazil százados		50		54	8
	Összesen	24	3960	135	54	8
5. hadosztály	Hadosztály összege	24	3960	135	54	8
	[Teleki Ádám vezérőrnagy]					
	Heinrich Pusztelnik százados, vezérkari tisztt					
9. dandár	Répásy Mihály ezredes					
	Soupper Sándor százados, vezérkari tisztt					
7. honvédzászlóalj	Karl Zimmern őrnagy	6	710			
6. (Württemberg) huszárezred	Répásy Mihály ezredes	5	350	350		
9. (Miklós) huszárezred	?	4	287	287		
13. (Humyadi) huszárezred	Sebő Alajos őrnagy	1	170	170		
Cs. kir. 3. hatfontos lovasüteg	Franz Helm százados		55		38	6
2. honvéd hatfontos lovasüteg	Mack József őrnagy (?)		105		56	8
1. tizenkétfontos üteg	Raksányi Imre hadnagy		49		80	6
	Összesen	6	1721	807	174	20
10. dandár	Ferdinand Karger őrnagy					
	Albrecht Vilmos százados, vezérkari tisztt					
48. (Ernö) gyalogezred 3. zászlóalj	Simon András őrnagy	6	683			
Gránátosok	Johann Weissel őrnagy	2	311			
Hajdú-kerületi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj	Matkovich Bertalan őrnagy	6	992			
4. (Sándor) huszárezred	Ferdinand Karger őrnagy	4	260	260		
Sopron és Moson megyei nemzetőri lovasság	Kovács Zsigmond őrnagy	2	323	340		

2. tizenkétfontos üteg	Schmidt Ferenc hadnagy			51			79	6
	Összesen	14	6	2620	600		79	6
	Hadosztály összege	20	16	4341	1407		253	26
	Főösszeg	164	29	27655	2487		756	72

Kiküldött erők

Csapat	Parancsnok	Gyalog	Lovas	Fő	Nyerges	Fogatos	Löveg
		század				Ló	
Komárom megyei és városi nemzet- őrség 1. zászlóalj ⁴	Nádasdy Lipót őrnagy	[6]		1500			
Budapesti zászlóalj ⁵	Karátsonyi Guidó őrnagy	6		820			
Pest városi nemzetőri vegyes ágyú- üteg ⁶	Petzelt József százados			68		53	8
	Összesen	12		2388		53	8

Csapat	Parancsnok	Gyalog	Lovas	Fő	Nyerges	Fogatos	Löveg
		század				Ló	
1. hadosztály	[Franz Holtsche vezérőrnagy]						
1. dandár	Schweidel József ezredes	20	2	2639	226	66	6
2. dandár	Kosztolányi Mór őrnagy	24		3550		89	4
3. dandár	Alois Wiedersperg őrnagy	12	2	1415	143		

⁴ Hainburgban.

⁵ Pozsonyba, majd onnan Nagyszombatot át Lipótvárba küldték.

⁶ Görgei 1848. nov. 7-én kelt bizonyítványa szerint „a csata előtti napon pedig Bruckba azon becsületes megfigyeléssel visszarendeltetett, hogy ottan erősített állást vévén, a hadi seregnek metaláni visszavonulását védje”. MOL HM Ált. 1849:26343. A létszám az okt. 11-i harcrendben szerepel. MOL H 147. Vegyes iratok. 9. doboz. Német fordítások és másolatok, 1848.

	Hadosztály összege	56	4	7604	369	155	10
2. hadosztály	Lázár György ezredes						
4. dandár	Kiss Miklós őrnagy	30		5824		156	8
5. dandár	Zichy Lipót őrnagy	12	4 1/2	2189	365	208	16
	Hadosztály összege	42	4 1/2	8013	365	364	24
3. hadosztály	Hadosztályparancsnok -						
6. dandár	Bárczay János alezredes	22	3	3737	211	86	14
	Hadosztály összege	22	3	3737	211	86	14
4. hadosztály	Hadosztályparancsnok -						
7. dandár	Görgei Artúr ezredes	24	1 1/2	3960	135	54	8
	Hadosztály összege	24	1 1/2	3960	135	54	8
5. hadosztály	[Teleki Adám vezérőrnagy]						
9. dandár	Répásy Mihály ezredes	6	10	1721	807	174	20
10. dandár	Ferdinand Karger őrnagy	14	6	2620	600	79	6
	Hadosztály összesen	20	16	4341	1407	253	26
	Hadttest összesen	164	29	27655	2487	912	82
	Kiküldött erők	12		2388		53	8
	Teljes összeg	176	29	30043	2487	965	90

„Az ember nem arra született, hogy legyőzzék!”

Beszélgetés M. Szabó Miklós hadtörténésszel

Szabó Miklós 1942-ben született Tiszadorogmán. 1956-ban kezdte meg középiskolai tanulmányait a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolában. Az Egyesített Tiszti Iskolán 1964-ben végzett lövésztszti szakon, egyben földrajztanári diplomát szerzett a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán. Csapat-, majd Kossuth Lajos katonai főiskolai szolgálat után 1969 és 1972 között elvégezte a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiát. 1972 és 1977 között az akadémia hadművészet-története tanszékének volt oktatója, majd 1977-től 1981-ig tanszékvezető-helyettese, 1981–1984-ben tanszékvezetője. 1984–1989 között az akadémiaparancsnok társadalomtudományi helyettese. 1989 és 1991 között a Zalka Máté (Bolyai János) Katonai Műszaki Főiskola parancsnoka volt, majd 1991-től a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem megalakulását követően annak rektora 1996 és 2007 között.

1976-ban elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a történelem szakot, ahol egy évvel később bölcsészdoktori címet szerzett. 1981-ben lett a hadtudomány kandidátusa, 1987-ben pedig a hadtudomány doktora. 1988-ban nevezték ki egyetemi tanárrá.

Szakterületei a második világháború hadműveletei, Magyarország a második világháborúban, a Magyar Királyi Honvéd Légierő története, illetve a második világháború utáni magyar katonai felsőoktatás története, mely témákat a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián, a Bolyai János Katonai Műszaki Főiskolán, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetemen oktatta, illetve oktatja.

1985 és 1989 között a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Hadtudományi Választmányának elnöke volt, 1982-től 1991-ig a TIT Budapesti Szervezete Hadtudományi Szakosztálya Elnökségének tagja. Az 1980-as években az Élet és Tudomány, 1980 és 1999 között pedig a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőbizottságában szerepelt.

A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága Hadtudományi Szakbizottságának 1981-től 1996-ig, Plenumának 1991 és 1993 között volt tagja. A Honvédelmi Minisztérium Felsőoktatási és Tudományos Tanácsában 1992 és 2001 között dolgozott. A Kormányzati Koordinációs Bizottság Tudományos Tanácsának 2001-től 2007-ig volt tagja. Az MTA Küldöttközgyűlésének tagja (1994–2001), az MTA Hadtudományi Bizottságának elnöke (1994–2002). 2001-től az MTA levelező, 2007-től rendes tagja. Az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj IX. Szakértői Kollégium elnöke 2004-től 2010-ig, s ugyanezen évtől az MTA IX. osztályának elnökhelyettese. 2005-től az Európai Jogakadémia elnökségi tagja, az Európai Jogakadémia Hadijog és Biztonságpolitika Tagozat elnöke, az MTA multidiszciplináris akadémiai doktori pályázatok eljárási rendjét kidolgozó bizottság tagja. 2005 és 2008 között az MTA Doktori Tanácsának póttagja, 2006-tól az MTA Szociális Bizottságának tagja, 2008-tól az MTA Doktori Tanácsának társelnöke.

Tizenhárom kormánykitüntetéssel, valamint a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével és a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje a Csillaggal (katonai tagozat) rendelkezik. 2003-ban az Osztrák Köztársaság Nagy Érdemrendje, 2006-ban pedig a Francia Nemzeti Érdemrend Lovagi fokozata kitüntetésben részesült. Tudományos tevékenysége elismeréseként 1987-ben kitüntették a Zrínyi Miklós Emlékgyűrűvel, 1995-ben a Zrínyi Miklós Díjjal, 2003-ban a Rendvédelem-történetért Érdemrenddel. A hadtudomány területéről a második világháború után először 1997-ben, majd 2000-ben jelölték az MTA levelező, 2006-ban rendes tagságára. Az oktatási és művelődési miniszter 2008-ban a Magyar Kultúra Napján kitüntette a Szentgyörgyi Albert díjjal.

Pár mondatban mutasd be azt a közeget, ahonnan indultál!

A nagyapám és dédapám, valamint kortárs rokonaik református lelkészi kört adtak, továbbá jegyzőt, kisebb számban tanítót. Apám jogi végzettségű volt, így jegyzőként működött. Úgy emlékszem, 1946-ban mondott le a jegyzőségről. Édesanyám tanítónő volt 1945 előtt, később mint könyvelő dolgozott.

Az általános iskola elvégzése után saját elhatározásból döntöttél úgy, hogy katonai középiskolába jelentkezel. Édesapád háború előtti és alatti jegyzősége nem jelentett hátrányt?

A családban korábban nem volt hivatásos katona, így apám háromszor is megkérdezte, hogy jól meggondoltam-e a dolgot. A felvételi után szinte az egész nyarat végigizgultam, mivel a Rákóczi parancsnokhelyettese (megbízott parancsnoka), Oláh István alezredes ígérete ellenére nem kaptam pár héten belül értesítést. Ekkor apám írt egy sokoldalú, rendkívül elkeseredett hangvételű levelet a parancsnokhelyettesnek, melyben az állt: ha az a bajuk, hogy ő jegyző volt, akkor őt büntessék, és ne a gyereket! Postafordultával megérkezett Oláh alezredes válasza, melyben küldte a felvételemről szóló határozatot és két ingyenjegyet a kisérőmnek és nekem, hogy augusztusban vonuljak be Mátyásföldre. Oláh István ezzel bizonyította már akkor megmutató ember nagyságát és tisztességét.

Milyen hatással volt rád a II. Rákóczi Ferenc nevét viselő katonai középiskola?

Csodálatos, megismételhetetlen iskola volt. Mind szellemében, mind követelményrendszerében hallatlanul kemény volt, de mégis mindannyian nagyon szép emlékeket őrzünk róla. Kezdetben a Mátyásföldön nekünk épített, rendkívül korszerű katonai középiskolában voltunk, majd a bevonuló szovjet csapatok november 5-én haza küldtek bennünket. 1957. január közepén már a hűvösvölgyi laktanyába vonultunk be, azonban 1958 nyarán egy rossz döntés, emberi kicsinyesség következtében megszűnt a Rákóczi.

Pedig az iskolai közösség remek volt. Például amikor én felvételiztem 1956-ban, 1260 kitűnő, jeles és jó minősítésű jelentkezőből vettek fel 200-at. Ott már van minőség. Gimnáziumigazgatók jöttek tanárnak. A '90-es években a tábournoki kar talán 90%-a egykori rákóczista volt.

Van katonai példaképed?

Ez rettenetesen nehéz kérdés. Rákóczista koromban, mikor megkérdeztek, természetesen Rákóczit válaszoltam. És az akkori válaszomat, azt hiszem, ma megint nem fogják érteni. Nem azért választottam őt, mert fejedelem volt, hanem – és itt valahol visszautalhatok a „jegyzőgyerek” mivoltomra – úgy fogalmaztam, hogy az osztálykorlátait le tudta küzdeni, és egy magasabb cél érdekében tudott dönteni. Én lövész voltam, és talán a jobbak közé

tartoztam, de kimondottan hadvezér példaképem nem volt, s nem is képzeltem soha magam annak. Az nekem a katonai ideálom, aki becsülettel, tisztességgel, a legjobb tudása szerint tudja szolgálni hazáját a maga területén. Én a pályámmal próbáltam ezt valamilyen szinten bizonyítani és nem fennkölt szövegekben.

Akire élő példaképként tekintettem a pályán, dr. Zágoni Ernő ezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnokának társadalomtudományi helyettese, az akadémia első kandidátusa (a „szépséghiba” ebben csak annyi volt, hogy a történelemtudományok kandidátusa volt, de a nagydoktoriját már hadtudományból szerezte). Az ő részéről megmutató tolerancia, segítőkészség, a fiatalok támogatása jelentette a követendő példát. Engem először dr. Nagy Gábor ezredes, a Hadművészeti Történeti Tanszék vezetője hívott meg a tanszékére, s nem sokkal utána Zágoni Ernő is felajánlott egy helyet a Munkásmozgalom Története Tanszéken. Amikor azt mondtam neki: „Ne haragudj, Ernő, én már elköteleztem magam Nagy Gábornak, és a hadtörténelem jobban érdekel, mint a munkásmozgalom története, engedd meg, hogy én döntsek”, a legkisebb retorzió sem ért részéről. Amikor a hallgatóknak csapatgyakorlatra kellett menniük, engedélyezte számomra, hogy a tanszéken teljesítsem a szolgálatot. Utána sem törlesztett, hanem amikor én bizonyítottam, akkor nagy része volt abban, hogy fiatal századosként nagyon felkészült alezredek „nyakába kerültem”, először mint tanszékvezető-helyettes, majd tanszékvezető, sőt az ő utódja is én lettem az akadémiaparancsnok társadalomtudományi helyetteseként.

Mi vonzott a hadtörténelem felé?

Az életben annyi váratlan és kiszámíthatatlan tényező van, ami „löki” erre vagy arra az embert. Amikor pályakezdő tisztként 1964-ben Egerbe kerültem, mindjárt elkezdtem dolgozni a Tudományos Ismeretterjesztő Társaságban, és jártam a vidéket. Abban az időszakban alakult meg az Országos Hadtudományi Választmány, amely a hadtörténelemnek és hadtudományoknak volt a TIT-en belül a legfelsőbb fóruma. Ennek dr. Nagy Gábor ezredes lett a vezetője. És megint milyen az élet: 1967-ben áthelyeztek az alakuló Kossuth Lajos Katonai Főiskolára, részt vettem az alapításban. Egy esős novemberi napon költöztünk, éppen rakodtunk, amikor odajött hozzám egy százados, aki a TIT ügyeit intézte az ezrednél, és azt kérdezte: „Emlékszel, Miklós, hogy téged egyszer valaki ellenőrzött? Nagy Gábor ezredes volt, és azt üzeni, hogy ha akarsz a tanszékén dolgozni, keresd meg!” Bementem Nagy Gáborhoz, aki azt mondta nekem: „Ha nem akarsz magas rendfokozatot, ha nem akarsz sok kitüntetést, de a tudományos pályán akarsz haladni, akkor itt van a helyed.” Majd fejét vakargatva azt mondta: „Tudod mit? Itt vannak a Magyar Katonai Szemlék. A '30-as években pezsgett különösen a légierővel kapcsolatban a hadtudományi szellemi élet. Nézd meg, és írd le nekem, hogy mit tapasztalsz!” Így kezdtem el lövészként a légierővel foglalkozni.

Ez a '60-as évek végén, a '70-es évek elején történt. Mennyiben jelentett tabutémát a Magyar Királyi Honvédséggel foglalkozni ebben az időszakban?

1967-ben kerültem a Kossuthra, akkor indult. Nagy Gábor ezredes megegyezett Kovács vezérőrnaggyal, a politikai főcsoportfőnökkel – mert a hadtörténészek oda tartoztak, annak ellenére, hogy nem voltak politikai munkások –, hogy engem ide hozhat. Így elkezdtem a tanszékkel az országjárásokat, hadiutakat, előadásokat tartottunk, közben dolgoztam a témámon. A tanszék hallatlanul nyitott, szabad szellemű volt. Ha nem kérdeztek rá tabutémára, azt kiprovokáltuk, és a hallgatók csak néztek, hogy micsoda dolgokat tudnak meg tőlünk például a Molotov-Ribbentrop paktumról vagy a 2. magyar hadseregről. Ez a szelle-

miség belém ivódott, és éreztem, hogy ezt nekem tovább kell vinnem, amikor már tanszék-vezető-helyettes, majd tanszékvezető lettem.

Soha nem volt ebből problémátok? Hagyták ezt a szellemiséget kibontakozni vagy csak „fű alatt” érvényesülhetett?

Semmi bajunk nem történt. A mai napig mondják az akkori hallgatóink, hogy micsoda előadások voltak, és milyen szellem volt! Akkor kezdett Dombrády Lóránd is idejárni hozzánk, előadásokat tartott, így éltünk a lehetőséggel, amit néhány ember a munkájával már megteremtett. A '70-es években fokozatosan érett be ez az általunk képviselt szellemiség. Nem biztos, hogy ez tudatos volt részünkről, mindössze csak becsületes munkát akartunk végezni.

Azonban amikor a '80-es évek legelején elkészítettem a kandidátusi disszertációm a Magyar Királyi Honvéd Légierő szervezeti és technikai változásairól, megpróbáltam könyvalakban is kiadni a Zrínyi Kiadónál. Több részt kihúztak a kéziratból, megpróbáltam szájrátam, majd kezdődött előlről megint, s ez így ment hosszú időn keresztül. Dr. Godó Ágnes ezredesnek meg is mondtam, hogy nem vagyok hajlandó ezt a játékot tovább folytatni, hogy egymás után újabb és újabb lektorokat jelölnek ki, s ők újabb igényekkel állnak elő. Végül már nem tudott mit tenni a kiadó, ezért dr. Szabó Egon vezérőrnagy, agitációs és propaganda csoportfőnökhöz fordultak. Ő kétoldalas véleményt írt, mely úgy kezdődött, hogy „szakmailag precíz, pontos munka. Egészen bizonyos, hogy a szakma egyértelmű elismeréssel fogadná. Azonban nem tekinthetünk el attól, hogy időbeliségénél fogva ez politika is, és itt már több gond is mutatkozik.” Feltette a kérdést: miért kell feszegetni Trianont, miért kell feszegetni a szovjet ígéretet Erdély visszaadásáról stb.? Véleményét így summázta: „Ha ezt a könyvet a kiadó ebben a formában közreadja, akkor ez lesz a saját kis Krónikája” – utalt ezzel a Sára Sándor által a 2. magyar hadseregről forgatott s menetközben éppen letiltott dokumentumfilm-sorozatra. – „Ezért vegyük kézbe a kéziratot még egyszer, és politikai szempontokat is figyelembe véve dolgozzuk meg, vagy tekintsünk el a megjelentetéstől.” Mai napig nem tudom, ennek ellenére mégis hogyan jelenhetett meg, alapvetően az én visszairásaimat is tartalmazva!

Említetted, hogy a téma kutatása a Magyar Katonai Szemlék elemzésével kezdődött. Hogyan folytatódott, mi ragadott meg a témában?

Elsőként az ragadott meg, hogy szűz terület volt, senki nem kutatta. Tudtam, hogy ha lete-szek valamit az asztalra, az az enyém lesz. Később már szidtam magamat, mert nem tudtam azt, hogy a légierő vezérkarának anyagai alapvetően megsemmisültek, vagy a repülő-k kivitték magukkal. Így a Honvéd Vezérkar hadműveleti osztályának anyagain – durván szá-molva mintegy 200 000 oldalt – kellett átnyálaznom légierő vonatkozású iratok után ku-tatva. Később már ez is vonzott.

Módod volt a még élő szemtanúkkal is beszélni, oral history szempontú interjúkat készí-teni. A Magyar Királyi Honvédség volt tisztjei nem fogadtak először bizalmatlanul téged, a Néphadsereg tisztjét?

Itt ismét vissza kell utalnom a tanszék szellemiségére. Elődeim valahogy kapcsolatba kerül-tek Kéri Kálmán volt vezérkari ezredessel, az Astoria Szálló akkori pincemesterével. Meg-rendeléseket adtak neki, például hogy írja meg visszaemlékezéseit. Engem kis kezdő száza-dosként ismert meg, s amikor már majdnem készen voltam az anyaggal, éppen találko-ztunk a Várban, a Hadtörténelmi Levéltárban. Éreztem, hogy még kellene valami, és az utol-só pillanatban vagyunk. Odaléptem hozzá: „Ezredes úr! Szabó őrnagy jelentkezem!” Erre ő:

„Nono, legfeljebb bajtárs!” – ezzel jelezte, hogy ő nekem nem „úr”, hanem „bajtárs”. Pedig ismertük egymást. Előadtam neki, hogy mi a helyzet: már majdnem készen vagyok a munkával, de szeretnék a még élő szemtanúkkal is beszélni, tudna-e nekem ebben segíteni. Abban a pillanatban elővette belső zsebéből a noteszét, a kutatóterem rácsán át benyúlva elővette a telefont, és felhívott egy számot. Utólag tudom, hogy Németh János volt repülő vezérkari ezredest hívta, aki a háború végén a légierő vezérkari főnöke volt. Kéri Kálmán beleszólt a kagylóba: „Jánoskám! Itt áll mellettem egy őrnagy úr.” Tehát ő nekem „bajtárs”, én neki „úr”, s itt meg is állt egy pillanatra, majd hozzátette a telefonba: „A mai hadseregből. És szeretne veled találkozni.” S milyen kifejező volt a vele való első találkozásom! A megbeszélte időpontnál jóval hamarabb érkeztem, s fel-alá sétáltam a háztól egy kicsit arébb, hogy ne lássanak. Nem is a perc-, hanem a másodpercmutatót figyeltem, és pontosan 10 órákor cseppettem. Abban a pillanatban kitérült az ajtó – tehát ő ott ácsorgott szintén hamarabb az ajtó túloldalán –, és azt mondta: „Látom, katona vagy!” Egy nagyon bensőséges kapcsolat alakult ki közöttünk, melyet később a család is örökölt. Ő segített a további kapcsolatok felvételében is.

Milyen hatást tettek rád ezek az emberek? Szakmai tudásuk, visszaemlékezéseik, naplójuk felhasználásán túl tudtál tőlük mást is tanulni?

A Németh Jánoson keresztül megismert Balássy Miklós repülő vezérkari őrnagynak volt köszönhető, hogy a 2. magyar hadsereggel kint lévő repülődandár vesztesége – viszonylag – kicsi volt, mert az 1941-es tapasztalatok alapján mint a légierő vezérkarának kiképzési osztályvezetője azt a „disznóságot” rendelte el a hajózó állomány részére, hogy havonta egy délelőtti gyalogsági harcászatot kell gyakorolniuk. Például bekerített repülőter védelme, onnan való kitérés stb. Ha valakit elátkoztak a repülőhajózók, az ő volt. De amikor rádöbbenek az érintettek, hogy a csekély veszteség neki volt köszönhető, attól a perctől kezdve Balássy Miklós őrnagy volt a szent. Tehát ha valakit Németh János vagy Balássy Micu bácsi nevében kerestem fel, akkor az szívesen fogadott. Ezen tiszték közül néhányan számomra katonai példaképpé is váltak. Mert például amikor a háborút addig végigharcolva 1945 tavaszán az osztrák határhoz értek, Balássy őrnagy jelentkezett Németh János repülő vezérkari ezredesnél a következőképpen: „Ezredes úr! Az esküm ideáig tartott! Nem megyek Önnel tovább Ausztriába!” Németh János erre azt felelte: „Megértelek, de ezért a csoportért, családokért én vagyok a felelős, ezért én megyek!” A sors tragédiája volt, hogy Balássy őrnagyot nem sokkal később elfogták a szovjetek, és kivitték hadifogságba, majd amikor onnan hazajött, még Recsket is megjárta. Németh János pedig kivitte a csoportot Klagenfurtba. Részt vett a németek klagenfurti repülőterének lefegyverzésében és angoloknak való átadásában. Ezt követően nem mert hazajönni. Tragédiája, hogy a '70-es évekig Nagy-Britanniában bányákban dolgozott, meg betegszállítóként, mindig ott, ahol a legjobb volt a nyugdíjkondíció, s csak élete legvégére jött haza.

Milyen változást jelentett katonaként és tudósként a rendszerváltás és a későbbi NATO-csatlakozás?

A rendszerváltás időszakában Magyarország rettenetesen népszerű volt a NATO-ban, és ez főképpen a németeknek volt köszönhető. Nagyon szerencsés helyzetben voltam ekkor, hiszen 1991-ben lettem akadémiaparancsnok, és 1992-ben meghívtak néhányunkat a volt Varsói Szerződés tagállamaiból a NATO akadémiaparancsnokok konferenciájára Rómába. Az első napon zárt ülés volt, a második napon tartották a nyílt ülést, amelyre hivatalosak voltunk mi is. Kint ültünk és várakoztunk, de mégsem engedtek be, mert néhány kemény

NATO-s azt mondta, hogy velünk nem áll szóba. És ekkor a német *Führungsakademie* parancsnoka, Klaus Reinhardt tábornok – aki később a koszovói NATO-erők parancsnoka, majd a NATO közép-európai erőinek parancsnoka lett – azt mondta a tanácskozás tagjainak: „Uraim! Nem mi hívtuk meg őket? Akkor most adok öt percet, és vagy bejönnek a meghívottak is, vagy én megyek ki!” Így vettünk részt végül mi is a tanácskozáson. (S én még további tizenhat éven keresztül.) Vele is nagyon hamar jó viszonyba kerültem, és ő is, meg sokan mások szintén megkérdezték: „Miklós, hogyan tudtatok váltani egyik percről a másikra?” Én mindig elmondtam: mi a '80-as évek közepétől úgynevezett kétnormás oktatást folytattunk, azaz a varsói doktrínát tanítottuk, és amit „elloptunk” a NATO-tól, azt mi már akkor beépítettük az oktatásba. A társadalomtudományok is ekkor kezdtek fokozatosan átalakulni, tehát a rendszerváltás idejére már megteremtődött a talaj az új típusú szemlélethez. Ez tehát egy viszonylag hosszú, többéves folyamat volt. Ahogyan az akadémiai rendszer tagi székfoglalómban is elmondtam: lehet bármit gondolni utólag, de mi annak a rendszernek voltunk a katonái. A rendszer neveltje voltam én is ugyan iskoláskoromtól kezdve, de az otthoni neveltetésem a túlzásoktól mindig visszafogott. Mi komolyan elhittük azt – és ezt szó szerint elmondtam első egyesült államokbeli utam során is, amikor 1990-ben az ottani légierő vezérkari hallgatói előtt tartottam egy előadást, s nekem szegeztek a kérdést: „Hogyan lehet egyik pillanatról a másikra internacionalizmusból hazafiságra váltani?” –, mi meggyőződéssel hittük: a hazafiság és internacionalizmus nem áll szemben egymással, hanem egymást segíti. S ami a lényeg: én nem hiszem, hogy a magyar tisztikar 95%-a szeme előtt – túl azon, hogy a Varsói Szerződéssel együtt harcolunk stb. – elsősorban, külön megfogalmazás nélkül is, ne mindig a haza védelme lebegett volna!

1996-ban a katonai akadémiából egyetem lett. Mennyiben jelentett ez változást az oktatás hétköznapijaiban? Például a civil hallgatók megjelenése a Zrínyin?

A civil hallgatók kezdetben sokkal kevesebben voltak, mint manapság, és jobb minőséget is képviseltek. Ez alapvetően két szakot jelentett akkor: a biztonság- és védelempolitikai, valamint a védelemigazgatási szakokat. Eleve egy középfokú nyelvvizsgálóval kellett rendelkezniük, és kimeneti követelményként plusz még egy felsőfokú nyelvvizsgát kellett szerezniük. Tehát nagyobb szórást tudtunk végrehajtani. Ami problémát jelentett – s ezt mi nagyon gyorsan tudtuk kezelni Piószeghy János tábornok úrral –, az az itteni fegyelemhez való hozzáilleszkedést érintette. Elmesélek egy példát: megkérdeztem a végzetektől, hogy részt kívánnak-e venni az egyetemi kibocsátón. Azt válaszolták, hogy természetesen igen. Erre én közöltem velük, hogy akkor bizonyos katonásságnak civilként is meg kell felelniük. És amikor a főpróbán egyik-másik megjelent sortban meg lenge öltözékben, hazazavartam őket azzal, hogy a kibocsátóra jöjjenek vissza normális sötét ruhában, vagy nem vesznek részt az ünnepségen. Mivel ez egyetem, ezt a tanáraimtól ugyanúgy megköveteltem. És – néhány „kisiklástól” eltekintve – tartották is ehhez magukat.

Ugyanakkor rettenetes nagy csalódást okozott nekem, amikor a legkorszerűbb ismeretekkel felruházott, nyelveket beszélő civil hallgatóink nem kapták meg végzésük után a tudásuknak megfelelő állásajánlatokat. Ez az ezredforduló környékén, a NATO- és Európai Unió csatlakozás felé közeledve történt. Sem a Honvédelmi Minisztérium, sem az az ötven vagy hatvan főhatóság, akiket megkerestem, nem igazán tartott rájuk igényt arra hivatkozva, hogy ezek az állások nyugdíjas tisztekkel vannak feltöltve. Később a minisztériumi nyomás, hogy pénzt, pénzt, pénzt kell „termelni” a képzéssel, ezt nagyon fellazította, ami odáig vezetett, hogy amikor a rektori mandátumom lejárt utáni évben meghívtak a 2008-as kibocsátóra, és mellettem ült Tömböl László altábornagy, az Összhaderőnemi Parancsnokság parancsnoka, döbbenet láttuk, hogy a civil hallgatóknak adják át először a diplomát. Ahogy

az egyes civil hallgatók neve elhangzott: sapkadobálás, üvöltözés, hurrázás. Amikor végre a tisztekre sor került, egyedül a vezérkari tanfolyam hallgatóinál mondtak rendfokozatot, a többi katonánál pedig csak vezeté- és keresztnév szerepelt. Pedig a katonáknál fontosabb a rendfokozat, mint a keresztnév. Ekkor odaszóltam Tömböl tábornok úrhoz: „Te, Laci, jövőre itt kell nekünk ülnünk?” Azt mondta: „Miklós-kám, nem.” Ő „pechjére” időközben vezérkari főnök lett, így a következő kibocsátón hivatalból ott kellett lennie, én viszont nem mentem el. Véleményem szerint ez már nem felel meg a Nemzetvédelmi Egyetem bizonyos nyitottságának, mert mégiscsak Nemzetvédelmi Egyetem.

Milyen külföldi példát hasznosítottatok az egyetem létrehozásakor?

Semmilyet! Én mindig úgy mondtam, hogy soha nem volt, sehol nem volt egyetemet kellett teremteni, olyat, amely egyszerre katonai is, meg civil is. Ez rettenetesen nehéz volt. Erre nem volt példa. Később a volt Varsói Szerződés tagállamai közül néhányban létrehoztak hasonlókat, például a brnóit, a lipótszentmiklósi (amit közben amerikai nyomásra felszámoltak), a bukarestit vagy a szófiai.

Akkor inkább mi szolgáltunk példaként a születőben lévő hasonló intézményeknek?

Ezt így nehéz megmondani, de sokszor hozzánk jöttek tapasztalatért. Először a csehek, később a románok is már, aztán a szlovákok is, csak aztán ők lépést váltottak. A rendszerváltás után évekig működött itt a térségben egy amerikai bizottság, a Reno nyugalmazott altábornagy vezette úgynevezett Qubik Bizottság azzal a céllal, hogy amerikai mintára alakítsuk át a dolgokat. Azt mondták, nem kell ide egyetem, kemény csapatparancsnoki képzés stb. kell csak. Ezt válaszoltam neki: „Tábornok úr! Ha majd olyan lesz a társadalmi presztízszünk, akkor igen, de most egyelőre még főiskolai, de egyre inkább egyetemi diplomaért jönnek hozzánk tiszteknek, illetve a tisztek.” Éveken keresztül harcoltunk, s hosszú idő után egyszer csak újból megjelent Reno altábornagy, és azt mondta: „A Zrínyi csak egyetemi képzést végezzen, s más szervezet feladata a katonai képzés!” Nem akartam hinni a fülemnek, azt hittem, hogy „félrefordítottam”, ezért kértem, ismételje meg! Ő megtette ezt a szívességet, sőt kiegészítette: „Sajnos maga erősen ellenállt eddig, de remélem, most ezzel egyetért, annál is inkább, mert az egyik környező országban már elfogadták azt a rendszert, hogy külön van az egyetemi és külön a katonai képzés.” Erre én megkérdeztem: „Tábornok úr! Csak nem Szlovákiára gondol? Mert én most jöttem vissza nemrégén Liptószentmiklósról, és döbbenet láttam, hogy szétverték a korábbi képzést! Feszültség indukálódott az eredeti campuson megmaradt egyetemi vezetés és a kiképzésért felelős parancsnok között. A tanártisztek csak ünnepen vehetnek egyenruhát, megszüntették a PhD-képzést stb. Ettől nagyobb borzalmat elképzelni sem tudok!” Erre az altábornagy úr összecsapta a mappáját, és elviharzott. Nyugaton ugyanis az a fő szempont, hogy háromévente kicserélik mind a parancsnokokat, mind az oktatókat, és új garnitúrát hoznak a csapatból. Csak nem értik, hogy ha úgy tetszik, ez egy új „fegyvernem”, a civil felsőoktatásban résztvevőkkel azonos követelményeknek megfelelő, azaz azonos „értékű” katonapedagógusi kar, ami teljesen mást jelent. Persze ki kell menni csapatgyakorlatra, ez rendben van, de a tudományos kutatáson alapuló oktatás egy önálló szakma.

Miként kezdte el foglalkozni az akadémia történetével, hogyan adódott a téma? Köze volt ennek ahhoz, hogy te magad is akadémia parancsnok, majd egyetemi rektor voltál?

Ez abban az időszakban történt, amikor a Széchenyi ösztöndíj-rendszer működött. Aki akkor megérdemelte, azt támogattam annak elnyerésében. Valaki megkérdezte tőlem, hogy

én miért nem pályázom. „Hogy képezed? Én rektor vagyok, én engedélyezem.” De amikor a Rektori Konferencián egymás után látom-hallom, hogy ez a kolléga is ösztöndíjas, az a rektortársam is ösztöndíjas, akkor „begerjedtem”. Így a legutolsó fordulóban megpályáztam, gondolom, a legutolsó rektorként. Én akkor úgy éreztem, hogy a lehetőségeim határain belül a Magyar Királyi Honvéd Légierőről mindent megírtam. Nem tökéletes a munka, mert fiatal helytörténeti kutatók – akiket támogatok, segíték is – újabb apró, értékes részterületekkel egészítik ki, de én ebből már újat nem tudok adni. És akkor hirtelen jött az akadémiák története. Ez nagy lépésváltást is jelentett bennem, mert idegenkedtem a Magyar Néphadsereg történetétől. Ez viszont újabb feldolgozatlan terület volt, és így „haraptam rá” a magyar katonai felsőoktatás második világháború utáni történetére.

Milyen módszerrel dolgozol? Hogyan építed fel a témát? Milyen részterületek bontakoznak ki a történetekből?

Hogy jó vagy rossz a módszerem, azt nem tudom. De én csak úgy tudom ezeket a történeteket megírni, hogy adok egy rövid nemzetközi helyzetbemutatót, utána jön egy kicsit bővebb belpolitika, majd a Magyar Néphadsereg története, és végül ezek által meghatározottan a katonai felsőoktatás története. Így egyre jobban kinyílt előttem a Magyar Néphadsereg története is, meg kell mondanom, hogy magamban is csalódva. Mert például fiatal tisztként én gyűlöltem Czinege Lajos honvédelmi minisztert. Fiatal hadnagyként, szakaszparancsnokként s talán mert – akkor még – barna volt a hajam, bekerültem abba a rubrikába, hogy néhány hadosztály-pártértekezleten, 5. hadsereg pártértekezleten részt vehettem. Az 1965-ös hadsereg-pártértekezleten az elnökségbe is bekerültem, mert kellett egy hadnagy is oda. Czinege vezérezredes rendkívül durva és darabos stílusa idegen volt tőlem, s ezen az értekezleten is azt láttam, hogy az elnökség közepén ülő honvédelmi miniszter háttal fordít a pulpitusnál felszólaló tisztnek, és hangosan beszél a mellette ülő elnökségi taggal. Ha egy tiszthelyettes, sőt ha egy honvéd beszélt, akkor majd kiesett a székéből, és itta a szavát. Viszont most, amikor beleástam magam a témába, láttam, hogy szinte minden – sokszor 50–60 oldalas – anyagot átolvasott és megjegyzéseket írt. Igaz, hogy alig megfeythető kapa betűkkel – és itt jön a döbbenet –, de a legtöbb megjegyzése szakmailag helytálló, lényegi volt. Sőt, találtam „emberit” is benne. Például amikor a Honvéd Kórház baleseti sebészetének alapító főorvosát nyugállományba vonulásakor fölterjesztették jutalomra, a Magyar Néphadsereg hadtápfőnöke, a honvédelmi miniszter helyettese csak „szimbolikus tárgyjutalmat” kívánt neki adni. Mivel Czinege vezérezredes megkövetelte, ezért azt is odaírták a fölterjesztésre, hogy mennyi a nyugdíjalapja, és mennyi jutalmat számítanak be. A miniszter olvasva a tárgyjutalomról szóló részt, odaírta: „Nem vagyunk szűkmarkúak?” De ami a legjobban megdöbbenett, az az, hogy bár igaz: minden betűt egyeztetett Kádárral, de „ezzel együtt” 1963 és 1968 között nagyon kemény harcokat vívott a Varsói Szerződésen belül, amiért nagyon utálhatták. Ezen az öt-hat éven belül kiharcolta, hogy a nemzeti honvédelmi miniszterek nem lehetnek egy szovjet honvédelmi miniszterhelyettes beosztottai, kiharcolta a Tudományos és Technikai Tanács létrehozását, hogy kooperációs szerződéseket kössenek haditechnikai termelést illetően, majd azt is, hogy vezérkarfőnök-helyettesi szinten legyenek képviselői az egyes tagállamoknak. Tehát lehetőségein belül mindent megtett. Ezért mondtam azt, hogy magamban is csalódtam – pozitív értelemben – Czinege Lajost illetően, bár nem gondolom azt, hogy őt nem hülyítette meg a huszonnégy éves honvédelmi minisztersége, és nem hitt a végén saját tévedhetetlenségében. De sokkal pozitívabb a munkássága, mint amit egy akkori külső szemlélő láthatott.

Idén jelent meg a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1970 és 1979 közötti történetével foglalkozó munkád. Min dolgozol jelenleg, folytatod a kronológiai sorrendet, és készülsz a '80-as évekkkel?

A '80-as évekről szóló újabb kötetemet már leadtam a kiadónak, most egy rövidebb, 1990 és 1996 közötti rész következik – ha igényt tartanak a sorozat „kompletté” tételére. Mindezenre az egyetem vezetésétől a múlt héten megkértem az engedélyt az 1990–1996. évi levéltári iratok kutatására. Most várom – a remélhetően – pozitív választ, s akkor „Irány az Irrattár!” A továbbiakra nézve meg is vagyok ijedve egy kicsit, mi lesz ez után? De nagy élvezettel írtam meg egy felkérés alapján a tapolcai dandár, az MN-1480 hadműveleti-harcászati rakétadandár történetét, amelyből sokat tanultam. Remélem, újabb felkérésekkel is megkeresnek, mert amíg élek, szeretnék dolgozni.

Végignézve tudományos publikációid listáján azt láthatjuk, hogy az nagyon hosszú és terjedelmes. Nem vontam pontos matematikai átlagot, de 1973 és 2010 között évente legalább három cikked vagy könyved jelent meg, amellet, hogy egyéb feladatoknak is meg kellett felelned. Hogyan sikerült ezt a tempót tartanod?

Először is kellett hozzá megfelelő háttér, tehát a család, ha sajnos némileg meg is szenvedte ezt. Sőt én is, amikor kisiskolás lányom egyszer azt mondta: „Apa, én mindig csak a hátadat látom!” Fájt az igazság, de egyrészt végig ott volt bennem az érdeklődés, másrészt meg amúgy is munkamániás vagyok. A feleségem is szokta mondani: „Lehetetlenség az, hogy te leülsz, és azonnal elalszol!” Bármit, de valamit mindig csinálnom kell. A tudományos munka során az ember hajlamos magáról elhinni, hogy valami fontosat, valami újat csinál, amikből valakik, néhányak profitálni tudnak. Az akadémiatörténettel kapcsolatban az egyik legnagyobb elismerésem például az volt, amikor Laczovics Erika, a Hadtörténelmi Levéltár főmunkatársa – aki nekem a kutatás során nagyon sokat segített, ezért természetesen mindig kapott tőlem egy-egy példányt a már megjelent kötetekből – a legutóbbi kötet átnyújtásakor azt mondta nekem: „Tudja, hogy ezeket nem viszem haza? Itt tartom az irodámban, mert a maga lábjegyzetelése alapján időnként hamarabb megtalálom az anyagot, mint a jegyzékből.” A feleségem nem boldog ettől, mert az együtt töltött nyaralásaink, szanatóriumi pihenéseink nagy részét is írással töltöm. Mindig nagy pakkokkal, laptoppal érkezünk a szanatóriumba, és ott már mosolyogva kérdezik, hogyan állok éppen az írással.

Mit jelent számodra a Magyar Tudományos Akadémia? Milyen feladatokat látsz el ott?

Nézd, én eléggé kemény embernek tartom magam. Nagyon ritkán szorul el a torkom, ahhoz valamilyen nagyon megrázó dolognak kell történnie, például gyerekekkel kapcsolatos tragédiának vagy meglepő emberi gesztusnak, segítségnek. Vagy amikor megtudtam, hogy a tizenhat éven keresztül mellettem volt sófőrom negyvenhat évesen elhunyt. De amikor jött a telefon az osztálytitkártól, hogy „Gratulálok, Miklós, megvan a levelező tagságod!”, akkor úgy elment a hangom, hogy csak nyeldesni tudtam. Ez hallatlan nagy megtiszteltetés, még akkor is, ha az ember időként – már bent – elcsodálkozik dolgokon. Csodálatos és ritka ajándéka a sorsnak.

Öreg vagyok én már, hatvankilencedik éves. De az akadémikustársaim többségéhez képest fiatalnak számítok. Ezért is, meg becsületből is, amire felkérnek, azt elvállalom. Így lettem a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya elnökhelyettese, a Doktori Tanács társelnöke, valamint a Szociális Bizottság, a Hadtudományi Bizottság és a Kormányzati Koordinációs Bizottság Tudományos Tanácsának tagja. Ezeket már elégségesnek gondolom, többet nem tudok vállalni. Úgy érzem, hogy az, amit itt csinálok, hasznos is. Azt viszont szin-

tén meg kell mondanom, hogy a katonai létnek, a katonai nevelésnek az Akadémián belül is vannak előnyei. Döbbenetes, hogy ebben a tudós társaságban mit jelent a határozottság. Két perióduson keresztül az MTA IX. Osztály Bólyai ösztöndíj szakbizottságának voltam az elnöke. Ott az ösztöndíjakért folytatott harcok során például Neményi Mária szociológus – a szociológusokkal volt a legtöbb vitánk – odajött hozzám egyszer, és azt mondta: „Miklós! Én nagyon sok mindenben nem értek magával egyet, de ahogy vezeti maga ezt a dolgot, és abban a pillanatban, ahogy elakad a vita, akkor meg tudja kerülni és újrakezdeni, azt csodálom!” Minderre a katonaság tanított meg.

Mit gondolsz a mostani fiatalokról, legyenek akár katonák, akár civilek? Mire kell felkészülniük, hogyan lépjenek pályájukra?

Általánosságokat tudok neked mondani: becsületesen készüljenek és becsületesen szolgáljanak! Amikor végzős hallgatókkal beszéltem, őszintén megmondtam nekik: én nem tudok milyen tanácsot adni maguknak. Mert az én tanácsom csak egy lehet: legyenek becsületesek, nagyon felkészültek, az igazság mellett mindenáron kiállóak! De én ezt kicsit félve mondom, mert nem akarom a gerincüket vagy a pályájukat törni.

Én mindig azt mondtam, hogy nekem óriási szerencsém volt egész életemben. Hemingway Öreg halász és a tengeréből engem Santiagonak az a mondata nagyon megragadott, miszerint: „Az ember nem arra született, hogy legyőzzék!” Hosszú évtizedek óta próbálok eszerint élni.

Budapest, 2010. október 20.

Az interjút készítette KALÓ JÓZSEF

M. Szabó Miklós műveinek válogatott bibliográfiája

Önálló és szerkesztett kötetek

- Mészáros Károly (szerk.): Szupertitkos alakulat: Az MN 1480 hadműveleti-harcászati rakétadandár története. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2010. 143 p.
- Mészáros Károly (szerk.): A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1970–1979. Budapest: Zrínyi, 2010. 279 p.
- Politika, gazdaság és légifegyverkezés Európában az 1920–30-as években. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2008. 149 p.
- Mészáros Károly (szerk.): A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története: 1961–1969. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2008. 456 p.
- Vermes Judit (szerk.): A magyar katonai repülés története: 1938–2008. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2008. 112 p.
- A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1955–1960. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2007. 250 p.
- Szabó A. Ferenc (szerk.): A katonai akadémiák a forradalomban: Tanulmányok és emlékmozsaik az '56-os forradalomról 1956–2006. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2007. 7–31. p.
- History of the Hungarian Military Higher Education: 1947–1956. Highland Lakes, NJ: Social Science Monographs – Atlantic Research and Publications, Inc., 2006. 367 p.
- The History of the Hungarian Military Higher Education: 1947–1956. Highland Lakes, NJ: *, 2006. 367 p.
- A magyar katonai felsőoktatás története 1947–1956. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2004. 271 p.
- Magyar Királyi Honvéd Légierő: 1938–1945. Budapest: Zrínyi Kiadó, 1999. 314 p.
- A magyar királyi honvéd légierő elméleti – technikai – szervezeti fejlődése és háborús alkalmazása 1938–1945. Budapest: Zrínyi Kiadó, 1999. 344 p.
- A Magyar Királyi Honvéd Légierő a második világháborúban. Budapest: Zrínyi Kiadó, 1987. 326 p.
- M. Szabó Miklós, Nagyvárad Sándor, Winkler László: Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1986. 305 p.
- A magyarországi felszabadító hadműveletek. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1985. 183 p.
- Füzi Imre (összeáll.), Szabó Miklós (szerk.): Hadművészet története II.: A katonai elmélet és a hadművészet fejlődése a két világháború között és a második világháborúban. Budapest: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1984. 204 p.
- A Magyar Királyi Honvéd Légierő technikai és szervezeti fejlődése: (1938–1944). Budapest: MNVK, 1982. 340 p.
- Szabó Balázs, Dr. Szabó Miklós, Dr. Száva Péter, Váradi György, Dr. Száva Péter (szerk.): A hadművészet története III.: A hadművészet fejlődése a második világháborúban (1941–1945). Budapest: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1978. 269 p.
- A haditechnikai eszközök tökéletesedése, fejlődése és ezek hatása a csapatok szervezési rendszerére a II. világháború éveiben. Budapest: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1975. 93 p.

Könyvfejezetek

- „Historia est magistra vitae” – felkiáltó avagy kérdőjellel? In: Harai Dénes (szerk.): Tanárebek, kiemelkedő tanáregyéniségek. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2010. 400–408.

- M. Szabó Miklós, Szabó József: Mozaikok a magyar katonai repülés évszázadából. In: Holló József Ferenc, Lugosi József, Markó György (szerk.): Hazánk dicsőségére: 160 éves a Magyar Honvédség. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2008. 327–344.
- A katonai akadémiák, 1947–1996. In: Ács Tibor, Csikány Tamás (szerk.): A magyar katonai felsőoktatás 200 éve. 1808–2008. 147 p. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2008. 94–119.
- Ács Tibor alma matere az 1948–1950-es években. In: Szabó János, Hausner Gábor (szerk.): Ács Tibor alma matere az 1948–1950-es években. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum; PolgART Kiadó, 2007. 301–326.
- A magyar repülőfegyvernem létrejötte és tevékenysége 1938–1945. In: Markó György (szerk.) Haború, hadsereg, összeomlás: Magyarország részvétele és szerepe a második világháborúban. 224 p. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2005. 145–154.
- Main phases of the transformation of the Hungarian Military Higher Education. In: Badida MP, Bilanics VS (szerk.) Problemi ekonomichno ta socialno rozvitku regionu i praktika nauko eksperimentu. Kiev; Uzhgorod; Nyíregyháza: Uzhgorodskij Nacionalnyj Universitet – Nyiregyhazskij Derzhavnyj Institut – Akademija Inzhenernykh Nauk Ukraini, 2004. 107–113.
- A magyar repülőfegyvernem létrejötte és tevékenysége 1938–1945. In: Király Béla, Veszprémy László (szerk.): A magyar hadtörténelem évszázadai. 462 p. Budapest: Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2003. 294–306.
- The Hungarian Royal Honved Air Force in the World War II. In: MicroCAD'96 International Computer Science Conference: Section H. Miskolc: Miskolci Egyetem, 2002. 485–507.
- A magyar légierő a második világháborúban. In: Rácz Árpád (szerk.) 1000 év a Hadak Útján: Nagy Képes Milleniumi Hadtörténet. 440 p. Budapest: Rubicon-Aquila Könyvek, Budapest, 2000. 409–413.
- Utószó. In: Szabó Mátyás: Horthy István repülőtest halála. Budapest: Zrínyi Kiadó, 1999. p.
- Utószó. In: Szigethy Lehel: Donon innen – Donon túl: ... ahogy 50 évvel ezelőtt történt... Lakitelek: Antológia Kiadó, 1992. 151–155.
- A Magyar Királyi Honvéd Légierő technikai és szervezeti fejlődése 1938–1944. In: Dr. Kocsis Bernát (szerk.): Katonai nevelés – Tisztképzés – Hadtörténelem: Részletek hadtudományi disszertációkból. 636 p. Budapest: Zrínyi Kiadó, 1988. 445–521.
- A hadművészet fejlődése a második világháborúban. In: Füzi Imre (összeáll.), Szabó Miklós (szerk.): Hadművészet története II.: A katonai elmélet és a hadművészet fejlődése a két világháború között és a második világháborúban. 204 p. Budapest: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1984. 54–200.
- Az angliai légi csata. In: Deighton L, Félix Pál (ford.) Vadászrepülők: Az angliai légi csata története. 296 p. Budapest: Európa Kiadó – Zrínyi Kiadó, 1983. 281–293.
- A haditechnikai eszközök tökéletesedése, fejlődése és ezek hatása a csapatok szervezetére a második világháború éveiben. In: Szabó Balázs, Dr. Szabó Miklós, Dr. Száva Péter, Váradi György, Dr. Száva Péter (szerk.): A hadművészet története III.: A hadművészet fejlődése a második világháborúban (1941–1945). 269 p. Budapest: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1978. 7–62.

Folyóiratcikkek

- Széchenyi és a hadügy: Ács Tibor új könyvéről. In: HONVÉDSÉGI SZEMLE 64.: (1.) 43–44. (2010)
- A tudományos munka kibontakozása és a hadtudományi aspirantúra megszervezése az 1960-as évek első felében. In: HADTUDOMÁNY XX: (1–2) 97–110. (2010)
- A hadtudományi munka a Magyar Néphadseregben az 1950-es évek második felében. In: HADTUDOMÁNY XIX.: (3–4.) 68–80. (2009)
- A Varsói Szerződés és a Magyar Néphadsereg viszonyrendszernek néhány kérdése az 1960-as években. In: HADTUDOMÁNY XVIII.: (1–2.) 3–19. (2008)
- A katonai felsőoktatás: (1947–2007). In: HADTUDOMÁNY XVIII.: (1–2.) 30–36. (2008)
- Légielméleti erőfeszítések az 1930-as évek Magyarországon. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE LXI.: (2.) 110–117. (2007)
- Adalékok a Magyar Néphadsereg 1961–1962. évi történetéhez (2.). In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE LXI.: (10.) 63–87. (2007)

- Adalékok a Magyar Néphadsereg 1961–1962. évi történetéhez (1.) In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE LXI.: (9.) 70–100. (2007)
- A Hadtudományi Bizottság múltja - a hadtudomány jelene. In: MAGYAR TUDOMÁNY 2007: (12.) p. 1453. (2007)
- Zrínyi Miklós Katonai Akadémia „csonka kiképzési éve”: 1957. április 8. – november 30. In: NEMZETVÉDELMI EGYETEMI KÖZLEMÉNYEK 1. sz.: 29–56. (2006)
- Robothadviselés. In: COLLOQUIA MATHEMATICA SOCIETATIS JÁNOS BOLYAI 1. sz.: 7–8. (2006)
- M. Szabó Miklós, Panajotu Kosztasz: Katonai oktatás a változó biztonsági környezetben. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE LX.: (8.) 5–11. (2006)
- Adalékok a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1955. évi történetéhez. In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 1. sz.: 85–107. (2006)
- A katonai akadémiák a forradalomban. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 12: 86–106. (2006)
- A hadtudomány jelenkori felelőssége, lehetőségei és határai. In: HADTUDOMÁNY 1–2. sz.: 3–8. (2006)
- M. Szabó Miklós, Panajotu Kosztasz: Katonai oktatás a változó biztonsági környezetben. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 2006: (8.) 5–11. (2006)
- A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia „csonka kiképzési éve”: (1957. április 8 – november 31.) In: NEMZETVÉDELMI EGYETEMI KÖZLEMÉNYEK 10.: (1.) 29–56. (2006)
- A Magyar Néphadsereg és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában. In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK LX.: (3.) 767–816. (2006)
- A katonai akadémiák a forradalomban. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE LX.: (12.) 86–106. (2006)
- Establishment of the Hungarian Air Force and the Activity of the Hungarian Royal Honvéd Air Force in World War II. Respectively. In: NACAO E DEFESA 3: (110) 191–210. (2005)
- M. Szabó Miklós, Komócsin József: A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem a magyar felsőoktatás integráns része. In: HUMÁN SZEMLE 4. sz.: 44–53. (2005)
- M. Szabó Miklós, Várnainé Kis Ilona: A NATO katonai felsőoktatásának további útkeresése. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 8. sz.: 56–60. (2005)
- A magyar Határőrség újkori története 1950-től a rendszerváltásig. In: HATÁRŐRSÉGI TANULMÁNYOK (ISSN: 1786-2345) 1: 5–7. (2005)
- A Honvéd Akadémia története: 1950. 10. 01-1955.03.15. III. rész. In: NEMZETVÉDELMI EGYETEMI KÖZLEMÉNYEK 9. évf: (1) 45–61. (2005)
- M. Szabó Miklós, Szabó Ildikó: Változások a biztonságban, változások az oktatásban. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE LVIII.: (7) 49–53. (2004)
- Transformation of Hungarian Military Higher Education. In: REVUE INTERNATIONALE D HISTOIRE MILITAIRE 1: (80) 166–170. (2004)
- How to standardize the teaching of basic subjects at Universities or Academies in staff Officers' training. In: ACADEMIC AND APPLIED RESEARCH IN MILITARY SCIENCE 2004: (Vol 3; Iss 4) 489–494. (2004)
- Adalékok a Honvéd Akadémia történetéből. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 3. sz.: 73–79. (2004)
- A Honvéd Akadémia története: 1950.10.01-1955.03.15. II. rész. In: NEMZETVÉDELMI EGYETEMI KÖZLEMÉNYEK 3. sz.: 56–75. (2004)
- A Honvéd Akadémia története: I. rész. In: NEMZETVÉDELMI EGYETEMI KÖZLEMÉNYEK 5. sz.: 5–21. (2003)
- Ungarische Regierung und Honved-Generalstab. In: ÖSTERREICHISCHE MILITARISCHE ZEITSCHRIFT 2002: (2) 192–196. (2002)
- M. Szabó Miklós, Szabó Ildikó: Quo vadis NATO katonai felsőoktatás? II. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 56.: (10.) 87–91. (2002)
- M. Szabó Miklós, Kovácsné Dr. Nábrádi Márta: Prágába-Brüsszelen át. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 12. sz.: 28–39. (2002)
- A Magasabb parancsnoki tanfolyam története: 1950. IV. 1. – IX. 18. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 10. sz.: 101–116. (2002)

- A Honvéd Törzstanfolyam története: 1949. 07. 22 – 1950. 09. 25. In: HADTUDOMÁNY 2. sz.: 73–87. (2002)
- A Honvéd Hadiakadémia története: 1947–1949. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 3. sz.: 70–76. (2002)
- A Honvéd Akadémia létrejötte és első tanéve: 1950. október 1. – 1951. szeptember 30. In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 4. sz.: 1102–1148. (2002)
- Védelempolitika civilben és uniformisban. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 2001: (12) 12–14. (2001)
- Az ezredforduló biztonság- és védelempolitikai kihívásai. In: AKADÉMIAI MŰHELY – KÖZGYŰLÉSI ELŐADÁSOK IV. köt.: 1379–1887. (2001)
- QUO VADIS-NATO katonai felsőoktatás?: I. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 54.: (5.) 2–3. (2000)
- Ecsetvonás a Szombathelyi-portréhoz. In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2000: (4) 887–889. (2000)
- Ami az András-naplóból meg-(nem) tudható. In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 1. sz.: 145–155. (2000)
- A magyar légierő a második világháborúban. In: RUBICON 9. sz.: 39–43. (2000)
- Hatvan éve történt: A magyar királyi honvéd Légierő története (1938–1945). In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 6. sz.: 87–94. (1999)
- M. Szabó Miklós, Sándor Vilmos: Some major changes in and features of the structure and teaching material of the Hungarian Military Higher Education. In: NEMZETVÉDELMI EGYETEMI KÖZLEMÉNYEK 1998: 23–24. (1998)
- La Formation des officiers a l'aube du XXIème siècle. In: CONTACT 1998: (112) 139–149. (1998)
- Ungarns militärisches Hochschulwesen. In: EUROPÄISCHE SICHERHEIT 1997: (6) p. 48. (1997)
- Názory stávišciace s rozvojom Madarského Kráľovského Vojenského Letectva v rokoch nasledujúcich po vstupeň do vojny Madarska (1941–1944). In: SBORNÍK VOJENSKEJ AKADEMIE V BRNE 1997: (2) 1–11. (1997)
- Hungria: adquisición de aviones extranjeros (1938–1944). In: REVISTA DE HISTORIA MILITAR 1997: (82) 145–176. (1997)
- The development of the Hungarian Royal Air Force in the period between 1935–1940. In: ETHNIKESZ EPELKSZISZ 1996: (19) p. 17. (1996)
- La tension guerrière de l'année 1940 entre la Roumanie et la Hongrie, et Les Forces Aériennes Royales de Défense Hongroises. In: CONTACT 1996: (107) 199–218. (1996)
- Hodnotenie možností madarského kráľovského vojenského letectva v rokoch 1930–1934. In: ZBORNÍK VOJENSKEJ AKADEMIE (LIPTOVSKY MIKULAS) 1996: (2) 24–25. (1996)
- Utasi Istvánné, Szabó Miklós: Értékváltás az európai fegyveres erőknél. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 52.: (3) 61–64. (1995)
- Az általános helyzet 1944–45 fordulóján és a budapesti hadművelet helye az időszak hadjárataiban. In: HADTUDOMÁNYI TÁJÉKOZTATÓ 10. sz.: 3–46. (1994)
- Szabó Miklós, Kovácsné Nábrádi Márta: Az akadémiaparancsnokok Rómába mentek. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 51.: (7) 5–13. (1994)
- A ZMKA a hadtudományi kutatások fő bázisa. In: HADTUDOMÁNYI TÁJÉKOZTATÓ 3. sz.: 109–123. (1993)
- A katonai vezetőképzés tapasztalatai, fejlesztésének elméleti és gyakorlati kérdései az európai változások tükrében. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 197. sz.: 5–20. (1993)
- Háborús bűnös vagy nemzeti hős? In: NÉPSZABADSÁG 1993: (12. 13.) p. 1. (1993)
- A Magyar Királyi Honvéd Légierő szervezeti fejlődése: 1941–1945. In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 1. sz.: 61–110. (1992)
- A 2. repülőcsoport ukrainai tevékenysége. In: MAGYAR HONVÉD 1992: (51) p. 43. (1992)
- A Magyar Királyi Honvéd Légierő fejlődése: 1938–1941. In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2. sz.: 45–87. (1991)
- A fegyveres erők a rendszer átalakulásában. In: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK 1991: (1–2) 53–58. (1991)

- A Magyar Királyi Honvéd Légierő a második világháborúban c. könyvemről írt bírálatokkal kapcsolatos észrevételek. In: MAGYAR SZÁRNYAK (OSHAWA) 17. sz.: 119–122. (1989)
- A Magyar Királyi 2. Honvéd repülődandár harci alkalmazása 1943-ban. In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 1. sz.: 3–34. (1987)
- A hallgatói tudományos munka helyzete, eredményei és további feladatai a társadalomtudományi ágazatnál. In: AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ 3. sz.: 89–97. (1987)
- Néphadseregünk első hadosztályai. In: MAGYAR NEMZET 1985: (április 13. sz.) 4. (1985)
- Hazánk felszabadításának főbb eseményei. In: VASI SZEMLE 2. sz.: 170–182. (1985)
- Az 1. repülőcsoport harcai 1942-ben a magyar források tükrében. In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 4. sz.: 826–857. (1985)
- A vizstula-oderai hadművelet. In: NÉPSZAVA 1985: (február 2. sz.) 6. (1985)
- A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon. In: PROPAGANDISTA 2. sz.: 79–89. (1985)
- A szovjet fegyveres erők napja. In: MAGYAR NEMZET (február 23. sz.) 4. (1985)
- A Rajnától Plzenig. In: NÉPSZAVA április 27. sz.: 4. (1985)
- A bécsi támadó hadművelet. In: NÉPSZAVA április 5. sz.: 2. (1985)
- A balatoni hadművelet. In: NÉPSZAVA március 16. sz.: 4. (1985)
- Magyarország honi vadászvédelme 1944 első felében. In: HONVÉDELEM 7. sz.: 84–89. (1984)
- Fegyverszüneti próbálkozások: 1944. In: NÉPSZAVA szeptember 29. sz.: 6. (1984)
- Budapest felszabadulása. In: MHSZ ÉLET 23. sz.: 26–27. (1984)
- Az éremnek valóban két oldala van. In: ÚJ HONVÉDSÉGI SZEMLE 1984: (11. sz.) 79–81. (1984)
- Az elszalasztott alkalom. In: NÉPSZAVA augusztus 28. sz.: 5. o. (1984)
- Arcok a magyar katonai ellenállás történetéből. In: NÉPSZAVA december 8. sz.: 5. (1984)
- A tisztántúli hadművelet. In: NÉPSZAVA október 13. sz.: 6. (1984)
- A normandiai partraszállás. In: NÉPSZAVA június 2. sz.: 6. (1984)
- A normandiai és a belorussziai hadműveletek hadművészeti tanulságai. In: HONVÉDELEM 8. sz.: 99–103. (1984)
- A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének forradalmi hadművészete. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 106. sz.: 27–37. (1984)
- A Magyar Királyi Honvéd Légierő harcai Ukrajnában: 1941. június–december. In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 3. sz.: 496–520. (1984)
- A debreceni hadművelet. In: SZOVJETUNIO 11. sz.: 52. (1984)
- A debreceni csata. In: IDŐSZERŰ POLITIKAI TÁJÉKOZTATÓ 1984: 3–17. (1984)
- A belorussziai hadművelet: 1944. június–augusztus. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 109. sz.: 85–109. (1984)
- A „Bagratyion” hadművelet. In: NÉPSZAVA június 21. sz.: 6. (1984)
- 1944: Hadászati felértékelődés. In: ÉLET ÉS TUDOMÁNY 35. sz.: 1097–1099. (1984)
- Repülők a Donnál. In: ÉLET ÉS TUDOMÁNY 1983: (7. sz.) 203–204. (1983)
- Önálló vagy együttműködő légierőt? In: REPÜLÉS 1983: (6. sz.) 13. (1983)
- Kurszk 1943. In: NÉPSZAVA 1983: (augusztus 18. sz.) 2. (1983)
- Keresztes háború Európában. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 101. sz.: 337–345. (1983)
- Döntő fordulat a második világháború menetében. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 96. sz.: 73–99. (1983)
- Az észak-afrikai csata. In: NÉPSZAVA 1983: (május 14. sz.) 6. (1983)
- A teheráni konferencia. In: NÉPSZAVA 1983: (szeptember 26. sz.) 6. (1983)
- A magyar repülőgépgyártás helyzete. In: REPÜLÉS 7. sz.: 13. (1983)
- A magyar légierő külföldi repülőgép-beszerzései: 1938–1940. In: REPÜLÉS 1983: (8. sz.) 13. (1983)
- A Magyar Királyi Honvéd Légierő technikai fejlődése (1938–1944). In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 1. sz.: 96–137. (1983)
- A Magyar Királyi Honvéd Légierő szervezeti fejlődése: 1938–1940. In: REPÜLÉS 9. sz.: 13. (1983)

- A Magyar Királyi Honvéd Légierő a revíziós célok szolgálatában (1938–1941). In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 4. sz.: 593–623. (1983)
- A hadászati kezdeményezés végleges megszilárdítása: Kurszk, 1943. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 102. sz.: 67–97. (1983)
- A 2. repülődandár és a doni katasztrófa. In: HONVÉDELEM 4. sz.: 99–106. (1983)
- Gondolatok könyvsikerekről. In: HONVÉDELEM 1982: (1. sz.) 101–103. (1982)
- A Wermacht első hadászati veresége. In: HONVÉDELEM 5. sz.: 88–92. (1982)
- A sztálingrádi csata. In: HADTUDOMÁNYI FÜZETEK 1982: 3–25. (1982)
- A moszkvai ellen- és általános támadás hadművészeti tapasztalatai. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 90. sz.: 45–71. (1982)
- A magyar katonai repülőgépgyártás fejlődése (1938–1944). In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 4. sz.: 548–583. (1982)
- A hazai légierő fejlesztésével kapcsolatos nézetek az 1930-as évek első felében. In: HONVÉDELEM 4. sz.: 85–90. (1982)
- Az angliai csata nyugati megvilágításban és a valóságban. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 83. sz.: 97–113. (1981)
- A magyar légierő technikai fejlesztése (1938–1944). In: HONVÉDELEM 7. sz.: 84–88. (1981)
- A magyar királyi légierő technikai állapota (1938–1944). In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 82. sz.: 269–306. (1981)
- A Magyar Királyi Honvéd Légierő létrehozásával és továbbfejlesztésével kapcsolatos elméleti tevékenység (1930–1944). In: HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 3. sz.: 450–480. (1981)
- A politikai és katonai helyzet alakulása a magyarországi felszabadító hadműveleteket közvetlenül megelőző időszakban. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 75. sz.: 19–47. (1980)
- A hadseregvédőváltás áttörése fejlődésének tapasztalataiból a Nagy Honvédő Háború éveiben. In: HONVÉDELEM 5. sz.: 70–75. (1980)
- A bekerítés és a folyóakadályok leküzdése a második világháború éveiben. In: HONVÉDELEM 8. sz.: 68–73. (1980)
- A harcászati mélység áttörése befejezésének és a hadsereg gyorscsoportok alkalmazásának fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. In: HONVÉDELEM 10. sz.: 47–52. (1979)
- Az összefegyvernemi magasabbegység együttműködése a légierővel, tüzérséggel és harckocsikkal a harcászati mélység áttörése során (1941–1945). In: HONVÉDELEM 2. sz.: 86–93. (1978)
- A fegyverbarátság forrásai (Pályázati tanulmány). In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 59. sz.: 55–69. (1978)
- A harcászati változások hatása a lövés-, (gyalog-) magasabb egységek szervezésére a második világháború éveiben. In: HONVÉDELEM 1. sz.: 81–88. (1977)
- A fővédőváltás áttörésének fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. In: HONVÉDELEM 7. sz.: 88–96. (1977)
- A páncélos- és gépesített csapatok szervezeti változásai a második világháborúban. In: HONVÉDELEM 11. sz.: 76–87. (1975)
- A fegyverzeti és szervezeti fejlődés fő tendenciái a II. világháború éveiben. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 41. sz.: 153–275. (1975)
- A normandiai partraszállás főbb hadművészeti tapasztalatai. In: HONVÉDELEM 7. sz.: 66–72. (1974)
- A Douhet-elmélet jelentkezése a nagyhatalmak hadászati-hadműveleti nézeteiben az 1930–39-es években. In: AKADÉMIAI KÖZLEMÉNYEK/ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 29. sz.: 269–294. (1973)

Konferencia-kiadványok

- M. Szabó Miklós, Halmágyi Pál (szerk.) A m. kir. honvéd légierő: 1938–1945. Makó: 2009. 16 p. (A Makói Múzeum Füzetei; 107.) A XIV. és XV. Makói Honvéd Emléknep és találkozó

- Szabó Miklós (szerk.) Transformation from Military Academy to National Defense University in Hungary. Bécs, Ausztria, 2005.08. Bécs: Schriftenreihe der Technischen Universität Wien, 2005. 15 p.
- Szabó Miklós (szerk.) Transformation of the Hungarian Military Higher Education: The Institut for Strategie Studies of the Military Academy in Brno. Brno, Csehország, 2004.01. Brno: National Defence Academy, 2004. 81–86 p.
- Szabó Miklós: How to standardize the teaching of basic subjects at Universities or Academies in staff Officers' training. In: Provoacări la adresa securitării și strategiei la începutul secolului XXI Editura Universității Naționale de Apărare. Bukarest, România, 2005.06. Bukarest: 2005. 1–5.
- Szabó Miklós: Teilnahme der Kgl. Ungarischen Luftwaffe an der Operation gegen Jugoslawien (April 1941). In: Schrittenreihe der Landesverteidigungsakademie. Bécs, Ausztria, 1998. 1998. 1–12.
- Szabó Miklós: The effects of the factors of uncertainty and responses in the modernization process of military higher education in Hungary. In: NATO Akadémia parancsnokai Konferenciája Jegyzőkönyvének Függeléke (NATO Defense College, Rome, Annex C. Róma; Nápoly, Olaszország, 1997. Róma; Nápoly: NATO, 1997. 56–63.
- Szabó Miklós: The space allotted in higher defence education to „national” and „international”. In: NATO Akadémia parancsnokai Konferenciája Jegyzőkönyvének Függeléke (NATO Defense College, Rome, Annex B). Róma; Nápoly, Olaszország, 1995. Róma; Nápoly: NATO, 1995. 40–48.
- Szabó Miklós: Officers Training in Hungary. In: NATO Akadémia parancsnokai Konferenciája Jegyzőkönyvének Függeléke (NATO Defense College, Rome, Appendix B). Róma; Nápoly, Olaszország, 1994. Róma; Nápoly: 1994. 17–18.
- Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő létrehozásával és továbbfejlesztésével kapcsolatos elméleti tevékenység: A magyar repülőharcászat múltja, jelene és jövője. In: Az MHTT Légvédelmi és Repülő Szakosztály konferenciája. Budapest, Magyarország, 1994. Budapest: 1994. 23–52.
- Szabó Miklós: Background of Military Management Training: Theoretical and Practical Questions of its Development in View of our Recent European Changes. In: The International Conference of the Commanders of War Colleges in Budapest, Academy Publications. Budapest, Magyarország, 1993. Budapest: 1993. 5–7.
- Szabó Miklós: A katonai felsőoktatás egyetemi szintjének helyzetértékelése és továbbfejlesztésének lehetőségei. In: A katonai felsőoktatás reformja „1993” konferencián elhangzott előadások gyűjteménye. Budapest, Magyarország, 1993. Budapest: HM Oktatási és Tudományos szervező Főosztály, 1993. 1–4.
- Szabó Miklós: Academie Militaire Miklós Zrínyi. In: A NATO Akadémia Parancsnokai Konferenciája Jegyzőkönyvének Függeléke (NATO Defense College, Roma, Appendix B6). Róma; Nápoly, Olaszország, 1992. Róma; Nápoly: 1992. 47–56.
- Szabó Miklós: Magyarország részvétele a második világháborúban: In: A „Tisza Nyári Egyetem” konferencia kiadványban (2. füzet). Szeged, Magyarország, 1989. Budapest: Szegedi Nyári Egyetem – TIT, 1989. 104–149.

Disszertáció

- A m. légierő kötelékeinek harci alkalmazása: (1939–1945). 264 p. 1986. (Disszertáció: A Hadtudomány Doktora)
- A Magyar Királyi Honvéd Légierő technikai és szervezeti fejlődése (1938–1944). 1981. (Disszertáció: Kandidátus)
- A „légiuralom-elmélet” létrejöttének fontosabb politikai-gazdasági indítékai és hatása az európai nagyhatalmak második világháborús előkészületeire 1976. (ELTE dr. univ.)

M. SZABÓ MIKLÓS

A Magyar Néphadsereg fejlesztésének főbb kérdései és problémái az 1980-as években

A fejlesztést befolyásoló fontosabb kül-, katona- és belpolitikai viszonyok

Az 1980-es évek *külpolitikai viszonyai* a 20. század egyik legizgalmasabb, legváratlanabb s legnagyobb jelentőségű eseménysorozatát tükrözik. Ennek lényege a következő vezérszavakban foglalható össze: az 1974. novemberi Brezsnyev–Ford találkozót (Vlagyivosztk) és az 1975. júliusi Helsinki Konferencia záródokumentumainak aláírását követően megtorpant a *détente* (enyhülés) folyamata. Bár 1979 júniusában Leonyid Iljics Brezsnyev SZKP főtitkár és Gerald Rudolph Ford amerikai elnök még aláírták Bécsben a fegyverzetkorlátozás folytatásáról szóló SALT-II. szerződést, de ezt az évet inkább már az amerikai neutronbomba megjelenése, a szovjet óriás atom-tengeralattjáró rendszerbe állítása, a kínai–vietnami háború; a NATO „*kettős határozata*” a Pershing-rakéták európai telepítéséről, az Afganisztán elleni szovjet agresszió, a második olajárrobbanás jellemezte. 1980-ban az új amerikai elnök, Ronald Reagan kinyilatkoztatta, hogy a Szovjetunió „a gonosz birodalma”; felállítja az amerikai gyorshadtestet és az indiai-óceáni 5. flottát. 1981 – rendkívüli állapot bevezetése Lengyelországban; 1982 – Reagan elnök 1600 milliárd dolláros katonai programja az 1982–1987-es periódusra; 1983 – Reagan „csillagháborús” terve; a genfi rakétatárgyalások megszakadása, Persing- és szárnyasrakéták telepítése Nyugat-Európában; 1984 – az úgynevezett „kis hidegháború” elérte csúc- (mély-) pontját, s kezdetét vette az újabb enyhülés időszaka! 1985-ben hatalomra jutott Mihail Gorbacsov; szovjet, illetve amerikai konzulátusok nyitása New Yorkban és Kijevben; szovjet atomrobbantási moratórium, Gorbacsov és Reagan novemberi genfi tárgyalásai a fegyverzetellenőrzésről és a Stratégiai Védelmi kezdeményezésről (SDI); 1986 – Gorbacsov–Reagan-találkozó októberben Reykjavikban; 1987 – Gorbacsov és Reagan a decemberi washingtoni tárgyalásaik során meg egyeznek a közép-hatósugarú rakéták leszereléséről és megsemmisítéséről (INF-szerződés), az USA feloldja a Szovjetunióval szembeni kereskedelmi embargót; 1988 – a szovjet csapatkivonás megkezdése Afganisztánból; Gorbacsov–Reagan tárgyalások májusban Moszkvában a hadászati nukleáris fegyverek mennyiségének megfelezéséről, illetve Gorbacsov, Reagan és George Bush decemberi new yorki kezdeményezése a leszerelésről és a jövőbeni együttműködés lehetőségeiről. E „sort” Bush elnök és Gorbacsov főtitkár 1989. decemberi máltai csúcstalálkozója zárta, ahol a német újraegyesítéséről, a „kelet-európai” változásokról, a hadászati felező egyezményről és Közép-Amerikáról tárgyaltak.

A fentiek – természetesen – csak nagyon tömör felvillantásai az évtized meghatározó eseményeinek, így az egész folyamat megértéséhez néhány *katonapolitikai* részletre még szükség van! Jimmy Carter amerikai elnök az 1980. január 23-án meghirdetett úgynevezett „Carter-doktrína”-ban – az afganisztáni szovjet invázióval összefüggésben – leszögezte: „...bármely külső erő kísérletet arra, hogy megszerezze az ellenőrzést a Perzsa-öböl felett,

az Egyesült Államok létérdekei ellen intézett támadásnak fogjuk tekinteni. Bármilyen szükséges eszközzel, akár katonai erő alkalmazásával is visszaverjük ezt...”¹ Ezt „hagyományozta” utódjára, Ronald Reaganra, aki maga is meg akarta állítani hazájának a ’70-es évek elejétől érzékelhető háttérbe szorulását, illetve a Szovjetunió világszerte tapasztalható expanzióját. Ennek érdekében hatalmas – az 1980-as 142,2 milliárd dollárról 1985-re 326,5 milliárd dollárra szökő² –, meredeken felívelő katonai költségvetést fogadtatott el.

Reagen elnök 1981 novemberében vetette fel az úgynevezett „nulla-megoldás” ötletét, miszerint a Szovjetunió szerelje le minden közép-hatósugarú rakétáját, s ennek ellentétéleként ők nem telepítenék Nyugat-Európában a célpontjukat 5–8 perc alatt elérni képes Persing-rakétáikat. Mivel a szovjet álláspont elutasító volt, az amerikai elnök 1983. március 23-án bejelentette „csillagháborús” terveit (SDI) azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy gazdaságilag roppantsa meg ellenfelét.³ Növekvő technológiai fölényére támaszkodva olyan „űrparajzs” létrehozását tűzte ki célul, ami – a SALT-I felrúgásával – hatásos védelmet nyújthat a szovjet rakéták ellen. Következő lépésként 1983 őszén megkezdte a rakéták telepítését Nagy-Britanniában, az NSZK-ban, illetve Szicilián.

A szovjet politikai rugalmatlanságot predestinálta a vezetés „előregedése”, aminek következtében a folyamatosság sem volt biztosítva, hiszen Leonyid Brezsnyev halálát követően, 1982 és 1985 között két – szintén „elaggott” – főtitkárt kellett megválasztani, majd röviddel később eltemetni Jurij Vlagyimirovics Andropov és Konsztantyin Usztyinovics Csernyenko személyében. A fiatal – alig 54 éves – új főtitkárt, Mihail Gorbacsovot viszont a minden vonatkozásban felismert összeomlás arra készítette/kényszerítette 1985 tavaszán, hogy a szembenállást kooperációval váltsa fel. A belpolitikában a „glasznosztj” („nyilvánosság”) és a „peresztrojka” („eszmei átállítás”) „jegyében a kommunista rendszert az orosz tradícióknak is megfelelő, felülről hozott reformok segítségével kívánták korszerűsíteni, vonzóbbá tenni. Ekkor még nem tudhatta, hogy a rendszer nem reformálható meg.”⁴ A külpolitikában a „békés egymás mellett élés” célkitűzését a „békés együttélés” és az „elégészes védelem” igénye váltotta fel. Ez az „új hang” is közrejátszhatott abban, hogy Ronald Reagan a reykvavíki csúcson visszavonta ama korábbi kijelentését, miszerint „a Szovjetunió a gonosz birodalma”.

Ügyszintén „korszakos” – még nem sokkal korábban is elképzelhetetlen – bejelentéssel lepte meg a világot, de különösen szövetségeseit Mihail Gorbacsov a strasbourg-i Európa Tanács 1989. július 6-i ülésén, amikor kijelentette, hogy „teljességgel magukra az emberekre [azaz a szövetséges államokra – Sz. M.] tartozik”⁵ jövőbeni útjuk, a Szovjetunió az elkövetkezőkben nem áll a reformok útjába. Még tovább ment a máltai csúcstalálkozón, amikor elkötelezte magát Bush elnök előtt arra, hogy nem szándékozik erővel hatalmon tartani a szocialista rendszereket.

A szovjet hatalom folyamatos megroggyanása – természetesen – kihatott szövetségeseire is. Ebben Magyarország járt az „élen” a kelet-német turisták előtti „határnyitással”, amire így emlékezett 1990. augusztus 23-án Helmuth Kohl a *Bundestag*-ban: „Különös hálával szeretnék itt megemlékezni Németh Miklósrá, Magyarország akkori miniszterelnökére.

¹ Fischer Ferenc: *A megosztott világ*. Budapest, 1996. 323.

² Fischer: *A megosztott világ*, 324.

³ Ennek „eredményeként” a szovjet fegyverkezési kiadások az 1980–1984-es években elérték a GDP 15,3%-át. Judt, Tony: *Európa története 1945 után*. Budapest, 2009. 334.

⁴ Fischer: *A megosztott világ*, 337.

⁵ Fischer: *A megosztott világ*, 248.

Csaknem pont tizenkét hónappal ezelőtt ígéretet tett nekünk, hogy Magyarország meg fogja nyitni határait az NDK-menekültek előtt. Ezzel tört ki az első kő a berlini falból.”⁶

A fent vázolt kül- és katonapolitikai lépések – természetesen – szorosan összefüggtek a két vezető katonai hatalom, valamint *katonai szövetség doktrínáival*. A vizsgált időszakban végig – egészen 1991-ig – változatlanul az 1971-ben elfogadott „Reális elrettentés” képezte az amerikai katonai stratégiai koncepciót.⁷ (Mivel nem különbözött lényegesen a korábbi „Rugalmas reagálás”-tól, a NATO nem is foglalkozott az új elképzeléssel.). A „Reális elrettentés” megalkotói abból indultak ki, hogy az USA gazdasági és katonai potenciálja továbbra is lehetővé teszi a katonai vezető pozíció megőrzését, s a hadászati nukleáris erők szintén garantálják a szükséges elrettentést, ugyanakkor mind nagyobb szerepvállalást vártak el nyugat-európai és japán szövetségesüktől – alapvetően a hagyományos erő tekintetében. (A saját hagyományos erőket elsősorban közvetlen amerikai nemzeti célok érdekében alkalmazták.) További új vonás, hogy a korábban elfogadott háborútípusokon (atomvilágháború/globális, illetve korlátozott/helyi háború) belül az új helyzetben már lehetségesnek tartottak háborús szintér méretű atom-, illetve helyi háborút is. Ugyancsak figyelemreméltó eleme ennek a módosított elképzelésnek a „Légi-földi hadviselés” (*Air-land Battle*) hadművelleti elv, amit elsősorban az európai USA- és NATO-erőknél vezettek be a '70-es években. Ennek lényege, hogy „a szövetség hagyományos fegyverekkel, a legkorszerűbb elektronikai, lézer- és más technikák felhasználásával csapásokat mér az ellenség csapataira és objektumaira mintegy 300 km mélységig, és ezzel megakadályozza azok támadó hadművelését. A »légi-földi hadviselés« során tervezett csapások elsőrendű céljai a szovjet (VSZ) hadsereg és front hadművelleti manővercsoportok voltak.”⁸

Ami a szovjet (Varsói Szerződés – VSZ) hadászati elképzeléseket illeti, azok is – 1964 óta – változatlanul érvényben maradtak egészen 1985-ig. Az új szovjet (VSZ) katonai doktrínát Leonid Brezsnyev és az őt támogató katonai erők elgondolásai határozták meg. Így ebben a periódusban – a hadászati rakétacsapatok mellett – ismét egyenrangúnak ismerték el és fejlesztették fokozottan a szárazföldi, a légi, illetve a haditengerészeti haderőnemeket is. Az új szovjet (VSZ) doktrína szintén elismerte mind a világ-, mind a helyi háborúk lehetőségét, amelyeket tömegpusztító vagy hagyományos fegyverekkel vívhatnak meg. A két világháború közötti háborút viszont csak koalíciós jellegű világháborúként tudták elképzelni, ahol a hadviselő felek az atom-, rakéta-, biokémiai és sugárfegyverek, valamint kozmikus és egyéb katonai eszközeik teljes arzenálját bevetik. Mivel az atomcsapásokat elsőként végrehajtó fél meghatározó hadászati előnyhöz juthat, ezért döntő jelentőségű az erők és eszközök magas szintű harckészültsége. Ugyanakkor egy elkövetkező világháború kezdődhet hagyományos eszközökkel, amit követhet az atomfegyverek korlátozott, később korlátlan alkalmazása, majd a befejező haditevékenységek. Amikor azonban a szovjet (VSZ) stratégiák körében is világossá vált a kölcsönös megsemmisítés veszélye, a '70-es években már elképzelhetőnek tartották azt, hogy „a VSZ és a NATO között kirobbanó háború folyhat a konvencionális pusztító eszközök alkalmazásával, különösen a háború kezdeti, majd befejező periódusában. Ezek az elképzelések szerint a háború kezdeti időszakában, a jelentős mennyiségű fölényben lévő szovjet (VSZ) szárazföldi csapatok, a frontok légierijének támogatásával képesek lettek volna a NATO védelmi rendszerének áttörésére és a hadsereg, valamint a front hadművelleti csoportok [a későbbiekben: hadművelleti manővercsoportok –

⁶ Fischer: *A megosztott világ*, 342.

⁷ Dr. Kőszegvári Tibor: *A hadtudomány fejlődése az ókortól a 21. századig*. Egyetemi tanszégjelentés, KKKF Hadtudományi Doktori Iskola, ZMNE, Budapest, 2008. 31.

⁸ Kőszegvári: *A hadtudomány fejlődése*, 31.

Sz. M.] bevetésével rövid idő (10–15 nap) alatt hadászati sikerré fejleszteni a támadó hadműveleteket.”⁹

Az 1985 tavaszán az SZKP főtitkárává választott Mihail Gorbacsov egy merőben új katonai doktrína kidolgozását tartotta szükségesnek, mivel felismerte, hogy a továbbiakban a Szovjetunió nem képes helytállni a Ronald Reagan elnök által 1983-ban meghirdetett – korábban már említett – „csillagháborús” (SDI-program) fegyverkezési versenyben. Ezzel összefüggésben többször találkozott a két államférfi, melynek eredményeként az 1985. novemberi genfi csúcstalálkozón megállapodtak abban, hogy „atomháborút sohasem szabad kirobbantani, és annak nem lehet győztese. Felismerve, hogy bármilyen konfliktus a Szovjetunió és az Egyesült Államok között katasztrofális következményekkel járhatna, hangsúlyozták: fontos, hogy elejét vegyék a kettőjük közötti bármilyen [...] háborúnak. Nem fognak katonai fölény elérésére törekedni...”¹⁰ Ennek szellemében jelent meg az átdolgozott szovjet hadászati koncepcióban az „ésszerű és elégséges védelem” problémaköre. Hasonló szellemben fogant 1987-ben a Varsói Szerződés „védelmi katonai doktrína”-ja. A tagállamok ezt elfogadó legfelsőbb politikai és katonai vezetői kijelentették, hogy egyetlen vitás kérdés megoldásának sem lehet eszköze a katonai erő, lemondanak az atomfegyverek elsőként való alkalmazásáról, továbbá sikra szállnak a leszerelésért. Csak a meglepetésszerű lerohanás megakadályozására alkalmas nagyságú fegyveres erők fenntartását tartották elfogadhatónak, s ezzel párhuzamosan állást foglaltak a legalacsonyabb szintű katonai egyensúly elve mellett.

A doktrína kidolgozói azonban „éberek” maradtak: az „Ésszerű és elégséges védelem” elve mellett megtartották a „Megbízható védelem”, illetve a „Maximális biztonság” koncepcióit is. A NATO-ban szintén érvényben maradt „Nukleáris elrettentés” elvére hivatkozva, kritikus helyzetben elképzelhetőnek tartották atomfegyverek, illetve hadműveleti manővercsoportok alkalmazását is.

Mindennek azonban véget vetett a Szovjetunió, illetve a Varsói Szövetség összeomlása.

Az előzőekben vázolt – csúcspontokat és mélységeket megjáró, sokszor hektikus, időnként tragikus vagy éppen felemelő – események természetesen hol meghatározták, hol befolyásolták a magyar *belpolitikai* eseményeket is.

A most tárgyalt évtized legnagyobb problémája Magyarország gazdasági helyzete volt, ugyanis az 1968 után beindult gazdasági növekedés – a rossz gazdasági döntések, a gazdasági reformelképzelések visszaszorítása, a külgazdasági problémák megszorodása, az 1973. évi olajvilágpiaci ára) stb. következtében – megtorpant. A magyar tömegáru leértékelődött a külpiacra, jelentősen romlottak a cserearányok. (Egységnyi szovjet olajért a '70-es évek végén nyolcszor annyi autóbust kellett szállítani, mint az évtized elején!) De az 1950–1980 közötti 3–3,60 Ft-os (ez utóbbi ár napjainkban már „mondabeli” legendává nőtt) kenyérár 1980 és 1990 között 30 Ft-ra „szökött”. A nemzeti jövedelem évi átlagos növekedése az 1976–1980 közötti évi átlagos 2,9% volt, míg ez az érték a következő öt évben 1,6%-ra csökkent.¹¹ Ebben a helyzetben az energiaigényes ágazatok leépítése, innováció, takarékosági intézkedések bevezetése, létszámcsökkentés, a bérek befagyasztása vagy visszaszorítása lett volna a megfelelő lépés. Ehelyett azonban a teljes foglalkoztatás fenntartásának, va-

⁹ Dr. Kőszegvári Tibor: *Katonai stratégiák és doktrínák a hidegháború korszakában*. Egyetemi jegyzet. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (ZMNE) Doktori Iskola, Budapest, 2000. 26.

¹⁰ Kőszegvári: *Katonai stratégiák*, 27.

¹¹ Romsics Ignác: *Magyarország – története – a XX. században*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest, 2001. 450–454.

lamint az életszínvonal folyamatos emelésének mindenek fölé helyezése jellemezte a gazdaságpolitikát. Ezt viszont csak külföldi kölcsönök folyamatos felvételével lehetett biztosítani, aminek következtében – különösen 1982-től – egyre nagyobb mértékben eladósodott az ország: az 1980. évi 9,1 milliárd dolláros érték 1990-re 21,3 milliárdra ugrott.¹² Részben ennek következtében is a '80-as években drámai mértékben eltértek a fogyasztói árak és a reáljövedelmek/reálbérek: amíg 1980 és 1990 között a reáljövedelem indexe 360-ról csak 380-ra növekedett, addig a fogyasztói árindexé 280-ról 750-re szökött!¹³ Megállapítható tehát, hogy az újabb reformintézkedések – a kisebb eredmények ellenére – az adott körülmények között nem voltak képesek újabb növekedési pályára állítani a magyar gazdaságot. Ez viszont objektíve behatárolta a Magyar Néphadsereg fejlesztési lehetőségeit is!

A hadseregfejlesztéssel kapcsolatos erőfeszítések és feszültségek az 1980-as években

Az 1960–1980-as évek hullámzó, de alapvetően mégiscsak hidegháborús viszonyai megkövetelték, a magyar gazdasági erőfeszítések pedig lehetővé tették a Magyar Néphadsereg mindaddig példátlan fejlesztését, korszerűsítését. Lényegében ennek folytatását várták el – időnként követelték – a '80-as években is a Varsói Szerződés parancsnokai a Magyar Népköztársaságtól és fegyveres erejétől. Ez az út azonban mind göröngyösebbnek bizonyult!

Viktor Grigorjevics Kulikov, a Szovjetunió marsallja, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői (VSZ EFE) főparancsnoka 1980. január 12-én levelet írt¹⁴ Czinege Lajos hadseregtábornok, honvédelmi miniszternek, melyben emlékezteti arra, hogy a Politikai Tanácskozó Testület¹⁵ (PTT) 1976. november 26-i határozata alapján a VSZ tagállamai hadseregeinél – a jelenleg folyó ötéves tervidőszakban – önálló egységeket/alegységeket („magocskákat”) hoztak létre, amelyeket korszerű fegyverekkel és haditechnikával (T-72 harckocsi, BMP-1 gyalogsági páncélozott harcjárművek, MiG-23mf elfogó vadászrepülőgép, Mi-24 tűztámogató helikopter) szereltek fel. Ezek már szolgáltatott bizonyos tapasztalatokat, melyeket célszerű lenne megvitatni a Katonai Tudományos Technikai Tanács egyik ülésén. Ezért arra kérte a minisztert, hogy az e „magocskák”-kal kapcsolatos magyar tapasztalatokról küldjön számára információkat.

Március 12-én ugyancsak Kulikov marsall, főparancsnok és Nyikolaj Vasziljevics Ogarov, a Szovjetunió marsallja, a Szovjetunió Fegyveres Erőinek vezérkari főnöke fordult közös levélben¹⁶ Czinege hadseregtábornokhoz, melyben siettek rögzíteni, hogy „nagy figyelemmel ismételten megvizsgáltuk a Magyar Néphadsereg átszervezését és fejlesztését célzó javaslatokat a következő ötéves tervidőszakra vonatkozóan”. Ennek alapján mindketten „alapvetően” egyetértettek a honi légvédelmi, a csapatrepülő és hadtápcsapatok átszervezésére és az 1981–1985. években történő fejlesztésre vonatkozó javaslatokkal. E jótékony „megengedést” követően azonban jött a „DE”, a „megrendelés”: ugyanis szerintük „célszerű volna” a légvédelmi hadsereg és két hadosztályának bázisán – a honi légvédelmi és repülő-főnökség alárendeltségében – létrehozni egy légvédelmi hadtestet, állományában egy légvédelmi rakétadandárral, két légvédelmi rakétaezreddel, három vadászrepülő-ezreddel és

¹² Romsics: *Magyarország története*, 453.

¹³ Romsics: *Magyarország története*, 478.

¹⁴ Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Néphadsereg (HL MN) 1979 – 9/15. őrzési egység (ő. e.) (1980. 01. 12.)

¹⁵ A VSZ legfelső irányító testülete, amit alapvetően a párt fő-, illetve első titkárok, valamint az állam- és kormányfők alkottak,

¹⁶ Hadtörténelmi Levéltár, Központi Irattár (HL KI) 154/036/1. ő. e. (1980. március 12.)

egy rádiótechnikai dandárral. „Emellett kívánatos volna” még megerősíteni a légvédelmi csapatokat egy MiG–23mf típusú felszerelt „legalább egy” vadászrepülő-ezreddel. „Ami a Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatainak átszervezését illeti – álláspontunkat kifejtettük Önöknek.” (A levélből s a fennmaradt iratokból ennek az álláspontnak az állításai nem derülnek ki.) Mindenesetre kicsit „barátian vészjósló” a „Mély tisztelettel” ellenére is a zárómondat: „Reméljük, tisztelt Miniszter Elvtárs, hogy a Magyar Néphadsereg vezetése megértéssel fogadja elgondolásainkat.”

A technikai fejlesztést bizonyítandó, az 1980. április 4-i díszszemlén bemutatkoztak a MiG-23 típusú, változtatható szárnyállású elfogó vadászrepülőgépek, amelyek minden időjárási viszonyok között eredményes működésre voltak képesek.¹⁷

Kulikov marsall április 29-i újabb levelében¹⁸ viszont arról tájékoztatta a magyar minisztert, hogy a Katonai Tudományos Technikai Testület április 14–17-i prágai ülésén az alábbi témákat tárgyalta: a légi felderítő eszközök rendszeresítésének és kifejlesztésének menete a szövetséges hadseregekben; ajánlások a szövetséges hadseregek által kifejlesztett fegyverzettípusok és haditechnikai eszközök rendszerbe állítására, javaslatok azok egységes harcászati–műszaki követelményeire, egységesítésére és szabványosítására, továbbá javaslatok a páncélostechikai kiképző-gyakorló eszközök típusrendszerének létrehozására a szövetséges hadseregekben. Mint látható, minden korábbinál inkább központi kérdéssé vált az *egységesítés*.

A 0035/7/1980. számú, kilencoldalas iratból¹⁹ ismerhetők meg az EFE főparancsnokának a PTT előtt – a VSZ fennállása 25. évfordulója alkalmából elmondandó – beszámolójának tézisei. A hosszas történelmi felvezetés és a meghozott főbb intézkedések felsorolászerű ismertetésétől eltekintve, most csak az EFE-nek – a Politikai Tanácskozó Testület 1978. évi határozatán nyugvó – 1981–1985. évi fejlesztési elképzeléseit foglaljuk össze, miszerint „a jelenlegi nemzetközi helyzet bonyolultsága, az Amerikai Egyesült Államok és NATO-beli főbb partnereinek nyíltan agresszív irányvonala” következtében:

a fő figyelem a harci erő és harcckészültség fokozására fordítandó, ami elsősorban az összes haderő- és fegyvernem egységes, új technikával való ellátásával, szervezeti felépítésük javításával, a vezetési és anyagi-technikai biztosítási rendszerük tökéletesítésével érhető el;

a szárazföldi csapatoknál növelni kell a hadműveleti–harcászati és a harcászati rakéta-indító állványok, az új harcckocsik, gyalogsági harcjárművek, az önjáró és sorozatvető tüzérség, az irányítható páncéltörő rakéták, a légvédelmi rakétakomplexumok és egyéb harci technikai eszközök mennyiségét; gyorsítandó a csapatrepülőök fejlesztése;

az egységes légvédelemi rendszer csapatainál tervezik a meglévő vegyes légvédelmi rakétacsoportosítások fejlesztését, illetve újak létrehozását; a vadászrepülő-erők új, perspektivikus elfogó vadászgépekkel való felszerelését, valamint az egységes automatizálási vezetési rendszer létrehozásának befejezését;

a katonai repülőerők harci lehetőségeit növelni fogja az új típusú vadászbombázó- és felderítő repülőgépek rendszerbe állítása;

1985 végére a főbb fegyverzet és haditechnikai eszközök terén el kell érni a magas (75–80%) egységesítési szintet; biztosítandó a hadműveleti és csapathadtáp teljesítőképességének, kapacitásának és technikai ellátottságának jelentős mértékű növelése;

¹⁷ Csendes László – Gellért Tibor: *Kronológia a Honvédség történetéből 1945–1990*. HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály, Budapest. 1993. 393.

¹⁸ HL MN 1979/9/15. ó. e. (1980. április 29.)

¹⁹ HL KI 154/037/2. ó. e. (1980. május)

tovább folytatódik a szövetséges országok területének hadműveleti berendezése.

Az ennek szellemében előkészített határozat-tervezet²⁰ a fentiek szükségessége mellett tört lándzsát.

Czinege hadseregtábornok augusztus 27-én – a változatosság kedvéért – szovjet kollégájától kapott levelet.²¹ Ebben Dmitrij Fjodorovics Usztyinov, a Szovjetunió marsallja arról tájékoztat, hogy „az 1981. és 1985. között történő pótlólagos haditechnika-szállítással kapcsolatos kérését figyelemesen megvizsgáltuk”. S bár még nem véglegesítették a következő ötéves tervidőszak terveit, lehetőséget lát arra, hogy a fenti periódusban pótlólag leszállítsanak 3000 „Maljutka-P” páncéltörő rakétát, 3 javadalmazás (13 440 000 darab) 100 mm-es MT-12 ágyúlöszert, 3 KKR-IT felderítő-konténert, 15 „KUB” 9T22B légvédelmi rakéta-szállító járművet; az A9G-30 oxigéntöltő helyett 4 darab AKC-4-255B oxigén-utánszállító tartálykocsit, 1 darab R-412 troposzféra rádióállomást és 5 darab R-703 RH iránymérőt. „Ami a Mi-24d helikopterek 12,7 mm lőszerrel történő ellátását illeti, nehézségek vannak, iparunk nem gyárt elegendő mennyiségű lőszerheveder-tagot. *Ha a magyar ipar vállalná gyártásukat, e probléma megoldásában komoly segítséget nyújtaná valamennyi szövetséges hadseregnek*” – szövegezte a csábító ajánlat. (Kiemelés tőlem – Sz. M.)

Úgy látszik, e periódus „gyilkos” hadiipari versenyében a Szovjetunió a korábbiaknál sokkal jobban rákényszerült a szövetségesekkel való gyártási kooperációra, ugyanis hasonlóan fontos ajánlatot tett Kulikov marsall a magyar honvédelmi miniszternek szeptember 6-án kelt levelében.²² Eszerint a PTT 1978. novemberi határozata alapján lényegesen bővült a hadiipari kooperáció, aminek következtében például a Magyar Népköztársaságban indítják be az új front-, hadsereg- és harcászati rádióhíradó állomások, a troposzféra rádióállomások; a méteres hullámsávú, kiscsatornás rádiórelé-állomások és a többcélú mágneses jelrögzítő berendezés gyártását. „Ugyanakkor – a kifejtett erőfeszítések ellenére – továbbra sem megoldottak egy egész sor, a szövetséges hadseregeknél rendszeresítésre ajánlott eszköz gyártásának megszervezésével kapcsolatos kérdések.” Ezért ajánlatos, hogy a szövetséges országokban szervezzék meg azokat, amihez azonban szükséges, hogy az érintett országok jelentsék be az érintett licencek beszerzésére vonatkozó igényüket. „Véleményünk szerint célszerű volna megvizsgálni az SZPN-40 („Szapfir-2”) földi mozgó automatizált válassz-zavaróállomások, a „TROPA-1” ABSZ-1 tüzérségi ballisztikus állomások, a „Lira” horodozható RH-rádióállomások, a „Piramida-1” automatizált URH-zavaróállomások, a „Snyezsinka-CS” R-384-2 többcsatornás AM és FM demodulátorok Magyar Népköztársaságban való gyártásának lehetőségét.”

A HM Titkárság fejlécepecsétjével ellátott 0085/58/1978. számú irat tartalmazza a Honvédelmi Bizottságban 1980. december 9-én elhangzott – minden bizonnyal a miniszter által előterjesztett – jelentést.²³ „Minden évben fontos és megtisztelő feladatnak tekintjük az Országgyűlés Honvédelmi Bizottsága előtti beszámolást, mely a költségvetésünk elmúlt évi elszámolása és jövő évi keretének előterjesztése mellett lehetőséget ad arra, hogy tájékoztassuk Önöket a néphadsereg fejlődésében elért eredményekről, egyben feltárjuk gondjainkat, problémáinkat is” (1. old.) – szövegezte az udvarias bevezetés.

A továbbiakból megtudható, hogy az V. ötéves tervben (1976–1980) 78,3 milliárd Ft-tal rendelkezett a tárca, amiből 1980-ban 17 milliárd Ft-tal gazdálkodhatott. Ebben az évben a fejlesztés/felhalmozás: fenntartás aránya 45:55%. A fejlesztési célú ráfordítások 67%-át

²⁰ HL KI 154/037/3. ő. e. (1980. május)

²¹ HL MN 1979 – 9/15. ő. e. (1980. augusztus 27.)

²² HL MN 1979 – 9/15. ő. e. (1980. szeptember 06.)

²³ HL KI 37/03/01/20. ő. e. (1980. december 09.)

fordították importra és hazai haditechnikai eszközök beszerzésére; 16%-át polgári jellegű technikai eszközökre és 17%-át beruházásra. A fenntartási jellegű kiadások 44%-át emésztette fel a személyi állomány bér-, bérjellegű, ruházati, élelmezési stb. kiadása; 29%-át a technikai eszközök fenntartása és üzemeltetése; 7%-át az ingatlan-karbantartás és -felújítás, 20%-át pedig az egyéb fenntartási kiadások. (1–3. old.)

A VI. ötéves terv (1981–1985) első évére 19,1 milliárd Ft-ot (az állami költségvetés 3,9%-át) javasolja meghatározni a tárca, ami 6,9%-kal (1,2 milliárd Ft) haladja meg az 1980. évit. Ennek nagyobb hányada az árváltozás és a bér-, illetve illetmény-automatizmus következménye. 1981-ben a fejlesztés/fenntartás (napjainkban elképzelhetetlen, éppen ezért irigvelt) aránya 47:53, amiből nem tűnik ki, hogy az előző évihez képest 11%-kal nő a fejlesztési ráfordítás, míg a fenntartási csak 3%-kal. Tovább bontva: a fejlesztési kiadások 64%-át fordítják haditechnikai, 19%-át pedig polgári technikai beszerzésre, míg 17%-át beruházási célokra. A fenntartási kiadások 45%-át a személyi állományra, 25%-át üzemeltetésre/fenntartásra, 8%-át ingatlan-felújításra, -fenntartásra, 22%-át pedig egyéb célokra tervezik fordítani. (4–5. old.)

Ezt követően – tizenhat oldalon – az előterjesztés a végbement fejlődésről és a feladatokról adott tájékoztatást. E szerint az MN harckészültségi és mozgósítási rendszere jelentős mértékben tökéletesedett és rugalmasabbá vált. 1980-ban 56 katonai szervezet hajtott végre gyakorlatot, melyeken mintegy 50 000 tartalékos és 2000 népgazdasági gépjármű, valamint munkagép vett részt. Az új Honvédelmi Törvény következtében javult a fiatalok sorkatonai szolgálatra történő felkészítése, a behívások tervezése, valamint a beosztásba helyezés. Ugyanakkor problémát okozott, hogy a – főként demográfiai okokból felhalmozódott sorköteles állományból – bevonultak 90%-a 22 éves vagy idősebb, valamint 32%-uk nő, akiknek közel 50%-a gyermekes. Ezért 1980-ban az egy- és kétgyermekes sorkatonák 12, illetve 8 hónap után leszereltek. (8. old.)

A hadsereg hosszú idő óta létszámgondokkal küzdött, aminek következtében az állandó készenletű hadosztály feltöltöttsége körülbelül 65%-os volt, s a VI. ötéves tervben sem volt remény lényeges javulásra. Az előterjesztés idején is mintegy 4000 fős tiszti, tiszthelyettesi hiány állt fent. (9. old.)

A tájékoztatást követően – egy záró mondat erejéig – az előterjesztő visszatért a költségvetésre: „Kérem a tisztelt Honvédelmi Bizottságot, hogy jelentésemet fogadja el, és a Honvédelmi Minisztérium 1981. évi költségvetési előirányzatát az Országgyűlésnek ajánlja elfogadásra.” (21. old.)

A fenti jelentés meglehetősen világos, egyértelmű. Sokkal talányosabbra sikerült Czinege hadseregtábornok december 15-i, Kulikov marsallhoz intézett levele.²⁴ Az első sora, miszerint „a sorkatonai szolgálattal kapcsolatos üzenetét megkaptam” (mivel a levéltárban nem találtam), azt a „hangulatot” sugallja, hogy a főparancsnoknak bizonyos fenntartási lehettek ez ügyben. Ezt az érzetet erősíti a következő két mondat „mosakodása”, „visszahárítása” is: „A kérdést Önnel két éven keresztül többször egyeztettük, az indokokat, a várható körülményeket számba vettük. *Ön kifogást nem emelt.*” (Kiemelés tőlem – Sz. M.) A következő mondat is „visszalövés”, majd – az abban az időben „varázsige” fedezékébe bújás: „*Ennek alapján* (kiemelés tőlem – Sz. M.) illetékes párt-állami szervek döntést hoztak, illetve a javaslat be van nyújtva [Bocsáss meg, Kazinczy Ferenc! – Sz. M.] a két nap múlva összeülő Országgyűlés elé.” Tehát: mi egyeztettünk, Te nem emeltél kifogást, így rövidesen törvény lesz belőle, sajnáljuk! Sőt, apellátának sincs helye, mivel: „Mindezek következtében – és tekintettel arra, hogy az előzőekhez képest új körülmények nem merültek fel – a Par-

²⁴ HL MN 1979 – 9/15. ő. e. (1980. december 15.)

lament az Önnel előzetesen egyeztetett javaslatnak megfelelően fog döntést hozni.” (Kiemelés tőlem – Sz. M.) Punktum! S valóban: három nappal később – 1980. december 18-án – az Országgyűlés a Honvédelmi Törvényben rögzített 24 hónapos sorkatonai szolgálati kötelezettség meghagyásával a tényleges szolgálati időt 18 hónapra szállította le.²⁵

Nem tudni, miként „nyelte le” a marsall ezt a „gombócot”, egyáltalán szóba került-e néhány nappal később az ügy, amikor december 21–23-án Magyarországon tartózkodott Anatolij Ivanovics Gribkov hadseregtábornok, a VSZ EFE törzsfőnöke és más katonai vezetők társaságában. A miniszter által december 16-án jóváhagyott forgatókönyv²⁶ szerint a szovjet delegáció 21-én délután érkezik Tökölre. Másnap délelőtt a HM-ben (az érkezést, üdvözlést, a helyek elfoglalását és tolmácsolást is figyelembe véve, alig 30 perc alatt: 9.30–10.00-ig!) lezajlik „az elvégzett munka áttekintését szolgáló megbeszélés”, majd ötelement nyit liftezve, 10.15-kor megtörténik az „ünnepélyes aláírás” (hogy minek az aláírása, az nem derül ki az iratból), ezt követően 11 órakor már a Központi Bizottságban kellett vizitálniuk. Ezután szabadidő következik, igaz, Czinege hadseregtábornok kézírásos bejegyzése szerint „illetve a vendég kívánsága szerint, esetleg megbeszélés”. A hivatalos program 19 órakor folytatódik majd a miniszter által adott vacsorával.²⁷ Másnap délelőtt már el is repülnek. Hááát! Ez nem lehetett egy nagyjelentőségű – vagy éppen a fenti törvény miatt egy sértett hangulatú? – látogatás!!!

A Magyar Néphadsereg jövője szempontjából fontos esemény volt – amit Kádár János részvétele is aláhúzott – az 1981. március 18-i vezetői értekezlet, ahol Czinege hadseregtábornok értékelte az V. ötéves tervben elvégzett munkát és vázolta a következő tervidőszak fő feladatait. A miniszteri beszédet a 00104/8. számon iktatott, hatvannégy oldalas irat²⁸ tartalmazza.

Bevezetőjében csalódásának adott hangot a helsinki konferencia kiváltotta remények semmivé válása kapcsán, majd összefoglalta a '70-es évek második felében a nemzetközi helyzetben bekövetkezett negatív folyamatokat, melyeknek következtében a NATO európai csoportosításában 50%-kal nőtt a tüzérségi és 130%-kal a páncéltörő eszközök, továbbá 200%-kal a közepes harcokocsik és csapatlégvédelmi rakéták mennyisége. (3. old.)

Ezt a romló helyzetet értékelve hozott olyan határozatot a Politikai Bizottság 1980. október 14-én, miszerint folytatni szükséges az MN egyenletes, arányos, minőségi fejlesztését, szervezeti tökéletesítését. Ezek megvalósításának feltételeit biztosítja az a tény, hogy a VI. ötéves tervben 30%-kal több fordítható közvetlen védelmi kiadásokra, mint az előző tervidőszakban. (5. old.) Ez további kedvező kibontakozást tesz lehetővé, hiszen már jelenleg is a harci és technikai eszközök 60%-át a korszerű és legkorszerűbb típusok alkotják. Ebben közrejátszottak az eredetileg tervezettek felüli beszerzések is: MiG–23 vadászgépek, harci helikopterek, T–72 harcokocsik, BMP gyalogsági harcjárművek és 152 mm-es „AKACIJA” önjáró tarackok. (8. old.) Ami pedig az évek során felhalmozódott tapasztalatokat illeti, „azzal a jogos reménnyel indulunk a hatodik ötéves tervnek, hogy ezek birtokában, értelmes hasznosításukkal csökkenteni tudjuk a – jórészt rajtunk kívül álló tényezőkből eredő –

²⁵ Csendes–Gellért: *Kronológia*, 403.

²⁶ HL MN 1979 – 9/15. ó. e. (1980. december 16.)

²⁷ Apró protokolláris „érdekesség” az ismeretek bővítésére, miszerint a „rang, az rang!”. Legalábbis ezt támasztja alá a forgatókönyv „Ajándékjavaslat”-a: V. A. Kulikov elvtárs részére hatüveges komplett italkollekció. A. I. Gribkov elvtárs részére négyüveges komplett italkollekció. V. I. Anoskin altbgy., M. G. Tyitov altbgy. és A. I. Csisztjakov vőrgy. elvtársak részére háromüveges italkollekció. A küldöttség többi tagja részére kétüveges italkollekció.

²⁸ HL KI 37/03/01. ó. e. (1981. március 18.)

feszültségeket” (11. old.) – fejezte be visszatekintését a miniszter, majd áttért az elkövetkező tervidőszak feladataira: „Hatodik ötéves tervünk alapvető jellemző vonása, hogy méreteiben az eszközfajták újszerűségében, bonyolultságában – egy minden eddiginél nagyobb volumenű technikai fejlesztést kell megvalósítanunk, amely érinti az MN minden haderőnemét, minden szervezeti és vezetési szintjét. Nagyságrendjére jellemző, hogy az új eszközök beszerzésére 34%-kal többet fordítunk, mint az előző ötéves tervben.” (11. old.) Számolni kell jelentős mérvű átdiszlokálással, a hivatásos állomány nagymérvű „mozgásával”, s mindezzel magyarázhatóan az építés-beruházások 84%-kal meghaladják az előző tervidőszakét, aminek következtében a tervidőszak végére az MN épületvagyonának és harci technikájának összértéke meghaladja majd a 220–230 milliárd Ft-ot, ezzel eléri a nemzeti vagyon 8–9%-át. Az új periódusban kell áttérni a 18 hónapos katonai szolgálatra, illetve az ötnapos munkahétre.

Szinte minden szervezet lényeges változáson megy át, de ezek közül is kiemelkedik a légvédelmi hadtestparancsnokság, valamint a Légvédelmi és Repülőfőnökség felállítása. (Emlékeztetünk a korábban idézett Kulikov–Ogarkov-„megrendelés”-re!) Mivel a Tábori Hadtáp nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, eljött az ideje a hadtáprendszer háborús szervezetének kialakítására is, amely jobban illeszkedik a koalíciós front ellátási rendszeréhez.

A technikai fejlesztés egyre nagyobb létszámigénnyel jár: a vadászrepülő-ezred a 60–70 pilótáján túl mintegy 2200 főt foglal magában, tehát minden egyes harci gép „mögött” 50–60 katona áll. A gépkocsizó lövészadosztály jelenleg 15 000 fő, ami 4000-rel haladja meg a tíz évvel korábbit. (23. old.) Ugyanakkor a létszámnövekmény kétharmadát a meglévő állománykeretből kell kigazdálkodni! Ennek következtében az egyetemi előfelvételt nyert sorállományt a 7. gl. ho-tól (Kiskunfélegyháza s ezen belül Hódmezővásárhely) át kell csoportosítani a Dunántúlra; csökkenteni kell az építő alakulatok létszámát; az 1. lépcső hadosztályok 1–1 ezredét 20–25%-osra „keretesítik”, s az így nyert létszámból 80–85%-osra töltik fel a többi ezredet. (25. old.)

„Együttes erőfeszítéseink eredményeként létrejöttek azok a feltételek, amelyekre támaszkodva magabiztosan haladunk előre néphadseregünk fejlesztésében, felkészítésében” (63. old.) – lelkesítette hallgatóságát befejezéséért a miniszter.

A Vezérkar Anyagtervezési Csoportfőnöksége szeptember 6-án 00297/2/1982. HM számon²⁹ készített feljegyzést az Országos Tervhivatal által a Politikai Bizottság számára a K–II. szervek 1983–1985. évi kiadásairól szóló tájékoztató jelentéséhez. E szerint 4,4 milliárd Ft-tal kell csökkenteni az 1983. évi keretet s ez által az 1983–1985. évi lakás-beruházási előirányzatot, továbbá, bár 4%-kal növekedhet az 1984–1985. évre tervezett költségvetés és speciális import együttes összege, de az az árnövekedés miatt mégsem éri el az 1982. évi reálértéket. A feljegyzés készítői további 0,9 milliárd Ft-os csökkentésre láttak lehetőséget a 6 darab SZU–22 felderítő repülőgép beszerzésének 1984-re történő elhalasztásával, valamint az indításra tervezett beruházások 0,1 milliárd Ft-tal történő csökkentésével. Ennek alapján a Balla Lászlónak, a KB gazdaságpolitikai osztályvezetőjének szeptember 7-én elküldött levelében³⁰ Csémi Károly vezérezredes, államtitkár azt hangsúlyozta, hogy 0,8 milliárdos csúszást tud elviselni a tárca a nemzetközi kötelezettségek veszélyeztetése nélkül.

Sípos Csaba alezredes, HM parancsőrtszt május 10-én készítette el a 00135/1984,³¹ valamint a 00135/2/1984.³² számú – a miniszter által 24-én jóváhagyott – jelentéseit Czinege

²⁹ HL KI 133/04/19. ő. e. 00297/6. (1982. szeptember 06.)

³⁰ Uo. 00297/5. ő. e. (1982. szeptember 07.)

³¹ HL KI 154/043. ő. e. (1984. május 07.)

hadseregtábornoknak Konsztantyin Usztyinovics Csernyenko főtitkárnál és Usztyinov marsallnál május 7-én tett látogatásáról.

Az SZKP főtitkára tájékoztatást adott a nemzetközi viszonyokról és az Európában kialakult katonapolitikai helyzetről, aminek során „hangsúlyozta, hogy a jelenlegi helyzetben megnőtt a háború veszélye [...] A béke megvédéséhez erősnek kell lenni.” (1–2. old.) Ezt követően a magyar honvédelmi miniszter foglalta össze a bel- és katonapolitikai helyzetet, miközben rámutatott a nagy dilemmára: „Egyre súlyosabban, bonyolultabban merül fel a nagy kérdés, hogy amennyiben meg akarjuk őrizni népeink elért életszínvonalát – és meg akarjuk őrizni –, fejleszteni akarjuk a gazdaságot, honnan vegyünk el anyagi eszközöket a védelemre [...] Az MN technikai ellátottsága jó. Dmitrij Fjodorovics sokszor biztat bennünket, vegyetek még korszerűbb, még újabb fegyver-rendszereket. Én egyetérték vele. A kérdés indokolt. Ez után jelentek Kádár elvtársnak, – aki szintén egyetért. És megint a nagy kérdés következik: honnan, miből vegyünk el anyagi eszközöket, hogy a népgazdaság egyensúlyát ne bontsuk meg.” (4–5. old.) Ezt követően a főtitkár átadta a magyar honvédelmi miniszternek 60. születésnapja alkalmából a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége által számára adományozott Lenin-rendet.

A másik látogatás során a védelmi miniszter arról tájékoztatta magyar partnerét – lényegében megismételve a főtitkár által elmondottakat –, hogy a lakosság közhangulata jó és bizakodó, a társadalom felzárkózott a párt köré, egyetért kül- és belpolitikájával. Fő veszélynek az amerikai közép-hatótávolságú rakéták telepítését tekintik. A szovjet fél ebből levonta a szükséges következtetést, és a szövetségesek megértésének köszönhetően rakétákat telepítettek az NDK-ban és Csehszlovákiában. „Usztyinov elvtárs itt megállt és erőteljes hangsúllyal mondotta: lehet, hogy Magyarország vonatkozásában is gondolkodni kellene erről!? (Lehetett felfogni véleménynek, kérdésnek, véleménykérésnek is, és szemmel láthatóan rögtön várta a választ is.) Miniszter elvtárs válaszolt: *hogy ennek szükségessége eddig nem merült fel*, ilyen irányú kérdés–kérdés nem érkezett. *Nekünk különben sincsenek pontos ismereteink e téren a konkrét erőviszonyokról.*” (2. old.) (Kiemelés tőlem – Sz. M.) Ezt követően a védelmi miniszter folytatta tájékoztatóját az ország és a hadsereg helyzetéről.

A továbbiakban Czinege hadseregtábornok hasonló szellemben tájékoztattott a magyar közhangulatról, majd szólt arról, hogy a gazdasági helyzet rosszabbul alakul a tervezetnél. Azonban „nem engedjük el a fülünk mellett Usztyinov elvtárs észrevételezését védelmi iparunk vonatkozásában. Valóban többre vagyunk képesek. Mindig szem előtt tartjuk, hogy a védelmi ipar nem üzlet (nem is lehet az). Ugyanakkor törekedni kell a gazdaságosságra (korszerű termék, nagy szériában, a perspektívát is ismerve). Változatlanul nehézkes, lassú az együttműködés, licenckiák átvétele, a kooperáció. Feladatunk odafigyelni, hogy a védelmi iparban dolgozók ne éljenek rosszabbul, mint például a fogyasztási termékeket gyártó iparágazatok munkásai – sőt, ha lehet, egy kicsit jobban.” (4. old.) A Magyar Néphadsereg a terveknek megfelelően fejlődik. Bevált a 18 hónapos szolgálat, még akkor is, ha feszítettebb tevékenységet követel. Ekkor Usztyinov marsall közbekérdezett: biztos, hogy elég ez az idő a korszerű technika világában, hiszen a szovjet hadseregben 24 hónap is alig elegendő, csak gondos szervezéssel tudják megoldani. Czinege hadseregtábornok szerint „mi természetesen nem mérhetjük magunkat és soha nem is mérjük a Szovjetunióhoz, a Szovjet Hadsereghez. Ismételtelen kijelentem, hogy az eddigi tapasztalataink alapján a 18 hónapos sorkatonai szolgálat igazolta az elképzeléseinket [...] A bevonuló állomány mintegy egyharmada középfokú végzettséggel rendelkezik.” (6. old.)

³² HL KI 154/043/2. ó. e. (1984. május 07.)

A szívéllyesség máza azonban nem közömbösíthette a szikrázó pengeváltásokat! Amikor a magyar miniszter arról szólt, hogy a szárazföldi erőknél a korszerű és legkorszerűbb harci technika aránya eléri a 65–70, a légvédelemnél pedig a 80%-ot, aggastyán kollégája – ha sztaniolba csomagolva is – hazugsággal vádolta meg: „Nem tudom, jól értettem-e a tájékoztatóban elmondott %-os arányokat, de mi, a Szovjet Hadsereg vezetői fokozott törekvéseink ellenére is nagyon örülnénk, ha ezen arányokat el tudnánk érni. Lehet, hogy a számításokba valahol hiba csúszott?” (7. old.) Ekkora sértésre Czinege hadseregtábornoknak a „tanító bácsi” szerepét kellett magára venni: „Tisztelt Dmitrij Fjodorovics! A számítások nem hibásak. Az Ön által feltételezett vagy vélt »eltérés« valószínűleg abból adódik, hogy más és más fegyverrendszereket tartunk korszerűnek vagy legkorszerűbbnek mi, és másokat Önök. Mi például a Magyar Néphadsereg vonatkozásában legkorszerűbbnek tartunk egy modernizált T–55-ös harckocsit is, vagy a légvédelem vonatkozásában legkorszerűbbnek tartjuk a MiG–23-as típusú vadászgépet.” S – csak a gyengébbek kedvéért! – mi azért sem „tévedhetünk” (hazudhatunk), mert: „Tisztelt Dmitrij Fjodorovics! Mi a közeljövőben beszámolóra készülünk a Politikai Bizottság előtt... Az Önöknek ismertetett %-os arányok – részletes és megalapozott számítások háttéranyagával – fognak szerepelni a Politikai Bizottság előtti beszámolóban is.” (7–8. old.) (Kiemelés tőlem – Sz. M.).

S becsületére legyen mondva a magyar miniszternek, kollégája – mosolygós sztaniolba csomagolt – durva támadását „kapásból” bumeráנגgá átalakítva, sőt „Nesze neked, titkolózó szövetséges!” felirattal fejbe vágta az agg marsallt: „Önöknél valószínűleg természetes, hogy a korszerű és legkorszerűbb fogalom mást takar, mint nálunk. Az Ön indiai látogatásáról szóló publikáció is meggyőzhet bennünket erről. *Én pl. személy szerint is csak először hallottam ezen tudósítások során arról, hogy léteznek MiG-29-ek, MiG-31-ek. Ismétlem, többek között ezen eszközökről sincs semmi tudomásunk...*” (Kiemelés tőlem – Sz. M.).

E ríposzt során – az időnként szikrázó hangulatból következtethetően – minden biznnyal ő is nyomatékkal hangsúlyozta az „is”, a „többek között” és a „sincs” szavakat!

A sokkal kisebb pimaszsághoz sem szokott „hadúr” csak dadogni tudott: „Tisztelt [? – Sz. M.] Czinege elvtárs! Ez nem egészen így van! A sajtó néha túlzásokra is hajlamos. A látogatás publikációja során említett MiG-29-es típusú vadászgép még nálunk sem tömegszéria – csak most van születőben. A MiG-31-es pedig az előbb említett MiG-29-es típusnak a harmadik világ országai felé történő szállításra kialakított, módosított változata.” (8. old.) (Talán ezzel a szikrázó párbeszéddel búcsúzott egymástól a két miniszter, hiszen december elején miniszterelnök-helyettségé neveztek ki Czinege Lajost, karácsony előtt pedig meghalt Usztyinov marsall.)

1984 utolsó hónapja jelentős változásokat hozott a Honvédelmi Minisztérium vezetésében: az illetékesek december 6-án nyugállományba helyezték Czinege Lajos hadseregtábornok honvédelmi minisztert, illetve ezt követően kinevezték a fegyveres erőket felügyelő miniszterelnök-helyettségé. A felmentéssel egyidejűleg kinevezték honvédelmi miniszterre Oláh István vezérezredest.

Az új miniszter 1985. február 4-én huszonnegy oldalas javaslatot³³ tett a Politikai Bizottság asztalára az MN hosszú távú – azon belül 1986–1990 közötti – fejlesztésére. Ebben – az előzmények vázolását követően – a VII. ötéves terv fejlesztési elképzelésére áttérve két szorító ténytet említett: a NATO-tagországok példátlan méretű fegyverkezését, illetve az EFE által 1986–1990-re benyújtott tételes javaslatot. Ez utóbbi, mintegy 300–320 milliárd Ft-os költségvetést, ezen belül 100–110 milliárd Ft-os, azaz 3,7–4 milliárd rubeles speciális importot (fegyverimportot), 45–50 milliárd Ft-os beruházást és békében 20, háborúban 60 ez-

³³ HL KI 37/032/13. ő. e. (1985. február 04.)

res létszámnövelést követel, amelynek következtében az „ajánlások és az ország reális lehetőségei közötti lényeges eltérés [...] tovább nő”. (10. old.) Mindebből kiindulva azt javasolta, hogy a Politikai Bizottság fogadjon el egy hosszú távú fejlesztési programot az MN minőségi és arányos fejlesztésére – a béke- és háborús létszám növelése nélkül – a jelenlegi haderőnemi struktúrában, a technikai ellátottság további tökéletesítésével. Ezen belül az elavult technika folyamatos felváltása néhány területen a harceszközök mennyiségének szerény mértékű növelésével korszerű, új technika beszerzésével vagy a meglévők modernizálásával; a szárazföldi hadsereg vezetési–szervezeti rendszerének korszerűsítése (a hadtest – dandár – zászlóalj szervezetre történő áttérés, miáltal az alapvető szervezetek béke-létszáma 40, a háborús létszáma pedig 23%-kal csökken, miközben a harcoló állományé 6%-kal nő; az azonnali készenlétű dandárok feltöltöttsége 40–50-ról 70–80%-ra ugrik; nem 9, hanem 3 nagy kötelék nem 29 ezredet, hanem 18 dandárt kell felszerelni, vezetni) (14–15. old.); a szárazföldi csapatok harctevékenysége hatékonyabb támogatásainak feltételeit biztosítva a légvédelmi és repülőcsapatok esetében felderítő lokátorok és csatarepülőgépek beszerzése, a szárnyas rakéták elleni sikeres harc feltételeinek megteremtése.

Arról is tájékoztatta a Politikai Bizottságot Oláh vezérezredes, hogy a fent említett szervezeti változásokról többször tárgyaltak szovjet és EFE illetékesekkel, s „a kezdeti határozott elutasító álláspont után a szovjet elvtársak kifejtették, hogy a maguk részéről továbbra is a »típusvezeteket«, a hadosztályos felépítést tartják célszerűbbnek, javaslataikban ezt szerepeltetik az MN-re vonatkozóan is. [De... – Sz. M.] Véleményük az, hogy a szervezeti felépítés kérdése a magyar párt- és kormány belügye.” (15–16. old.)

A fenti EFE elvárásokkal szemben – azt mintegy „megfelelve” – a miniszter a VII. ötéves tervben közvetlen honvédelmi kiadásokra 175 milliárd Ft-os költségvetést, ezen belül 43,6 milliárd Ft-os (1,6 milliárd rubeles) speciális importot, 16,2 milliárd Ft-os beruházást és békében 10 000 fős létszámfejlesztést, ez által 130 ezer fős béke- és 361 ezres háborús létszámot javasolt. (18. old.)

Szergej Leonyidovics Szokolov, a Szovjetunió marsallja, az új védelmi miniszter április 15-én küldött táviratában³⁴ – az események ismeretében minden bizonnyal nem nagy lelkesedéssel – arról értesítette Oláh vezérezredest, hogy „az MSZMP Politikai Bizottságának az MN szárazföldi csapatai új szervezeti tagozódásra történő áttérésével kapcsolatos döntéséről [tehát sikerrel járt fenti javaslatával a miniszter – Sz. M.] szóló tájékoztatását a Szovjetunió Honvédelmi [helyes fordításban: Védelmi – Sz. M.] Minisztériuma figyelmesen áttanulmányozta.” A Vezérkar képviselői készen állnak arra, hogy a magyar fél számára alkalmas időpontban az MNVK-val és az EFE Törzsével közösen tanulmányozzák azt.

A miniszter természetesen átküldte e levelet dr. Horváth Istvánon, a fegyveres erőket felügyelő KB-titkáron keresztül Kádár Jánosnak. A címzett 22-én azzal a megjegyzéssel továbbította az első titkárnak, hogy „Oláh elvtárssal együtt úgy látjuk: ez pozitív válasz, s ennek ismeretében a további munkálatok folyhatnak.”³⁵ Kérem állásfoglalását arról, hogy a Politikai Bizottságot tájékoztassuk-e?” (Még ő sem biztos abban, hogy tudhatnak róla? Ez akkor, tényleg komoly ügy! – Sz. M.) Kádár János még e napon ráírta az iratra: „Egyetértek a P. B. tájékoztatásával. Párt és kormányvonalon, és a H. M.-ben is – egyelőre – csak a szű-

³⁴ HL KI 37/028/1. ő. e. (1985. április 15.)

³⁵ Talán, nem tévedek nagyot, ha úgy vélem, ezt kicsit inkább önmegnyugtatóként mondta! Bár a „varázsmondat”: „A Politikai Bizottság döntése” megtette a hatását, nem mondhattak kategorikus „Nyet!”-et, de az a tény, hogy a „Dá”-t sem üzenték meg, hanem inkább „a magyar fél számára alkalmas időpontban” ideszabadítják mind a Védelmi Minisztérium, mind az EFE szakértőit. Ez inkább azt jelzi, hogy azt remélték, nyomásukra megváltoztatható még ez a szándék.

kebb vezetés belső használatára kell kezelni.” Így másnap visszaküldhette a levelet a HM-be azzal a „Szigorúan bizalmas!” megjegyzéssel, miszerint: „A PB-ot tájékoztattam. Tudomásul vették. A megbeszéltek szerint – Kádár e. megjegyzését figyelembe véve – dolgozatok tovább.”

Bár már Horváth István fenti néhány sorából is kitűnt, hogy támaszkodott a miniszter szakértelmére, Oláh vezérezredes – nagyon okosan és taktikusan – a KB fegyveres erőket felügyelő titkári posztot a közelmúltban átvett „előjárónak” küldött levelében³⁶ felajánlotta, hogy „korábbi megbeszélésünk értelmében tájékoztatást kívánok adni Részedre a Magyar Néphadsereg helyzetéről, feladatairól, s várható fejlesztéséről”. Úgy látszik, a Politikai Bizottság számára februárban készített jelentésben foglaltakat tovább kellett erősíteni, amit a Hadműveleti Csoportfőnökség április 22-i feljegyzése³⁷ – az 1970–1985 közötti fejlesztésekről és a további feladatokról – volt hivatott elvégezni. Ebben az anyagban is – szükségszerűen – sok adat ismétlődik a korábbiakhoz képest, így most csak az „újszerűeket” ismer-tjük. Például ebben a periódusban: több mint 300 különféle lokátor került a légvédelmi csapatok állományába, aminek következtében az összefüggő rádiolokációs mező alsó határa a nyugati országhatáron 500-ról 100–200, míg a harcászati rakéták tüzhatásának körzetében 1000-ról 100 m-re csökkent; több mint 100 légvédelmi rakétakilövő rendszerbe állításával 14-ről 20-ra gyarapodott a harcászati rakéták száma; teljes mértékben lecserélődött a vadászrepülő-csapatok repülőgép-állománya; a szárazföldi csapatok ellátása új hadműveleti-harcászati és harcászati rakétákkal, 6–7-szeresére növelte az atomcsapás-mérő eszközök hatóerejét és kétszeresére hatótávolságát; másfélszeresére nőtt a tüzérségi tüzérszervezetek száma (ezen belül az önjáró lövegeké 7-ről 35%-ra), a harckocsiké pedig 25%-kal (7%-uk a legkorszerűbb típus); a lövész- és felderítőcsapatok páncélozott szállító harcjárművekkel való ellátottsága 16-ról 80%-ra szökött (ezen belül a legkorszerűbb lánctalpasak aránya eléri a 20%-ot); 20%-kal nőtt a páncéllhárító képesség, mivel a rakéta-páncéltörő eszközök aránya meghaladja a 30%-t; a 2,5-szeres harcscsoporthoz gyarapodás (melynek 54%-a rakéta-eszköz) következtében hatékonyabbá vált a csapatlégvédelem, s több ezer rádió, rádiórelé javítja a vezetés technikai feltételeit. (1–3. old.)

A Hadműveleti Csoportfőnökség április 22-ére készítette el jelentését³⁸ az MN helyzetének megítéléséről, a hadsereg erősebb és gyengébb oldalairól. E szerint „szervezetét tekintve megfelel alaprendeltetésének, a hadtudomány jelenlegi követelményeinek, lényegében azonos az EFE típusrendszerével, alapvetően biztosítja a korszerű technika befogadását és alkalmazását”. (1. old.) (A miniszter idézőjelbe tette a megfelel szót, a lap szélén megjegyezte: „Kimerültek a fejl. (szervezeti) extenzív értelmű tartalékai. A keretesítés tűréshatáron!”) A meglévő harcászati eszközök 60%-a korszerű; a harckészültség és a mozgósítási készség megfelelő színvonalú; a felkészítés és kiképzés megfelel a követelményeknek, a 18 hónapos sorkatonai szolgálati idő bevált; a vezetés minden szinten kielégítő.

Az MN erősebb oldalaként említhető: az erkölcsi-politikai állapot szilárdsága; a harckészültség és a mozgósítás rendszere; technikai állapota; a hatékony kiképzési rendszere; a magasabb parancsnoki beosztások vezérkari akadémiát végzettekkel való feltöltöttsége, valamint kiemelkedő energiagazdálkodása. A gyengébb oldalakhoz sorolták a káderhelyzetet, néhány helyőrség rendkívül rossz lakásellátottságát, valamint az MN infrastruktúrát, a fejlesztés lehetőségének korlátozott voltát, az illetménypolitikát, ami alacsony színvonalú és egyenlősdire ösztönző; kompatibilitás-hiány mutatkozik bizonyos fegyverzetek viszonyla-

³⁶ HL KI 37/032/1. ő. e. (1985. április)

³⁷ HL KI 37/032/11. ő. e. (1985. április 22.)

³⁸ HL KI 37/032/3. ő. e. (1985. április 22.)

tában, és sokallták a nemzetközi jellegű tevékenységet a VSZ vonatkozásában, de azon túl is, főleg a katonai gazdálkodási kapcsolatok terén.

Ezt követően megfogalmazták az MN 1986–1990 közötti fejlesztésének lényegét: „...a néphadsereg alapvetően minőségi, arányos fejlesztésének folytatása a jelenlegi haderőnemi felépítésben, a béke- és háborús létszám lényeges növelése nélkül; technikai ellátottságának, szervezeteinek és vezetési rendszerének további tökéletesítése; lépéstartás szövetségeseink egyeztetett, valamint a valószínű ellenség fejlesztési ütemével; a hivatásos állományról való fokozottabb gondoskodás és ezzel az utánpótlás javítása.” Ezen belül: a szárazföldi haderőnemenél a hadosztály – ezred – zászlóalj tagozódásról áttérés a hadtest – dandár – zászlóalj felépítésre; az atomcsapásmérő-képesség növelése új típusú harcászati rakéták rendszerbe állításával (4 készlet „TOCSKA”); a tábori tüzérség tüzerejének növelése újabb önjáró tarackok rendszerbe állításával (36 darab „GVOZGYIKA”), a hazai gyártású 120 mm-es aknavető (52 darab „SZANYI”) és lövegek (52 „NONA–K”) beszerzésével; a páncéltörő képesség fokozása újabb rakétapáncéltörők és páncéltörő lövegek rendszerbe állításával (21 készlet „KONKURSZ” és 21 klt. „FAGOT”, illetve 36 darab 100 mm pct. lg.); a manőverezőképesség, a páncélvédetség és a tüzérő fokozása érdekében újabb harckocsik beszerzése (31 darab T–72), a meglévők egy részének hazai bázison történő korszerűsítése (400 db T–55A), illetve a lánctalpas gyalogsági és felderítő harcjárművek szervezetbe állításának folytatása (158 BMP–1,–2; BRM–1K); újabb csapatlégvédelmi rakéták (24 klt. „SZTRELA–10”, 173 klt. „IGLA”) és légvédelmi gépágyúk (33 ZU–23–2), s végül: a csapatok mindenoldalú biztosítása feltételeinek javítása korszerű műszaki, híradó, felderítő, vegyvédelmi, vezetéstechnikai, rádióelektronikai, javító- és hadtápeszközökkel, anyagokkal. (Az idézőjelbe tették a fegyver eredeti nevei, melyek közül több nehezen lefordítható – Sz. M.)

A légvédelmi és repülőcsapatoknál a robotrepülőgépek elleni harcra alkalmas rakéták (1 osztály ANGARA); a rádiólokációs felderítő képesség fokozása új lokátorok (33 különféle klt.) rendszerbe állításával; a honi légvédelmi csapatok automatizált vezetése kiépítésének folytatása; a közvetlen légi támogatás feltételeinek megteremtése csatarepülőgépek (12 db SZU–25) beszerzésével; újabb harci (20 db MI–24) és szállító (16 db MI–17) helikopterek rendszerbe állításával, valamint 1 pilótanélküli felderítő repülőkomplexum beszerzésével.

Már 1985 tavaszán komolyan foglalkoztak a HM VII. ötéves tervének (1986–1990) megtervezésével. Dr. Bencsik István mk. vezérőrnagy május 26-án terjesztett fel a miniszterhez ezzel kapcsolatban „tárgyalási anyagot”.³⁹ Oláh vezérezredes 1985. május 9-i széljegyzete szerint: „Igen – a tárgyaláshoz így, ahogy ezen felhasználandó!” (1. old.)

Ebben hangsúlyozták, hogy bár a korábbi tárgyalásokon a párt- és állami vezetés, valamint az Országos Tervhivatal (OT) is egyetértett a 175 milliárd Ft-os kerettel, ami kompromisszumnak tekinthető, mivel így még teljesíthetők a feladatok és kötelezettségek, az OT most csak 160,5 milliárdot tart biztosíthatónak. Ennek következtében – a már egyeztetett – beszerzésekből kiesne az 52 darab csata-, illetve gyakorló repülőgép és szállító helikopter, 29 darab egység szintű csapatlégvédelmi rakéta harcjármű, a 285 darabból mintegy 160 darab önjáró, illetve vontatható tüzérségi löveg és automata aknavető, 150 000-ből 50 000 darab 5,45 mm géppisztoly, a 270-ből több, mint 130 db szállító és fegyvernemi páncélozott jármű, a 14 460 darabból közel 4150 különféle gépkocsi, híradó- és hadtápeszköz, a 400 darab harckocsi modernizálásából 100 teljesen elmaradna, s további 100 csökkentett mértékben valósulna meg. Ez a technikai eszközök beszerzésének 20%-os csökkentését jelentené. Ez a speciális import terén 5,9, míg a hazai beszerzésben 6,7, összesen 12,6 milli-

³⁹ HL KI 37/032/14. ő. e. (1985. május 06.)

árd Ft-os megtakarítást eredményezne. (2. old., valamint 2. sz. melléklet 4. old.) A csökkentés nemzetközi és honvédelmi kihatásait oldalakon keresztül sorolták az anyag szerkesztői.

Bíró József ezredes, a HM Titkárság vezetője 31-én írta alá az EFE KT tagjainak a KB székházban 1985. május 21-én tett látogatásáról szóló feljegyzését.⁴⁰ Ennek lényege az, hogy az EFE Katonai Tanácsa május 20–23-a között Budapesten tartotta 31. ülését. Nos, – minden bizonnyal a korábban említett költségvetés-csökkentés ismeretében – a KT tagjait fogadó Németh Károly főtitkárhelyettes és Lázár György, a Minisztertanács elnöke előtt – bár az általánosság sztanioljába csomagolva kemény szavait – Kulikov marsall kifejtette, hogy „néhány tagállam hadserege nem teljesíti a protokollban vállalt kötelezettségeit. Nem teljes értékűen realizálódnak az EFE Parancsnokságának elgondolásai [...] a Katonai Tanács nagy figyelmet fordított a létszámviszonyokra [...] a tagállamok hadseregeinél kedvezőtlen tendencia figyelhető meg e téren, ami negatívan befolyásolhatja az EFE hadrafoghatóságát. Utalt a létszámviszonyokra illetően a Szovjet Hadsereg e vonatkozású tapasztalataira. (A törzsek és csapatok békében optimálisan fel vannak töltve.)” (3–4. old.) Németh Károly ügyesen, szintén általánosságban szólva „figyelemreméltónak és igen komoly kérdésnek tartotta azokat a kritikai észrevételeket, amelyeket a haditechnikai eszközök késői szállítását, a kooperáció hiányát, az átfegyverzés lassúbb ütemét, a létszámkérdéseket érintettek. Egyetértett, hogy ezekkel a területekkel komolyan kell foglalkozni, s nem megengedhető, hogy a NATO katonai téren fölényre tegyen szert.” S csak ez után vezetett – mintegy kivonva Magyarországot a fentiek alól – saját vizekre, miszerint „pártunk és kormányunk nagy felelősséggel foglalkozik a védelem kérdésével”. (6. old.)

1987 szeptemberében Kárpáti Ferenc vezérezredes, honvédelmi miniszter vezetésével katonai küldöttség látogatott Moszkvába. A delegáció tagjai időnként szétválva, külön-külön is tárgyaltak a partnerekkel, mint az erről Kádár Jánosnak és Grósz Károlynak megküldött jelentésekből kitűnik. Pacsek József altábornagy, vezérkari főnök, miniszterhelyettes szeptember 21-én írta alá jelentését a Védelmi Minisztérium és az EFE Törzse vezetőivel előző napon folytatott tárgyalásairól.⁴¹ E szerint a tárgyaláson részt vett Szergej Fjodorovics Ahromejev, a Szovjetunió marsallja, a Szovjet Fegyveres Erők vezérkari főnöke; Kulikov marsall, az EFE főparancsnoka, V. M. Sabanov hadseregtábornok, a védelmi miniszter fegyverzet-technikai helyettese és Gribkov hadseregtábornok, az EFE törzsfőnöke. Magyar részről Pacsek altábornagy mellett helyettesei: Tóth Tibor altábornagy, valamint dr. Bencsik István és Széles Róbert vezérőrnagyok.

A jelentés szerint: „Kifejtettem, hogy a Rizskov és Grósz elvtársak [a két miniszterelnök – Sz. M.] közötti tárgyalások alapján került sor a mai találkozásra. Arra kaptam felhatalmazást és megbízást, hogy a szovjet katonai vezetőkkel egyeztessük álláspontunkat a védelmi kiadások mintegy 11–12 md [milliárd – Sz. M.] Ft. (425 mRb) [millió rubel – Sz. M.] összeget kitevő mérséklésével kapcsolatban. Elmondtam, hogy pártunk és kormányunk ilyen elhatározása nem szemléleti változást, a védelemmel kapcsolatos felelősség új felfogását tükrözi, hanem azt, hogy a jelenlegi rendkívül nehéz belső gazdasági helyzetben a védelmi kiadások ilyen mérvű csökkentését is kényszerültünk figyelembe venni a népgazdaság és a társadalom szilárdságának megőrzése, a talpon maradás érdekében, amit a magyar párt és állami vezetés az ország védelmi képességének alapvető és meghatározó tényezőjeként fog fel.” (1–2. old.) Sietett kifejezni, hogy minden szovjet véleményt meghallgatnak és

⁴⁰ HL KI 37/029/2. ő. e. (1985. május 31.)

⁴¹ HL KI 39/012/4. ő. e. (1987. szeptember 20.)

egybevetnek a saját számvetésekkel, „egy kérdésben azonban szilárd az álláspontunk: a SZu-25 csatarepülőgépeket nem szerezzük be”. (2. old.)

Ezt követően hatalmas nyomás nehezedett a magyar félre. Kulikov marsall és Gribkov hadseregtábornok „hangsúlyozták, hogy a katonai vezetőknek a védelem kérdéseivel, nem pedig a népgazdaság teherbíró képességével, egyensúlyával kell foglalkozniuk. [Kiemelés tőlem – Sz. M.] Megítélésük szerint a védelemhez még több erő, eszköz szükséges, mint a támadáshoz, és egy hosszan elnyúló, hagyományos fegyverekkel folytatott háborúra kell felkészülnünk.” [Még 1987-ben is!!! – Sz. M.] (2–3. old.) Ahromejev marsall pedig azzal érvelt, hogy a világ katonapolitikai helyzete alapvetően változatlan, így nem engedhető meg annak egyoldalú megbontása. Más szavakkal, de ő is megismételte az EFEF képviselőinek véleményét: a magyar népgazdaság helyzetét, az életszínvonal alakulását „ők jól ismerik, ugyanakkor a szovjet katonai vezetés abból indul ki, hogy a népgazdaság helyzetének alakulása természetesen nagyon fontos tényező a védelmi képesség tekintetében, mindamellett nem lehet meghatározója a hadsereg fejlesztésére fordított összegeknek”. [Kiemelés tőlem – Sz. M.] (4. old.)

A párt- és állami vezetőknek küldött jelentését azon következtetéssel zárta a vezérkari főnök, hogy érzése szerint a szovjet fél mereven ragaszkodik a SZu-25-ös csatarepülő-ezred – de legalább egy század – anyagának beszerzéséhez, amit rövidesen kormány szinten is javasolnak majd.

Természetesen Kárpáti vezérezredes sem úszhatta meg: öt három nappal később fogadta Dmitrij Tyimofejevics Jazov hadseregtábornok, védelmi miniszter és Ahromejev marsall. A honvédelmi miniszternek mintegy másfél órán át kellett állnia a két szovjet katonai vezető „rohamát”. A szovjet „zenekar” jól össze volt hangolva, csak itt a miniszter vitte a prímét, lényegében – szinte szó szerint – megismételve a 20-i álláspontot. Ennek az egésznek alig egy oldalt szentelt a magyar miniszter a Kádár Jánosnak és Grósz Károlynak szeptember 24-én írt jelentésében.⁴² E szerint: „Jazov elvtárs felvetette: ismeri a VKF-ek által szeptember 20-án megtartott tárgyalás kérdéseit. Nagyon határozott hangon beszélt [kiemelés tőlem – Sz. M.] arról, hogy nem helyeslik, hogy a magyarok nem akarják teljesíteni a »PROTOKOLL«-ban vállalt kötelezettségeiket. Ez nem elfogadható a népgazdaság helyzetére való hivatkozással, mivel szerintük ők nehezebb helyzetben vannak, a nép életszínvonala jóval alacsonyabb, mint a magyaroké, és ők mégis arányaiban is sokkal nagyobb terheket vállalnak a védelem fenntartásában és fejlesztésében. Nagyon tartanak attól, hogy a magyarok eljárása láncreakciót vált ki a többi testvéri országban is, amit megengedhetetlennek tartanak.” A miniszter a két jelentést együtt terjesztette fel.

Tovább folytatódott a szovjet–magyar fegyverexporttal kapcsolatos levelezés is. Ezúttal dr. Maróthy László, az Országos Tervhivatal elnöke küldte meg december 7-én Kárpáti vezérezredesnek⁴³ a Merkner Ottó külkereskedelmi miniszterhelyettes, dr. Doró György altábornagy, OT elnökhelyettes és dr. Bencsik István mk. vezérőrnagy, vezérkarfőnök helyettes által aláírt jelentést az 1988–1990. évi szovjet–magyar haditechnikai áruforgalomról Moszkvában november 26–27-én miniszterhelyettesi szinten folytatott tárgyalásról. E szerint a magyar fél – a két honvédelmi miniszter levélváltásának figyelembevételével – előterjesztette, hogy a gazdasági nehézségek miatt kénytelen ezen időszakra vállalt importbeszerzéseit 200 millió rubellel csökkenteni. A szovjet fél – a korábbi megnyilatkozásokhoz képest – enyhébbnek bizonyult, mivel megértéssel fogadta a magyar kérelmet, csak azt javasolta, hogy ezt írásban, kormány szinten küldje meg, másrészt megerősítették, hogy alapve-

⁴² HL KI 39/012/4. ő. e. (1987. szeptember 20.)

⁴³ HL KI 39/011/4. ő. e. (1987. december 07.)

tően igényt tartanak a magyar haditechnikai szállításokra, de mindkét kérdés kormány-szintű döntést igényel.

Kárpáti vezérezredes 1988. március 23-án feljegyzéssel fordult⁴⁴ Kádár Jánoshoz, Fejti Györgyhez és Grósz Károlyhoz a Kulikov marsall által felvetett kérdésekről, valamint a főparancsnok e témákban tervezett látogatásáról. Az EFE háborús határozványa javasolt módosításának a lényege az volt, hogy konkretizálta a létrehozandó EFE Legfelsőbb Főparancsnoksága személyi összetételét: a legfelsőbb főparancsnok a szovjet legfelsőbb főparancsnok (SZKP főtitkár), első helyettese a szovjet védelmi miniszter, helyettese pedig az EFE főparancsnoka. A Legfelsőbb Főparancsnokság állományába tartoznak eszerint a tagországok legfelsőbb főparancsnokai (az adott párt első/főtitkárai), helyetteseik az adott országok honvédelmi miniszterei. Nem került azonban szóba a Politikai Tanácskozó Testület további sorsa.

A magyar fél szerint e módosítási javaslat túlbonyolítaná a vezetést, egy plusz vezetési szintet iktatna be; az EFEF számára közvetlen beavatkozást tenne lehetővé a nemzeti politikai, állami, katonai vezetés kizárólagos felelősségébe, szuverén jogkörébe tartozó feladatokba (a nemzeti csapatok harckészültségbe helyezése, átadása a hadszíntér-főparancsnokságnak; a mozgósítás irányítása; tartalék alakulatok felállítása, anyagi készletek felhalmozása stb.). A magyar szakértők megismételték azt a véleményüket, hogy előbb inkább a békehatározványt kellene módosítani, s nagy politikai horderejük miatt a módosítási javaslatokat illetően először a tagországok legfelső politikai vezetői foglaljanak állást, majd adjanak felhatalmazást a katonai vezetéseiknek a részletes kidolgozására.

A másik megvitandó kérdés az EFE ajánlásai voltak az 1991–1995-ös tervidőszak hadseregfejlesztésére. Ennek magyar „vetülete”: 2–2 új repülőegység, illetve honi légvédelmi rakétaosztály-komplexum beszerzése és szervezeti létrehozása; mintegy 300 tüzérségi eszköz, 500 páncélozott szállító harcjármű, 62 darab T–72 harckocsi. Ennek körülbelül 130 milliárd Ft-os kihatása messze meghaladta a VII. ötéves terv 59 milliárd Ft-os előirányzatát, így gazdasági lehetőségeinket. Ezért „fontosnak tartjuk, hogy a legfelsőbb politikai szinten tényként ismertetésre kerüljön a főparancsnokkal, hogy a hadsereg fejlesztési terveiben eddig eszközölt csökkentéseken túl, további jelentős csökkentésre kényszerülünk”. (6. old.)

A harmadik javaslattal – az EFEF-en belül egy közös politikai (propaganda) szervezet létrehozása – kapcsolatban kifejtették, hogy ezt is szükségtelennek és zavarkeltőnek ítélik, így nem támogatják, illetve azt kezdeményezték, hogy amennyiben a főparancsnok ragaszkodna hozzá, úgy e kérdésben is kérjék ki a pártok vezetőinek véleményét, s csak ezt követően kerüljön napirendre.

Tekintettel arra, hogy Kárpáti vezérezredes március 28–29-én tárgyalta Kulikov marsallal e három napirendi pontról, az erről készült feljegyzést⁴⁵ 30-án küldte el Fejti Györgynek és Grósz Károlynak: Az új háborús határozvánnyal kapcsolatban Kulikov próbálta bizonygatni annak szükségességét, illetve sietett megemlíteni, hogy a szovjet politikai vezetésnek tudomása van arról, s egyeztetette a Vezérkarral is. A magyar miniszter viszont kifejtette, hogy szerinte is indokolt a módosítás, de tekintettel jelentős politikai és katonai kihatásaira, nem kész anyaggal kellene menni a Politikai Tanácskozó Testület elé, hanem az általános alapelvekkel, s csak ezek elfogadása után lehet nekilátni a részletes kimunkáláshoz. Emellett ismételt felvetette, hogy ezzel egyidejűleg tekintsék át a békehatározványt is. A marsall némi egérutat nyert azzal, hogy egyfajta megoldásként elfogadhatónak tartotta a magyar javaslatot, de hangsúlyozta, még nincsen túl minden egyeztetésen. Azt azért sietett

⁴⁴ HL KI 40/06/3. ő. e. (1988. március 23.)

⁴⁵ HL KI 40/06/4. ő. e. (1988. március 30.)

kijelenteni, hogy az NDK, a bolgár és a csehszlovák vezetés (természetesen) egyetért az EFE-javaslattal, a lengyelekkel még további tárgyalásokra van szükség, a románokkal pedig még el sem kezdték a tárgyalást.

Ami az 1991–1995-ös tervidőszak fejlesztési javaslatát illeti, azt is elő fogja terjeszteni Kulikov, mert a NATO nem reflektált a VSZ fegyverzetcsökkentési javaslatára, viszont minden haderőneme fegyverzetének korszerűsítését hajtja végre. Tehát a VSZ hadseregek sem maradhatnak le. Erre Kárpáti vezérezredes ismételt felvázolta a magyar gazdaság kritikus helyzetét, mire „Kulikov elvtárs az elmondottakat megértéssel fogadta, de ismételt hangsúlyozta a NATO fejlesztési törekvéseit, s azt, hogy semmilyen indokkal sem tehetünk egyoldalú engedményeket”. (3. old.)

A közös információs-propaganda szerv (csoportfőnökség) létrehozását azzal indokolta Kulikov, hogy a NATO katonai szerveinél is jelentős propagandaszervek működnek. A miniszter egyetértett azzal, hogy ezt a tevékenységet hatékonyabbá kell tenni, de szerinte ez nem igényel új szervezetet. A főparancsnok ennek ellenére ragaszkodott elképzeléséhez.

A miniszter jelentése végén jelezte a címzetteknek, hogy a marsall az április 8-án Kádár Jánosnál teendő látogatásán ezekről a kérdésekről kíván jelteni. Az irat végére július 27-én tett széljegyzet szerint „Fejti György elvtárs a feljegyzést megjegyzés nélkül visszaküldte”. A másik címzett reagálásáról még ennyi sem tudható.

Az április 8-án kelt feljegyzések⁴⁶ már betekintést engednek a Kádár–Kulikov találkozóba. Miután a főparancsnok előadta már ismert mondandóját, Kádár János pedig lényegében megismételte Kárpáti vezérezredes korábbi állásfoglalását, mind Kulikov marsall, mind Gribkov hadseregtábornok próbált még érvelni igaza mellett, de az utolsó – kemény – mondatok a magyar főtitkáré voltak, miszerint „meghallgatta Kulikov elvtársékat, és elmondta a saját véleményét, kéri annak figyelembevételét. Amit a Főparancsnok szükségesnek tart a Politikai Tanácskozó Testületen felvetni, azt vesse fel.” (11. old.)

Ami a fegyverexport problémáit illet, 1988 őszén lényegében ugyanott folytatódik a történet, ahogy azt 1987 szeptemberében tárgyaltuk. 1988. október 7-éről ismerünk egy levelet,⁴⁷ amelyben dr. Doró György altábornagy – a magyar hadiipar helyzetével foglalkozó tárcaközi értekezleten elhangzottak alapján – arra kéri a minisztert, hogy egyetértése esetén küldje meg levelét Jazov hadseregtábornoknak. Ebből kiderül, hogy Pacsek altábornagy előző évi kanosszajárása 1988. szeptember 5-én megismétlődött, újból arról kellett tájékoztatnia a szovjet katonai vezetést, hogy a magyar népgazdaság továbbra is súlyos helyzete következtében 1989–1990-ben szintén csökkenteni kényszerülünk a fegyverexportot. Ugyanakkor a levél azzal folytatódik – nem pirult el a levélpapír! –, hogy az elsősorban szovjet igényeket kielégítő magyar katonai rádióállomás- és tüzérségi fegyvergyártás bele-rokkanna, ha ezek szállítása csorbát szenvedne. Ezért Kárpáti vezérezredes arra kérte partnerét, hogy támogassa: „a magyar haditechnikai szállítások kialakuló aktívuma az általános polgári áruforgalom keretében kerüljön kiegyenlítésre, és így a kiépült magyar hadiipari kapacitások hosszabb távon történő megőrzése lehetséges legyen.” (2. old.) E levéltervezetet véleményezve a magyar vezérkari főnök csak ennyit írt a kísérőlevélre: „Így nem célszerű szövegezni. A HM ne a VKF-re utaljon, hanem arra, hogy a HM-ek között korábban erről volt megbeszélés. Legutóbb az Ősz–88 gyakorlaton.”

⁴⁶ HL KI 40/06/9. ő. e. (1988. április 08.)

⁴⁷ HL KI 40/011/3. ő. e. (1988. október 07.)

Kárpáti vezérezredes akceptálta a Doró altábornagy által elkészített levéltervezetben⁴⁸ Pacsek altábornagy pontosítási kérelmét, ezért az általa kifogásolt inkriminált rész kimaradt az október 10-én aláírt leveléből,⁴⁹ ami most így kezdődött: „Korábbi tájékoztatásom alapján Ön előtt ismert...” (1. old.) A levélben arról is tájékoztatta minisztertársát, hogy Hoós János, az Országos Tervhivatal (OT) elnöke hasonló kéréssel fordult szovjet partneréhez, Maszljukov miniszterelnök-helyetteshez, a Goszplan elnökéhez.⁵⁰ Erre november 10-én válaszolt⁵¹ Jurij D. Maszljukov, aminek lényege – gondolom, a magyarok előtt eleve nem volt kétséges – szerint „ami az MNK és az SzSzSzK közötti általános áruforgalom keretében polgári rendeltetésű áruk pótlólagos, a Magyar Népköztársaság speciális áruszállításainak ellentételezése céljából való rendelkezésre bocsátását illeti, ennek pozitív megoldásában a jelen öt éves időszakban a források helyzete miatt a szovjet félnek nagy nehézségei vannak”. Mintegy három héttel ezt követően, december 3-án Jazov hadseregtábornok is elküldte elutasító „szép üzenetét”⁵² Kárpáti vezérezredes korábbi kérésére, mivel „kiderült, hogy az általános áruforgalmon belül is komoly nehézségekbe ütközik e kérdés pozitív megoldása, mivel a Szovjet Félnek így további polgári rendeltetésű árucikkeket kellene biztosítania a Magyar Népköztársaságból érkező haditechnika (sic!) szállítások kompenzálására.”

Ezzel lényegében lezárult a közel évtizedes huzavona, a történelem oldotta meg e problémát a Varsói Szerződés rövid időn belüli megszűnésével!

⁴⁸ Érdekes módon e levéltervezetet október 14-én 001738/IV/1988. (HMT 00151/2/1988. 10. 14.) számon – 1-2 betű- vagy szómódosítással, ezúttal a Kiss Sándor altábornaggyal folytatott megbeszélésére hivatkozva – ismét megküldte a honvédelmi miniszternek. HL KI 40/011/2. ő. e. (1988. október 14.)

⁴⁹ HL KI 40/011/4. ő. e. (1988. október 10.)

⁵⁰ HL KI 79/010/2. ő. e. (1988. szeptember)

⁵¹ HL KI 40/011/4. ő. e. (1988. november 10.)

⁵² HL KI 79/010/3. ő. e. (1988. december 03.)

Varázslatok és mágikus szertartások a klasszikus ókorban

Fritz Graf: *A mágia a görög-római világban. (Electa) Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 238 oldal*

A Gondolat Kiadó Electa sorozata ezúttal egy 1996-ban Münchenben megjelent kötetet adott közre Torma Péter magyar fordításában.¹ A kötetet Németh György kiegészítette az antik mágiáról magyar nyelven megjelent (válogatott) irodalom jegyzékével. A fordítást lektorálta és a mutatókat készítette Böröczki Tamás.

A szerző bevezetője szerint a kötet célja az, hogy betekintést nyújtson a több mint ezer éves múltra visszatekintő antik mágiába, amelynek a hatása a klasszikus antikvitáson messze túlmenően is érvényesült. A könyv alapját a szerzőnek a párizsi egyetemen vezetett szemináriumai képezték, a francia nyelven megjelent első kiadást követte az átdolgozott formában történt német nyelvű megjelenés.

A bevezetés a források és a kutatástörténet rövid áttekintését adja. A továbbiakban tárgyalt témakörök a következők: 2. A varázsló nevei; 3. Hogyan lesz valakiből varázsló – Kívülről; 4. Hogyan lesz valakiből varázsló – Belülről... 5. Defixiók és varázsbábuk: a rontás aspektusai; 6. Szerelmi mágia és mágikus jóslás az irodalom tükrében; 7. Szavak és tettek; 8. Epilógus. A bőséges jegyzetanyag a kötet végén (171–218. old.) található a sokkal praktikusabb lábjegyzetek helyett. A szintén terjedelmes irodalomjegyzék után az antik mágiáról magyarul olvasható irodalomjegyzék a tartalommutatóban megadott 224. oldal helyett a 225. oldalon kezdődik, a tárgymutató

szintén egy oldal eltolódással a 233. oldalon, hasonlóképpen a Görög latin terminusok a 236. helyett a 237. oldalon.

A szerző igen kiterjedt és alapos forráselemzésre építve tárgyalja témáját, vizsgálódását a terminológia pontosításával indítja. Történeti visszatekintés mellett kitér a mágiának a valláshoz és a misztériumkultúrához való meglehetősen bonyolult kapcsolatára is. A mágia és a vallás köztudottan szoros kapcsolatban állnak egymással, sőt komoly összefonódások is kimutathatók. Tény, hogy a *magosz* (perzsa pap) elnevezés a perzsáknál volt használatos, azonban a mágia eredete Mezopotámiához köthető, mivel rendelkezésünkre állnak információk ilyen jellegű cselekményekről.

A szerző állítása szerint (31. old.) a *magus* és *magia* terminusok – amelyek kétségtelenül görög jövevényszavak – csak később jelentek meg Rómában. A rendelkezésre álló irodalom alapján először a Kr. e. első században Catullusnál és Cicerónál tűnnek fel.² Az valóban tény, hogy a korai időben nem az említett terminológiát használták Rómában, viszont tudunk a mágikus praktikák gyakorlati alkalmazásáról, sőt a tiltásáról és büntetéséről is. A XII táblás törvény idevágó paragrafusairól szó esik a kötetben (35–36. old.), de a fordítás némiképpen pontatlanul szerepel. A „*Qui fruges excantassit...*” fordítása: „Aki a termést kiéneikli”, bár ez esetben nem áll ott, hogy a más termését, de ez evidens. Az idézett Seneca szöveghely szintén nem pontos, az említett munka megadott helyén az idézett mondat nem ta-

¹ Graf, Fritz: *Gottesnähe und Schandenzauber. Die Magie in der griechisch-römischen Antike.* Verlag C. H. Beck, München, 1996.

² Itt jegyzem meg, hogy a magyar nyelvű irodalomjegyzékében helyet kaphatott volna Cicero: *A jóslásról* szóló munkája (Szeged, Beldere Kiadó, 2005, ford. Hoffmann Zsuzsanna).

lálható. A VIII. táblán további idevágó paragrafusok is szerepelnek, nem csupán más természetű az átszalogatásáról rendelkezik a törvény, hanem annak ártó ének ráolvasásával (*qui malum carmen intantassit*) való megrontásáról is. Cicero „Az állam” című munkájában (4, 10, 12) idézett törvényrészlet szerint pedig az ilyen praktikákkal elért rontás emberekre vonatkozóan is tilos volt. Cicerónál a következő szöveg olvasható: „A mi XII táblánk, midőn olyan kevés dolgot azon cselekmény megítélése, ha valaki »ráénekel« vagy olyan éneket költött, hogy azal másra becstelenséget vagy gyaláztat hozott.”³ A XII táblás törvény részletei és a kilátásba helyezett büntetések egyértelműen igazolják az efféle varázs-praktikák meglétét és alkalmazását, az nem lehet döntő kérdés, hogy *magiának* nevezik-e, illetőleg a cselekmény végzőjét *magosznak*. Jóllehet az ártó szándék a gyakoribb, az idősebb Plinius *carmina auxiliariarum*⁴ is beszél.

A mágiához köthető cselekményekről az agrárszakírók is több helyen említést tesznek, köztük M. Porcius Cato is. Ez a tény ezeknek a szertartásoknak a nép körében való ismertségét, alkalmazását, illetőleg a népi vallásossággal való kapcsolatát is igazolja. A különféle vándor jósok, jövendőmondók, álomfejtők tevékenységének tilalmát nem csupán takarékosági szempontok vezérelték (40. old.), hanem a termés szándékos károsítását is kerüendőnek tartották, amit az érintettek éppen gyanús praktikáikkal értek el.⁵ Jóllehet valóban nem *goész*,

agürtosz vagy *magosz* névvel említik őket, ezek a vándorló specialisták mégis léteztek, és gyakorolták „mesterségüket”.

Érdekességként megemlíthetjük Plautus *Curculio* (89–.) című darabját, amelynek *Ianua* jelenete a *carmen magicum* paródiája.⁶ Ugyancsak nem került említésre Graf könyvében a tévesen Vergilius neve alatt fennmaradt *Dirae* (= Átkok) című, ismeretlen szerzőtől származó költemény.⁷ Ez a különleges írás egyenesen egy irodalmi formában, hexameterekben megfogalmazott, terjedelmes *carmen magicum*.⁸ Ebben a formában meglehetősen egységes, viszont kimutathatók benne az efféle, ártó célzatú mágikus ráéneklések jellemzői. Szerzősége vitatott, de keletkezésének ideje Vergilius korára tehető, akinek az eclogáiban szintén akadnak a mágiához köthető részletek, gondoljunk például a 8. eclogára, amelyben arról olvashatunk, hogyan térítette vissza magához egy fiatal pásztorlány a hűtlen Daphnist (62–101).⁹ A kortárs Horatius 5. *epodosának* szereplője Canidia, a varázslónő vagy boszorkány, aki egy gyermeket áldoz fel azért, hogy annak agyvelejéből és májából szerelmi bájitalt főzzön hűtlen kedvesének.¹⁰ Az irodalomjegyzékben nem szerepel, de fontos, idevágó adalékokkal szol-

is M. Porcius Cato: *A földművelésről. Görög és latin írók*. Budapest, 1966. 66. skk.

⁶ A vígjátékiró több helyen is említ parodisztikus célzattal római vallási szertartásokat, lásd: Hoffmann Zsuzsanna: *Római vallási elemek Plautus komédiáiban*. Antik Tanulmányok, 29. évf. (1982) 161–178.

⁷ Lásd: Hoffmann Zsuzsanna: *A Dirae mint carmen magicum*. Acta Antiqua et Archaeologica Supplementum II, Szeged, 1979. 17–23.

⁸ A sajátos költeményt nem említi J. E. Lowe (*Magic in Greek and Latin Literature*. Oxford, 1929.) irodalmi szöveghelyeket vizsgáló kötete sem.

⁹ Lásd: Lowe: *Magic in Greek and Latin Literature*, 99. skk.

¹⁰ Vö. még: 17. *epodos*. Lowe: *Magic in Greek and Latin Literature*, 101. skk.

³ Cicero: *Az állam*. Fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Hamza Gábor. Budapest, 1995. 179–180.

⁴ *Naturalis historia* 28, 21, ebben az esetben Plinius a mágia orvosi, gyógyászati alkalmazására utal, ami az egyik fontos alkalmazási területe volt, és egyértelműen segítő szándékkal éltek vele.

⁵ A témával Maróti Egon részletesen is foglalkozott: *A jósokra vonatkozó tilalom Catónál*. Antik Tanulmányok, 3. évf. (1956) 83–91.; továbbá a két nyelvű Cato-kiadás előszavában

gál E. Kennard Rand írása is.¹¹ Mindez nem csupán a költői fantázia terméke, azt számos felirat is igazolja, amelyekre Graf köteté is gyakran hivatkozik.¹²

Fritz Graf kötete igen érdekes-értékes anyagot dolgoz fel a – manapság is divatos, szinte reneszánszát élő – mágia témaköréből, akár a szakember, akár az érdeklődő olvasó haszonnal forgathatja.

HOFFMANN ZSUZSANNA

¹¹ Rand, E. Kennard: *The magical art of Virgil*. Hamden, 1966. 61–64.

¹² Lásd még: Fatz: *De poetarum Romanorum doctrina magica*; Bruns, J.: *Liebeszauber bei den augusteischen Dichtern*. München, 1905.

Summa monasterologiae

Puskely Mária: *A keresztény szerzetesség történeti fogalomtára*. Kairosz Kiadó. Budapest, 2006. 846 oldal + XLVIII színes képmelléklet

Puskely Mária szegény iskolanővér (SSND) sokéves külföldi munkálkodása alatt számos nyelvet sajátított el, s 1990-es hazaköltözése óta is töretlen lendülettel jelennek meg hiánypótló és alapos kutatói munkáról számot adó kötetei.¹ 1996 óta fáradhatatlanul oktat egy időben négy, jelenleg két egyetemen, s teszi mindezt szakmailag és módszertanilag egyaránt kifogástalan módon, a szerzetesség és lelkiség története iránti tárgyszeretet, a nagy elődök és a téma iránti végtelen tisztelet,² valamint a hallgatói, oktatótársai iránti emberszeretet által vezetve.

¹ *Férfi szerzetesrendek és kongregációk, Női szerzetesrendek és kongregációk* (szerk. Bécs, 1989.); *Szerzetesek. A megszentelt élet 99 intézménye*. Budapest, 1990.; *Szent Ágoston regulája*. Budapest, 1992.; *Árpád-házi Szent Margit és ifjabb Szent Erzsébet tössi legendája*. Budapest, 1992.; *„Virágoskert vala híres Pannónia...” X–XVII. század*, Budapest, 1994.; *Keresztény szerzetesség: történelmi kalauz I–II*. Budapest, 1995.; *Kétezer év szerzetessége, szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia I–II*. Budapest, 1998.; *A monachizmus kezdetei a Római Birodalomban (III–V. század)*. Debrecen, 2001.; *A keresztény Európa szellemi gyökerei*. Budapest, 2004.; *Simon Erzsébet Mária Etelka iskolanővér. Dokumentált életvázlat*. Budapest, 2005.; *Salkaházi Sára, a társadalmi igazságosság apostola*. Budapest, 2006.; *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest, 2007.

² Jellemző példa erre a 2001-ben megjelent PhD értekezése előszavában tett megjegyzése: „A kötet összeállítója évtizedek óta tanulmányozza a művelődés- és az ókori irodalomtörténetnek e szerzetesség-történeti vonulatát, különös tekintettel a kezdetekre. Jóllehet semmiképp sem vállalkozhat, akár csak a IV. századra leszűkített téma teljes körű bemuta-

1999. január 18-án adott interjújában a kétkötetes, másfél ezer oldal terjedelemben röviddel korábban megjelent *Kétezer év szerzetessége* című munkája kapcsán röviden megfogalmazta *ars poeticáját*: „Szeretnék ezzel a könyvvel is szolgálatot tenni mindazoknak, akiket érdekel nemcsak a történelem, hanem azok az értékek is, amelyek gyökérként hálózzák Európa szellemi mélytalaját, amelyek igazi identitásunkat rejtik magukban. A szerzetesség nélkül nincs teljes képünk az európai történelemről, sem műveltségéről, irodalmáról, művészetéről, ezt nem lehet letagadni, pedig ezt tették az elmúlt évtizedekben. Ennek következtében megfelelő művek, könyvek sem születhettek Magyarországon. Minthogy évtizedeken keresztül hozzáférhettem ezekhez a forrásokhoz, kötelességemnek éreztem, hogy ezt az ezer és ezer adatot, személyt, azután ezt a lelkiséget, szellemi vonulatot számba vegyem, dokumentáljam, és mint szolgálatot felajánljam. Mindenkinek!”³

A most bemutatásra kerülő kötet címében szereplő „keresztény” jelző azt jelenti, hogy a munkában helyet kap az ortodox és a protestáns szerzetesség vagy annak megfelelő jellegzetes intézmények, lelkiségi fogalmak bemutatása is. Ez az ökumenikus látásmód és egységkeresés nemcsak a címszavak összeállításán, de az egyes szócikkek belső tartalmán is végigvonul. Mindez azért

tására sem – ehhez évtizedek és számos szakember rendszeres és összehangolt kutatómunkájára lenne szükség – csapásokat próbál vágni, és irányjelző táblákkal mutatni azon területek felé, amelyeken mások továbbhaladhatnak.” Puskely: *A monachizmus kezdetei*, 9.

³ Kocsis L. Mihály: „A jó mindig csendben növekszik és terjed”. *Egy szerzetes tanár élete*. Magyar Nemzet, 62. évf. (1999) febr. 19. 42:12.

is fontos, mert nyugati kereszténységhez tartozó szerzőtől ilyen részletességű ismeretetés a keleti szerzetességről magyar nyelven egészen biztosan nem jelent meg korábban. Most azonban a nyugati szerzetesség mellett az etióp és szíriai, a keleti szláv és bizánci, illetve görög szerzetességtől egészen a protestáns mozgalmakig kontinenseken és országhatárokon átnyúló részletes, adatgazdag és színes képet kapunk. Mivel a szerzetesség, illetve annak bizonyos előzményének tekinthető lelkiismereti mozgalmak már a 3. század óta kimutathatók, a jelen kötet időben és térben páratlan méretű, már-már szinte áttekinthetetlen mennyiségű anyagot, ismeretet közöl. Mindezt azonban a kötet szerkezetének és kiérlelt tárgyalási módjának köszönhetően mégis közzétehető és könnyen kereshető, áttekinthető módon teszi. A miénknél kedvezőbb 20. századi történelmet maga mögött tudható országokban hasonló feladatra népes kutatócsoportokat szerveznek, s azok is csak évtizedes munka után jelentetnek meg hasonló kiadványt. Ezúton is köszönetet mondok a kötetet használók nevében a szerzőnek, hogy nem rettent vissza az emberfeletti munkától, azt szolgálatképpen magára vette, s vállalt feladatát a legmagasabb szinten becsülettel el is végezte.

A kötet elején rövid, személyes hangvételű *Előszó*, valamint a kötet felépítésére és használatára vonatkozó hasznos és praktikus *Bevezető* található. Ezeket egy, a szerzetesi lelkiesség legfontosabb lexikonsorozatainak, folyóiratainak, évkönyveinek könyvészeti rövidítésjegyzéke egészíti ki. Tekintetbe véve, hogy a kötet végén, a 791–800. és 827–829. oldalakon újabb részletes *Bibliográfia* található – a korábbi évek, évtizedek sokszor bizony gyengén (vagy egyáltalán nem) jegyzetelt egyháztörténeti kiadványai után –, első olvasásra talán kevésbé indokolt megoldásnak, bizonyos mértékig egyfajta kettős munkának tűnhet a folyóiratoknak, évkönyveknek, szaklexikonoknak, kézikönyvsorozatoknak a kötet elején törté-

nő aprólékos felsorolása és a rövidítések ehelyen történő feloldása. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kötet elején elhelyezkedő rövidítésjegyzékben szereplő jelzéseknek a kötet további részeiben való következetes alkalmazásával jelentős helyet takarított meg a szerző. Hivatkozási módszere és a kötet szerkezete pedig szervesen illeszkedik a modern nemzetközi gyakorlathoz s korábbi enciklopédikus munkáiban követett eljárásához. Hiszen a feldolgozott és hivatkozott hatalmas irodalmat tekintetbe véve nehezen található ki hatékonyabb és alkalmasabb eljárás. Ez pedig indokoltá teszi a könyvsorozatok, folyóiratok, évkönyvek rövidítésének minél korábban, a kötet elején történő feloldását, majd a szócikkek végén rövidítve közölt egyes munkáknak a kötet végén való feloldását.

A kötet legnagyobb terjedelmű (15–779. oldalak között) fejezete a *Fogalomtár*. Tömmör, mégis informatív és összetett szócikkek felépítése – a hatékonyság és következetesség érdekében – négyes szerkezetű: az adott fogalom rövid meghatározása (szótárszerű felsorolással az egyháztörténelmi kutatások szemszögéből fontosabbnak tartott világnyelveken történő fordítással az azonosítás megkönnyítésére), történeti alakulása, jogi összefüggései (tulajdonképpen a szűkebb értelemben vett szómagyarázat) után a kapcsolódó fogalmakra történő utalások a vizsgált kifejezést tágabb körbe vonják, majd az elméleti és fogalom-meghatározási részt a Keleti Egyház, illetve a Nyugati Egyház új Törvénykönyvének (CCEO, CIC) megfelelő kánonja, valamint a témáról szóló pápai, zsinati dokumentumokból vett szövegek teszik plasztikusabbá, végül a fogalmak történeti mélységébe a szerzetességre vonatkozó, többnyire patrisztikus korból származó szövegek világítanak be. Az utóbbi szerkezeti egység főként az első regulákból (Pachom, Basileios, Ágoston, Benedek), korabeli levelekből, 5–6. századi gyűjtemények egy-egy epizódjából (*Apophthegmata*, *Historia Lausiaca*, *Pratum spirituale*, *Sca-*

la paradisi stb.) épül, de merített a középkori regulákból is (Guigo, Assisi Szt. Ferenc és Szt. Klára), nagyjából a 16–17. századdal bezáróan (Loyolai Szt. Ignác, Szalézi Szt. Ferenc). Az egyetemes egyház- és szerzetesség-történeti források mellett szép számmal találhatunk szövegeket a magyar szerzetesség páratlanul gazdag irodalmi örökségéből is (Margit-legenda, Gyöngyössi Gergely, Pázmány Péter stb.). A jelenleg is aktív, valamint a csak a modern korban megjelenő szerzetesi intézmények fogalmainak bemutatását természetesen megfelelő modern források is ékesítik. Végül a szócikkeket magyar és idegen nyelvű irodalomjegyzék zárja. Az ezekben szereplő könyvészeti rövidítések jegyzéke a kötet végén olvasható. A szerző tiszteletet parancsoló tájékozottsággal és precizitással állította össze minden nyelvi és könyvtári akadályt leküzdve a szócikkek végén található irodalomjegyzéket. Ugyanakkor sajnos kénytelenek vagyunk azzal a szomorú helyzettel számolni, hogy a szerző által gondosan felsorolt művek többsége Magyarországon egyelőre alig vagy csak nehezen hozzáférhető. Talán az internetes adatbázisok terjedésével ezek az akadályok is mihamarabb elhárulnak, s az érdeklődő olvasók számára is könnyebben hozzáférhetővé válnak az 1945–1990 közötti években megsemmisített, illetve be nem szerzett, ezért ma többségükben Magyarországon még hiányzó, de a nemzetközi egyháztörténeti szakirodalomban megkerülhetetlen és gyakorta idézett, mondhatni, közkezen forgó szakmunkák. A kötetet olvasva mindenképpen meggyőződhetünk arról, hogy 1945 utáni kultúrpolitikánk milyen mértékű veszteséget okozott a hazai tudományos kutatás és a művelt nagyközönség számára egyaránt. A pótolhatatlan jelentőségű évszázados könyv- és folyóirat-sorozatok elpusztítása és a további beszerzések ellehetetlenítése több évtizedig meghiúsította múltunk korrekt és hiteles, forrásokon nyugvó megismerését, s mai is gúzsba köti a kutatást. A kötet szócikk-címei között szép

számmal akad olyan, amely a magyar nyelvű szakirodalomban eddig teljességgel ismeretlen volt. Gazdag válogatás olvasható a szerzetességgel kapcsolatos erkölcsi (például *akédia; alázat; apatheia; engedelmesség; erény; felelősségtudat; megtérés; mértéktartás; monasztikus erények; testvéri jobbító figyelmeztetés*), lelkeségi (például *aszkezis; anachórésis; angyali élet; jegyesi misztika; megszentelt tisztaság; önmegtartóztatás; confraternitás; fuga mundi; gondnélküliség; keleti monasztikus aszkézis; keleti szerzetesség lelkeségi alapja; kiengesztelődés; menekülés a világból*), egyházi (például *alkalmasság; átlépés; exemptio; felmentés; jóváhagyás; kilépés; monasztikus konföderáció; monasztikus kongregáció; szüzek rendje; világi harmadrend*), liturgikai (például *akathistos; akoimétoi; békecsók; beöltözés; fogadalmotétel; kánoni órák; kórusima; lábmosás szertartása; Lectio divina; Officium divinum; Opus Dei; szüzek szentelése; térdhajítás; virrasztás; zsolozsma*) fogalmakból. Színes és adatokban gazdag szócikkek ismertetik a szerzetesek gyakorlati tevékenységét (például *apotheca; egyetem; gérokomeion; grangia; gyógynövény; hitelshelyek; hospitium; infirmarius; ispotály; kert; kórház; könyv; környezetvédelem és szerzetesség; laikus szerzetestestvér; levéltár; mezőgazdaság és szerzetesség; monostori iskola; munka; nevelés, oktatás; nevelés, oktatás a keleti szerzetességben; scriptorium; szerzetesi iskola, szerzetesi orvoslás; szerzetesi orvoslás és gyógyszerészet Erdélyben; szőlőkultúra és szerzetesség; térképészet; vendéglátás; vízellátás a középkori kolostorokban; xenodochium*). A szócikkek adataiból szemléletesen és meggyőzően rajzolódik ki a szerzetesek által a társadalom javára végzett közhasznú kulturális, gazdasági és szociális tevékenysége, így az európai és magyarországi művelődés olyan áramlatai válnak megismerhetővé, amelyekről évtizedeken keresztül csak a hi-

vatalos politikai hatalom által szorgalmazott rágalmak forogtak közszájon.

A *leggyakrabban idézett szerzők* című rövidke (781–788. oldalak) fejezetben lexikon szócikk-szerűen tömör és informatív ismereteket olvashatunk a szerzetesi lelkiesség legfontosabb és a fogalomtár szómagyarázataiban idézeteikkel szereplő szerzőkről, azok fontosabb munkáiról. Ezt követően a *Gyakrabban idézett régi magyar szövegek* cím alatt a szintén a szócikkekben olvasható magyar vonatkozású források könyvészeti rövidítései találhatók. Majd két oldalban *A megszentelt élet Magyarországon egykor és ma működő intézményei* című fejezet két oldalban a hivatalos rendi rövidítésekkel együtt közli a rendek, kongregációk, társaságok, világi intézmények, társulások neveit. E fejezet rövid terjedelme ellenére is némileg többet nyújt, mint amire a címében utal, hiszen néhány esetben olyan intézmények neveit is közli, amelyek hazánkban ugyan sohasem működtek, így tulajdonképpen ismeretleneknek tekinthetők, a hazai szerzetesség lelkiességi, illetve történeti irodalmában azonban – a párhuzamok és kapcsolatok pontosabb jelzése érdekében – szokás rájuk hivatkozni, s ennek következtében a jelen kötet szócikkeiben is gyakorta előfordulnak (például mercedáriusok, passzionisták, redemptoristák, Szeplőtlen Szűz Oblátusai, Szigorúbb Fegyelmű Ciszterciek, Szomaszkák, Teatinusok). Említésre méltó az is, hogy már a puszt felsorolás is jelzi a név dőlt betűs szedésével, hogy a listán szereplők közül mely szerzetesi intézmény magyarországi működése szakadt meg, s melyek a még mai is aktívak.

A kötet végén a kopt származású Pachom nevéhez kapcsolódó „Angyali Regula” magyar fordítása olvasható. Ebből ugyan a Fogalomtár egyes szócikkeinek végén is található alkalmanként egy-egy rövidebb idézet, mégis mivel a szerzetesség történetében ez az első – most már közel 1700 éves – ismertté vált regula, méltányosnak tekinthető a Szent Jeromos latin fordításából készült

magyar szöveg teljes közlése (a hozzáfűzött másfél száz magyarító jegyzettel együtt). A kötetnek ezt a fejezetét is precízen összeállított, aprólékos bibliográfia egészíti ki. A kötetet a *Szócikk-címek és utalások gyűjteménye*, valamint rövid német és angol nyelvű ismertető zárja.

Magas szintű szakmai igényességgel megírt történeti munkák esetében többnyire ritkán emelhető ki a kiadvány külső megjelenésének értéke. A jelen kötet azonban üdítő kivételnek tekinthető, hiszen az egyes szócikkek is gazdagon illusztráltak az együttesen több száz fekete-fehér képpel. Emellett külön említést érdemel a 48 oldal terjedelmű színes melléklet. Gazdag és tematikailag is változatos válogatást találhatunk tehát a kötetben a szerzetességgel kapcsolatos antik és középkori ikonok, kódex-iniciálék, illetve -lapok és modern képek, fényképek köréből. A gazdag illusztráció szemléletesen egészíti ki a szócikkek által közvetített szóbeli tartalmat és hangulatot, a keresztény szerzetesség lelkiességét.

Összességében elmondható, hogy Puskey Mária magabiztosan és roppant magas szakmai színvonalon oldotta meg a kötet címében megjelölt hatalmas témakör feldolgozását. Jól használható és hasznos ismereteket közlő reprezentatív és – tekintetbe véve a könyv igényes nyomdai kivitelét – tartalmát és kivitelét tekintve egyaránt időtálló munkával gazdagította a hazai lelkiességi és szerzetesség-történeti irodalmat. Jelen kötete jól kiegészíti több évtizedes és már eddig is számos hiánypótló kötetet felmutató munkásságát. A szerző megtette, ami rajta múlt, olyan alapmunkát állított össze, amely a továbbiakban évtizedeken át hézagpótló és megkerülhetetlen tájékoztatást nyújt, ugyanakkor minden valószínűség szerint újabb kutatásokat fog elindítani gondolatébresztő és informatív szócikkeivel, valamint precíz irodalomjegyzékeivel. Emellett a kötet a lelkiességi irodalomban való tájékozódást is hatékonyan szolgálja, a szerzetesi intézmények, aszketika iránt érdeklő

dők számos, a köztudatban nem vagy félreismert fogalomról, gyakorlatról, jelenségről kapnak pontos és életközeli felvilágosítást. A kötet tehát tartalmának és formájának köszönhetően az egyháztörténész, művelődéstörténész, vallásszociológus, kulturális antropológus, teológus szaktudomány és a tágabb értelemben vett művelt nagyközön-ség érdeklődésére egyaránt méltán tarthat

számot. Mind külső, mind belső érdemei alapján joggal várható, hogy sokat forgatott és gyakorta hivatkozott, nagy hatású munkaként öregbíti a magyar történetírás, valamint a keresztény szerzetesség hírnevét.

VAJDA TAMÁS

A Szegedi Középkorász Műhely ünnepe

A „forrás”, a „kétely” és a „törvény” alapelvei jegyében

„Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére.

Szerkesztette Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. SZTE Történeti Segédtudományi Tanszék – Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 2010. 506 oldal

Kétségtelen, hogy ma a hazai középkortörténeti kutatások egyik legfontosabb központja Szeged, ahol a néhai Kristó Gyula elnöksége alatt 1992-ben jött létre mindazoknak a középkor-kutatóknak a civil egyesülete, akik valamilyen formában ehhez a nagy jelentőségű egyetemi városhoz kapcsolódnak, bárhol is éljenek, s egyben gondot fordítanak medievisztikai vizsgálati eredményeik széles körben való terjesztésére is. Ebben a munkában kezdettől fogva meghatározó szerepet játszott az a Makk Ferenc professzor, akit már 60. születésnapján is impozáns kötetekkel köszöntöttek munkatársai, barátai és tisztelői, most pedig, hogy elérkezett a 70. életév is, ha lehet, talán egy még szebb „Festschrift”, ünnepi kiadvány jutott neki osztályrészül mint jubilálónak. A megemlékezők széles köre egyértelműen bizonyítja, hogy mind az említett tudományos műhely, mind maga az ünnepelt mester milyen széleskörű hazai tudományos hálóba kapcsolódik be Pécestől Budapesten át egészen Debrecenig. És hogy ez a tudós alkotói kör szakmailag is mennyire színes, az ugyancsak kitérnek a kötet szerzőinek rendkívül összetett tudományterületi megoszlásából, hiszen itt nem csupán történészekről van szó, hanem levéltárosokról, filológusokról, néprajzosokról, vallástörténészekről és jogászokról is, hogy beérjem egy ilyen rövidített felsorolással. A tanulmánnyal tisztelgők száma összesen 45, a *tabula gratulatoriában* szereplőké pedig 96, s ez már önmagában is a tudományos kutatás olyan méretű gazdagságára utal, amelyet egy „figyelő”

számvetés aligha tekinthet át teljes egészében, úgyhogy magam is ennek megfelelően fogok eljárni, mindenekelőtt azokra az írókra hívva fel a figyelmet, amelyek személy szerint engem különösképpen érdekelnek.

Almási Tibor „előljáró” eszmefuttatása (7. old. skk.) valóban lényegre tapintó. Nemcsak az ünnepeltről ad oktatói és tudós, közéleti portrét, hanem a kutató felfogásának és munkamódszerének lényegét is megpróbálja megragadni és példának állítani. Anélkül azonban, hogy ezzel egyszerűen epigonok színrelépésére csábítana. A történeti *fontes*, azaz a források felkutatása és vizsgálata, valamint a feldolgozási eredményekkel szembeni következetes kritikus állásfoglalás, illetve a történelem állandóan változó értelmére való figyelemfelhívás mind-mind éppen arra sarkall, hogy maga a *historia* mint valóság és mint szakkutatás, mint a világfelfogás elengedhetetlen része sohasem tekinthető lezártnak, végérvényesnek. Azt minden pillanatban újabb és újabb szempontból kérdőre kell vonnunk, valahogy úgy – tegyük hozzá –, miként ezt már legalább két és félezer évvel ezelőtt előbb a görög, majd pedig bizonyos fáziskéséssel a latin történetírás, illetve filozófia is megtette. Ezt a megközelítést elvileg már olyanok megfogalmazták, mint Platón és Cicero, hogy csak a legnagyobbakat említsük, és pedig annál inkább ki kell ezt emelnünk, mert róluk újabban gyakran meg szoktak feledkezni még a legtájékozottabbak is. Ez pedig indokolatlan lenne egy középkorász részéről, aki éppen egy olyan korszakkal foglalkozik, nevezetesen a Kr. utáni első ezredforduló tájékával, amikor a keresztény eszmeiségbe beépülő platonizmus volt igazából a legelterjedtebb klasszikus megközelítés, miként azt például a Szent István királynak tulajdonított *Intelmek* is igazolja. Szerencsére Makk professzor nem tartozik ebbe a

kategóriába, hiszen ő Szadeczky-Kardoss Samu tanítványaként kezdetben Tar Ibolyával együtt például Sallustiust, az ókori Róma e nagy történetíróját is behatóan tanulmányozta, akinek közvetlen hatását ez említett magyarországi latin nyelvű műre az újabb kutatások különösen nyilvánvalóvá tették, ahogy azt például Veszprémy László is hangsúlyozta egyik, még ha nem is e kötetben helyet kapó dolgozatában.

Ami a tudományos munkák ezen ünnepi gyűjteményét illeti, itt a szerkesztők válasszhattak volna egyfajta tematikus elrendezést is, ám ők ahhoz az emlékkönyvekben ugyancsak megszokott csoportosításhoz ragaszkodtak, amely ábécérendben közli a tiszteletüket kifejezni óhajtok stúdiumait, mivel így a szerzők között valamiféle rangsor-megállapításnak még a látszatát is el lehet kerülni. Ez a kötetépítkezés ugyanakkor végül is lehetővé teszi, hogy a gyűjtemény áttanulmányozásával az olvasó legalábbis a maga számára tisztázza: milyen tematikák rajzolódnak ki a kötetben. Többek közt örülnünk kell, hogy elég sok és magas színvonalú írás foglalkozik a korai Árpádkorral, valamint annak balkáni vonatkozásaival, amit Makk Ferenc kutatásainak egyik főiránya messzemenően indokoltta tesz. Ide tartozik például Baán István tanulmánya (21–25. old.), amely a magyarok balkáni kalandozásaihoz szolgáltat újabb adalékokat, kellő kontextusban vizsgálva meg egy 975-ös görög nyelvű, sokak által eddig figyelmen kívül hagyott oklevelet. Voltaképpen ugyanehhez a problémakörhöz kapcsolható Koszta László tőle megszokott alaposággal kimunkált tanulmánya is, amelynek címe: *Metód és a magyar kereszténység kezdetei. Zacheus püspök felszentelése 963-ban.* (219–233. old.) Meggyőzően bizonyítja, hogy Cirill és Metód tevékenysége valójában az egykori Pannonia lakosságát nem távolította el a pápaságtól, sőt 962 végén Taksony fejedelem azért fordult XII. János pápához, hogy ellensúlyozni tudja a Német Birodalom és Bizánc befolyását. A magyar küldöttség meghallgatásra is talált

Rómában, mert a pápa ekkorra már szeretett volna megszabadulni I. (Nagy) Ottó ellenőrzése alól, akit egy évvel korábban koronáztak császárrá. Ennek megfelelően indult el missziós útjára Zacheus püspök, amely kísérlet azonban végül is zátonyra futott. Metód tevékenysége az egykori pannon vidéken nem ért el ugyan átütő sikert, ám arra mégis jogalapot biztosított, hogy a pápaság szerepet vállaljon itt, a közép-európai körzetben az egyházszervezet kialakításában, megkönnyítve ezzel az Árpádok dinasztiájának ilyen jellegű önálló törekvéseit is.

Jól kapcsolódik ehhez a tárgyhoz Thoroczkay Gábor munkája, aki éppen Koszta László más irányú kutatásait vitatva vagy inkább finomítva, már magához a Szent István-i egyházszervezet megvalósítási folyamatához fűz nagyon is megszívlelendő észrevételeket (437–444. old.). Az ELTE jeles, a fiatalabb nemzedékhez tartozó oktatója elsőnek a legkorábbi magyarországi egyházmegyék kérdését taglalja, leszögezve, hogy a veszprémi és győri egyházmegyének időben meg kellett előznie a semmilyen dunántúli területet fel nem ölelő esztergomi érsekséget. Majd a szerző az 1009-ben jelentkező egyházszervezési problémákat vizsgálja, éppen Koszta azon felfogását bírálva, hogy Kalocsa és Eger püspökségének alapítása valóban 1009-hez köthető, mert igazában ez csak Pécs vonatkozásában igazolható. A harmadik megvizsgált kérdéskör azután a váci püspökség létrejöttének időbeli elhelyezése. Thoroczkay azt ugyanúgy István tevékenységéhez kapcsolja, akár az ország Máriának való felajánlását, illetve az egriből kialakított bihari püspökséget, amellyel a vácival együtt teljessé vált „István király egyházmegye-szervezése”. (442. old.) Ugyanakkor a szerző nem vonja kétségbe az elődök megalapozottnak bizonyuló elképzeléseit sem, ami hozzájárul következtetéseknek egy még szélesebb perspektívába történő beillesztéséhez. Ugyanez érvényes Bertényi Iván professzor nagy ívű tanulmányára is, aki Kees Tszelszky monográfiájá-

nak (*Az ismeretlen korona.* Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2009.) beható, ám egészében mégis elismerő kritikája kapcsán arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az ettől eltérő megítélések ellenére magának Eckhart Ferencnek a kutatásai is azt bizonyították, hogy a Szent Korona-eszme fejlődése valóban végigkísérte a magyar történelmet. Mert időközben hozzáidomult az adott politikai körülményekhez, s így valójában „évezredes »alkotmánytörténetünk« terméke”, aminek fölfejtéséhez az említett szakmunka is jelentős mértékben hozzájárult. A magunk részéről mindenesetre örömmel figyeltünk fel arra, hogy Teszelszky milyen jól beépítette koncepciójába a Nadányi János-féle *Florus Hungaricus Corona*-versére vonatkozó vizsgálatainkat, bár meg kell vallanunk, hogy mára már túlléptünk korábbi értelmezésünkön. Jelenleg úgy látjuk, hogy miként Nadányi mesterének, a római történetírónak, Florusnak egy térképjellegű műkincsleírásából, úgynevezett *ekphrasis*ából indult ki a római nép életrajzi jellegű triumfális, Nagy Sándor alakját felidéző organikus történetének megírásakor, ehhez hasonlóan, de nyilvánvaló különbséggel és tudatossággal a Szent Korona szerves felépítésében látta államunk történelmi fejlődésének összegző jelképét. Ezzel szembeötlő módon bizonyította, hogy a régi magyar történetírás szokásos *imitatiós* jellege mennyire nem szolgálai másolás, hanem egyben új szemléletmód irányába is mutat, miként arra éppen a kiváló szegedi történész, Szabados György is számos további példát szolgáltatott idevágó kutatásaival.

Egészen más vonatkozásban, de ugyan-csak a szövegtörténeti vizsgálatok fontosságát hangsúlyozza Érszegi Géza tanulmánya is, amely bár elsősorban a tizedjövodelem tekintetében fogja vallatóra a veszprémi monostorral kapcsolatos oklevélhagyományt, de közben igen fontos egyéb történeti megállapításokat is tesz. (95–106. old.) Noha az eredeti görög szöveg nem maradt fent eredeti formájában, hanem csak átiratban, a latin nyelvű változatok is sok

tanulást rejtenek magukban. Kiderül például, hogy a Szent István által kiadott oklevelet a bizánci szokás szerint tekerceselték össze és pecsételték le, ilyen módon hitelesítve. Az is valószínű, hogy a háttérben egy Imrének szánt jegyes áll; az ismeretlen görög hercegnő még gyermekként kerülhetett a királyi udvarba, s a házasságkötésig éppen a veszprémi apácánál élt, akiknek monostora valószínűleg egészen a tatárjárásig virágzott.

E problémakör kapcsán persze Géza fejedelem neve is felmerül; az ő személyének Halmágyi Miklós külön tanulmányt is szentelt („*Kettőshitű*” *fejedelmek. Gondolatok Géza fejedelem hite kapcsán* – 137–144. old.), Thietmar szövegezése nyomán valószínűvé téve, hogy Géza a kereszténység felvétele ellenére valamilyen mértékig kitartott egy pogány sokistenhit mellett is. Szerintünk ez részben azt is megmagyarázná, hogy a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelme*k miért foglalkozik olyan kiemelten a *fides catholica* helyes értelmezésével és gyakorlásával, bár kétségtelenül a fő szempont az adopcianizmus eretnekségének Nagy Károly nyomán történő elhárítása lehetett, de Géza vitatható szellemi magatartásától is megtörtént itt egyfajta elhatárolódás, különösen ami a sátáni kísértésre történő utalásokat illeti.

Megítélésünk szerint különösen fontos, hogy az ünnepi tanulmánygyűjtemény megannyi darabja foglalkozik a honfoglalás időszakának, valamint az azt megelőző, illetve követő periódus számos kérdésével. Hiszen Makk Ferenc kutatásai valóban sűrűn érintették e korszak problémáit is, miként arról az ünnepelt csatolt „szakirodalmi munkássága” (493. old. skk.) csakugyan meggyőzhet bennünket (kár, hogy az összeállító neve nincs feltüntetve, ami esetleg arra utalhat, hogy itt alapvetően átvették a jubiláló sajtó „irodalomjegyzékét”, noha az ilyenek közlője sem mindig teljesek – tapasztalataim szerint). Főleg két írást emelek ki ebben a témakörben. Az egyik Szabados Györgyé, aki Fodor István régész újabb írá-

sainak problematikus történelemfelfogása kapcsán fogalmazza meg kritikai észrevételeit a pontatlan fogalomhasználattal kapcsolatban, s szóvá teszi, hogy milyen hiányosságai mutatkoznak az alapvető írásos kútfők ismeretében is, pedig ezeket egy régész sem nélkülözheti. A bírálat során a szegedi történész többször hivatkozik Langó Péter régészre is, akinek ugyancsak található a gyűjteményben egy elismerésre méltó archeológiai tanulmánya (*A Kárpát-medence X–XI. századra keltezett településeinek fém- és eszközészletei – Vázlat*, 257–285. old.), melynek anyaga hozzájárulhat a 10–11. századi szálláshelyek meghatározásához, így mozdítva előbbre Kristó Gyula, Makk Ferenc és Szegfű László idevágó korábbi vizsgálatait. Ugyanebben a tárgykörben hasznosak még az olyan írások, mint Révész Lászlótól a *Keselyű a Paradicsomban, avagy a honfoglaló magyarok művészete* (373. old. skk.), illetve Szegfű Lászlótól a *Néhány X–XI. századi magyar hatalmi jelvényről* (417. old. skk.), valamint Tóth Sándor Lászlótól a *X. századi magyar fejedelmek és törzsfők* (445. old. skk.), s végül Wolf Máriától az *Adatok a X. századi magyarság gazdálkodásához és életmódjához* (483. old. skk.). Ez utóbbi tanulmány joggal kérdőjelezi meg az ezer évvel ezelőtti Kárpát-medencében a sokat hangoztatott „szláv kultúrfölényt”, rámutatva, hogy a 10. század közepén itt „már egy letelepült, szerteágazó földműves ismeretekkel rendelkező, irtásos földművelést folytató magyar közösség élt [...], amely megőrizte keleti hazájából hozott ősi kultúrájának emlékeit.” (490. old.) Mindez persze nyilvánvalóan hosszú folyamat eredményének tekinthető.

Az elmondottak, s itt elnézést kérünk mindazoktól, akiknek névszerinti megemlékezésére ezúttal nem volt alkalmunk, az emlékkönyvben szép külsővel és általában jó szerkesztésben, szemgyönyörködtető módon jelennek meg. Épp ezért sajnálnunk kell, hogy nyilván a határidő közelsége miatt a gyors munka némi hibalehetőséggel is együtt járt. Ez főleg az elválasztásokkal ösz-

szefüggő helytelen tördelésben mutatkozik meg, mert sűrűn lehet olvasni a sorok belsejében efféle szedéseket: váro- sában feküdt (21. old.), kétség- telenné, szín- tügy (417. old.), reve- rencia (418. old.), ame-lyeken (419. old.), sőt előfordul, hogy a „bolgár” helyett „bogár” olvasható, vö. bogár-török (483. old.). Francia szövegben „Hongros” olvasható „Hongrois” helyett (504. old.), s ugyanezen a lapon előbb *Mamül* rövidítés áll, majd pár sorral alább: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. (Az elfogadott rövidítés valójában ez: MaMÚL.) Mindezek ugyan csak szépséghibák, de akkor is zavarók.

A Makk-Festschrift az említett történelmi időszakokon és kérdéskörökön kívül természetesen még számos más későbbi időszakot és tárgykört, például „*Fortleben*”-problematikát is érint, ami megfelel egyrészt az ünnepektől széles körű érdeklődésének, másrészt a tisztelők hada sokrétű felkészültségének. Így olvasható például egy kitűnő szfragsztikai vagyis pecsétani dolgozat is Solymosi László tollából (*Levelesített káptalanok: Eger és Csázma pecsétjei a középkorban* – 391. old. skk.), aki – ha nem tévedek – egyedül képviseli a debreceni medievisztikát, bár az MTA e friss levelező tagját akár Budapest vagy Piliscsaba képviselőjének is tekinthetnők, hogy közismert veszprémi kapcsolatairól már ne is beszéljek. Bizonyára akadnak azonban Debrecenben más tisztelői is a Szegedi Középkorász Műhely mostani vezetőjének, ahogy azt talán ez a jelen ismertetés is tanúsíthatja, legyen akármilyen futólagos is áttekintésem. Mindenesetre ez is amellettt tanúskodik, hogy Makk Ferencet a filológusok is sokra becsülik. Nem véletlenül kerültek a kötetbe e szakma olyan képviselőinek írásai, mint – időrendben haladva – Olajos Terézia munkája (*A bizánci-perzsa kapcsolatok egy különleges pillanata: Maurikios császár és II. Khusrau koalíciója (590–591)* – 309. old. skk.), illetve Dér Terézia írása (*Szent László alakja szekvenciájában* – 77. old. skk.). A *tabula gratulatoriában* szerepel Szörényi László neve is, aki hatalmas iroda-

lomtörténeti életművén kívül jelenleg a magyar neolatinisták igazi szellemi és alkotói vezéregyénisége.

S itt ugyancsak feltűnik még a köszöntők között Galántai Erzsébet személye, aki egyúttal maga is jubilál, jelezve, hogy a Szegedi Középkorász Műhely milyen gazdag és mennyi érdemes taggal rendelkezik, még ha hölgyek esetében az évek számát nem is illi feltűntetni. Ahogy Makk Ferenc, ő is a „forrást” teszi az első helyre, lefordítva például Ludovicus Tubero Magyarországra vonatkozó kortörténeti feljegyzéseit (Blazovich Lászlóval közösen, aki a Makk-émlékkönyvbe úgyszintén szép jogtörténeti tanulmányt írt), és közzétéve, átültetve még sok más történeti dokumentumot; utóbbiak közül kiemelkedik a Kristó Gyulával közös Thuróczy-kiadás (*Johannes de Thuroczy: Chronica Hungarorum I. Textus*. Edd. Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985.). Ugyanakkor részt vett a Magyar Neolatin Egyesület megalapításában, s kezdettől ő a szegedi szekció vezetője. Ilyen módon érthető, hogy tevékeny résztvevője a Nemzetközi Neolatin Szervezetnek is (IANLS), amelynek világkonferenciáin rendszeres előadó (2003: Bonn, 2006: Budapest). Szoros kapcsolatban áll továbbá a latin nyelvű oktatást és társalgást szorgalmazó nemzetközi, de olaszországi székhelyű *Vivarium Novum*mal is, amelynek rendezvényein részt vesz, azokon előad (Nápoly, 2007; Bécs, 2009), kiadványaiban pedig dolgozatokat tesz közzé. Sőt arról is gondoskodott, hogy 2008-ban Szeged adjon

otthont ezen intézmény nagyszabású nemzetközi nyári egyetemének (*Litterarum vis*), melynek anyaga impozáns külön kiadványban is megjelent. Mindehhez persze Galántai tanárnőnek meg kellett szerveznie a Szegedi Egyetemen a latin nyelvű beszédoktatást, amivel kivívta a külföldiek feltétlen elismerését. Nem véletlenül kérték tehát fel, hogy rendszeresen publikáljon a szakma egyik legrangosabb latin nyelvű kiadványában, a *Vox Latiná*ban. Mindennek elismerése számos nemzetközi díj formájában is megmutatkozott. Az elmondottak jelzik, hogy a Kristó Gyula által egykor életre hívott és azután Makk Ferenc által továbbvitt Szegedi Középkorász Műhely mennyire eleven életet él, harmonikusan együttműködve a helyi klasszika-filológiával és a neolatin stúdiumokkal, valamint a szegedi Eötvös Kollégiummal, amely szakmai szervezeteknek olyan további tetterős tagjai vannak, mint Lázár István Dávid vagy Nagyvillés János. Kívánunk nekik, valamennyiüknek Makk Ferenc *professor emeritusszal* együtt további jó erőt és megannyi sikert, beleértve a hely sokéves élő hagyományainak eredményes ápolását. *Vivat ergo memoria geniusque loci una cum studiosorum medi aevi officina Segedinensi! Professore illustrissimo Francisco de Glante nec non adiutrici eius Elisabethae de Galanta* φιλίας χάρις

HAVAS LÁSZLÓ

Iránymutatás a 21. század néprajzkutatóinak

Mikos Éva: Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században. L'Harmattan, Szó – hagyomány sorozat. Budapest, 2010. 347 oldal

Ha kezünkbe vesszük Mikos Éva kötetét – amire a recenzens olvasóit csak biztatni tudja –, azonnal szembetűnő annak igényes kivitelezése, gazdag képmelléklete. A munka olvasása közben pedig meggyőződhetünk arról, hogy egy fiatal szerző igen érett szemléletű dolgozatát forgatjuk egy máig izgalmas, a kutatókat és laikusokat is megosztó témakörrel kapcsolatosan. Az olvasottak befogadását megkönnyíti, hogy a szerző teret szánt a részösszefoglalásoknak, és szövege folyamatosan tartja a kapcsolatot olvasójával, kalauzolja őt.

A tartalomjegyzékre pillantva is láthatjuk, hogy a szerző mondandóját átgondoltan tagolta. A következő fejezeteket találhatjuk a könyvben: 1. Tudománytörténeti és elméleti problémák; 2. A honfoglalás története; 3. A honfoglalás hagyománya a XVIII–XIX. század populáris irodalmában; 4. Elemzések a XIX. századi populáris olvasmányok honfoglalási tematikájú szövegeiről és képeiről; 5. Kései örökség – XIX. századi populáris honfoglalási elbeszélésmód megjelenése a XX–XXI. században. Arányában a tudománytörténeti, illetve bevezető elméleti fejezetek majdnem ugyanolyan hosszúságúak, mint az utolsó előtti elemző rész, de ezen egységek problémaérzékeny és problémafelvető, elméleteket ütköztető látásmódja folytán a recenzens legalább akkora érdeklődéssel olvasta, mint a konkrét elemző szakaszokat.

A tudománytörténeti fejezetben részletes képet kapunk arról, hogy a populáris irodalom kutatása területén milyen eredményekről számolhatnak be a társadalom-

tudományok képviselői Magyarországon, de külföldi szerzők munkáiról szóló rövid kitekintést is olvashatunk. Mindemellett Mikos Éva tisztázza és megmagyarázza alapfogalmait, s áttekintésében felvillantja a kutatás még fehér foltjait, elképzelhető irányait.

Második fejezetében a történész várakozásaival ellentétben nem a jól ismert történeti tárgyú vitákat tárja olvasója elé, hanem először a középkorban keletkezett krónikák és a szájhagyomány kapcsolatának kérdéskörét járja körül, s bemutatja, hogy a 19. századi nemzetépítő mozgalom képviselői miként élesztették fel és egészítették ki a középkori mondákat, mítoszokat a honfoglalásról, hogy azok eljuthassanak az eliten kívül más társadalmi rétegekhez is. Kitér a szépirodalom és a középkori kútfők kapcsolataira, a megíratlanul maradt magyar hőseposz történetére. E fejezet utolsó egységében pedig a honfoglalásról szóló mondatások eddigi eredményeit összegzi.

A kötet harmadik része problémafelvétellel, az anyag feltárásával s a mintavétel módszerével foglalkozik, majd rátér a kiválasztott forrás, a kalendáriumok és a populáris irodalom kutatás-módszertani kérdéseire. A szerző e fejezetben útmutatást ad melléklete használatához, mely forrásfeltáró kutatások eredményeit is közli. A függelék egyik eleme egy több mint húszoldalas jegyzék a főként Magyarországon kiadott kalendáriumokról könyvészeti adatokkal, könyvtári jelzetekkel, utalásokkal arra, hogy mely évfolyamokból maradtak példányok a 18–19. századból az utókorra e paraszti rétegeknek szánt olvasmányokból. A kötet e része is jól mutatja a kutató alaposágát, s óriási segítséget nyújt azoknak, akik a jövőben kedvet kapnak a kalendáriumok elemzéséhez. E tematikai egységben jellemzi továbbá Mikos Éva a tartalmi, műfaji változásokat a kalendáriumokban a kiválasztott

időmetszet, 1770 és 1920 között két részre osztva, ahol – megfelelően megindokolva – 1850 képezi a cezúrát. Az elméleti megközelítések zárásaként a kalendáriumok kiadói-ról, szerzőiről és szerkesztőiről olvashatunk összefoglalást.

A negyedik, a dolgozat gerincét képező elemző fejezetet a szerző több alfejezetre osztotta, melyek közül az első az elit hőseposzainak utánzásaként megjelenő ponyvai hőseposzok tartalmát és hatását vizsgálja, feltárva annak okait, hogy a parasztság körében miért nem terjedtek el ezek az eposzok. A második, kisebb egység a honfoglalás vizuális reprezentációját és a szövegek igen szoros összefüggését mutatja be, s hangsúlyozza a rajzok szerepét abban, hogy az olvasás–írás készségeit csak nem olyan régen elsajátító parasztság a motívumok egyes elemeit így könnyebben megjegyezhetette. A honfoglalás-ábrázolások bizonyos hasonlóságot mutattak a paraszti öltözettel, ami a tematikát ugyancsak közelebb hozhatta e társadalmi réteg számára is, a képek tehát a nemzetépítés folyamatában fontos szerepet játszottak. A fejezet harmadik tematikai egysége a kalendáriumokban a honfoglalás témájának publikálási idejét, eloszlását és elterjedését, illetve gyakoriságát tárja olvasója elé, s egy példával illusztrált történeti előzményekről szóló részt is olvashatunk, mely a 16–17. századi kalendáriumok történeti fejezeteit s azokban a honfoglalás történetének megjelenítését mutatja be. A negyedik alfejezet a honfoglalás témájának megjelenését elemzi részletesen a kiválasztott időmetszet első felében, a felvilágosodás időszakában, majd pedig a reformkorban. Megtudhatjuk, hogy a felvilágosodás korának kalendáriumai az újkor történetíróinak munkáit használták kiindulási alapul, s igyekeztek a korszak tudományos érdeklődésének eleget tenni. A szerző rámutat, hogy erre az időszakra tehető, amikor a honfoglalással kapcsolatos írások esetében feltűnik Anonymus gesztája is, mely ekkor még „Kézai Simonnal kénytelen felvenni a versenyt”. (150. old.) A küzdelmet Anony-

mus nyerte, a reformkor kalendáriumai, melyek a szerző véleménye szerint a legkifinomultabbak, nem bővelkedtek a honfoglalásról szóló írásokban, de amelyek napvilágot láttak, szívesen nyúltak vissza a *Gesta Hungarorum*hoz, s néha ki is egészítették azt a korszak követelményeinek, a társadalmi egyenlősítés eszméjének jegyében. Az ötödik részegység, mely jó néhány további tematikai blokkra bomlik, a reformkort követő időszak kalendáriumai termésének honfoglalásképével foglalkozik. Ebben az időszakban nőtt a kalendáriumok s így a honfoglalás-ábrázolások száma is, de színvonaluk elmaradt a kor tudományos eredményeitől, Anonymus népszerűsége pedig töretlen maradt. A szerző ismerteti a kalendáriumok szövegszerkesztési mechanizmusait, illetve szövegtípusait. Megkülönböztet és jellemez három narratíva típust (biblikus, mitikus és történeti narratívák), melyek mentén csoportosítani tudja a honfoglalásról szóló szövegeket, majd a narratív keret meghatározása után az elemzés mélyebb szintjéhez ér el, kisebb egységeit elemzi, a honfoglalásról szóló írások visszatérő elemeit, motívumait, szüzséit vizsgálja. A toposzokat részletesen bemutatja, szövegrészletekkel illusztrálja, s a függelékben táblázatos formában megadja előfordulásuk helyét, gyakoriságát, így jól szemlélteti vizsgálati agyagát, eredményeit.

Tematikusan (a honfoglaló ősök életmódja, vallása, biblikus témák, a turulmádár) és műfajok szerint (rövid műfajok, mondai hősök, eposzi elemek, egyéb kanonikus és nem kanonikus irodalmi műfajok) felosztva kalauzolja olvasóját a honfoglalásról szóló írások között. Kitér a millennium ünneplésekor születő képekre és szövegekre, nem indokolatlanul, mivel – érhető módon – ekkor jelent meg a legtöbb honfoglaláshoz kapcsolódó szöveges és képi alkotás. Anonymus népszerűsége miatt szentel egy, a különböző nézőpontokat jól bemutató fejezetet P. Mester munkája megítélésének, keletkezési körülményeinek, a munkát övező vitáknak a történészek körében, majd rávilágít a mű 19. századi népszerűségének

okaira. Egy alfejezetben helyet kapnak a kalendáriumi szövegeken kívül más népszerűsítő és ifjúsági munkák, tankönyvek is. A fejezet lezárásaként a szerző értékeli a populáris olvasmányok honfoglalásról alkotott képét, s kitér a nemzetépítésben játszott szerepükre. Megfigyeléseit alátámasztja a nacionalizmussal foglalkozó szakirodalom legújabb képviselői közül néhány munkával, ami ugyancsak szakirodalmi jártasságára utal, mint ahogy a több mint negyvenoldalas bibliográfia is, mely jó kiindulópontot, tájékoztatói lehetőséget kínál az érdeklődőknek. A szöveges és vizuális honfoglalás-ábrázolások állandó elemeinek feltárásán kívül a szerző arra a kérdésre kereste a választ, hogy fennmaradhattak-e ezer éven keresztül a honfoglalás mondái a szóbeli hagyományban, tehát tekinthetjük-e azokat folklorisztikusnak. Válaszában kitér azokra a nyugati törekvésekre, melyek a folklór definíciójának átalakítására irányulnak oly módon, hogy már nem kizárólag azt tekintik folklorisztikusnak, amit a szájhagyomány a memória segítségével átörökít. Ez esetben a középkori írott források beemelésével, élet-

re keltésével az újkori populáris olvasmányokban a honfoglalás mítoszai is tekinthetők folklorisztikusnak, s a szerző felhívja a figyelmet e honfoglalásról szóló szövegek intertextualitására is.

Az utolsó, ötödik fejezetben – egy találó fogalmat átvéve – a „hobbitudósok” tevékenységét bírálja, akik ma sem hajlandók elfogadni – például politikai motivációk miatt – a tudományok eredményeit a honfoglalással kapcsolatban, s vonzódnak egyes, a 19. században is népszerű elméletekhez, mint például a hun–magyar rokonság teóriájához. Zárógondolatai nemcsak röviden összegzik a dolgozat eredményeit, hanem – a könyv szellemének, stílusának megfelelően – kijelölik a kutatás további irányait.

Mikos Éva könyvét haszonnal forgathatják a folklorisztika történeti aspektusaival foglalkozó kutatók, akiknek a kötet iránytűként szolgálhat e tudományág megújulási lehetőségei felé, de mindenki más is, aki érdeklődik a honfoglalás témája iránt.

TAMÁS ÁGNES

Politikusi portré a '48-as román forradalomból

Dan Berindei: Bălcescu. Editura Historia. București, 2008. 384 oldal

A mítoszok minden nemzet életének szerves részét képezik, mivel ezek közösségformáló, megtartó erővel bírnak, ébren tartják a nemzeti emlékezetet, és elősegítik a múlt kudarcainak feldolgozását. A 19. század derekának forradalmi megmozdulásai kiváló táptalajul szolgáltak mítoszok, legendák születéséhez, hiszen a romantika nemzedéke rajongott a nemzeti hőskért. Ugyanakkor a korabeli népnyelv egyes politikusokat piedesztálra emelt, s ezt a tiszteletet átörököltette az utókorra is. 1848/1849 mind a magyar, mind a román oldalon kitermelte a maga hőseit, akiket újra meg újra fel lehet fedezni, akik mindenkor aktualizálhatók, s akik egyfajta nemzeti védjegy szerepét tölthetik be. A román történeti hagyomány is ápolja '48-as örökségét, melyre úgy tekint, mint az államiság és az önrendelkezés megvalósításáért folyó küzdelem egyik jelentős állomására.

A román nemzeti mozgalom szimbólumává egy fiatal havasalföldi tudós, Nicolae Bălcescu vált. Politikai pályáját monográfiák, tanulmányok tucatjai dolgozták fel, ezért felvetődik a kérdés, hogy ehhez a gazdag szakirodalomhoz lehet-e még hozzáadni valamit, s a további kutatások nyomán feltárhatók-e még újdonságok. Dan Berindei immár negyven esztendeje foglalkozik a bălcescui életművel, s jelen munkája előszavában is hangsúlyozza, hogy könyve megírásakor az a cél vezérelte, hogy kiegészítse az eddigi kutatásokat.

Dan Berindei neve jól cseng a román történettudományban, ugyanakkor a nemzetközi porondon sem ismeretlen. Tágabb kutatási területe Románia újkori története, ezen belül elsősorban a 19. századi gazdaság-, sajtó- és kultúrtörténet képezi vizsgá-

latai tárgyát. Eddig megjelent könyveinek egy részében az 1821-es és az 1848-as forradalmak történetét foglalja össze, és elemzi azok társadalompolitikai hátterét.¹ Nevéhez fűződik számos forráskiadvány összeállítása, melyekben csokorba gyűjtötte a fejedelemségek egyesítésével és a románok függetlenségi harcaival kapcsolatos iratokat.²

Bălcescu című könyve nem egyszerűen biográfia, hanem átfogó kor- és társadalomrajz, melyben Nicolae Bălcescu személyes sorsán keresztül megelevenednek a korabeli román társadalom problémái, az ezekre adott válaszok, valamint a kiütkeresés különböző lehetőségei.

A hét nagyobb fejezetből álló munka rövidebb alfejezetekre tagolódik, így áttekinthetőbbé válik a kötet, ugyanakkor ez a szerkezet kissé szétszabdálja a szöveget. Az első rész A kezdetek címet viseli, s rögtön időutazásra invitálja az olvasót. A szerző arra törekszik, hogy felvillantsa a fejedelemségek belső viszonyait, rávilágítva azokra a tényezőkre, melyek az eszméket cselekvéssé érlelték. Kitér azokra a nemzetközi politikai játszmákra, melyek következtében a fejedelemségek politikai alkuk keresztüztüzebe kerültek, s amelyek még ingatagabbá tették a belpolitikai helyzetet. Ez az a háttér, melyből kirajzolódik egy tipikus havasalföldi román kisnemesi családtörténet, melynek főszereplője egy vézna, beteges fiú, akit majdan népe nemzeti hősként fog tisztelni.

¹ *Revoluția română de la 1848.* (1969., 1974.); *1848 în Țările Române.* (1984.); *Revoluția română de la 1821.* (1991.); *Revoluția română din 1848–1849. Considerații și reflexii.* (1997.); *Revoluția română de la 1848–1849. Însemnătatea și programele ei.* (1998.)

² *Documente privitoare la Unirea Principatelor.* (vol. I., II., IV., 1959, 1961, 1997.); *Războiul pentru independența națională 1877/1878. Documente militare.* (1971.); *Independența României. Documente.* (1977.)

A következőkben megismerhetjük a Bălcescu-család eredetét, Nicolae Bălcescu szüleinek anyagi helyzetét. A birtok és a nemesi cím ellenére szerény körülmények között élő, gyakran nélkülöző család képe tárul elénk. A továbbiakban Bălcescu gyermekkoráról, illetve a Szent Száva Kollégiumban eltöltött diákéveiről olvashatunk.

A második fejezet – bár a cím csupán egy kurtára sikeredett katonai pálya történetét vetíti előre – Bălcescu életének igen mozgalmas időszakát tárgyalja. Az 1838-as esztendő meghatározó volt számára, hiszen ekkor határozott úgy, hogy egyenruhát ölt. Döntése meghozatalakor feltehetően két tényező játszott fontos szerepet. Az egyik nehéz anyagi körülményeiből, a másik pedig azon meggyőződéséből fakadt, hogy a társadalmi változások előmozdításához a fegyveres erők megnyerése szükséges. Bajtársai körében mintegy agitátorként tevékenykedett, propagálta a nemzeti összefogás jelentőségét, terjesztette a fennálló politikai rend működésképtelenségét és szociális érzéketlenségét hangoztató elveket. Katonai karrierjének letartóztatása vetett véget, ugyanis az ifjú Bălcescu részt vett abban a Dimitrie Filipescu vezette összeesküvésben, mely szervezési malőrök miatt 1840 őszén lepleződött. Bălcescut fiatal korára való tekintettel „mindössze” három év börtönre ítélték, s ezt – enyhítésként – a Märgineni Kolostorban kellett letöltenie. Szabadulása után belevetette magát a bukaresti társasági életbe, s folytatta korábban megkezdett történelmi munkásságát. A radikális politikai-társadalmi átalakulás híveként mindvégig dédelgette egy forradalom kirobbantásának tervét. Ennek előkészítésére, tömegbázisának megalapozására 1843-ban Ion Ghicaval megalapították a Testvériség nevű titkos társaságot.

A kötet negyedik fejezete a havasalföldi forradalom történetét dolgozza fel, mely 1848. június 21-én robbant ki Islazon. Gheorghe Bibescu fejedelem kényszerhelyzetbe került, s miután szembesült azzal, hogy már a hadsereg sem engedelmeskedik

parancsainak, elismerte a forradalom győzelmét, és lemondott. Az újonnan megalakuló ideiglenes kormányban Bălcescu az államtitkári posztot töltötte be. A mozgalom társadalmi támogatottsága azonban nem bizonyult homogénnek, mert alig nyolc nappal a felkelés kitörése után tiszték egy csoportja Ion Odobescu és Ion Solomon ezredesek irányításával megkísérelte félreállítani a kormányt. Az összeesküvők tervei ugyan meghiúsultak, mégis a forradalmárok feje felett Damoklesz kardjaként lebegett az árulástól, valamint az idegen katonai intervenciótól való félelem. Ez utóbbi szeptember 25-én be is következett, amikor török csapatok szállták meg Bukarestet. Nem sokkal később cári csapatok is bevonultak, így fojtva el Havasalföld függetlenségi törekvéseit.

Nicolae Bălcescu kezdettől figyelemmel kísérte az erdélyi eseményeket, s mindvégig ragaszkodott álláspontjához, mely szerint a magyarokkal való együttműködésre kell törekedni. A havasalföldi forradalom leverése, majd néhány hetes török fogság után Erdélybe indult, hogy bekapcsolódjon az ottani románok küzdelmébe. A könyv ötödik fejezete a román–magyar viszony alakulásának főbb mozzanatait vázolja. A szerző arra törekszik, hogy Bălcescu tevékenységével összefüggésben ábrázolja az eseményeket, ennél fogva a történeteket nem a maguk komplexitásában vizsgálja, hanem bizonyos epizódokat emel ki. Mindenekelőtt Bălcescu kompromisszumkereső politikáját hangsúlyozza, mintegy nyomatékosítva a román fél békülékeny szándékát.

Berindei elemzi, hogy milyen okok vezettek a két nemzet közötti nyílt háborúskodáshoz. Úgy véli, a viszály három kritikus pont mentén forrta ki magát. Az ellentétek kikristályosodásának egyik oka az volt, hogy a magyar kormány nem ismerte el a román nemzetet önálló politikai nemzetként. Ennél is érzékenyebben érintette a román nemzeti vezetőket az unió kérdése. A román fél úgy értékelte Erdély egyesítését az anyaországgal, mint kényszerhelyzetet, melybe a

magyar kormány sodorta a románságot. Berindei is felrója, hogy épp Erdély legnépesebb nemzete nem hallathatta szavát az unióval kapcsolatban. A harmadik tényező, mely ürügyül szolgált a torzsalkodásra, a megígért, ám megkésétt jobbágyfelszabadítás volt. Ahhoz azonban, hogy a szerző hiteles képet közvetítsen, és tárgyilagosan közelíthessen a témához, fontos lett volna néhány mondatban megvilágítani a magyar kormány álláspontját is.

A továbbiakban Bălcescu politikai magatartásának kettőssége domborodik ki, ugyanis egyfelől szorgalmazza a megegyezést, másfelől azonban a kialakult helyzetet alkalmasnak tartja a román nemzeti érdekek érvényesítésére. Politikai ambícióinak középpontjában Havasalföld felszabadítása állt, s ehhez a célhoz igazította erdélyi tevékenységét is. Azon fáradozott, hogy Erdélyből kiindulva megteremtse egy újabb havasalföldi függetlenségi harc kitörésének lehetőségét. Elképzeléseinek kulcsfigurája Bem József tábornok volt, akihez a román forradalmár nagy reményeket fűzött, és igyekezett megnyerni őt terveinek. Bălcescu a lehetőségeket latolgatva egészen megdöbentő, már-már utópiába hajló megoldásig jutott el: végső esetben létre kell hozni egy román királyságot, s ennek fejévé Bem Józsefet kell tenni. A tábornokot mehádiai táborában kereste fel 1849. május 18-án, megbeszélésük azonban eredménytelenül zárult. Bem tartózkodott attól, hogy politikai kérdésekben állást foglaljon, így Bălcescu is jobbnak látta, ha a magyar forradalom vezetőivel bocsátkozik tárgyalásokba. Debrecenbe utazott, ahol 1849. május 26-án felkereste Kossuth Lajost. A tárgyalás visszafogott, feszélyezett légkörben zajlott, egyrészt mert Bălcescu „csupán” egy Havasalföldről száműzött forradalmi csoport képviselőjeként jelent meg, másrészt a két nép közötti véres konfliktus árnyékot vetett a megbékélési folyamatra. A tárgyalások több szálon futottak, mivel a román politikus Batthyány Kázmér külügyminiszterrel is párbeszédet folytatott a román légión fel-

lítésének lehetőségeiről. A szerző szerint a magyar politikai elitet túlzott bizalmatlanság és a jogok kiterjesztésétől való elzárkózás jellemezte, s ez hátráltatta a megegyezés létrejöttét. Ugyanakkor kiemeli, hogy a békekötésnek magyar oldalon is voltak elkötelezett hívei, például Szemere Bertalan és Teleki László.

Úgy tűnt, hogy a Bălcescu és Kossuth között folyó tárgyalások zátonyra futottak, mert 1849 tavaszán, kora nyarán sem mutatkozott előrelépés. Mindkét politikus ragaszkodott korábbi nézeteihez, így az álláspontok nem közeledtek. A valódi fordulat július első felében következett be, amikor a bizonytalanná váló hadi helyzet arra készítette a kormányt, hogy székhelyét Szegedre helyezze. Az események hirtelen felgyorsultak, s a tárgyalások elmozdultak a holtpontról, melyben Bălcescu közreműködése mellett szerepe volt Avram Iancu ajánlatának, mely szerint hajlandó letenni a fegyvert, ha a magyar kormány is tesz bizonyos engedményeket.³ Erről a levélváltásról Dan Berindei csak mellékesen tesz említést könyvében, s a szerződés megkötését egyértelműen Bălcescu diplomáciai sikereként értékeli. A megegyezés tartalmára még csak nem is utal a szerző, pedig ez a román nemzet szempontjából jelentős előrelépést jelentett volna.

A szabadságharc leverése egyet jelentett a nemzetiségek reményeinek elhalásával. A harc elülte után a vezetők többsége az önkéntes száműzetést választotta. Hagyományosan Párizs és London vált a kiábrándult és hazátlan kelet-európai politikusok gyűjtőhelyévé. A munka hatodik fejezete a francia fővárosban tömörülő román emigránsok küzdelmeit, problémáit vázolja. A számkivettségben élő forradalmárok igyekeztek rendezni soraikat, s megteremtteni működésük szervezeti kereteit. Nicolae Bălcescu óriási lelkesedéssel vetette bele magát a munkába, igyekezett összefogni az emigrán-

³ Spira György: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1980. 106.

sokat, cikket írt, lapalapítással kísérletezett. Eközben arra is törekedett, hogy szoros kapcsolatot tartson fenn a magyar és lengyel emigrációval. Azonban a román forradalmárok sorait vádaskodások, kicsinyes személyeskedések osztották meg, s ez egyrészt megnehezítette a külföldre szakadt számkivetettek összetartását, másrészt hiteltelenné tette küzdelmüket a nyugat-európai politikai körök előtt.

Bălcescut 1850-ben Londonban találjuk, ahol még ebben az esztendőben kidolgozta a dunai államok konföderációjáról szóló tervezetét. Berindei hosszasan részletezi az irat főbb pontjait, s megjegyzi, hogy a 19. század közepén a kis nemzetek számára az érvényesülésre, a szabadságjogok kivívására az egyetlen lehetséges megoldásnak a konföderáció tűnt. Továbbá hozzáteszi, hogy ennek jelentőségét a magyar politikusok is felismerték, és felkarolták a Bălcescu-féle tervezetet. Valóban, Teleki László és Klapka György, akik folyamatos érintkezésben álltak a román emigráns körökkel, támogatták a föderatív átalakítás gondolatát, de nem így Kossuth, aki 1850. június 15-én Telekihez címzett levelében kifejezte Bălcescu terveivel szembeni ellenérzéseit. Különösen a területi autonómiára vonatkozó passzusa váltotta ki heves ellenállását.⁴ Bălcescu elgondolása szerint ugyanis a szűken vett Magyarország románajkúak lakta részeit Erdélyhez kellett volna csatolni, s ezt a létrejövő államalakulatot egyesíteni Havasalfölddel és Moldvával. Ezen túlmenően javasolta egy délszláv állam megalakítását Szerbia, Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Magyarország szerbek lakta vidékeinek összefogásával.⁵ Várható volt Kossuth tiltakozása, hiszen alapul véve '48-as – ellentmondást nem tűrő – nemzetiségi politikáját, komolyan nem számolhattak azzal, hogy

majd jóváhagyja a történelmi Magyarország területi integritásának megbontását.

Bălcescu életének utolsó éveiben a tudományos munkának szentelte mindennapjait, s bár betegsége miatt visszavonult a közelettől, mégis a legvégső percig hitt egy újabb forradalom kitörésében. A 19. századi román forradalmi mozgalom legismertebb alakja 1852 novemberében harminchárom éves korában Palermóban hunyt el.

Dan Berindei munkájában hiteles politikusi portrét rajzolt meg. A könyv fejlődéstörténetként is felfogható, mivel a szárnypróbálgatástól a komoly államférfi szerepéig követi nyomon Bălcescu pályafutását. Azonban nemcsak a rideg tények és a politika oldaláról közelíti meg személyiségét, hanem láttatni kívánja a vívódó, nehézségekkel küzdő embert is s azt a belső hajtóerőt, mely forradalmi szerepvállalásra sarkallta.

A könyv stílusa könnyed, olvasmányos, s ezt csak helyenként törik meg az érthetetlenül hosszú körmondatok, illetve a patetikus kiszólások. A jegyzetapparátusból kiderül, hogy a szerző munkája során igyekezett a legfrissebb kutatási eredményeket felhasználni. Szívesen nyúlt korabeli forrásokhoz, mert a visszaemlékezések, levelek, naplótöredékek színesebbé és teljesebbé teszik a képet. A munka egyik hiányossága is ezzel függ össze, mert bár tetemes méretű forrásanyagot vonultat fel, ezeket nem ütközteti, nem próbálja az ellentmondásokat feloldani. Ebből eredően a könyv – tudományos szakmunkához méltatlanul – eseménytörténeti elbeszélésbe csap át.

Dan Berindei műve mindamellett érdekes adalékokkal szolgál a román–magyar közös múlt megismeréséhez, bár célja alapvetően egy tragikusan rövid, ám annál gazdagabb életmű bemutatása volt.

ROTÁR KRISZTINA

⁴ Lukács Lajos: *Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Budapest, 1984. 52–53.

⁵ Spira György: *Kossuth és alkotmányterve*. Debrecen, 1989. 14.

Mementó a turai hősöknek

„Verekedni utolsó emberig.” *A turai lovasütközet. 1849. július 20. Szerkesztette: Rosonczy Ildikó. Szabad Napló Kiadó. Budapest, 2009. 261 oldal*

Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatáinak, ütközeteinek helyszínei máig ismerősen csengenek a laikus történelemkedvelők számára is. Pákozdi mint a frissen megalakult honvédsereg első nagy erőpróbájának, egyben győzelmének helyszíne, a tavaszi hadjárat dicsőséges ütközeteinek sora, Buda bevétele mind-mind egy történelmi fordulópont szimbólumaivá váltak. Történelmi tudatunkat azonban – egészen speciálisan – nemcsak a győzelmek, sőt, nem elsősorban a győzelmek, hanem a vereségek alakították döntően. A schwechati sikertelen támadás, a kápolnai csatavesztés, a Petőfi halála által a misztikusság ködébe burkolózó segesvári vereség és a szabadságharc érdemi lezárását kikényszerítő temesvári kudarc egyaránt azt juttatja eszünkbe, hogy a hősiesség és a visszafordíthatatlan eredmények dacára a végső célt – az ország függetlenségét – nem sikerült kivívni. E szimbólumok azonban csak foltokban vetítik elének ennek a másfél évnek a változatos katonai történetét, amely a korabeli hadászatnak és harcászatnak számos izgalmas elemét felvonultatta. Ezek közül egy különösen érdekes „műfaj” a lovassági ütközet, amelyből a legjelentősebbet 1848–1849-ben Tura község határában vívta a magyar és az orosz lovasság. Az ütközet ennek ellenére inkább a szűkebb szakma számára volt eddig ismert, aminek oka az lehet, hogy sem a nagyobb győzelmek, sem a fájó vereségek sorába nem illeszthető be, ráadásul hatása a főhadszíntér eseményeire csak taktikai jellegű maradt. Mindazonáltal az ütközet és annak későbbi irodalmi emlékezete híjában fest a személyes helytállásról, bá-

torságról, amelynek példáit mindkét szemben álló fél nagy számban felvonultatta.

2009-ben Tura város tudományos konferenciával emlékezett meg az ütközetről, annak 160. évfordulója alkalmából, és ennek lenyomata a tárgyalt tanulmánykötet. A keményfedeles, igényes megjelenésű, színes képekkel illusztrált kötet számos meglepetéssel szolgál az olvasók számára. Ezek közül az első helyre kívánczik az a teljességre törekvő sokszínűség, amely jellemzi a művet. A hangsúly természetesen a történészek által írt tanulmányokra helyeződik, amelyek témái az ütközet előzményeitől kezdve a lengyel légió dicsőségének részvételén át egészen a „turai hős”, Dessewffy Arisztid röviden vázolt életpályájáig húzódnak. Ezeken túl azonban helyet kaptak irodalomtörténeti, helytörténeti vonatkozású írások is, valamint tartalmazza a kötet az ütközet résztvevőjének, Tóth Kálmánnak *Pálinkás őrnagy* című versét is. A könyvet végül a turai ütközetre vonatkozó bőséges okmánytár zárja. Recenzióban elsősorban a történelmi munkákra koncentrálok, azokat veszem górcső alá.

A tanulmányok sorában az első – a kronologikus sorrendet is szem előtt tartva – Hermann Róbert munkája, aki a fővezéri kérdés történetét elemzi az 1849. június végétől július végéig terjedő időszakban. A szerző már jóval korábbi munkájában is foglalkozott ezzel a problémával,¹ jelenlegi írásának alapjául azonban kétségtelenül akadémiai doktori értekezése² szolgált, amelyben a jelenleginél szűkebb keretek

¹ Lásd: Hermann Róbert: *Mészáros Lázár altábornagy fővezérsége (1849. július 1. – 1849. július 30.)*. In: Kóhegyi Mihály – Merk Zsuzsa (szerk.): *Mészáros Lázár emlékezete*. Baja, 1993.

² Hermann Róbert: *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei*. Budapest, 2007.

között ugyan, de négy alfejezetben vázolta, hogyan lett Mészáros Lázár a magyar csapatok fővezére, és miképp teljesített Dembiński vezérkari főnök segítségével ezen pozícióban. Hermann Róbert érzékletesen mutatja be azokat a hatásköri vitákat, amelyek erősen terhelték ezen időszak katonai felkészülését. Itt elsősorban Kossuth és Mészáros, valamint Perczel és Mészáros viszonyának átalakulását kell kiemelnünk. Kossuth és Mészáros viszonyára sosem volt jellemző az ellenségeskedés, a két tábornok esetében pedig a szerző röviden megvilágítja, hogy bár közös „előéletük” nem volt mentes a konfliktusoktól, a kölcsönös tisztelet folytán³ remény mutatkozott az együttműködésükre. A helyzet azonban másképp alakult. Perczel – nyughatatlan természete ellenére – ebben a néhány hétben komoly befolyást gyakorolt Kossuthra, amelynek az lett a következménye, hogy a kormányzó rendre beavatkozott a Mészáros–Dembiński kettős feladataiba, ez pedig tovább bátorította Perczelt, hogy amennyire csak lehetséges, önállóan kezdjen működni a vezénylete alá tartozó tiszai hadsereggel – ahogy ez már a korábbiakban sem volt idegen tőle. Perczel ezen törekvése viszont alapjaiban veszélyeztette a fővezéri páros által kidolgozott – a megvalósíthatóság szempontjából ugyan kérdőjeles – haditervet. Perczel személyiségének árnyalt bemutatásához és felfogására a függőségi viszonyokkal kapcsolatban igen fontos adalékokkal szolgál Hermann Róbert tanulmánya. A szerző ezzel kapcsolatban Perczel július 17-én írt három levelét idézi, amelyek közül kettőben nyíltan felmondta az engedelmességet Mészáros Lázárnak, ráadásul a

harmadikban megpendítette a kormányzó utasításainak semmibevételét is.

Mindezek következtében július második felében Mészáros Lázár már csak *de iure* fővezéreként áll előttünk, hiszen minden fennhatósága megszűnt a tiszai hadsereg felett, és ezzel névlegessé vált a fővezéri pozíció is. A tanulmány záró szakaszában Hermann Róbert érzékletesen ábrázolja azokat az éles vitákat, amelyek Szegeden folytak az új fővezér személyével kapcsolatban. Ennek csúcspontja volt a július 29-i szegedi miniszter- és haditanács, ahol Perczel ízléstelen, modortalan fellépésével végképp elvetette a sulykot, és arra kényszerítette a jelenlevőket, hogy még a tiszai hadsereg éléről is elmozdítsák.

Hermann Róbert összefoglalásából kirajzolódik, hogy Mészáros Lázár egy olyan időszakban volt a magyar csapatok fővezére, amikor ez a poszt még kevésbé volt definiálható, mint korábban, hiszen ténylegesen csak a tiszai hadsereg és néhány kisebb különítmény felett diszponálhatott (volna). A tanulmány konklúzióját tekintve egyet kell értenünk Hermann Róbert azon megállapításával, hogy több körülmény szerencsétlen együttes bekövetkezése okozta Mészáros sikertelen fővezéri működését, amelyek közül csak az egyik volt az altábornagy határozatlansága, legalább ilyen fontos volt, hogy mind Kossuth, mind a hadügyminiszter, Aulich Lajos beleavatkozott a hatáskörébe, ezáltal táplálva a bizalmatlanságot személye iránt. A legfőbb ok azonban kétségtelenül Perczel minden utasítást semmibe vevő, együttműködésre képtelen magatartása volt, amellyel végképp címzetes pozícióvá silányult a fővezéri tisztség. Hermann Róbert teljességre törekvő tanulmánya kétségkívül egyik alapja lesz a jövőben az ezen egy hónap eseményeit tárgyaló dolgozatoknak.

A kötet második tanulmányaként Hajas József munkája szintén a turai ütközet tágabb értelemben vett előzményeit vizsgálja *A katonai helyzet az oroszok beavatkozása után* címmel. Bevezetesként vázolja a

³ Erre példa, hogy midőn Perczel a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát elnyerte, Mészáros az alábbi szavak kíséretében adta át az érdemjelet Perczelnek, 1849. március 10-én: „Szónoklati ellenségemnek, harci barátomnak.” *Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re*. S. a. r.: Katona Tamás. Budapest, 1982. 12.

szerző a június közepére kialakult létszámviszonyokat, ami azt jelentette, hogy a magyar haderőnek több mint kétszeres túlerővel kellett szembenéznie. Kiemeli ugyanakkor, hogy a magyar hadvezetés még megközelítőleg sem rendelkezett pontos adatokkal az orosz haderő létszámáról és jócskán alábecsülte azt, így a Wsocki vezette, körülbelül 12 ezer főt számláló IX. hadtestnek adott utasítás, hogy lassítsák az intervenció csapatok főerejének Paszkevicz vezette (körülbelül 110 ezer fő) előrenyomulását, eleve irreális elképzelés volt. Azonban ami nem sikerült Wsockinak, azt megtette a kolerajárvány, hiszen miután Miskolcot június 30-án elfoglalta Paszkevicz, hosszabb időre megállni kényszerült (csak július 8-án indult tovább), egyrészt a betegség, másrészt hosszúra nyúlt utánpótlási vonalának megszervezése céljából. Ez újból lehetőséget és időt hagyott a főhadiszíntéren arra, hogy a Haynau vezette cs. kir. főerőkre döntő vereséget tudjon mérni a feldunai hadsereg. A még június 26-án elfogadott haditerv célja is az volt, hogy Komárom környéki összpontosítással „csapást csapásra egyedül Ausztria ellen”.⁴ Hajagos József ezt követően e napok levelezéséből szemezgetve tárja elénk a pesti minisztertanács és a komáromi főhadiszállás közti problémákat. Haynau támadó szándéka és az oroszok gyors előrenyomulása Pesten a haditerv megváltoztatását (tudniillik a magyar haderő Szegeden történő összpontosítását) eszközölte ki, míg Görgei továbbra is a komáromi összpontosítás tervében bízott. Ebben az elterelésben egy szerencsétlen véletlen is fontos szerepet kapott, hiszen Kossuth fordított sorrendben kapta meg Görgei két levelét, amelyek közül az elsőben az eredeti haditerv mellett érvelt, míg a másodikban már arról tájékoztatta a kormányzót, hogy teljesíti a Szegedre történő levonulási pa-

rancsot. Ez a félreértés – amely a téma szakirodalmában korábban az egyik legkomolyabb érv volt Görgei „árulása” mellett – közrejátszott abban, hogy Mészáros Lázárt választották a délen összpontosítandó seregek fővezérévé. Szintén nem várt körülmény volt július 2-án Görgei súlyos sebesülése, ami újfent átalakította a terveket, és késleltette a feldunai hadsereg elindulását Komáromból. Zárásként a szerző bemutatja Görgei bravúros manővereit, amellyel sikeresen kivédett minden bekerítőt hadműveletet, és le tudta vezetni seregét – ha nem is a Dembiński által már korábban feladott Szegedre, hanem – Aradra.

A turai ütközet eseményeit Csikány Tamás tanulmánya mutatja be. A hagyományos csataleírásnál jóval bővebb és élvezetesebb stílusú munka igen hasznos bevezetéssel kezd, hiszen ábrákkal kiegészített formában vázolja fel a lovassági harcászat alapvető szabályait. Természetesen még a katonai szabályokkal kapcsolatban is előfordul kivétel, amint ezt a turai ütközet lefolyása is bizonyítja, hiszen a huszárság feladata alapesetben az ellenséges harcrend megbontása volt, rohamok indításával, azonban a turai ütközetben lovassági közelharc alakult ki.

Közelebb érve az ütközethez, Csikány Tamás bemutatja a turai harcteret, amelynek leírása közben hatalmas sík vidék jelenik meg az olvasó szeme előtt, amelyen a nyári meleg miatt a Galga folyót kísérő mocsaras ártér is visszahúzódott. Magyar részről az ütközet vállalása elterelő hadmozdulat volt, hiszen a cél a feldunai haderő délre vonulásának megkönnyítése volt. Ennek ellenére az ütközetben számos magasrangú tiszt vett részt (Mészáros Lázár, Dembiński, Perczel Mór, Dessewffy Arisztid). Az ellenséges különítményt Alekszej Petrovics Tolsztoj altábornagy vezette, amelynek célja egyrészt felderítői feladatok elvégzése volt, másrészt pedig biztosítania kellett az orosz szállítózsekernek biztonságát.

Az erőviszonyok felvázolásakor Csikány Tamás kiemeli, hogy a magyar fél nem ren-

⁴ Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. II. kötet. A bevezetőt és a jegyzeteket írta: Katona Tamás. Budapest, 1988. 200.

delkezett jelentős fölényrel – ahogy azt az orosz források állítják –, hiszen a helyzet mind a létszám, mind a tapasztalat dolgában nagyjából kiegyenlített volt.

A harcrendek bemutatását domborzati térképen elhelyezve oldotta meg a szerző, amelyből kitetszik, hogy a magyar erők szélesebb arcvonalat alkottak. Ennek az volt az oka, hogy az ellenség – mivel előbb ért a csataterre – megválaszthatta állását, amely jobbról egy erdőre, balról pedig a Tura környéki gyümölcsösökre támaszkodott.

Az ütközet eseményeinek pontos rekonstruálására Csikány források híján, illetve a lovassági ütközet természetéből fakadóan nem vállalkozik és nem is vállalkozhat, de az emlékiratokból vett idézetek – ezek közül is kiemelendő az ütközetben súlyosan megsebesült Degré Alajos memoárja – vérbő leírásának hatására szinte meg-elevenedik az a közelharc, amelyet a két lovasság órákon át folytatott. Az ütközetet végül az döntötte el, hogy az orosz csapatok gyalogdandára is a helyszínre érkezett, és a magyar fél visszavonulni kényszerült.

A konklúzió levonásakor Csikány Tamás arra a következtetésre jut, hogy magyar részről az ütközet elvállalásában a gyakorlati haszon (tudniillik, hogy elvonják az orosz csapatok figyelmét Görgeiről) mellett fontos szerepet játszott az, hogy a magyar alakulatok ki voltak éhezve a sikerre és a győzelemre ebben a helyzetben, közel egyenlő erőviszonyok mellett lehetőség is mutatkozott. Figyelembe véve azt a tényt, hogy magyar oldalon jórészt újonnan szervezett vagy legalábbis átszervezett huszár-alakulatok harcoltak, ezzel az állítással egyet kell értenünk. Összességében – a rendezett visszavonulás ellenére – a magyar csapatok nem szenvedtek a szó hagyományos értelmében vereséget, hiszen harcászati céljukat elérték, a túlerő elől pedig időben vissza tudtak vonulni.

A következő tanulmányt Rosonczy Ildikó jegyzi, aki orosz szempontból, az orosz forrásokra támaszkodva mutatja be a turai ütközet előzményeit és annak lefolyását.

Bevezetesként a szerző vázolja az ütközet előtti napokban a váci orosz főhadiszálláson uralkodó rossz hangulat okait. Itt elsősorban arra kell gondolni, hogy a Paszkevicz vezette orosz főseregnek Vácnál nem sikerült elérnie legfontosabb célját, a feldunai hadsereg megsemmisítését, hiszen Görgei időben észlelte, hogy túlerővel áll szemben, és az áttörés a rövidebb úton Szegeged felé lehetetlen, ezért Miskolc irányába kitért, és a Tiszántúlra végül sikeresen átkelt. Ráadásul az orosz fővezér Haynauval ezekben a napokban egy ingerültebb hangvétellű levélváltásokba bonyolódott. Rosonczy Ildikó leírásából és a források ismertetéséből is kiderül az a mindenféle kockázatot kerülő magatartás, amely Paszkevicz egész magyarországi hadjáratát jellemezte, és amely alkalmat adott Görgei számára, hogy elkerülje a többszörös túlerővel szemben saját seregének felmorzsolódását.

Az ütközet menetének leírásakor az orosz források két tényezőt emelnek ki: az egyik a magyarok nagy számbeli túlereje, ami láhattuk, nem volt igaz, a másik pedig a cári lovasság helytállása a híres magyar huszárokkal szemben, amellyel kapcsolatban igazat kell adnunk az orosz visszaemlékezőknek, megjegyezve azt a tényt, amelyet korábban is említettünk, hogy a magyar oldalon jórészt újonc huszárok vették fel a küzdelmet Turánál. Annak igazolására, hogy az ütközetet az oroszok is fontosnak tartották, elég csak azt idézni, hogy Tolsztoj gróf ezért az ütközetért kapta meg a Szent György-rend 3. osztályát, a jelizavetgradi huszárezred pedig másodszer is elnyerte a György-kürt készletet.

A turai ütközetben résztvevő – alapjában véve tapasztalatlan – magyar lovas külonítmény legtapasztaltabb egységét a lengyel légió dzsidasai alkották. Tevékenységükről közöl tanulmányt a kötetben Kovács István. Előljáróban a szerző felvázolja a lengyel légió megszervezése körül felvetődött problémákat, amelyek oda vezettek, hogy csak 1849 májusában sikerült Miskolc

központtal egyesíteni a magyar hadseregen belül elszórtan harcoló lengyel alakulatokat Józef Wysocki tábornok vezetésével. A lengyel légió a szabadságharc teljes értékű különítménye volt hiszen mind gyalogos, mind lovas (dzsidás) századokkal rendelkezett a tüzérség mellett. A légió (és a IX. hadtest) 1849. július 10-én egyesült a Perczel Mór vezette X. tartalék hadtesttel, és ekkor alakult meg a tiszai hadsereg. Így kerülhetett arra sor, hogy a turai lovasütközetben részt vegyenek a lengyel dzsidások.

Kovács István bőségesen idéz a lengyel légió tagjainak memoárjaiból, amelyek közül a legtanulságosabb Karol Kalita közlegény írása, aki őszintén ír arról, hogy az ágyútűzben halálos sebet kapott társának látványa lelkiekben mennyire megrendítette. Az ehhez hasonló emlékiratok teszik „élővé” a száraz tényeket, és segítenek abban, hogy felismerjük, hogy a még oly’ hősiesség helytállás mögött is meghúzódott alapvető emberi félelmek.

A lengyel dzsidások komoly veszteségeket szenvedtek az ütközetben (többek között elesett a lengyel fél lovasüteg parancsnoka, Jan Wójcik hadnagy is), aminek oka a kitartó ágyútűz mellett az volt, hogy ők fedezték a magyar különítmény visszavonulását. Kovács István tanulmánya összességében szélesebb témát ölel fel, mint a lengyel légió részvételét a turai ütközetben, hiszen röviden az egész légió történetét felvázolja, felvillantva a szervezés legnagyobb problémáit és ezek megoldását.

A történeti tanulmányok sorában az utolsó Pelyach István munkája, aki az ütközetben résztvevő leghősiesebb magyar tábornok, Dessewffy Arisztid pályafutását vizsgálja fel. Már a rövid családtörténetből kitetszik, hogy a Dessewffyék nemsak az ország legrégebbi, hanem leghíresebb családjai közé is tartoztak. A neves katona-ősökön túl az aradi vértanú oldalági rokonai közé tartozott Dessewffy Aurél és Emil, a reformkor kiemelkedő konzervatív politikusai.

A terjedelmi korlátok miatt a szerző Dessewffy Arisztid 1848/1849-es szerepvál-

lására koncentrálni, de bevezetésként természetesen röviden bemutatja a későbbi tábornok polgári és katonai előéletét.

A tanulmány fő szakasza alapos elemzése Dessewffy e másfél évben gyorsan felfelé ívelő katonai pályájának. Pelyach István számos levéltári forrást is bevont a kutatásba, hogy minél árnyaltabban rajzolhassa meg Dessewffy Arisztid portréját. A szabadságharc első időszakából kiemeli azokat a szervezési és kiképzési nehézségeket, amelyekkel Dessewffynek mint nemzetőr őrnagynak meg kellett küzdenie Felső-Magyarországon, valamint bemutatja dandárjának helytállását az amúgy csúfos vereséggel végződött 1849. január 4-i kassai ütközetben.

Pelyach István a dolgozat egészében a középpontba állítja azt a kérdést, hogy milyen tulajdonságok jellemezték Dessewffy Arisztidet, amelyek méltóvá tették, hogy elnyerje a tábornoki rangot. Ebben a sorban – véleményem szerint – az első helyre kívánkozik öntevékenysége, kezdeményező-készsége. Ezt támasztja alá a február 18-i kompolti rajtaütés, amelynek során egy kisebb cs. kir. vértés különítményt támadott meg csapataival, és több mint harminc foglyot ejtett. Emellett Dessewffy jó szervezőnek is számított, hiszen 1849. június elejétől – a IX. hadtest élén – újfent jórészt újonc katonákat kellett felkészítenie a háborús körülményekre, amit – a körülményekhez képest (tudniillik, hogy az orosz főerőkkel állt szemben maroknyi csapata) – sikeresen végre is hajtott. Végül, de egyáltalán nem utolsósorban, a személyes bátorsága is kiemelendő, amelyre a legjobb példa a turai ütközetben tanúsított magatartása, ahogy arra a tanulmány szerzője is utal írásának címében.

A történeti tanulmányokat követően egyes témájú rövid írásokkal folytatódik a kötet. Elsőként Heltai Bálint Jókai Mórnak *A mi lengyelünk* című regényét helyezi el az írói életműben. Ennek apropója az, hogy a regény a turai ütközetnek az írói képzelettel átszőtt leírásával indít, így Jókai vált a lo-

vasütközet legismertebb irodalmi megörökítőjévé. Heltai Bálint ugyan nem a tudományos apparátus ismerveit alkalmazva írta meg munkáját, mégis alapos irodalomtörténeti értékelést nyújt Jókai ezen regényéről.

A kötet legkedvesebb pillanata két 8. osztályos általános iskolai tanuló (Hertelendy Kitti és Suba Attila) rövid írása az ütközetben részt vett Pálincás őrnagyról, akinek hősiességét a már említett Tóth Kálmán által írt vers is megörökíti.

Boda Zsuzsanna rövid írását a „névtelen” turai hősöknek szenteli. A helytörténeti munka az egyes személyek életének felvázolásakor elsősorban a Bona Gábor által összegyűjtött hatalmas adatbázisra támaszkodik. A szerző érdeklődése elsősorban az elesettek sorsa felé fordul, amelynek bemutatásához bevonja a kutatásba például a turai katolikus plébánia anyakönyveit is.

Basa László munkája a tiszai hadsereg által bejárt terület történelmi emlékhelyeit mutatja be. Írásában számos helytörténeti ihletésű munkát, újságcikket és szóbeli közlést felhasznált a szerző, ezzel buzdítva a történelmi emlékek ápolására az olvasót.

A kötet ezen részét Magyar Sándor rövidke írása zárja, aki a honvédtoborzás néhány problémájára hívja fel a figyelmet, nem tudományos igényű munkájában.

A kötet utolsó részében a turai ütközetre vonatkozó okmánytár kapott helyet. Ezen szekció legnagyobb érdeme mellett, hogy számos, korábban nyomtatásban meg nem jelent forrást tesz elérhetővé az, hogy nemcsak a magyar oldalon keletkezett írásokat veszi számba, hanem az ellenség ol-

dalán keletkezett kútfőket is közli, így több orosz nyelvű írás fordítása is gazdagítja az okmánytárat. A források műfaját tekintve is igen sokszínű ez a fejezet, hiszen megtalálható itt (a fontosabbakat kiemelve) a Tiszai hadsereg hadrendje, Tóalmás község előljáróinak beszámolója az orosz csapatmozgásokról, Perczel jelentése a turai ütközetről, az osztrák összekötő tiszt jelentése Schwarzenberg miniszterelnöknek, a hivatalos orosz hadijelentés, amely beszámol ezen ütközetről is. Emellett több kitüntetésre történő felterjesztés és szolgálati utasítás olvasható a forrásgyűjteményben, amelyek tovább árnyalják az olvasóban a turai ütközetről a tanulmányok során felrajzolt képet.

Összességében a mind megjelenésében, mind tartalmában nagyon igényes kötet méltó emléket állít a turai ütközet résztvevőinek. A színvonalas történelmi szakmunkákat – véleményem szerint – megfelelően egészítik ki a rövidebb helytörténeti, irodalomtörténeti írások, és arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az ütközetre vonatkozó, teljességre törekvő okmánytár széles utat nyit a későbbi kutatások számára. A kötet nemcsak a turai lovasütközet hiteles krónikáját nyújtja az olvasónak, hanem szélesebb összefüggésében is megvizsgálja az 1849. július 20-án történtek jelentőségét, és bemutatja annak utóéletét is. Tura város méltán lehet büszke arra, hogy az évforduló apropóján jelentős kiadvánnyal gazdagította az 1848–1849-es szabadságharc szakirodalmát.

ANTOS BALÁZS

Két ország között vándorolva

A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola. Szeged, 2010. 357 oldal*

A Délvidék történetében valamelyest is jártas olvasónak ismerősen cseng A. Sajti Enikő neve. A történész legújabb könyvében is az általa már régóta kutatott témához nyúl: a délvidéki (vagy az egypártrendszer idején meghonosodott szóval: vajdasági) magyarok történetét járja körül több oldalról. A kötet tanulmánygyűjtemény, az előszó mellett tizenhét hosszabb-rövidebb munkát találunk benne. A tanulmányok jobbra az 1918–1947 közötti időszakba kalauzolják el az olvasót.¹ Az időintervallum két végpontja éles választóvonalaként van jelen a délvidéki magyarság történetében, az első az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttének, a második pedig a második világháborút lezáró párizsi békeszerződésnek, a titói Jugoszlávia határainak nemzetközi szentesítési éve. Az 1918–1947 közötti időkeretből mindössze két tanulmány „tekint ki”, az egyikben a második világháborús délvidéki magyar hadifoglyok sorsa kapcsán 1949-ig tárgyal az időhatár, a másikban az '56-os forradalom után a Jugoszláviába megindult menekültek hazahívására tett kísérletek révén pedig az ötvenes évek második fele is megjelenik. A címadással (*Bűntudat és győztes fölény*) a szerző a második világháború utáni magyar–jugoszláv kapcsolat két meghatározó sarokkövére utal, vagyis Ma-

gyarország bűntudatára az 1942. januári dél-bácskai razziáért, amikor a magyar csendőrség és katonaság eltúlzott mértékű fegyverhasználata, illetve a fegyveres erők vezetőinek túlkapásai sok ártatlan ember halálát okozták, valamint a győztes Jugoszlávia finoman szólva is fölényes viselkedésére a háborúból vesztesen kikerülő Magyarországgal (és a délvidéki magyarsággal) szemben.

Egyik-másik tanulmány ismerős lehet az olvasónak, többségük ugyanis hazai és szerbiai (délvidéki) magyar nyelvű folyóiratokban, tanulmánykötetekben, konferenciakötetekben már korábban is megjelent; a korábban publikáltak mellett akad két olyan írás is, amelyek esetében első közlésről beszélhetünk. A már napvilágot látott írások megjelenése 2000 és 2009 közé esik. A tanulmányokat a szerkesztő és/vagy a szerző hat tematikus egységbe csoportosította, utószóként pedig még egy munka olvasható. A blokkok esetében a rendezőelv olykor az időhatár, olykor egy konkrét témakör volt, de akad olyan is, amely az egyén és történelem viszonyával foglalkozik. Az íráscsoportok címei megadják a tanulmánykötet főbb hivatásait (vagy inkább témáit) is: az 1918-as és az 1944-es jugoszláv, valamint az 1941-es magyar impériumváltás, a magyar közigazgatás berendezkedése a visszacsatolt Délvidéken, partizánmegtorlás a második világháború végén a délvidéki magyarok körében, a délvidéki magyarok igazodási kényszere a titói Jugoszláviához, az egyén – Tito és Rex József – szerepe a történelemben, a második világháborús délvidéki magyar hadifoglyok hazatérése és az '56-ban Jugoszláviába menekültek sorsa. Egyes tanulmányok rávilágítanak Sajti Enikő „történetírői *ars poeticájára*” is, hivatkozásai között megtalálható például Edward Hallett

¹ Sajti Enikő korábban megjelent, eddigi fő munkájának tekinthető könyve is e korszak délvidéki magyar történetét dolgozza fel. A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest, 2004.

Carr angol vagy Fernand Braudel francia történész egy-egy munkája.

A kötet tanulmányai sokszínűek, az alábbiakban – törekedve arra, hogy e sokszínűség megjelenjen – egy-egy írást emelek ki a különböző tematikájú egységekből, s azokat mutatom be röviden.

Az *Impériumváltás* című blokkban található a *Magyarok a Vajdaságban, 1918–1947* címet viselő írás, mely tulajdonképpen programadó, illetve a történeti elbeszélés nehézségeit, buktatóit felvázoló tanulmány-nak tekinthető. A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy az adatok, információk minél teljesebb körű összegyűjtése után megírt munkában a történész személyén keresztül megjelenik a szubjektív értékítéletet teljességgel kizárni nem tudó ember is. Továbbá hangsúlyozza, hogy az elkészített művet az is nagyban meghatározza, hogy mennyire sikerül rekonstruálni, megérteni a korszak szereplőinek nézőpontjait, mozgatórugóit, illetve a különböző események mögött meghúzódó összefüggéseket.

A *Visszacsatolás és kisebbségpolitika* című részben olvasható a *Magyarok és szerbek, 1941–1945* címet viselő tanulmány, amely a háború időszakának nemzetiségpolitikáját veszi górcső alá a Délvidéken, különös tekintettel a magyar kormányzat részéről a szerbekkel, majd a háború végétől a partizánok részéről a magyarokkal való bánásmódot illetően. A szerző szerint a Délvidék egy részének 1941-es visszacsatolása előtt a magyar nemzetiségpolitikának „a Szent István-i állameszme képezte az alapját” (107. old.), mely szerint a magyarság a vezető nemzet a Kárpát-medencében, de elutasítja az erőszakos asszimilációra irányuló lépéseket, és jogokat – adott esetben akár autonómiát is – biztosít a vele együtt élő népeknek. A délvidéki területek visszacsatolásakor és azt követően egyes katonai és politikai körök a „szerb kérdés” megoldását másként képzelték el, s immár az új koncepció jegyében a magyar kormányzat gyakorta túlzó mértékben alkalmazott erőszakot. Az 1942. januári razzia után, az év már-

ciusától az 1944. március 19-i német megszállásig a kormányzat toleránsabb politikát folytatott a szerbekkel szemben, felújítva ezzel Bethlen István és Teleki Pál elképzeléseit. A Sztójay- és a Lakatos-kormány azonban szakított ezzel, és újra keményebb módszerekhez nyúlt a terület szerb lakosaival szemben. A szerző az 1944. októbere utáni nemzetiségpolitika elbeszélésekor nézőpontot vált, s ekkortól azt vizsgálja, hogy a magyar közigazgatás felszámolása után a jugoszláv hatalom miként bánt a magyarokkal. Sajti Enikő leszögezi, hogy az 1944. októberében felállt katonai közigazgatás a Délvidéken a magyar kormányzat tisztogatásaihoz hasonló, de méreteiben azokat jóval felülmúló akciókat hajtott végre a magyarság ellen. A gyilkosságokkal, kitelepítésekkel, kényszermunkával és -sorozásokkal tarkított időszak 1945 tavaszán ért véget, amikor a jugoszlávok lehetőséget adtak a magyarság számára az új államba történő betagozódásra. Úgy gondolom, a tanulmány egyik fő erénye, hogy jól érzékelteti a két ország politikai elitjének nemzetiségekkel szembeni szűklátókörűségét, a mindössze az aktualitást és nem a hosszú távú, mindkét fél számára többé-kevésbé elfogadható megoldást szem előtt tartó politikát.

Az *Igazodási kényszer* címet viselő blokkban találjuk a *Külpolitika, magyarság, 1944–1947* című tanulmányt, melyben Sajti Enikő – miután felvázolta a délvidéki magyarság esélyeit az igen csekély mértékű érdekérvényesítésre – a magyar államnak a délvidéki magyarok támogatására, segítésére fogatosított lépéseit, lehetőségeit ismerteti. A szerző elsőként a jugoszláv és a magyar állam erőviszonyát mutatja be, melyet alapvetően a háborúban való részvétel eredményessége határozott meg, majd a magyarországi pártok revízióhoz, a trianoni határokon túl élő magyarsághoz való viszonyáról olvashatunk. Szó esik az 1942-es razzia folytán korlátozott külpolitikai reakciókról, önkorlátozásról, valamint Magyarországra és Jugoszlávia egymáshoz fűződő érdekeiről, viszonyuk mozgatórugóiról és a dip-

lomáciai kapcsolatok fontosabb állomásairól. Számomra az írás legizgalmasabb része Tito látogatásának az ismertetése és elemzése (1947 decemberében a jugoszláv vezető barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt írt alá Magyarországon), valamint Szántó Zoltán követ leírása, mely az 1947 nyarán zajlott bácskai körút tapasztalatait összegzi.

A *Partizán megtorlásról* szóló részben található a *Hány magyar áldozata volt a partizán megtorlásoknak?* című írás. A szerző jól felépített, több részre tagolt írása először a megtorlások utóéletével, annak állami szinten történt kezelésével, majd a történeti megismerést segítő forrásokkal és az egykor történeteket feldolgozó munkákkal foglalkozik. Ismerteti az áldozatok számára vonatkozó korabeli becsléseket és a közelmúlt magyarországi és szerbiai kutatási eredményeit. A tanulmányból kiemelném az egykori események kutatásának historiográfiáját, azon keresztül ugyanis rálátást kapunk az eltérő országok kutatáson belüli szemléletváltására, a saját nemzet mártírúmának előtérbe állításával való szakításra.

Az *Egyén és történelem* című blokkban található a Titóról szóló, a politikai életrajzokra jellemző elemeket is felvonultató tanulmány. A kommunista vezető életének állomásai mellett Sajti igyekszik rávilágítani a Titót ért ideológiai, politikai hatásokra, eközben pedig Sztálin és Tito viszonyán keresztül Jugoszlávia keleti blokkon belüli helyzetét is bemutatja. A szerző a szükségesnél azonban csekélyebb mértékben vesz figyelembe néhány olyan módszertani követelményt, melyeket az életrajz megírásakor felhasznált források (hivatalos életrajzok, visszaemlékezések stb.) megkövetelnek. Egy ember életének bemutatásakor – úgy vélem, kiváltképp elmondható ez a kommunista éra vezetőivel kapcsolatban – például nem mindegy, hogy az egyes életrajzi elemeket tartalmazó forrás mikor, ki által, milyen körülmények között és milyen céllal készült. A legitimációs céllal megalkotott, az adott politikust emberközelibbé tenni szándékozó, a

személy és tettei munkásmozgalmi jellegét, jelentőségét, egyéni jellemfejlődését kidomborítani igyekvő írásokat nem csekély mértékű forráskritikával kell kezelni.² Szövegkritikai megjegyzések azonban nem tűnnek fel túl gyakran a tanulmányban, annak ellenére, hogy, amint az a bibliográfiából látszik, több olyan munkát is használ a szerző, melyek a titói korszak termékei, a lábjegyzetek elmaradása miatt pedig arra egyáltalán nem derül fény, hogy egy-egy megállapításhoz, kijelentéshez milyen forrás szolgált alapul.

A szerző utolsó két tanulmányának (a tematikus egység címe: *Két „befogadás” története*) egyike a második világháborús délvidéki magyar hadifoglyok Szovjetunióból történő hazatérésével foglalkozik, a másik pedig az 1956-os forradalom után Jugoszláviába menekült magyarok hazakerülésének kérdéskörét boncolgatja. Úgy vélem, mindkét téma kapcsán árnyaltabb, plasztikusabb képet kaphatott volna az olvasó, ha Sajti az eseménytörténeti elbeszélés mellett narratív forrásokat (napló vagy visszaemlékezés, esetleg történeti interjú) is felhasznált volna e két írásához, hiszen a hadifoglyok és az '56 után Jugoszláviába menekült magyarok homogén csoportként történő bemutatása mellett az egyéni sorsok és az azokhoz tartó vélemények felvillantása sokat hozzátenne a történetekhez.

Ha különböző korszakbeli, de egyazon jelenséget, jelenségkört vizsgáló írásokat keresünk a kötetben a két délszláv állam és az 1941–1944 között berendezkedett magyar állam idejéből, hiányérzetünk támadhat. Hiszen míg az impériumváltás eseményeiről, tehát az új közigazgatás felállításáról vagy a kisebbségekkel való bánásmódról

² A kommunista vezetők életrajzaira általánosan, valamint a Rákosi-életrajzokra lásd: Apor Balázs: *Hagiográfia és kommunista vezérkultusz: Rákosi Mátyás életrajzai*. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Budapest, 2008. 132–153.

mindegyik időszakból – az 1918–1920, az 1941–1944 közötti és az 1944–1947 közötti évekből is – találunk írást, addig például a magyar nyelvű oktatás helyzetéről csak az 1918 utáni néhány – bár számszerű adatokat ekkor nem kapunk – és a területi revízió három évéből, a délvidéki magyar társadalom változásairól pedig csak az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása utáni néhány évre vonatkozóan és a terület-visszacsatolás időszakában kapunk képet. Esetenként ugyanabban az írásban olvashatunk az első és a második világháború utáni délvidéki magyar elitéről is, *A magyar kisebbségi elítváltásról* című tanulmány ugyanis kísérlet tesz arra, hogy az 1920-as évek és a titói Jugoszlávia délvidéki magyar elitjének rövid bemutatása, összehasonlítása révén rávilágítson a magyar vezetőrétegben 1944–1945 után bekövetkezett változásokra. Ha a forrásbázis lehetőséget ad rá, ezeket a témákat, jelenségeket hasznos lett volna kidolgozni és e könyvbe beemelni, hiszen ugyanazon téma más-más korban történő vizsgálata, esetleges összehasonlítása újabb történeti összefüggésekre világíthat rá. Ez utóbbi megjegyzéshez azonban mindenképpen hozzá kell tennem, hogy a hiányérzet jelzése semmiképpen sem számonkérés, hiszen kevés olyan történész akad, aki Sajti Enikőhöz hasonló munkát végzett volna a Délvidék magyar vonatkozású múltjának feltárásában és közreadásában.

Az egyes írások után a kötet egészét vizsgálva meg kell jegyezni, hogy az – több szempontot is figyelembe véve – nem tekinthető teljesen egységesnek, pedig az említhető hiányosságok gondosabb szerkesztéssel, kiegészítéssel kiküszöbölhetőek lettek volna.

Szembeötlő, hogy a tanulmányok jegyzetelése nem egységes, pontosabban fogalmazva: többenél is elmaradtak a jegyzetek, illetve a források és a felhasznált irodalom listája. (*Magyarok a Vajdaságban, 1918–1947; Az új kisebbségstratégia lehetőségei és korlátai, 1944–1947; „Még hidegebb napok”*) Az „eretnek” Tito címet viselő írás fe-

lemás megoldással szolgál: bibliográfiát tartalmaz (a jegyzettel ellátott tanulmányok esetében a jegyzetben s nem a tanulmány végén tűnnek fel a bibliográfiai adatok), de jegyzeteket nem. A bevezető sorok felhívják ugyan a figyelmet arra, hogy a könyv tartalmaz tudományos, esszéisztikus, illetőleg népszerűsítő jelleggel bíró írásokat egyaránt, mégis üdvösebb lett volna, ha az utólagos szerkesztés során megtörténik a jegyzetek pótlása, hiszen nem tekinthető evidenciának, hogy szükség esetén a szöveg tartalma alapján azok is azonosítsák a megfelelő forrásokat és szakirodalmi tételeket, akik nem naprakészek, nem a legapróbb részletekig jártasak a Délvidék történelmében.

Túllépve a szerkesztési elveken, elmondható, hogy több írás is jelentős átfedésben áll valamely másikkal, alkalmanként az egyezés oly mértékű, hogy nemcsak tartalmi azonosságokra, hanem azonos szövegrészekre is bukkan az ember. Véleményem szerint például a *Hatalmi represszió és kisebbség Jugoszláviában, 1944–1945* című írás (egy olyan horvát nyelvű dokumentumkötet kerül bemutatásra, amely a magyarok elleni háború végi atrocitásokra vonatkozó forrást is közöl) elhagyható lett volna, hiszen az abban bemutatott dokumentumkötet ismertetésére sor kerül – bár jóval rövidebben – a *Hány magyar áldozata volt a partizán megtorlásoknak?* című tanulmányban is. Megemlíthető még, hogy két – közel egy időben, de más olvasóközönséget megcélzó folyóiratban megjelenő – munkában (*Hány magyar áldozata volt a partizán megtorlásoknak?* és „*Még hidegebb napok*”) egyazon témáról olvashatunk, igaz, utóbbi többletet nyújt azáltal, hogy abban visszaemlékezések, interjúk részletei is olvashatók.

Mivel a tanulmányok, cikkek kiválogatásakor a szerző és/vagy a szerkesztő talán túlzottan is a fordulópontokra, a rezsimváltásokra fókuszál, az 1918–1947 közötti időszak történeti elbeszéléséből kimaradtak például a délvidéki magyar kisebbség politi-

kai önszerveződésének eredményei és kudarcai a két világháború között vagy a Délvidék magyarságának kulturális állapotának ábrázolása az 1920–1930-as években.³ Megemlíthető még, hogy *Az új kisebbségstratégia lehetőségei és korlátai, 1944–1947* című tanulmány nem a címben megadott időhatárok, tehát 1944 és 1947 között mozog, hanem 1918–1947 közötti eseményekkel, jelenségekkel foglalkozik.

Némileg kifogásolható az is, hogy Sajti Enikő következetlenül kezeli a délvidéki magyarság lélekszámára vonatkozó adatokat. Pedig nem mindegy, hogy a trianoni békekötéskor a délszláv államhoz került 20 551 km²-re rúgó, tehát Horvátország nélküli terület magyarságáról van szó, vagy létszámukhoz hozzáadódik a horvátországi magyarok száma is. S fontos az is, hogy ha a Jugoszláviában élő magyarságot említjük, akkor a horvátországi magyarság mellett már az 1918 előtti Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró és Dalmácia magyar lakosságával is számolnunk kell. A különböző területek (Délvidék Horvátországgal vagy anélkül, Jugoszlávia) magyarságának létszáma között ugyanis időponttól függően akár százszázalékos eltérés lehet. A kérdést a legegyszerűbben oly módon lehetett volna megoldani, ha a különböző időpontokban végrehajtott népszámlálások magyarokra vonatkozó adatait (az 1910-es és az 1941-es magyar, illetve az 1921-es, az 1931-es és az 1948-as jugoszláv összeírásról van szó) mindegyik területre vonatkozóan legalább egy táblázatban közli a szerző.

A kötet kisebb egyenetlenségei ellenére haszonnal forgatható. A tanulmányok – melyek olykor imponáló adatgyűjtésre, nem ritkán szerb és horvát nyelvű forráshasználatra, szakirodalmi áttekintésre épülnek – bizvást szolgálnak újdonsággal bármely szakmabéli vagy „mindössze” érdeklődő olvasó számára a délvidéki magyarság 20. századi múltját illetően.

KOVÁCS CSABA

³ E két témára vonatkozóan pedig jelent meg tanulmány Sajti Enikő tollából: *A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai (1918–1941)*. Regio – Kisebbség, politika, társadalom, 8. évf. (1997) 2. sz. 3–30.; *A jugoszláviai magyarok gazdasági, kulturális helyzete 1918–1941*. Századok, 131. évf. (1997) 6. sz. 1355–1370.

Számunk szerzői

ANTOS BALÁZS	PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged
CSIKÁNY TAMÁS	hadtörténész, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Budapest
HAVAS LÁSZLÓ	klasszika-filológus, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Debrecen
HERMANN RÓBERT	történész, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest
HOFFMANN ZSUZSANNA	ókortörténész, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged
HORVÁTH CSABA	hadtörténész, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Budapest
KALÓ JÓZSEF	hadtörténész, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Budapest
KOVÁCS CSABA	történész-levéltáros, Magyar Országos Levéltár, Budapest
LISZNYAI LAJOS	százados, MH 5. Bocskai István Lövészandár, Debrecen (PhD hallgató, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Budapest)
SZÉKELY MELINDA	ókortörténész, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged
MAKK FERENC	történész, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged
M. SZABÓ MIKLÓS	hadtörténész, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Budapest
ROTÁR KRISZTINA	PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged
TAMÁS ÁGNES	PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged
TÓTH GERGELY MÁTYÁS	posztgraduális hallgató, Waseda University, Tokió
VAJDA TAMÁS	történész-levéltáros, Szegedi Tudományegyetem Levéltára, Szeged
ZSIGMOND GÁBOR	PhD hallgató, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Budapest

A fordításokat BARNA JÓZSEF készítette.

Helyesbítés

Nemrégiben megjelent, *Reform and Revolution 1830-1849* c. angol nyelvű könyvben (New York, 2009) eredeti szándékaimmal ellentétben a *Magyarország története a 19. században* c. kézikönyv (Bp, Osiris, 2003.) bevezető fejezete került fordításra, kiadásra. (*The Habsburg Empire before 1848*). E fejezetben pedig az első öt alfejezet szerzője én voltam, a második öté pedig Pajkossy Gábor. Ezt a tényt – elnézést kérve szerzőtársamtól – ezúton hozom a munka olvasóinak tudomására.

Gergely András

Contents

Essays

TAMÁS CSIKÁNY The capture of Magyaros-tető on 8 March 1917	5
CSABA HORVÁTH Operational-level breakthrough in the Italian front in October- November 1917	25
JÓZSEF KALÓ “The one, who has time, has life.” The role of Colonel-General Ferenc Szombathelyi in the German occupation of Hungary and the formation of the Sztójay government	44
LAJOS LISZNYAI Learning from military history or the experiences of the Hungarian Royal Army between 1939 and 1941	56
GERGELY MÁTYÁS TÓTH – GÁBOR ZSIGMOND The seizure of two Hungarian steamships during the Russo-Japanese War	78

Workshop

MELINDA SZÉKELY German horse guardsmen in Roman service	94
--	----

Debate

FERENC MAKK Comments on the history of the foundation of the state by Stephen I	104
--	-----

Theory and method

RÓBERT HERMANN The Hungarian army in the Battle of Schwechat: lessons from the order of battle. Orders of battle and tactical formations as historical sources	143
---	-----

Beyond our borders

“We were not born to be defeated!” Interview with military historian Miklós M. Szabó (by József Káló)	174
The bibliography of Miklós M. Szabó’s works	184
MIKLÓS M. SZABÓ Major questions and problems in the development of the Hungarian People’s Army in the 1980s	191

Reviews

Magic and magic rituals in classical antiquity (<i>Fritz Graf: A mágia a görög-római világban. Electa, Gondolat Kiadó. Budapest, 2009, 238 pages</i>) ZSUZSANNA HOFFMANN	211
Summa monasterologiae (<i>Mária Puskely: A keresztény szerzetesség történeti fogalomtára. Kairosz Kiadó. Budapest, 2006, 846 pages +XLVIII color illustrations</i>) TAMÁS VAJDA	214
The Szeged Medievalist Society celebrating – in the spirit of „source”, „skepticism” and „law” (<i>„Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerkesztette Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. SZTE Történeti Segédtudományi Tanszék – Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 2010, 506 pages</i>) LÁSZLÓ HAVAS	219
Instructions to the ethnographers of the 21th century (<i>Mikos Éva: Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században. L’ Harmattan, Szó – hagyomány sorozat. Budapest, 2010, 347 pages</i>) ÁGNES TAMÁS	224
The portrait of a politician from the 1848 Romanian Revolution (<i>Dan Berindei: Bălcescu. Editura Historia, București. 2008, 384 pages</i>) KRISZTINA ROTÁR	227
Memento to the heroes of Tura (<i>„Verekedni utolsó emberig.” A turai lovasütközet. 1849. július 20. Szerkesztette Rosonczy Ildikó. Budapest, 2009, 261 pages</i>) BALÁZS ANTOS	231
Wandering between two countries (<i>A. Sajti Enikő: Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola. Szeged, 2010, 357 pages</i>) CSABA KOVÁCS	237
<i>Authors</i>	242
Correction	242